

# Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA  
IRODALOMTÖRTÉNETI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA



# IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1954. LVIII. ÉVF. 2. SZÁM

---

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS TIBOR, SZAUDER JÓZSEF,  
TOLNAI GÁBOR, TURÓCZI—TROSTLER JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

*Az Irodalomtörténeti Közlemények 1954. LVIII. évfolyama 2. számának munkatársai:*

Bóka László egyetemi tanár, a MTA levelező tagja, Törő Györgyi egyetemi tanársegéd, Somogyi Sándor aspiráns, Kiss Tamás középiskolai tanár (Debrecen), Gyergyai Albert egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa, Szabolcsi Miklós középiskolai tanár, Kardos László Kossuth-díjas egyetemi tanár, az irodalomtudomány kandidátusa, Kispéter András aspiráns, Gergely Gergely egyetemi tanársegéd, Durkó Mátyás egyetemi adjunktus (Debrecen), Sándor Anna középiskolai tanár, József Farkas aspiráns, Komlós Aladár tudományos kutató, az irodalomtudomány kandidátusa, Scheiber Sándor főiskolai igazgató, Vargha Balázs a Magyar Irodalomtörténeti Társaság osztályvezetője, Tóth Dezső tudományos kutató, Debreczeni Ferenc tudományos kutató, Rejtő István tudományos kutató.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., AKADÉMIA-U. 2.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

TARNAI ANDOR

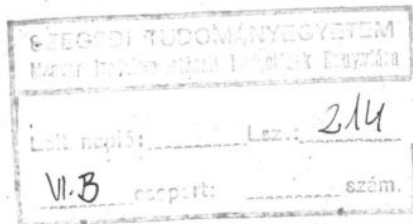
---

## Az Irodalomtörténeti Közlemények

évenként négy füzetben, kb. 30 nyomtatott íven jelen meg. Előfizetési ára egyévre 40 forint. Megrendelhető a Posta Központi Hirlapirodánál Budapest, V., József nádor-tér 1. Bankszámla: 61.295. Előfizetés esetén az összeg rendeltetése pontosan feltüntetendő. Összevont számozású füzetek megjelenése miatt ajánlatos az évi előfizetési díjat egy összegben befizetni.



## ADY SZIMBOLIZMUSA\*



Ady értékelésének egyik kulcsa Ady szimbolizmusának kérdése.

Bármilyen szegényes is felszabadulás utáni irodalomtudományunk irodalomelméleti művekben, mégis meglepő, hogy ezzel a kérdéssel mily kevésbé foglalkoztak kutatóink, — jóllehet e probléma nemcsak Ady művének értékelése, hanem költészetének széleskörű megismertetése, népszerűsítése szempontjából sem közömbös. Érdemben két mű foglalkozik vele, Barta János »Khiméra asszony serege« című, kitűnő megfigyelésekkel gazdag tanulmánya<sup>1</sup> és Földessy Gyula »Ady minden titkai« című, eddigig képp nem értékelt Ady-kalauza.<sup>2</sup> Sajnálatos, hogy ezek a munkák még a felszabadulás előtti polgári irodalomtudomány felfogását tükrözik, s nem foglalnak állást Révai József akadémikus alapvető Ady-magyarozatával kapcsolatban; Barta János tanulmányán nem látszik meg, hogy tud róla, Földessy pedig inkább csak burkoltan vitatkozik vele egyes, elszigetelt kérdésekben. Mindkét mű jelentős adalékokkal s kitűnő részlet-megfigyelésekkel szolgálja Ady szimbolizmusáról való tudásunkat, de felfogásuk elvi szintje még *innen* van Révai felszabadulásunk előtt írt s Adyról való tudásunkat azóta is meghatározó tanulmányának. Lényeges előhaladás e téren azóta sem történt, tudományos irodalmunk, felső- és középfokú oktatásunk egyszerűen átveszi s gépiesen alkalmazza Révai magyarozatát.

Alighanem elérkezett az ideje annak, hogy ebben a kérdésben megkíséreljünk tovább jutni. A felső- és középfokú oktatás és az iskolánkivüli népművelés, irodalomnépszerűsítés tapasztalatai is erre ösztönöznek: e téren vetődik fel a legtöbb kérdés, e téren burjánzik a legtöbb zavaros nézet. Révai Ady-tanulmánya, természeténél fogva, nem terjed ki Ady szimbolizmusának minden jelenségére, nézeteinek gépies alkalmazása megkerüli a problémákat s így az érdeklődők végül is a polgári irodalomtudományhoz fordulnak kíváncsiságukkal.

Ez a tanulmány felveti Ady szimbolizmus értékelésének kérdését, illetve azt a kérdést, hogy szimbolista költő volt-e Ady, s választ keres arra a kérdésre, hogy a szimbolikus ábrázolásnak lehet-e szerepe a szocialista-realista művészetben, illetve: haladó hagyománynak tekinthető-e Ady szimbolizmusa.

E kérdések úgynevezett komplex-kérdések, megkövetelik a kérdések történeti feltárását és esztétikai értékelését, végeredményben a valóság-ábrázolás esztétikai problematikájába torkollnak, történeti, irodalomtörténeti,

<sup>1</sup> Magyar Századok. — Irodalmi műveltségünk történetéhez. Budapest, 1948. 278—298. l.

<sup>2</sup> Budapest, 1949. (Földessy kötete ott is forrása volt tanulmányomnak, ahol nem érték vele egyet; széles körre tekintő konkordanciái ma is nélkülözhetetlenek. Tudomásom szerint Földessy a kötet anyagát azóta részben revideálta, részben — s igen jelentős részben — kiegészítette. Kíváncsinos volna egy új, javított és kibővített kiadása művének.)

\* Bóka László tanulmánya a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának 1954. febr. 15-i ülésén székfoglaló előadásként hangzott el.

nyelvtudományi, néprajzi, esztétikai kérdések egész sorát sodorva magukkal. S egyben harci kérdések is, mert — nézetem szerint — ezeknek a kérdéseknek megnyugtató megoldása nélkül Ady életművének értékelése kétértelmű bizonytalanságban marad, s e kétértelműség révén a letűnt kor polgári irodalomfelfogása vidáman behajózhat vizeinkre.

\*

Kevés úgynevezett vidéki költő pályafutása kezdődött olyan kedvező előjelekkel, mint Ady Endréé. Első kötétéről, a »Versek«-ről, megjelenése évében, 1899-ben az Új Idők, a Budapesti Hírlap, a Magyarország, a Pesti Napló és a Vasárnapi Újság elismerő sorokat ír, több lap szemelvényeket mutat be kötetéből, s a kötetet a kor egyik divatos költője, Ábrányi Emil adja az olvasók kezébe, meleg, méltató bevezető sorokkal. Így a biztos révbe evező költők, a Szabolcska Mihályok, Jakab Ödönök pályafutása kezdődött e korban: első lépésén rajta a legnagyobb áldás, Herczeg Ferenc és Rákosi Jenő elismerése. Az első lépést természetesen követi a második, a legnagyobbban is többet érő áldás: Ady Nagyváradra kerül a Tiszák lapjához s az egyház áldása sem hiányzik feje felül, a »Magyarország vármegyéi és városai« című sorozat »Bihar vármegye és Nagyvárad« című kötetében Kende János premontrei atya »jeles poétá«-nak nevezi, »kinek költeményeit a fővárosi szépirodalmi lapok is örömmel közlik... Önálló verskötetét a kritika nagy tetszéssel fogadta«. Útjának további állomásai nyilvánvalóaknak látszottak: tagja lesz a váradi Szigligeti Társaságnak, bekerül a Petőfi Társaságba, onnan pedig egyenes út visz a Kisfaludy Társaságon keresztül a Magyar Tudományos Akadémiába és Tisza pártfogásával a parlamentbe.

Ez a biztosnak indult pályafutás, mint büszkén tudjuk, nem így folytatódott. Ady otthagyta Tiszáék lapját, szembefordult a klérussal, mely hamarosan babérlevél helyett ügyészi vádirattal tisztelte meg, s mint költő elnémult. Fejlődésének politikai fordulata ismeretes és indokolt. Adyban felébred a polgárosulás, a társadalmi fejlődés harcának vágya, s felismeri ennek legnagyobb ellenfeleit, a fejlődést gátló feudális maradványokat és a klerikalizmust, s elhatározza, hogy harcolni fog »a butaság, sötétség ránk tornyosodó felhői ellen.«<sup>3</sup> Ám sokkal kevesebb ügyet vetettünk arra, hogy e döntő politikai fordulat után, Ady, mint újságíró valósággal újjászületik, de mint költő szinte teljesen elnémul. Első kötetét négy esztendővel később követi a második, a »Még egyszer«. Ennek törzsanyaga 1899—1900-ból származik. 1900 és 1903 között tíz olyan verset sem ír, melyet arra méltatna, hogy első igazi, nagyigényű kötetébe, az »Új versek«-be felvegyen. A némaságnak e négy esztendeje alatt mint költő csak a napilapok rigmuscsinálójának, alkalmi strofa-szerzőjének szerepét vállalja; névtelenül, vagy álnéven. Az irodalomtörténeti köztudat értetlenül áll e négy esztendő némaságának rejtélye előtt. Szerb Antal népszerű irodalomtörténete »irodalomtörténetünk nagy rejtélyei« egyikének nevezi azt, hogy a »Versek« című kötet »semmit sem ígérő« kezdete után hogyan szólalhatott meg már a »Még egyszer«-ben az igazi Ady. »Az átmenetet a két verskötet között« — írja — »semmilyen irodalmi hatás nem magyarázza meg és a miliő, az élettapasztalatok is csak nagyon kevésbé«. Végül is kiköt, mint megoldásnál, egy biológiai csoda öblében: »Tudomásul kell vennünk« — írja —, »hogy itt ugyanaz a mindennapi csoda történt, ami a kertünkben minden tavasszal: a mag kivirágzott, Ady Adyvá nőtt, a természet belső törvényszerűségét követve«<sup>4</sup>.

<sup>3</sup> Levél a Nagyváradai Napló szerkesztőjéhez. (Vallomások és tanulmányok. Budapest, 1944. 33. l.)

<sup>4</sup> Magyar Irodalomtörténet. Huszonharmadik ezer. Budapest, 1943. 453. l.



Ady maga így vall önéletrajzaiban elnémulásáról: »valami dacos cinizmus görcsölte le itt az ujjaimat: azért nem érdemes írni, hogy az emberből Kiss József legyen« (1909). . . <sup>5</sup> »Nagyváradon már lapot szerkesztettem, de a versírásról akaratosan kezdtem leszokni« (1913).<sup>6</sup> Ezekből a vallomásokból az derül ki, hogy Ady Nagyváradon ráébredt első verseinek epigon-jellegére s elborzadt az epigon-költők hivatalos sikereitől és tudatosan némult el.

Kielégítő magyarázatnak látszik, hogy Nagyvárad városias, polgári, kulturált környezetében rádöbben első verseinek epigon jellegére, elnémul s tetszetős megoldásként kínálkoznék az a megoldás, hogy Párizsban, a francia költészet hatására leli meg új útját. Ám már az eddig idézett önéletrajzi nyilatkozataiban is van valami nem egészen világos. Dacos cinizmusról, akaratos elhallgatásról ír. Ennek a dacnak a nyitja nemcsak az, hogy Ady elfordul az epigon-úttól, hanem az, hogy megelégte már az új utat is, amint az egy ugyancsak 1913-ban kelt önéletrajzából kitér: »Nemsokára a »Nagyvárad Napló« szerkesztője lettem, sokat írtam, de kevés verset, dacból, öntemetésből, mert hát költőnek lenni hóbortos és komikus dolog . . . Úgy kellett történnie, hogy írói bátorságom igazolását megkapjam előbb Párizsban — egy-két tragikus franciától —, mert a mesterségemhez még mást nem taníttatott el velem Páris«.<sup>7</sup> Ez utóbbi nyilatkozatában külön figyelmet érdemel az is, hogy Ady a költészetet hóbortos, komikus dolognak, azaz céltalannak, komolytalannak nevezi, az is, hogy költői hivatásáról, mint mesterségéről beszél.

Adyban a költői hivatás hiábavalóságának eszméje előbb merült fel, mint a maga költői pályakezdésének elmarasztaló értékelése.

Nemcsak az olyan nyilatkozataira gondolok, mint az 1898-ban kelt »Betege« című cikkének vizionárius képei, melyek során a költői hivatás már együtt merül fel a társadalom riasztó képével: »Látok egy éhes embertábor. — Csoportokban harcol a kenyérért . . . Látom a költőt, kinek szívében annyi láng, amennyi egy világot megtisztíthatna, és mégis meggyalázva, elhagyatva fekszik rothadt szalmaágyán«.<sup>8</sup> Ebben s az ezekhez hasonló nyilatkozataiban (Dies doloris, Levél, stb.) a századvég már ismert hangulatai szólalnak meg s alapproblémájuk a költő és az értetlen társadalom viszonya. Sokkal jelentősebbek azok, melyekben már az a kétség kap hangot, hogy vajjon nem méltán kerül e útfélre e korban a költő, hogy igaza valóban meg tudná-e váltani a világot?

1899-ben egy szerkesztői üzenetében ezt írja: »Megtanultam, hogy a szerelmi bánat legkisebb a világon. — Ezer nehéz kérdés kísért azóta s míg lelkem megfajtásökön töpreng, megbénul a tehetetlenség érzetében. Egy nevetéses, de szörnyen igaz felfedezésre kellett jönnöm: a hozzám hasonló emberek nem illenek ebbe a világba és a végzet azt mérte rájuk, hogy agyrémeként küzdjenek és haljanak meg. És lassan, lassan urrá lesz ez a tudat. Keressük a szabadulást, keressük a feledést. Mámor, mámor kell minden áron. Bor vagy csók adja: mindegy. Ránk borul a köd. Haladunk tudat, hit, emlékezés, remény és cél nélkül«.<sup>9</sup> Még világosabban fogalmazza meg ezt a kérdést azokban a — főként — színikritikáiban, melyekben egy-egy konkrét művel kapcsolatban nyilatkozik a költő hivatásáról. Tárgyunk szempontjából sem közömbös az a bírálat, melyet Thury Zoltán »Katonák« című darabjával kapcsolatban ír

<sup>5</sup> Vallomások és tanulmányok. 14. l.

<sup>6</sup> U. o. 17. l.

<sup>7</sup> U. o. 15. l.

<sup>8</sup> U. o. 23. l.

<sup>9</sup> U. o. 25–26. l.

1899-ben. Thuryról azt írja, hogy olyan író, ki »hivatva van szociális bajaink feltárására és megvilágítására«, de nem hallgatja el, hogy Thurnak ez ebben a darabjában nem sikerül. Így keres magyarázatot rá: »Agyában az eszmék, a problémák egész raja zsi bonghatott, mielőtt megírta első darabját. És ez a legfőbb hibája... Előtérben látjuk a modern író t a maga boncoló késével s elfedi előttünk a színmű alakjait. Ez az oka, hogy azok az alakok, kikre az író legmerészebb eszméit ruházta, bizonytalanok s inkább az eszmék szimbolumjai...«

Igényét a költői művel szemben teljes világossággal fogalmazza meg mégegyszer, Thury darabjáról írva: »A »Katonák« még mint színmű nem állja ki a kritikát, de a benne erősen megnyilatkozó élet és igazság már kényszerít arra, hogy kérdezzük meg a szívünket.«<sup>10</sup> »A piros bugyelláris« című népszínműről ezt írja: »Ne legyen a népszínműíró *kiváltságos poéta* s ne legyen a színpadra vitt paraszt egy *daloló mese-alak*... Igazságot, életet a népszínműbe, mert a színpad nem cirkusz-porond s a századvég embere nem kardnyelésen bámuló atyafi.«<sup>11</sup> Adyt az élet és igazság művészi ábrázolásának, tehát a realizmusnak igénye hatja át (Géczy egy darabját. »A Sárdiház«-at ezzel dícséri, hogy nincsenek benne nótabetétek, »de van élet, igazság és megrázó tragikum«),<sup>12</sup> de látja, hogy az életet és az igazságot csak problémákban, a kor belső ellentéteiben lehet életszerűen és igazán ábrázolni. Berczik Árpádot, a méltóságos, s csak közjogi méltósága révén érvényesülő szerzőt azzal rója meg, hogy »Nem óhajt problémákat fejtegetni s talán tudomást sem vesz arról, hogy egy sereg szürke ember a társadalom reformjára gondol s ezt a reformot szolgálja a színpadon egy-egy az élet harcából kiragadott drámai epizóddal«. És kifejti a korról alkotott véleményét: »A mi korunk tagadhatatlanul egy forrongó, átmeneti korszak. Soha annyi ellentét, annyi probléma nem nehezedett egy korra, mint amennyi a mi korunkra.«<sup>13</sup> Azt is megmondja néhol, hogy milyen problémákra, milyen ellentétekre gondol. Egy darabról ezt írja többek közt: »Direkt problémája nincs, de nagyon sok dolog felett kényszerít gondolkodni... Benne van korunk összes küzdelme az erkölcsi tradíciók és a modern erkölcstelenség aljassága között.«<sup>14</sup>

Ezekkel az igényekkel nézi a költő hivatását. De mint színikritikus azt látja, hogy a színpad »cirkusz-porond«,<sup>15</sup> hogy a »századvégi ízlés« még az értelmiség előtt is »mulatóhelyé alacsonyította le a színpadot.«<sup>16</sup> Tele van keserű kifakadásokkal. »Elvégre talán az is volna a vásárnap délutáni előadások célja« — írja egyhelyütt —, »hogy bizonyos ízlést csináljanak, nem pedig a Vigéc-féle korszakos butaságokkal jóelőre tönkretegyük a színházi közönség vásárnapi hányadának meg sem szerzett ízlését«<sup>17</sup>... »Te, óh nagy közönség, merülj el a romantikában a színpadon, az elmaradottságban az életben...«<sup>18</sup>

Az idézett kritikák Ady nagyváradi korszaka előtt, főként 1899-ben íródtak s azt mutatják, hogy Ady önéletrajzi vallomásaiban nem a nagy alkotások magasáról visszatekintő költő formálja a vallomás pillanatának igényéhez

<sup>10</sup> U. o. 277—78. l.

<sup>11</sup> U. o. 279. l.

<sup>12</sup> U. o. 282. l.

<sup>13</sup> U. o. 280. l.

<sup>14</sup> U. o. 282. l.

<sup>15</sup> U. o. 279. l.

<sup>16</sup> U. o. 288. l.

<sup>17</sup> U. o. 290. l.

<sup>18</sup> U. o. 291. l.



ifjúságát, hanem valóban az történt, amiről visszatekintve emlékezik: Ady nemcsak az epigon-sorstól borzadt el, hanem attól a kiáltó ellentétől, amit a magaformálta művészi hivatás és a korában sikeres művészi gyakorlat között látott. Ez a borzadály néha odáig vitte, hogy kétkedni kezdett a maga igazában, hogy sejtett igazát fantomnak, agyrémnek hitte. S a felismert feladat nehézsége is megbénította. Mikor a kor ellentéteiről, problémáiról írt, azt is látta, mire lenne szükség: »Ennek az átmeneti korszaknak nagy gondolkozókra, irányítókra van szüksége« — írja, olyan katedrákra, »honnán átható, harsogó hangon szól egy eljövő kor isteni jóslata«. <sup>19</sup> Innen a dac, innen az önemésztő kétség, innen a mámor vágya s innen az elnémulás belső parancsa.

Mert Ady ezekhez a felismerésekhez — gondoljuk meg, a huszonkétéves Ady! — hogyan tudna, hogyan tudhatna pozitív példát adni!

1903 januárjában jelenik meg a Gellért Oszkár, Osváth Ernő és Kovács Jenő szerkesztette »Magyar Géniusz«-ban Szini Gyula lírai tanulmánya a modern francia líráról »A dekadensek« címen. <sup>20</sup> Ady jól ismeri a folyóiratot, hiszen annak munkatársai közt ott van Nagy Endre, Ady nagyváradi újságíró-társa és barátja, s mint kortársai emlékezéseiből tudjuk, szenvedélyesen olvasta az időszakai sajtót. Ady ebből a tanulmányból ismeri meg a francia líra legjelentősebb alakjait, illetve azt, amit dekadens, szimbolista költészetnek neveznek. Nyilván nem a tanulmány gyér s főként francia idézetei hatnak rá s nem is a záporozó nevek (Szini Gyula Verlaine-t, Rimbaud-t, Mallarmé-t, Villiers de l'Isle Adam-ot, René Ghil-t, Tristan Corbière-t, Laforgue-ot, Gustav Kahnt, Dujardin-t, Vielé-Griffin-t, Emile Verhaeren-t stb. említi), hanem a cikk eszmei mondanivalója erről az új líráról. Hogyan jellemzi Szini Gyula ezt az új költészetet? Szinte egy szava sem érdektelen.

Elnevezésükről ezt írja: »A fiatal költőket »dekadensek«-nek, hanyatlóknak csúfolták és ez a név rájuk is ragadt. Később mint egykori martíriumok jelét büszkén is viselték... Lassanként a »dekadens« név forgalomba jutott... A dekadenseket *szimbolistáknak* kezdték nevezni«. Programjukról így szól: »már a jelszavuk is centrifugális volt: minden ember külön világ, minden költő tehát a maga külön világát képviseli. Nem szabad törődni a mások ízlésével, a világ ízlésével, hanem a saját géniuszának, a saját sugallatának kell hódolnia, bár ha meg sem értik«. Költészetüket így jellemzi: »Örökzöldben járunk, amely kövéren és dúsan tenyész elmult emberek elviharzott szenvedéseinek termő talajából. Valami különös fűszeres illat szállong a levegőben. Nagy, exotikus szemű virágok nyílnak mindenfelé és becéző nevüket suttogják: mi vagyunk a thuják, orchisok, ranunculusok, heliotrópok, dhaliák, cyclamenek, hysópok! Ó hogy szerették e különös virágokat különös nevükön a dekadensek! Mámorosan jártak a misztikus illatárban, és bonyolult érzékekkel a szagokban színeket, a színekben hangokat, a hangokban színeket láttak. Igazabban: a legfinomabbra raffinált idegekkel egyszerre végezték az ötféle szervi funkciót: látást, hallást, szaglást, ízlést, tapintást«. Magáról a szimbolizmusról ezeket állapítja meg: »Szó sincs róla, a szó-alkímia olykor zavarossá, érthetlenné, illetve ezoterikussá tette az írásait. A kortársaik kinevették őket az afféle szimbolikus szóhasználatért, hogy például »soir de glaives«-en, a »szablyák estéjén«, a lenyugvó napot értették, mert a leáldozó nap sugarai olyanok mint a kardok. Ma már ez a nyelv nem annyira idegen nekünk, mert hozzászoktunk a modern szimbolikához, az irodalom régi eleméhez.« Az elefántcsonttoronyról

<sup>19</sup> U. o. 280. l.

<sup>20</sup> Magyar Géniusz. XII. évf. 1. sz. 5—12. l.

is szól: »messziről, a dzsungeli homályból különös elefántcsont torony borong elé. Ez az a híres Tour d'Ivoire. A mondák, a regék történelemvilágából magasodik ki. Talán az egyetlen összefoglaló szimboluma azoknak a költőknek, akikről most elmélkedünk. Nem törődtek a világ zajával. »Elvonultak előre az Elefántcsont Toronyba és daloltak ott szívük szerint úgyszólván csak saját maguknak. Valamennyi gögös volt és nem törődött a közszínnel, az elismeréssel, sikerrel. Ez nem új vonás bennük. Nem egyéb ez, mint az új proféták és az új eszmék régi sorsa. Az újítók és a tömeg közt mindig megvan ez az elefántcsonttoronyszerű távolság, míg a tömeg is meg nem érti, meg nem tanulja, meg nem szokja a toronymagasságot.«<sup>21</sup> Értékeli is Szini Gyula a szimbolistákat. A legnagyobbaknak (úgy nevezi őket, hogy a négy nagy dekadens) Paul Verlaine-t, Arthur Rimbaud-t, Stéphane Mallarmét és Villiers de l'Isle Adamot tartja: »Bajtársaik, akik ugyanazon jelszó alá gyülekeztek, egyszerre csak azt látták, hogy a lángelmék magasan szárnyalnak, ők pedig a földön maradnak«. A tanulmányban Szini Gyula elemé egy Verlaine-verset és lefordít két Rimbaud-verset, az egyik a híres Magánhangzók Szonettje.

Így ismerkedett meg. Ady először, kerek egy esztendővel párizsi útja előtt, a francia szimbolizmussal. Hogy milyen mély benyomást tett rá Szini Gyula cikke, azt egy 1909-es Szini Gyuláról írott cikkéből tudjuk: »Szini Gyula volt az első magyar, aki hangos, roppant, meghatott, legnagyobb hittel, tüzesen prédikálta Verlaine ismert ars poeticá-ját... Szini Gyula ráadásul még Rimbaud híres, magánhangzós versét is lefordította. S azután, kioktatván, fölbátorítván a rímelő és kurta sorú magyar lírikusokat, írta az ő saját líráját...«<sup>21</sup> Szini Gyula cikke valóban fölbátorító hatású Adyra. Milyen visszhangot verhetett benne, mikor azt olvasta Szini Gyula cikkében: »Nagy, exotikus nevű virágok nyílnak mindenfelé és becéző nevüket suttogják... Ó hogy szerették e különös virágokat különös nevükön a dekadensek!« 1902-ben augusztus 2-án jelent meg a Nagyvárad Naplóban, az aktuális strófák között Dyb álnevéen a »Pusztul a lóbusz« című verse, mely így kezdődik: »Lóbusz-virág, lóbusz-virág, Szent kelyhedet megcsókolom, lásd...« s amelyben ilyen részletek vannak:

... Én siratom napkeletet,  
Siratom a Gangesz partját,  
Honnan romlásra elkerültünk...  
... A fény és illat buja álmát  
Elvette egy kegyetlen isten...

Most már bátrabban emeli ki ezek közül a múltó becsű alkalmi versek közül és »Lóbusz« címen közlést, elválasztva a vers második felétől, melyből kitűnik, hogy nem valami jelképi lóbusz-virágról van szó, hanem a várad hívizben virágzó Nymphaea thermális pusztulásáról, melyet valamelyik líkőrgyártmányához felhasznál »A Moskovits Mór s fia gyár«. Így kerül bele a »Még egyszer-be« »A krisztusok mártírja« (eredeti címe »Paraszt Apolló« volt), majd innen átkerül az »Új versek-be«, azzal a változtatással, hogy az első versszak utolsó sorában előforduló harmónia szót (»Valami nagy harmóniát«) már nagy kezdőbetűvel írja, beillesztve e fogalmat is nagybetűs szimbolumai sorába. Így kutat új szemmel régi versei közt s így írja meg első nagy szimbolikus költeményét, »A lápon-t, mely az »Új versek-be« »Víz a lápon« címen kerül

<sup>21</sup> Vallomások és tanulmányok. 175. l.



új közlésre. »A lápon« 1903 júniusában jelent meg, a költő-Ady közel három-negyedéves hallgatása után.

Ez az időszak, 1902 elejétől 1903 derekáig, Ady belső válságának, politikai fejlődésének és költői megtorpanásának legforróbb ideje. Ekkor írja első igazán érett politikai cikkeit (Március idusa, Kártevő Sándor beszéde, A demokrácia magyar úttörői, Weingart, A magyar városok, István király országa, Wesselényi, A sajtó és a parlament, stb.), ekkor jut el az osztályharc frontjainak felismeréséig (»Ebben az országban két tábor áll egymással szemben : a munkástársadalom s a herék társadalma«).<sup>22</sup> Ám ugyanekkor s éppen annak következtében, hogy egyre világosabban látja a társadalom válságát s egyre követelőbben törnek tudatába a tennivalók, ébred rá a magános költő tehetetlenségére, az írói hivatás válságára. Tolnai Lajos halálának hírére robban ki belőle ennek a válságnak riadalma : »Jöjjetek barátai, ha voltak! . . . Ecce homo sapiens — *hüllen* . . . Nem volt semmi bűne, csak különb volt, mint a többi. Éles a szeme, tehát keserű volt nagyságos szíve s rombolóan lázas az agyveleje. Mellékesen pedig legelső írómembere volt ez országnak és még ezt meg is bocsátották neki . . . De hogy látni és beszélni mert, ezt nem bocsátották meg soha. Kis fűzfapoétákból koszorús lantosok lettek, a szociológia dedósáiból akadémiai tagok, vele kezdő zurnalisztákból miniszterek. Ő a legnagyobb költő, legradikálisabb reformátor s legbecsületesebb, mert legőszintébb újságíró, kiadta páráját agyonhajszolt vadként. Ma már ilyen *csak nálunk* történhetik meg. Max Hardent bekóterezhetik, de rajong érte a világ minden intelligens embere. Maxim Gorkijt még a muszka kancsuka is respektálja. Csak nálunk veszett el teljesen az, *aki őszinte* s aki transzigiálni nem tud . . .«<sup>23</sup> Az éles szem és az őszinte szó korszerű konfliktusa Ady válságának oka ; nem az a baja, hogy a kapitalista társadalmi rend urai hamis kulisszákkal elfedezik a valóságot előle, hanem az hogy nem tűrik el bosszúlatlan, ha valaki kimondja az igazat. Ady nem a valóság után eped, — hite szerint megtalálta azt, — hanem a valóság kimondásának lehetősége után. Ekkor éri őt a szimbolizmus hatásának előszele ; egy olyan kifejezési lehetőség villan meg előtte, mely lehetővé teszi, hogy a költő ne törődjék senki ízlésével, csak a saját génuszával, a saját sugallatával — mint Szini Gyula írta — »bár ha meg sem értik«. Gögösen el kell fordulni az elismeréstől, a sikertől. S micsoda biztatás számára az, hogy ez a gögös elfordulás, ez a gögös magány nem valami különös és kivételes helyzet s nem tart örökké. »Nem egyéb ez mint az új próféták és az új eszmék régi sorsa« — írta Szini Gyula. »Az újítók és tömeg közt mindig megvan ez az elefántcsont-toronyszerű távolság, míg a tömeg is meg nem érti, meg nem tanulja, meg nem szokja a toronymagasságot«.

Hadd idézzem mégegyszer Ady 1909-es, emlékező hangulattal tele cikkét Szini Gyuláról, melyben talán a legtömörebben fejezi ki a szimbolizmusról alkotott véleményét. »Meséi, szimbólumai, olykor nagyon is naív parabolái azt az életet jelentik, melyet sóvárogva szeretne élni. . . az életnél többet nyújt : az élet salakos, sűrű, nehéz, álomszerű valóságát. Mert az álomszerűség, melyet a művész — látszólag — könnyű eszközökkel lehit vagy rögzít meg, iszonyúan súlyos valami. Súlyos, mert maga az élet titka, vagy legalább is egy makacs, félős tendencia arra, hogy belenyul ebbe a soha át nem látható, csak megközelíthető titokba.« Adynak ez a felfogása aligha egyezik azzal a felfogással, hogy a szimbolista költő befelé élve, önmagában leli meg a valóságot. Ady Szinit

<sup>22</sup> Jólások Magyarországról. Budapest, 1936. 47—48. l.

<sup>23</sup> Vallomások és tanulmányok. 145. l.

szimbolistának nevezi s ezt írja róla : »Az bizonyos, hogy ez a szöke be-álmodozó, gyávának látszó Szini Gyula olyat ütött a magyar anekdota novellára és irodalomra, amelyet még műfajorthodoxia nem kapott.« Azt írja Szini novelláiról, hogy azok »ős-új formájú, de merőben új kelésű versek«. Lehetetlen fel nem ismerni, hogy Ady önmagát is jellemzi, sőt főként önmagát s lehetetlen nem emlékezni arra, amit Szini Gyula írt a szimbolikus kifejezésről : »Ma már ez a nyelv nem annyira idegen nekünk, mert hozzászoktunk a modern szimbolikához, az irodalom régi eleméhez.« Ennek parafrázisa az »ős-új formájú«. Szini novelláinak alakjairól nem azt állítja, hogy azok valamiféle introspectio útján a költő lelkében születtek meg, hanem ellenkezőleg : »Asszonyai, leányai, ifjai, vénéi, szelidjei, vadjai, mindnyájan már beolvadást, megértést nyertek egy isteni, művészi, szent, lelki zugolyban«. S hogy az ilyen költészetet nem a valóságtól független, önmagáért való költészetnek látja, hanem változást jelző, sőt előidéző, funkcionális költészetnek, azt a Szini könyvről írt kritikájának befejező mondata érteti meg : »Ez a Magyarország — ósdi, unalmas jajkiáltás — borzasztó, gyilkos, reménytelen ország, de ahol ilyen maga-ember, magaművész születhetik, élhet és produkálhat, ilyen gőgös befelé-ember, ilyen elbeszélő lírikus, ilyen új lélek-háborító a maga finomságában, ilyen csöndesítő a maga forradalmában,— ott, itt, illetve Magyarországon, nemsokára érdemes lesz élni.«<sup>24</sup>

Nyilvánvaló, hogy amit Ady 1909-ben ilyenmód meg tudott fogalmazni, az 1903-ban csak erjedésnek indult benne még, belső válságának némaságát éppen hogy feloldódni ígérte. De az első nagy szimbolista verse arról tanúskodik, hogy már akkor errefelé indult :

*Ez itt a láp világa ... Szürke,  
Silány, szegény világ. Megülte  
Az örök kód, mely egyre rémít ...  
A láplakók közt várom én itt  
Az én szép, fényes reggelem,  
Bús esti kód rémít s borul rám,  
De az a reggel megjelen ! ...*

*Rémek között, gomolygó ködben  
elszűrkiül minden itt a lápon,  
A lelkem villan néha-néha,  
Szíkróit a rémekre hányom  
S hogy el ne izzék, hogy legyen :  
A szürkességből néha-néha  
Kidugom büszke, nagy fejem.*

*Vagyok fényember ködbe bújva,  
Vagyok veszteglő akarat,  
Vagyok a láplakók csodája,  
Ki fényre termett s itt marad,  
Ködomlasztó reggelre várva,  
Várván, jön-e a virradat ...*

Mi történt itt? Mi történt a költővel, mikor a hosszú némaság után feltört belőle ez a vers? Elszakadt a költő a valóságtól, elrúgta maga alól a föld szilárd talaját és befelé fordult, álmokdökhöz bódult, önmagából teremtetett új világot,

<sup>24</sup> U. o. 176—177. l.



Ughunze  
Xe

hová elmenekülhet? Nem. Mert ha feloldjuk versének szimbolikus alap-képét, az nagyon is valóságos kép. Ez itt (Magyarország, vagy ha úgy tetszik, az egész akkori emberi világ) a láp világa: állóvíz, poshatag, mozdulatlan, ihatatlan, élvezhetetlen, silány, szürke, erjedő-rothadó világ. Ha ki az alap-képet megértette, az érti a vers egész szimbólum-rendszerét. A láplakók azok, akik ebben a poshatag világban, ebben az állóvízben jól érzik magukat, mint a gázoló madarak, mocsári hüllők, akiknek nincs más igényük, mint ez az állóvízben való langy tenyészet. A fényember, a veszteglő, bús akarat a költő és mindenki, aki a láp felett borongó szürke köd helyébe fényt vár, aki azt sejti, hogy ez a lápvilág csak felszínes látszat, a mocsár alatt vulkánok rejlenek s egyszer, fölmagasodva kitörnek.

*Az lesz virradat! Csoda-reggel!  
Vulkánhegyek nőnek a lápon,  
Jön a sugár egész sereggel,  
Végigcikkázik a világon,  
Lángoszlop lesz, mi most ködös rém,  
Lángfolyó lesz a szenny, salak  
S a veszteglő bús akaratból  
Lesz diadalmas akarat...*

A vulkánhegyek azok a felszín alatt rejlő erők, melyek meg fogják változtatni a világot, a forradalom erői. S a vers alternatív befejezése is a valósághoz hűen jeleníti meg a költő akkori válságát, a forradalomban reménykedő, vagy a mindent feladó, mámorba menekülő Adyt:

*Talán vulkán-hegyekre lépek  
Vérvörös, büszke lobogóval  
És torlaszok fölött süvöltők  
Rombolni hívó bomba-szóval...  
... De lehet, hogy a vulkán-hegyre  
Fölnevet hozzám egy alak...  
Arany-vörös hajtenger földje,  
Fehér hab legyen melle, válla,  
Gyilkos szemű, forrón lehellő  
Legyen majd ez az ördög lánya  
S én elhajítom lobogómat,  
Rohanok, bukom ő élébe...*

Ha a vers elején még azt érezhette a vers olvasója, hogy a versben valami bizonytalan félhomály, sejtelmes, többértelműség van, a vers végén ez eltűnik. A vérvörös lobogó, a torlaszok, a bomba egyértelműen a forradalom jelképei a párizsi kommun óta s az alternatíva másik jelképe, kit éppen arany-vörös hajtenger föld, korántsem valami képzelt lény, Ady váradi éveinek ismerője még a nevét is tudja.

Mi hát itt az új? Az, hogy a költő látomása vizionárius erejének nagyságánál fogva nem érzí szükségét a vers értelmezésének, magyarázásának, hogy nem azt mondja: Magyarország olyan, mint egy láp, hanem csak azt: ez itt a láp világa, tehát nem hasonlít, hanem megjelenítően azonosít?

Maga a szimbólum lenne új?

Petőfitől Kiss Józsefíg sorra idézhetném Ady közvetlen elődeit, hogy megmutassam, sem a szimbolikus kifejezés (»Félre mostan, félre a fejemről, Bú, te fekete, nehéz sisak« — írja Petőfi), sem a vers, mely egységes szimbolikus kép (vö. Kiss József »Nagy fekete erdő« című verse), nem újdonság. Metaforákban gazdag költészetünkben, s éppen egy oly korszak után, melyben az allegória közkeletű kifejezési forma volt, ikerpárjuk, a szimbolikus kifejezés, illetve a szimbolum nem volt idegen. Nem véletlen, hogy a »Még egyszer« kritikusaiknak nem tűnnek fel a kötet szimbolikusan nevezhető versei s az sem véletlen, hogy Adyval kapcsolatban a szimbolizmus, akár mint vád, akár mint dicséret főként második teljesértékű kötete, a »Vér és arany« után válik közkeletűvé.

Ami itt új, az nem ebből a versből önmagából tűnik ki. De lapozzuk csak végig Ady köteteit. »Mocsaras rónán bércekre vágytam« (Ének a porban), »Susogó nádas mezejében járok ... És zúg a nádas csufondáros mélyen« (Midász király sarja), »Pocsolyás Értől elszakadt legény« (Menekülj, menekülj innen), »S vesszünk mi itt a magyar Mocsárban« (Géme az Olimpusz alatt) »Ár, szürkeség, víz-gőz, pocsolya« (Megáradt a Tisza) »Iszapos, mély fekete árok A Halál-árok« (A Halál-árok titka) »S lelkem alatt Egy nagy mocsár: a fürtelem« (Az ős Kaján) »Ezt a bűz-lehű bus tavat Így is nevezik: Magyarország« (A Halál-tó fölött) »Láp lelkem mintha kristály volna ... Csikorog a láp fagyos mélye« (A fehér lóbuszok), »S kavarogjon a holt, magyar, pimasz tó« ... »S körülzártak mindent hős pocsolyák, Kicsi tócsák, tengerekké dagadtak. E láp-világ volt hát csataterünk« (Margita élni akar), »És így járunk az ingoványon« (Az én ingoványom), »Volt erdők és ó-nádasok Láncolt lelkei riadoznak« (Az eltévedt lovas), »Szaladjunk hát a nagy posványon át« (A nagy posványon át), — és Bródy Sándornak így dedikálja versét: »Bródy Sándornak küldöm, a legszebb, legigazibb magyar poétának, Sándor bátyámnak, ki talán nem is tudja, hogy mennyi mindent csinált és folytatott le e csatortátnak országban«. S így követhetnénk nyomon a láplakók képzetét (»Magyar madarak, sár-faló géme«) (Géme az Olimpusz alatt), a fényember alakját: »Fény-emberem idekerültél? Csuf Budapest a ravatalod« (Költözés Átokvárosból) »Ki vagyok? A győzelmes éber, Aki bevárta, ime a Napot S aki napfényes glóriában Büszkén és egyedül maga ragyog« (Egy párisi hajnalon), első igazi szimbolista versének úgyszólván minden elemét. A döntően új Ady meglelt útjában az, hogy nem egyes szimbolumokat alkot, hanem egy egész szimbolum-rendszert, mely egész költészetét egybefogja. Első méltatói éppen erre döbbennek rá. Babits azt írja, hogy »mondhatni saját külön mitológiája van«, <sup>25</sup> Schöpfung azt mondja, hogy költészete »pompás, színes, meglepő s gyakran megdöbbentő világ«. <sup>26</sup> Ignóus írja le először azt, hogy Ady versei együtt meglepőbbek, mint megjelenésükkor, időközönként olvasva. »Mint a virág, egy tövön, egyik élénkíti a másikat. Ez a tő az egységes világnézés, amelyből fakadnak s amelyre rávallanak ... Együtt és egymáshoz képest megrészegítenek változatosságukkal, sokféleségükkel, egymásra való ráfelelésükkel.« <sup>27</sup> Amire Ady olvasói rádöbbennek, az Ady-költészet sajátos és egységes világnézetből fakadó egységére, ez a meggyőződés Földessy Gyulában vált olyan elhatározó hatásúvá, hogy megkísérelte ezt az egységet, a verseknek ezt az egymásra való ráfelelését gondos filológiai munkával feltárni, valósággal megalapítva ezzel az Ady-filológiát, mely Ady költészetének sajátos természete

<sup>25</sup> Ady-Múzeum. II. 36. I.

<sup>26</sup> U. o. 34. I.

<sup>27</sup> U. o. 34. I.



okán valóban külön nevet érdemel. Földessy munkájának érdeme, hogy amire Ady első mehökkent olvasói rádöbrentek, de csak mint első benyomását fogalmazták meg az impresszionista kritika módszerét követve, az ma már szilárd bizonyosság, nyomonkövethető és bizonyítható Földessy, szerényen kommentároknak nevezett műveiben. Az ő nyomában jár az is, aki a következő lépést szeretné megtenni: megnézni, hogy ez az egységes költői világ hogyan alakult ki.

A »Vízió a lápon« 1903 júniusában jelenik meg. Első nagy szimbolikus versét nyolc hónapos némaság követi, 1904 márciusában kezd ismét verset közölni. A nyolc hónap alatt csak egyszer szakítja meg a csendet, 1903 szeptemberében. A »Könnyek asszonya« címen jelenik meg egy versciklusa. A ciklus, melynek egyik darabja bekerül az »Új versek«-be, Lédához szól, aki 1903 júliusában érkezik Nagyváradra. A versciklus nem mérhető a »Vízió a lápon« szimbolikus egységéhez, egyértelműségéhez, elemei szimbolikusak, egy-egy kifejezés (pl. maga a »könnyek asszonya«) egy-egy kép (»S kiszállunk majd egy csodálatos tájon, Hol semmi sincs, csak illat és meleg«); — itt megint nehéz nem gondolni Szini Gyula indítására: »Örökzöldben járunk... Valami különös fűszeres illat szállong a levegőben« — így jellemezte Szini a szimbolisták világát. Aztán újra elnémul a költő-Ady, Párizsba készül, franciául tanul s következő verse már Párizsból kerül a Budapesti Napló 1904. március 3-i számába, »A fehér csönd« címen, mehökkentő hangütéssel:

*Karollak, vonlak s mégsem érlek el:  
Itt a fehér csönd, a fehér lepel.  
Nem volt ilyen nagy csönd még soha tán,  
Sikoltás belé, mert mindjárt elveszünk,  
Állunk és várunk, csüggedt a kezünk  
A csókok és könnyek alkonyatán...*

Mintha nem ugyanaz a költő írta volna, mint aki a »Vízió a lápon«-t írta. Amazt, ha az alap-képet megfejtettük (láp=Magyarország), világosan, egészében érthetjük. Ebből a versből ez az egyértelműség hiányzik. Az első sor egyértelmű egyszerűséggel fejezi ki a be-nem-telt szerelem vágyát s ez végigvonul — más elemektől megzavartan — az egész versen. De a »fehér csönd«, a »fehér lepel«, a »fehér ördög-lepel« aligha magyarázható azzal, amit Földessy ír róla, hogy »Ady 1904 *februárjában* írta, első párizsi napjaiban. A *tél hava* teszi benne fehérré a csendet is.«<sup>28</sup> Megfelelőbb magyarázat kettő is kínálkozik. »Lángod lobogjon izzva, fehéren« — írja Ady a »Tüzes seb vagyok«-ban s ezzel sajátosan egybehangzik az egy évvel később kelt »A másik kettő« kezdete:

*Csókoljuk egymást, együtt pihenünk,  
Áltatjuk egymást, hogy egymásra vártunk,  
Halvány az ajkunk, könnyes a szemünk,  
Sápadt a lángunk.*

*Piros kertek közt futott az utunk,  
Piros, bolond tűz lángolt sziveinkben,  
Egymás szemébe nézni nem tudunk,  
Itt sápadt minden...*

<sup>28</sup> Földessy Gyula: Ady minden titkai. 28. l.

A fehérség a kilobbanás előtti tűz, a végsőkig felfokozott tűz fehér-izzású színe, mely már magában foglalja a kihűnyás, a fokozhatatlanság képzetét, ellentétben a frissen fellobbant szerelem pirosan csattogó lángjával. Ezt a magyarázatot támogatja a versnek az a sora is, hogy »A csókok és könnyek alkonyatán«. Valószínű, hogy ez is magyarázza a fehér csönd sajátos képzetét, de ennél sokkal valószínűbb a másik magyarázat. Megint csak emlékezzünk Szini Gyula cikkére: »bonyolult érzékekkel a szagokban színeket, a színekben hangokat, a hangokban színeket láttak, stb.« Gombocz Zoltán kitűnő jelentéstani alapvetésében foglalkozott Ady e versével és ő is a francia szimbolisták hatására utal, főleglítve Théophile Gautier »Szimfónia fehér dur-ban« című költeményét.<sup>29</sup> Hogy itt egyszerűen a francia szimbolizmus hatásáról van szó, ezt támogatja az, hogy Ady ebben az időben tanul és olvas franciául, ebben az időben ismerkedik meg Baudelaire költészetével, Théophile Gautier-vel is Baudelaire kedvéért foglalkozik, s a vers egésze is Baudelaire hatását tükrözi, mint arra Földessy is,<sup>30</sup> Benedek Marcell is helyesen utal.<sup>31</sup> Mert a vers első sorainak dermedt, melankólikus hangulatával nehezen fér össze a vers folytatása:

*Sikoltva, marva bukjék rám fejed  
S én tépem durván bársony-testedet.  
Nagyon is sima illatos hajad,  
Zilálva tépve verje arcomat.  
Fehér nyakad most nagyon is fehér,  
Vas-ujjaim közt jesse kékre vér.  
Ragadjon gyilkot fehér, kis kezed ...*

Itt valóban Baudelaire démonkodik a sorok közt. Hogy a vers nem egy a nagy Ady-versek közül, azt sima verselése, rímelése is elárulja s hogy nem az Ady magataltalta szimbolizmusának útját folytatja, azt a vers bizonyos homálya, részleges megfajthatatlansága mutatja. Ady új eszméket hirdető új profétaként indult el a szimbolizmus útján Váradon, amikor a »Vízio a lápon«-t megalkotta, versében az önelégült tespedés és a forradalmi változás ellentéte feszült, jelképei a valóságra utaltak.

Ady kerek egy esztendő telt első ízben Párizsban, 1904 januárjától 1905 januárjáig van Párizsban. Ennek az esztendőnek költői termése igen gyér. Alig tíz verset ír s néhány francia verset fordít. S versek és fordítások között olyan nagy Ady-vers, mint a »Vízio a lápon« volt, egy sincs, annak nyomát csak két vers követi, az »Elűzött a földem« és az »Egy párisi hajnalon«. Adyt a nyom, melyen látatlanban megindult, nem eszmék új profetikusság útjára vezeti, a francia költészet, melynek híre elég volt ahhoz, hogy új hangra leljen, mikor megismerkedik vele, részben elhallgattatja, részben más útra viszi. Az első párizsi kor-zak versei (A mese meghalt, a Meg akarlak tartani, az Egy ócska konflisban, a Midász király sarja, az Este a Bois-ban, A kék tenger partján) beleillenek a századforduló modern polgári költészetébe s csak Ady nyelvének kortársainál már ekkor is nagyobb erejével, a hagyományos formákon már ekkor is túlfeszülő ritmikájával válnak ki az egységes kórusból. De hol vannak ezek a versek az ekkor még inkább csak prózában önmaga Ady megett. Gondoljuk meg, hogy mikor ezeket a nagy tehetségét és nagy elhivatottságát csak éppen hogy fel-

<sup>29</sup> A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentés. Pécs, 1926. 81—84. 1.

<sup>30</sup> i. h.

<sup>31</sup> Ady-breviárium. II. 204. 1.

villantó verseket írja, ezidőben születnek meg azok a cikkei, melyekben felszámolja a nyugati illúziót. A francia költők elandalítják és rezignált, morbid hangulatokba ringatják. A költő privatizál, amikor az újságíró Ady hazanéző, hazai problémákat feszegető ösztönrel villogtatja fegyverét. Hadd állítsam legalább cím szerint a felsorolt versek mellé Ady ezidőben írt legfontosabb cikkeit: »Sas és kakas a vörös lobogókon«, »Magdolna templománál«, »Párisi szomorúságok«, »A pénz esetei«, »Az anarkisták gyülekezetében«, »A bas la calotte!«, »Szent Antal és a rulett«, stb.

Kínos gonddal igyekszünk azon, hogy Ady költészetéről bebizonyítsuk, kortárs bírálóival szembeszállva, hogy ez a költészet a magyar társadalmi problémák talajáról fakadt, s nincs köze a dekadens francia költészetéhez, jól-lehet nyitott kapukat döngetünk, hiszen ezt a bizonykodást már elvégezte —, s nem is rosszul, az Ady-filológia.<sup>32</sup> Holott Ady pályakezdésének ez a vázlatos áttekintése azt bizonyítja, hogy Ady, párizsi útja előtt, egy varázslatos pillanatra egysúlyba jutott, hogy költészete egyetlen versben megfelelt a jelképi ábrázolásnak azt a lehetőségét, mely nem elfedezi, hanem megjeleníti vizionárius erővel a valóságot s hogy erről az elért magaslatról visszarántotta őt a francia polgári költészet közvetlen hatása, vagy legalább is hátráltatta fejlődésének ütemét. Ady cikkei könyörtelenül lemeztelenítik a francia liberális demokráciát, a kapitalizmus embertelen hatalmát, a klerikalizmust, a hamis szívű francia szociáldemokráciát, amikor verseiben Baudelaire démonkodik s lemondó világfájdalom, vagy testetlen-tárgyaltalan gőg lobban, extrémítás hivalkodik.

Ahhoz, hogy Ady visszataláljon a maga útjára, elsősorban az kellett, hogy hazatérjen Párizsból, s hogy egy olyan elhatározó élményben legyen része, mely a hazai problémákat az emberi fejlődés lehetőségeinek perspektívájába állítja. 1905. január 10-e táján érkezik Budapestre. Itthon a legnagyobb belpolitikai válság fogadja, a januári választásokon elbukik a szabadelvűpárt, felbomlik a parlamentáris rend s a darabont-korszak ideig-óráig megbontja az uralkodó osztály egységét s felvillantja a választójogi reform ígéréttel a parasztság és a proletariátus előtt a társadalmi és politikai fejlődés lehetőségét. Ehhez a belpolitikai mozgáshoz járul az a világpolitikai feszültség, melyet egyrészt az imperialista hatalmak első egységfront-kísérlete, az 1904-ben kötött angol-francia entente cordiale megkötése okozott, s melynek hatása igazában itt, a német imperializmus érdekszférájában érezhető, másrészt amelyet az orosz polgári forradalom okoz, melynek során először mutatkozik meg a proletariátus forradalmi ereje s az értelmiség leválása a polgári arcvonalról. Ebben az izgalmas pillanatban s még a végső, igazában csak a tizes években kialakuló frontok megmerevedése előtt érkezik haza Ady, s első lépései többek, mint publicisztikai állásfoglalás. Nemcsak a Budapesti Napló szerkesztőségébe lép be, hanem

<sup>32</sup> Ebben a kérdésben, Ady legbornirtabb támadóitól eltekintve, minden valamirevaló értékelője egyetért. Az úttörő szó kétségkívül Horváth János »Ady s a legújabb magyar lyra« c. művéé (Budapest, 1910), melynek Ady szimbolizmusával foglalkozó része a filológiának, azaz a nyelvi és irodalmi elemzés egységének, példás remeke, melyre készülő Ady-monográfiámban visszatérek. Ugyanilyen jelentős szót mond ki e kérdésben Tóth Árpád tanulmánya, »Ady költészetének viszonya elődeihez és a francia modernekhez« (Nyugat. XII. 351—361. l.). De ebben a kérdésben nincs nézeteltérés olyan végletek közt sem, mint Alszegehy Zolt felfogása (Magyar Irikusok. Budapest, 1921. 107—115 l.), Sik Sándor felfogása (Gárdonyi, Ady, Prohászka. Budapest, 1928. 228. l.) és például Schöpflin Aladár felfogása között (Ady Endre. Budapest, 1934. 105. l.). A kérdést legteljesebben eddig Révai József alapvető Ady-tanulmánya fejti fel (Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1950. 158—159. l.).



darabont lesz, a darabont sajtóiroda munkatársa, aktív politikai szereplő, akinek éljen jár, vagy kódobás és szitok.

Ennek az új korszaknak prologusa Ady második nagy szimbolikus verse, a »Vörös szekér a tengeren«.

*A tenger, ez a sápadt részeg,  
Ezüstlávát ivott,  
Reszket a Föld. Bús ragyogásban  
Várunk valamit s szörnyű lázban  
A pálmás part inog,  
Vadkaktuszok összehajolnak,  
Sírnak a jázminok.*

Az első versszakba még valósággal belesűrűdnek a szimbolizmus kellékei, az exotikus kulisszák még egyszer felvillannak. A részeg tenger még Rimbaud részeg hajóját is ringathatná s pálma, kaktusz és síró jázminok rengenek a megrendült, remegő földön. De ezek már a vers perifériájára szorulnak, baljós szépségük csak kerete az igazi látomásnak:

*S im, hirtelen violás árnyak  
Csodás özöniben,  
Messze, ahol az ár Eget ér,  
Vörös szárnyú, nagy vízi szekér  
Tör elő a Vizen.  
Vörös szárnya repesve csapdos,  
Megállott. Vár. Pihen.*

A vörös szárnyú, nagy vízi szekér azonban nem az álmok ködéből kél ki, hanem az őrzött békéjű partok felé közelgő forradalom jelképe és a vízi szekér, mint nyelvi kifejezés sem a szimbolizmus szókinséből kerülökzik, hanem a régi magyar nyelvből asszociálódik (a ringó hintót hívták régen hajós szekérnek, vő. »Megilletjük immár az szép vitézséget, Mint az bunta disznó az hajós-szekeret« A szomolányi diadal emléke), illetve a régi magyar költészetből (»Már a nap tengerről emelgeti szekerét« Faludi) — és Hélios és Illés próféta az ég tengerén szekerezik. S hogy ez a vörös szekér a forradalom szekere, azt a vers utolsó versszakának vagy-vagy-a nyilván kimondja:

*Honnan jön? Mit hoz? Idetart-e?  
Ő jön: az új vezér?  
Milyen vörös iromba szárnya.  
Új Hajnalnak a pirja, lángja  
Vagy vér az, újra vér?  
Várunk. S áll, áll a lilás ködben  
A nagy, vörös szekér.*

A vagy-vagy — milliók alternatívája, milliók reménysége és féelme. Ady visszatért a »Vízio a lápon« kiindulásához, nem privatizál, hanem tömegek érzéseit jelenti meg érzékletesen. S ezt a verset ilyen versek egész sora követi. A közérthető szimbolumok versei, melyekben egy köznapi fogalmat emel jelképi magasságba, mint az olcsó sikert a »Bucsú Siker-asszonytól«-ban, mint a

pénzt az »Ima Baál istenhez«-ben, a »Harc a Nagyurral«-ban s egyre ontja szuggesztív s egyértelmű szimbolumait, a »Hortobágy«, a »Por«, az »Átok-város«, »magyar Ugar«, a »magyar Mező«, a »Pusztá«, »Pusztaszer«, a »magyar Temető« jelképpé emelt fogalmát.

Hogy 1905 januárjában döntő fordulat következett be Ady költészetében, azt éppenséggel azok a versei bizonyozzák, melyekben olyan személyes érzésekről szól — a szerelemről —, melyek első párizsi időszakában a privatizálásra ösztönözték. Szerelmi lírája is megváltozik. A »Találkozás Gina költőjével« úgy jeleníti meg Vajda Gina iránti reménytelen szerelmét az ő Léda iránti szerelmének párhuzamában, hogy abban sorsközösségük, a korral egyedül szembe-szegülő Vajda és a kortársai között egyedül világosan látó Ady közös sorsa, »az örök egyedültség. Bús magyar titka zúg.« Még jobban kiélezve az új helyzetet, a párizsi korszakra jellemző »A fehér csönd« megoldatlan szerelmi válsága, nem kevésbé fájdalmasan, de mennyivel emberibben leli meg feloldását »A mi gyermekünk«-ben. Ebben a versben is a be-nem-telő szerelemről van szó, de korántsem olyan sejtelmes általánosságban (»Bús szerelmünkben nem fakad Szomorú lényünknek a mása«) és nem tragikus feloldhatatlanságban, hanem a jövődő hitében :

*Ha jönnek az új istenek,  
Ha jönnek a nem sejtett órák,  
Valamikor, valamikor  
Kipattannak a tubarózsák  
S elcsattan hosszú csoda-csók.*

*Mások lesznek és mink leszünk :  
Egy napvirág-szemű menyasszony  
S egy napsugár-lelkű legény.  
A tubarózsa illatozzon  
S áldott legyen a mámoruk.*

»Ki másoké : a gyermekünk«, »Az idegen, nagyálmú Gyermeke«, szimbolum ez is, de nem fantóm. Léteének föltétele : ha jönnek az új istenek, tehát, ha megváltozik ez a meddősegre kárhóztató világ. Léteének realitása : ezt éppen mi, pedagógusok tudjuk igazolni, kik apai szeretettel szeretjük a mások gyermekeit, a jövődőt.

A példák szaporítása helyett felteszem a kérdést : eldőlt tehát a harc Ady költészetében a kétféle szimbolizmus között? Nem. S talán holtáig sem fog eldőlni egészen. A »Vízió a lápon« és »A fehér csönd« kétfajta jelképisége Ady költészetében mindvégig szembenáll, mint ebben a korban is, melyben a »Magyar Ugaron« — és »A mi gyermekünk«-szerű szimbolikus versekkel olyan versek állnak szemben, mint »A vár fehér asszonya«, melyben az élménynél erősebb a reminiscencia (Ady azt írja : »A lelkem ódon, babonás vár«, nyilván nem függetlenül attól a Baudelaire-verstől, melyet ő maga így fordított : »Palota volt a szívem«).

De ezidőtől küzdelem folyik a kétféle szimbolizmus között Ady költői gyakorlatában, s a francia szimbolizmus hatása ott és akkor hat, ahol Ady nem lel problémáira megoldást : szerelmi lírájában, mely egy tragikus szerelemből fakad és csüggedt óráinak szülöttében, istenes lírájában. Ott még majd egy évtizeddel később is visszatérnek a szimbolizmus floskulusai, az érzékek zürzavara :

*Napsugarak zúgása, amit hallok,  
Számban nevednek jó íze van,  
Szent mennydörgést néz a két szemem,  
Istenem, istenem, istenem... (Köszönöm, köszönöm, köszönöm).*

És ebben a küzdelemben a realista ábrázolásért harcoló Ady ereje a nagyobb. Ami ezután következik, az nem Ady szimbolizmusában, hanem annak eszközeiben mutat változást. Ady, amíg magányos és seregtelen harcosnak képzelte magát, addig jelképeit maga alkotta, nem sok ügyet vetve azoknak közérthetőségére. De minél mélyebb Adyban a közösségi érzés, annak tudata, hogy harca nem magános harc és nem reménytelen harc, szimbolikája annál kevésbé egyéni jellegű. Ady szimbolikája ezentúl három nagy rezervoárból táplálkozik: a köznyelvből, a Bibliából és a magyar történeti multból.

1906. február elején jelenik meg Ady első igazi kötete, az »Új versek«, mely ha nem ér is el még olyan sikert, mint amilyenre Ady számít, nevét mégis csak kiemeli a Budapesti Napló hasábjairól, s szélesebb körökben teszi ismertté. A kötet relatív visszhangtalansága sem azt jelenti, hogy nem vették észre, inkább azt, hogy nagyönis észrevették, az elhallgatás, vagy a fitymáló, gáncoskodó kritika a »hazaáruló« darabontnak szól. Sikere egyelőre korlátozott, de a közfigyelem már tudomásul vette, s hívek s ellenfelek sorakoznak köré.

Ady érdeklődése az 1905-ös orosz forradalom óta határozottan a munkásmozgalom felé fordul, amiben nem kis része van két holtig hűséges barátjának, Bölöni Györgynek és Révész Bélának. Révész Béla közvetlen kapcsolatot is teremt Ady és a szociáldemokraták magyar napilapja, a Népszava között. Ady 1907 januárjától rendszeresen ír a Népszavába. Sokasodó hívei új és új publikációs lehetőségeket nyitnak számára, így kerül Schöppflin Aladár révén a Vasárnapi Újság munkatársai közé például. Megindul a Holnap néven ismert s nagy vihart kavaráó antológia sorozat, megindul a Nyugat, mely Ady nevével vitorlázik be a köztudatba. A polgári radikalizmussal való kapcsolata megnyitja számára a Világ hasábjait, Hatvany Lajos barátsága a Pesti Naplóét. A Holnap felovásó körutai, a Nyugat-matinék, a Galilei-Kör közvetlen kapcsolatot teremtenek Ady és olvasói között. Ez a publikációs bázis az 1914-es világháború kitörésével is csak igen csekély mértékben szűkül meg, valójában csak a Népszava vész el számára; abban a percben, mikor a Népszava beáll a háborús uszítók sorába, Ady nem küld több kéziratot, minden kapcsolatot megszakít a lappal. Hogy mindez milyen kibővülést jelenti olvasóközönségének, arról az újult fogalmat, hogy csak a Népszavában több mint félszáz verse jelenik meg.

Ady tehát, aki 1905-ig úgyszólván kizárólag egy-egy napilap szűk közönségéhez szólhatott, s ezek a napilapok méghozzá vidéki orgánumok voltak, kis példányszámban megjelenő helyi lapocskák, egyszerre széles és változatos társadalmi összetételű rétegekhez szólhat. Ez a körülmény korántsem marad hatástalan költészetére sem. Sajátságos, hogy ezt a körülményt mennyire nem veszi figyelembe irodalomtörténetírásunk, mennyire nem foglalkozik a közönség szerepével az irodalomban. Szinte lépésről-lépésre kimutatható, hogy Ady szimbolumai az időtől válnak egyre közérthetőbbekké, amióta kibővül olvasótáborra. A biblikus szimbolumok és a történelmi szimbolumok félreérthetetlenül ezzel függenek össze. Ekkortól sokasodnak meg jellegzetes franciás szimbolumai mellett (az exotikumok és a parnasszizmustól átöröklődött antik szimbolumok mellett) az ilyenek, mint »magyar Helikon«, »az ő Lomnicuk«, »dacos



Hunnia», a »vármegyeház« és a »szegénylegény« antagonizmusa, »a rest magyar Tisza«, »Páris, az én Bakonyom«, »Babylon«, »az ős Kaján«, »Lázár (a palota előtt)«, »Absolon«, »Mária és Veronika«, »Árgyilus«, a »méhes«, a »szittyá magassága«, »Illés szekere«, a »Sion-hegy«, a »nagy Cethal«, a »harci Jézus-Mária«, »Mohács« a Jézus-szimbolumok, stb. Nem véletlen, hogy Dózsa György nevét, Táncsics nevét, a Kommunista Kiáltványra utaló »Új Kisértet« jelképét a Népszavában írja le először, pontosabban foglalja be versei szimbolum-rendszerébe.

Más helyütt már kimutattam Ady »A Hadak Útja« című versének elemzése során,<sup>33</sup> hogy Ady 1905 után nem csak új szimbolumokat alkot, hanem főként egy-egy ősi, hagyományos, mindenki számára érthető jelképet választ, s azt tölti meg forradalmi mondanivalóval új tartalmával. A francia szimbolisták, akik a kiválasztott kevesekhez akartak szólni, nehezen feloldható jelképeikbe rejtették mondanivalójukat, bírálatukat. A világháború utáni irodalmi irányzatok forradalminak vélt mondanivalójuk forradalmi voltát a hagyományos kifejezésektől, stílustól való teljes elszakadásban, s az új mondanivalók meg-hökkentően új köntösbe öltöztetését vélték feladatuknak. Ady azzal magasodik ki a szimbolisták európai mozgalmából s. azzal nő túl közvetlen utódjain, hogy valósággal a nyelvfejlődés természetes útját járva, megőrzi a régi formákat, de azokat új jelentéssel tölti meg. Ennek a költői eljárásnak az a lélektana, hogy az ember a formáisan ismert köntösében könnyebben fogadja el az újat, mint a látszólag, formáisan új köntösében a valójában régit és megszokottat. A szorongatott magyarságnak a Hadak Útján segítségére siető Csaba királyfi jelképe, a magyar csodavárás meddő jelképe olyan jelkép volt, melyet gyerekkorától valósággal beidegeztek a magyar olvasóba. A »rajtunk csak csoda segíthet« hitét annál könnyebb volt elfogadni, mert ebben nemcsak a tétlenség meddő negatívuma volt benne, hanem az a pozitív meggyőződés is, hogy őseink dicső hősiessége halhatatlan. Ady ennek a hagyományos jelképnek mindkét jelentését fölhasználja. Feléleszti az ősi legendát, nem veti el csodás mivoltát sem, csak új tartalommal tölti meg. Az ellenség a »jó urak«, az »úri bitangság«. A csoda az, hogy a Hadak Útja földre esett, itt van a földön s nem holt hunok hadai dübörögnek rajta, hanem a fölkelt nép. Így telik meg az ősi szimbolum új, forradalmi jelentéssel, de egyben így válik természetessé, hogy az új harc a régi dicső küzdelmek folytatója, hogy Csaba királyfi seregének a proletárok az utódai, így dereng fel egy új hazafiasság tágabb horizontja is. S ugyanez a módszer mutatható ki a vallásos szimbolumok felélesztése során is, — elég ha Ady 1912-es karácsonyi versére utalok, a »Megállt a Sors«-ra, mely a »legendák idézésével kezdődik, a kávé-szín fejedelmek jászol előtti hajbókolásának képével s azzal végződik, hogy :

*Ma áll a Sors és nyílnak a gondok  
S vén sors meddig állsz a véres gát előtt,  
Meddig jártathat véled hús-bolondot  
Ember-kínunk ős tanúja, a Nap  
S a bölcs királyok s bölcs örületek  
Eltépi a Jézus-legenda-rongyot?  
Vagy lehuzzuk egéről a Napot  
S az ember istenként talpra áll  
S szitkokkal szól a véres gát előtt:  
Átugorlak s jöjjön a többi is.*

<sup>33</sup> A szép magyar vers. Budapest, 1952. 66—72. l.

Ugyanilyen az 1914-es »A fekete Húsvét« című verse, egy az idézhető s ide kívánczók sok hasonló vers közül, melyben a húsvéti ünnep hagyományos zöld ágaival szemben ezzel mutatja meg a háborúba rohanó világ feketeségét: »Rongy, züllöttség, bomlás és boru, Csoda, hogy még vannak néhányan, Szegény néhányan, Kiknek kell még ilyen országban Szabadságért a harc-háború... Fényes Húsvét, be fekete vagy«.

Ady 1905 után sem csak ilyen szimbolumokat írt, hanem olykor, fáradt és elcsüggedt perceiben, az istenhez hanyatló órák idején, vissza-visszatért a Párizsban fogant szimbolizmushoz, olyan mitologizálásához a valóságnak, mely mögül »a valóságból való származásnak minden nyoma eltűnt« — mint Révai írja.<sup>34</sup> De — biztos mondhatjuk — ezek a felfejthetetlen szimbolumok lényegesen kevesebben vannak, mint a valóságból kelt s a valóságra visszautaló jelképek.

Ady maga, hirhedtté vált »A duk-duk affér« című cikkében, 1908-ban úgy nyilatkozott: »a legérthetlenebb verseimet se hiszem csalhatatlanul érthetetleneknek«<sup>35</sup> s 1909 novemberében, a Nyugat irodalmi estjén nemcsak felfejtette három versének, A Fekete Zongorának, A Jó Csönd-herceg előttnek és A Halál automobiljának értelmét, hanem ezeket mondta: »Bánom is én: értik-e verseimet vagy sem, úgy is rettegek, hogy túlságosan és sokan értik, de nagy dolog az, hogy én voltam a nyugtalanság hozója, vagy ami tudományosabb: én általam hörgött föl manapság legnyugtalanítóbban a magyar társadalmat kínzó nyugtalanság«.<sup>36</sup>

Ady nem szánta szimbolumait rejtelmes megsejtetéseknek, de semmi esetre sem szánta őket valóság-elfedező titkos jeleknek.

És itt vetődik fel az alapvető kérdés, amit egyszer már nyíltan fel kell vetnünk: szimbolista volt-e Ady? Abban a kérdésben, hogy olyan értelemben szimbolista volt-e mint a francia szimbolisták s általában a nyugateurópai szimbolisták, nem nehéz a felelet. Nem. Szimbolizmusa nem a naturalizmus reakciójaként született meg, mint azoké s nem vezetett a középkori misztika szimbolizmusának fölélesztésével a középkori misztika lényegének fölélesztéséhez. Nem véletlen, hogy a francia szimbolisták közül is csak a kezdő nagyok, Baudelaire, Verlaine és Rimbaud hatottak rá, azok is csak ideig óráig. A Mallarmé-féle szimbolizmusnak éppen csak a szele érte s nyomtalanul múlt el róla, és sohasem jutott el a szimbolizmusnak azokhoz a pusztán formai megnyilvánulásaihoz, mint amilyen a hangszimbolika.<sup>37</sup>

<sup>34</sup> I. m. 164. l.

<sup>35</sup> Vallomások és tanulmányok. 45. l.

<sup>36</sup> U. o. 58—59. l.

<sup>37</sup> Készülő Ady-monográfiámban erre a kérdésre nagyobb apparátussal és sokkal bővebben szándékszom visszatérni. Ott szeretném kifejtetni azt, hogy a szimbolikus költői kifejezést, melyet korántsem tartok elvetendőnek, élesen meg kell különböztetni a szimbolizmustól, mint stílusiránytól. De a szimbolizmuson belül is szükség, hogy megkülönböztessük egyrészt azt a szimbolizmust, mely a szimbolikus kifejezés nyelvi alapjait fejtí tovább és azt, mely a vallási-mitológikus szimbolizmusra épül, másrészt, hogy a szimbolizmus kérdését történeti kifejlésében tárgyaljuk. Ennek a tárgyalásnak számot kell vetnie egyrészt a népköltészet szimbolikájával, másrészt a késő középkori misztika szimbolum-rendszerével, mint élő hagyománnyal. Meg kell állapítania, hogy a szimbolizmus, mint költői irányzat csak a kapitalizmus végkifejlésének korában, a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben lép fel, de ott sem szükségszerűen (vö. Anatole France antiszimbolizmusa). Nyomon kell követni a szimbolizmus fázisait, a jelképiséget, mely még értelmezhető, azaz a valóságra utal (Baudelaire, Verlaine) és az öncélúvá váló jelképet (Mallarmé, Laforgue, Huysmans, stb. szimbolizmusát), mely egyrészt a középkori szimbolikához tér vissza, másrészt teljesen formalistává válik (hangszimbolika). A szimbolizmus értékelését nem szabad szűkkörűen tárgyalni, hanem alapvetően esztétikai távlatban kell felvetni (különös tekintettel Hegel s a marxizmus-leniniz-

Költői útjának korszakról-korszakra való követése azt mutatja, hogy költői jelképei egyre egyértelműbbé válnak s költészetének kifejtett magasan pedig már nem is lehet egyértelműen, a szó irodalomtudományi értelmében, szimbolizmusról beszélni Adyval kapcsolatban. »A szimbolizmus itt már nem

mus klasszikusainak ismert antiszimbolizmusára) s így is két aspektusból kell foglalkozni vele: a szimbolizmus, mint a naturalizmus reakciója s a szimbolizmus, mint a realizmustól eltérítő út. A kérdés addig is, míg nyilván vitára indító munkám elkészül, e tanulmányom alapján is alkalmas a megvitatásra, ezért hívom fel a figyelmet itt néhány, e kérdés tisztázása szempontjából nélkülözhetetlen munkára:

Vossler, Karl: Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1904.

Vossler, Karl: Sprache als Schöpfung und Entwicklung. Heidelberg, 1905.

Vossler, Karl: Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie. München, 1923.

Cassirer, Ernst: Philosophie der symbolischen Formen. I. Die Sprache. Berlin, 1923.

Laziczus Gyula: Általános nyelvészet. Budapest, 1942.

Jóllehet a fenti munkák egészükben tartalmazzák a szimbolizmussal kapcsolatos nyelvi és lélektani, valamint esztétikai elméleteket, bizonyos részletkérdések szempontjából nem nélkülözhető az alábbi művek tanulmányozása sem:

Ferrero, G.: Les lois psychologiques du Symbolisme. Paris, 1895.

Strich, F.: Symbol in der Wortkunst. Zeitschrift für Aesthetik. 1927.

Werner, H.: Die Ursprünge der Metapher. Leipzig, 1919.

Volckelt, Johannes: System des Ästhetik. I. Bd. München, 1905.

Croce, Benedetto: Giambattista Vico primo scopritore della scienza estetica. Flegrea.

1901. évf.

A szimbolizmusnak, mint irodalmi iránynak feldolgozásához az alábbi művek irány-mutatóak:

Baujon, G.: L'école symboliste. Basel, 1900.

Beaunier, A.: La poésie nouvelle. Paris, 1902.

Osmont, A.: Le mouvement symboliste. Paris, 1912.

Sydow, E. von.: Die Kultur der Dekaden. Dresden, 1922.

Hatzfeld, H.: Der französische Symbolismus. München-Leipzig, 1923.

Martino, P.: Parnasse et Symbolisme. Paris, 1925. 2. éd. 1928.

Bonneau, G.: Le symbolisme dans la poésie française contemporaine. Paris, 1930.

Charpentier, John: L'évolution de la poésie lyrique de Joseph Delorme à Paul Claudel. Paris, 1930.

Dinar, A.: La croisade symboliste. Paris, 1943.

Raymond, Marcel: De Baudelaire au surréalisme. Paris, 1947.

A magyar szakirodalomból csupán néhány doktori értekezés érdemel figyelmet:

Ábrányi Tibor: A francia szimbolizmus lírai formái. Budapest, 1930.

Lengyel Katalin: Baudelaire magyar kritikusai és fordítói. Budapest, 1937.

Harsányi Zoltán: A »franciás« Nyugat. Debrecen, 1942.

A misztikával kapcsolatban a legjobb munka, ami e kérdés történeti feldolgozása során nem nélkülözhető:

Smirin, M. M.: Die Volksreformation des Thomas Münzer und der grosse Bauernkrieg. Übersetzt von Hans Nichtweiss. Berlin, 1952.

Itt kell megemlíteni Marót Károly bizonyos értelemben úttörő tanulmányait az erdélyi »Napkelet«-ben. (I. évf. 1920. 7—8. sz.; II. évf. 1921. 5—6., 10., 11. sz.)

A kérdés középeurópai vetületét csak igen hiányosan tudtam eddig feldolgozni, jóllehet néhány mű arra mutat, hogy érdemes volna, sőt kötelességünk volna ezzel is foglalkozni, a saját irodalmunk helyesebb, arányosabb értékelése szempontjából. Hadd hívjam fel itt a figyelmet egyrészt Oldrich Králik »Otokar Březina« című monográfiájára (Prága, 1948), másrészt František Burián »Česká literatura od 90 let XIX. století do R. 1945« című egyetemi jegyzetére (Prága, 1953).

Jóllehet ezek a jegyzetek, természetüknél fogva, nem törekedhetnek teljességre, mégis fel kellett hívnom a figyelmet arra, hogy a szimbolizmus kérdésének tárgyalásánál az irodalmi szimbolizmust rendszerint a szimbolikus nyelvi kifejezésekkel hozzuk csupán kapcsolatba, s kevés ügyet vetünk egyéb szimbolikus kifejezési formákra. Csak példaként utalok például a szimbolikus kifejezés zenei lehetőségeire, (erről egyébként egy vitatható magyar tanulmány is szól: Kovács Sándor: Schubert zenei szimbolikája. Kovács Sándor Hátrahagyott zenei írásai. Budapest, 1926. 247—297. l.) és a képzőművészet szimbolizmusára.



jelbeszéd volt» — írja Révai, — »hanem az imperialista háború embertelen valóságának megszólalása.«<sup>38</sup>

Révai Ady-tanulmánya ezen a téren nem segít túl a problémán. Egyfelől azt mondja, hogy Ady proletár-szimbolumai mellébeszélnek a valóságnak,<sup>39</sup> másfelől azt mondja, hogy Ady szimbolumai »gyakran arra kellenek, hogy Ady mintegy »népiesítse«, a magyar nép harcainak folytonosságába állítsa bele a magyar munkások harcát.«<sup>40</sup> A mellébeszélésre azt hozza fel példának, hogy Ady a proletárokat »kóbor varjaknak«, »szent madaraknak«, a barrikádokat »trónjaj az igázottaknak« nevezi; a népiesítésre az előbb idézett »Hadak Útját« hozza fel. Én nem látom a kétféle szimbolizálás között az ellentétet s főként nem látom Révai egyébként helyes alapelvének alkalmazhatóságát. »Szimbolizálni csak a törpe valóságot lehet, csak azt, aminek lényege: »titok«. De az élet igazi mozgató erőt nem lehet szimbolizálni. Az igazi valóság nagyobb, kifejezőbb minden szimbolumnál, mellyel körülírják, ellenáll minden mesterséges felnagyításnak.«<sup>41</sup> Ez igaz. De vajjon csak a szimbolikus kifejezésre, a szimbolikus ábrázolási módra áll ez? Vajjon van-e olyan költői ábrázolás, melynél nem nagyobb és kifejezőbb maga a valóság? Vajjon van-e olyan költői ábrázolás, melyben nincs semmi jelképi? Éppen az, amit a felnagyításról mond Révai, az gondolkodtatja el az embert. Hát van olyan költői ábrázolás, mely nem felnagyítás? Lehetséges volna-e egyáltalán a típus-ábrázolás felnagyítás nélkül? Vajjon tudunk-e beszélni egyáltalán szimbolumok nélkül, általánosítás, felnagyítás, körülírás nélkül? Aligha, legfeljebb a Russel-féle relációkalkulus csak matematikusok számára érthető s a mondanivalót minden érzelmi, hangulati elemétől megfosztó alkalmazásával. Révai maga is érzi, hogy Ady mitologizálása (szívesebben használnom helyette az ugyancsak őféle szót (népiesítése) nem azonos a vallási mitologizálással. Ő írja, hogy »Ady szimbolizmusa épp abban különbözik valamennyi kortársának vagy elődjének szimbolizmusától, hogy jelbeszédét minduntalan ő maga fejti meg, hogy mitologikus világának titkairól ő maga lebbenti fel a fátylat a társadalmi és történelmi kiindulópont, a magyar valóság megnevezésével.«<sup>42</sup> Vajjon mi a realizmus a költészetben, mint egy olyan általánosítás és felnagyítás, mely a társadalmi és történelmi kiindulópontra, a valóságra utal?

Ady szimbolumainak vizsgálata, költői fejlődésének lépésről-lépésre való nyomonkísérése arról győz meg, hogy a szimbolikus kifejezések használata, a szimbolumalkotásnak, mint költői eszköznek használata, ha azok a társadalmi és történelmi valóságra utalnak, lehet a realista költészet eszköze. A francia szimbolisták költői gyakorlata, melynek fejlődése polárisan más irányú, mint Ady költői fejlődése, arról győz meg, hogy a szimbolizmus, mint olyan irodalmi irány, mely a valóságot azért mitologizálja, hogy elszakítsa társadalmi és történelmi gyökereitől, az a költői irány, mely a szimbolumot nem eszköznek, hanem az ábrázolás céljának tekinti, helytelen, a realizmus szempontjából elvetendő, káros és kóros irányzat. Lenin azt jegyezte Hegel margójára a »viszony« fogalom fejtegetéséhez: »Csupán az a megjegyzése említésre méltó, hogy a szimbolumokat általában nem lehet kifogásolni... De »mindennemű szimbolikával szemben« meg kell mondani, hogy az néha »kényelmes eszköz,

<sup>38</sup> i. m. 183. l.

<sup>39</sup> U. o. 180. l.

<sup>40</sup> U. o. 181. l.

<sup>41</sup> U. o. 180. l.

<sup>42</sup> U. o. 165. l.

amely mentesít az alól, hogy a *fogalmi meghatározásokat* megértsék, megadják, igazolják»...<sup>43</sup>

Ady szimbolumai nem mentesítették olvasóit attól, hogy a fogalmak valódi tartalmával szembenézzenek, hanem egy a magyar nyelvben, a magyar műveltségben gyökerező, a magyar népköltészet kifejezési formáit, képalkotó módszerét fölhasználó nyelven és stílusban mondták ki a kor legfontosabb szavait, a költészet szemléletesen megjelenítő erejével. Éppen Ady költészete lesz legnagyobb fegyverünk a polgári szimbolizmus elleni harcunk során, ha elvégezzük feladatunkat, s Ady költészetének lexikális és szintetikus feldolgozása és értékelése után rátérünk költői fejlődésének dialektikus feldolgozására.

<sup>43</sup> Lenin: Filozófiai füzetek. Budapest, 1954. 95. l.

## »TART A HARC... MOST ESZMÉK KÜZDENEK«

(A forradalmat előkészítő irodalom és a reakciós kritika harca az 1840-es években)

Már nálunk is elég korán, még a múlt század első felében felmerült a kérdés: mi a művészet célja, feladata. Csak az elvont szépség hirdetője-e és célja csupán a gyönyörköd-tetés, vagy ezen túlmenően még más hivatása is van: az igazságosabb, az emberibb társadalom megvalósításának szolgálata. Jelentősebb, nagy magyar íróink sohasem tekintették a költészetet, az irodalmat öncélnak, egyértelműen azt vallották, hogy az írók feladata a haza szolgálata, s az égető nagy kérdésekre haladó választ adva, fejlődésének előmozdítása. Nem egynek ez a hivatás adta kezébe a tollat is.

Eszttétikai szempontból azonban íróink, kritikásaink csak az 1820-as, 30-as években kezdenek behatódni, elméletileg foglalkozni ezzel a problémával. Felmerül az önálló, a külföldi irodalmaktól független, fejlett magyar irodalom — és az ezt segítő magyar kritika meg-teremtésének igénye. Milyen is legyen hát ez az új, fejlett magyar irodalom?

Egyelőre még a költészet rangjának elismertetéséért is küzdeni kell. Kölcsey 1833-ban írja: »Sokan azok közül, kik a *Tudományos Gyűjtemény* talpkövét megvetették, verselésünkre úgy néztek, mint a literatúra gyermekkorára, melyet elhagyni, s a komoly tudományokra férfiúi érettséggel általmenni kell. E hiedelem nálunk közönségesebb, mint gondolhatnók.«<sup>1</sup> Ő sem kívánja, hogy minden író verseljen, de azt igen, hogy legyenek nagy költőink, kik a nyelvet szépségben és erőben fenntartsák, s ezáltal a tudományos irodalom is oly nyelvvel rendelkezze, ami által tárgyát megkedveltesse.

Ez a tény, hogy a művészetet lebecsülő, elmaradt társadalmi és kulturális viszonyaink között egyelőre még a művészet jogainak, szerepének elismertetéséért is harcolni kell, érthetővé és indokolttá teszi előttünk Kölcsey kijelentését, hogy »a költőnek egyedül való tárgya a szépség«, és hogy »a szépművészség nem tárgyazhat egyebet a szépnél.«<sup>2</sup> Kölcsey és vele együtt Bajza jogosan fordul szembe azzal az irodalommal, mely a művészi szempontok figyelmen kívül hagyásával csak erkölcsi, morális oktató eszközt lát benne. Bajza 1833-ban írja a *Kritikai Lapok*ban: »Vétkes irány az, melyet sokan az ugynevezett 'erkölcsi' beszéleteikkel ügyekez-nek elérni... A művészetnek célja egyedül a művészet legyen közvetlenül, mihielyt ennek megfelelt, teljesít közvetve a másikat is, az erkölcsit. Igen is, tanít a poesis, tanít a regény, s tanítson is minden nagyra, szépre; de csak úgy, mint az a nyíló és hervadó virág, mely némán beszél és szótlán ábrázolja képét a leányka szépségének.«<sup>3</sup>

E két író, Kölcsey és Bajza által kifejezett elv, a művészi követelmény elsősorban való hangoztatása ebben az időben még feltétlenül jogos és helyénvaló. Reakcióssá majd a 40-es években válik, mikor »a művészet önmagának célja« hangoztatásával a kritikusok Eötvös és Petőfi munkáit, művészi elveit utasítják vissza, s vetik el. Mihielyt már közvetlenül vetődik fel a jogtalan milliós joghoz juttatásának kérdése, és egy új, haladottabb magyar társadalom megteremtésének szüksége, azok az írók, akik komolyan veszik a költő hivatását, nem maradhatnak némák. Azzal, hogy a bírálók az elvont szépség kizárólagos kifejezését követelik ekkor tőlük, ki akarják kezükből csavarni az igazságért, a haladásért harcoló tollat.

A használni vágyó, tettekké váló irodalom kérdését Eötvös József veti fel először két, 1835-ben, és 1837-ben, Victor Hugo-ról írt tanulmányában. A francia író legnagyobb érdemét abban látja, hogy »szava tetté vált. Felette nagy vala neki a poesis, mintsem játékként célnak tartaná; neki eszköz vala, melyet használt, hogy népét erősítse«<sup>4</sup> — írja róla elismeréssel.

<sup>1</sup> Kölcsey: *Kritika*. 1833. Kölcsey *Összes Művei*, Franklin-kiadás, 868. l.

<sup>2</sup> Kölcsey: *A leányörzö*. 1827. Id. kiad. 727. l.

<sup>3</sup> Bajza *Munkái*, IV. k. Bp. 1899. 120. l.

<sup>4</sup> Eötvös József: *A francia drámai literatúra és Victor Hugo (1835 és Victor Hugo mint dráma költő (1837))*.



A továbbiakban azt fejtegeti, hogy Victor Hugo előtt csak az Akadémiának voltak írói, vele megszületett a nép költője. Az ő drámái előtti művek csak időtöltés, mulatság voltak kevesek számára. Ő használni akart költészetével, mert »a poesis szükség, egy jajkiáltása az emberi nemnek, mely jobb után vágyódik«.

Victor Hugo ellen hamar felkelt a francia reakció. A *Tudománýtár* 1840-ben nálunk is elítéli a francia író romantikus irányát.

Elérkeztünk az 1840-es évekhez. Kísérjük figyelemmel, hogyan születtek meg azok a művek, melyek megvalósították a Victor Hugo és nyomában Eötvös József által hirdetett költői elveket, és hogy miként fogadták ezeket a műveket az öncélú művészetet hirdető kritikusai tábor.

## I.

### A népszínművek jelentősége és fogadtatása

A néphez közelálló, társadalmi kérdéseket is érintő irodalom elleni harc először Szigligeti első sikeres népszínművei nyomán indul meg. 1844-től kezdve élesen kettéválik a két front: a »tiszt« művészet hirdetőinek tábora és azoké, kik a művészetben a népért, a haladásért vívott küzdelem egyik eszközét látják. A 40-es évek folyóiratait lapozva meglevenedik előttünk az egész irodalmi élet, meglevenednek előttünk a forradalmat megelőző évek irodalmi harcai. Megláthatjuk e lapokból, a kritikákból, hogy minél inkább közeledik 1848, közelednek a márciusi napok, annál ekésereedetebbé válik az öncélú művészet vallóinak küzdelme, hogy az irodalmat — és az olvasókat — távoltartsák, eltávolítsák a »tettekkel való« irodalomtól. Az irodalmi élet ezekben az években is hú tükre a társadalmi, politikai fejlődésnek.

A »politizáló« irodalom kérdése már a 40-es évek elején felvetődik. Egyeseknél kárhóztató, másoknál — mint pl. Egressy Gábornál, Petőfi színészbarátjánál — elismerő véleménnyel. Egressy 1842-ben színre hozza Shakespeare *Coriolan*-ját. Ezzel kapcsolatban tanulmányt is ír róla, melyben példaként állítja íróink elé a nagy angol író: »Shakespeare hatalmas szellemének sikerült e két heterogén elemet, a politikát és a művészetet egymással eljegyezni, hihetetlen közelbe hozni, sőt bizonyos pontokon egybeolvasztani. E politikai műpéldányok két legjelesebbike: *Coriolan* és *Julius Caesar*.«<sup>5</sup> (Lehetséges, hogy Petőfi figyelmét is Egressy hívta fel a *Coriolan*ra.) A drámát a közönség tetszéssel fogadja, bár, mint egy kritikus megrovóan írja az *Athenaeumban*, »a tetszés egy részét azon politikai szellemnek kell is tulajdonítani, mely e drámát keresztül lengi.«<sup>6</sup>

A *Világ* c. lap még ez év tavaszán megtámadja Egressyt egy színpadon elszavalt verséért, tiltakozva az ellen, hogy a színpadot »politikai pártok küzdőhelyévé« tegye. Az elszavalt vers Szalkay Máté: *Ölmosbotok* c. költeménye volt, melyben az író az erőszakos megyei korteskedést a maradi, adózni nem akaró nemeseket gúnyolja ki.<sup>7</sup>

A *Tudománýtár* is tiltakozik 1842-ben, egy franciából fordított cikkben a politizáló irodalom ellen: »az irodalom állása is Franciaországban a körülményektől függő, ... veszedelemben van, hogy előbb vagy utóbb a pór nép kezébe esik. Óhajtuk, hogy ez ne történjék, és hogy a szilárdabb irány, melyet némely örvendetes kezdet mutat, diadalmas legyen, hogy az irodalom kiszabaduljon a politika hatalma alól, ha külsőleg kevésbé fényes, de függetlenebb és méltóságosb állást nyerjen.«<sup>8</sup>

Toldy Ferenc 1839-ben Tóth Lőrinc egyik versének bírálatában, melyben a költő ily sorokat írt:

»Népszabadság dalja nem zeng  
A pór ajkain...«

mereven kijelenti, hogy a »költészet nem politika.«<sup>9</sup> Pár évvel később, 1843. február 6-án a Kisfaludy-Társaságban tartott *Szépirodalmunk jelen állapotjáról* szóló felolvasásában meg bírálja a korabeli irodalmat: »özönlenek a politikai érdekek. A költészet ki van vetkőztetve általános emberi és eszményi fenségéből, midőn a napi politika vívőjévé, napszámosává aljassítatik.«<sup>10</sup>

<sup>5</sup> *Athenaeum*, 1842. I. 7. sz. 97—8. h.

<sup>6</sup> *U. o.* 1842. I. 16. sz. 254. h.

<sup>7</sup> *Athenaeum*, 1842. I. 61. sz. 974. h.

<sup>8</sup> 1842. 469—70. lap.

<sup>9</sup> Figyelmező, 1839. 33. sz. 535. h.

<sup>10</sup> *Athenaeum*, 1843. I. 4. sz. 158. lap.



Az eddig felsorolt idézetek azonban csak általános, elszórt megnyilatkozások. Nem is volt még nagyobb, korabeli égető hazai problémákkal foglalkozó irodalmi alkotás, színdarab, regény, költői életmű, ami élesebb állásfoglalásra, elvi véleménynyilvánításra kényszeríthette volna a kritikusokat. Szigligeti népszínművei, Eötvös vigjátéka és regénye, Petőfi művei és költői programja lett az a vízválasztó, mely éles vitákban polarizálta a reakciós és haladó kritikusokat, írókat.

Az első sikeres népszínmű megszületését bátorító felszólításnak tekinthetjük Bartay Endrének, a Nemzeti Színház igazgatójának az írókhoz szóló, 1843. február 1-én az *Athenaeum*-ban közzétett felhívását: »Ez évben ajánlok 50 aranyat egy, a magyar nép-életből merített, minden aljasságtól ment, jóirányu, látványos színműért, mely által a köznép is a színházba édesgettetvén, izlése nemesíttessék, s magasabb mű-élvezetekre előkészíttessék.«<sup>11</sup>

Népszerű, néphez szóló drámairodalom megteremtésének igénye már pár évvel előbb is felmerült. Könnyebb, szórakoztató darabok írására hívja fel Vörösmarty az írók figyelmét 1837-ben a *Lumpacius vagabundus* előadásával kapcsolatban: »Semmiké fogásunk a bohózatok ellen; a vasárnap emberei is megkívánják a magukét.«<sup>12</sup> Eötvös Victor Hugo-tanulmányaiban többek között abban jelöli meg Victor Hugo nagyságát, hogy »felette nagy volt nem vetni meg a popularitást. Nyomatékosan kiemeli a francia író törekvését, hogy közel akart kerülni a néphez: »A népek oktatása s jobbítása az, mi után a jobb író fárad;« de »hogy a népre hathasson, szükség, hogy mulassa is... igyekezni kell, hogy lehetőleg legnagyobb érdeket szerezzen művének.« Idézi Lamartine-t, aki szerint, hogy a nép érthesse, »mindig lejjebb szállni kénytelen a színmű. A dráma népszerűvé tételét így helyesli: »Hugo azáltal, hogy a drámát népszerűvé tenni, s iránta kérdéseket gerjeszteni igyekezett, használt-e a művészetnek? — csak igenezve felelhetek.« Többször is ismétli, hogy »ki a népre hatni akar, annak néha hódolni kell, érdeket kell gerjesztenie, mert csak úgy hathat.

Szigligeti első jelentős népszínműve hatalmas közönségsikert arat. E darabbal megszületik az első népszerű dráma. A *Honderű* írja 1843. december 30-án: »Karácsony másodnapján újra Szigligeti ur derék magyar vaudvillje került szőnyegre (a Nemzeti Színházban), a *Szökött katona*. Mi rég kimondtuk, hogy Szigligeti ur minden drámáiról közt — mennyiben annak öntését s benső szerkezetét legjobban érti — bizonyosan a *legjelesb*. A szökött katona talpraesettsége újabb bizonyossága állításunknak. A színház mindig tele van, valahányszor szöki a katona.«<sup>13</sup> Jutalomjátékul e darabot választják a színészek — így Laborfalvi Róza is.<sup>14</sup> A január 1-i előadásról így ad hírt a *Honderű*: »Télhó 1. 1844. Szökött katona, minden zugaiban annyira teleház előtt, hogy mozdulni is lehetetlen vala.«<sup>15</sup> Ugyancsak e lap szerint a darabot a bécsi és a pesti német színház is szeretné a magáévá tenni, mert azokban is »bizonyosan pénztárdarabokká fogna az válni... mert a darab szövege akár melly közönséget érdekelhet.«<sup>16</sup>

A *Szökött katona*, s a következő népszínmű, a *Két pisztoly* diadala tart még az elkövetkező hónapokban is. »Nemzeti színházunkba folyvást nagy tömegekbe tódul a nép a *Szökött katona* és *Két pisztoly* látására — írja a *Honderű* március végén, — annyira, hogy e két mű e percben még az operát is háttérbe látszik szorítani. Mult vasárnap ismét seregenként mentek vissza a be nem fértek, s a ház minden zugaiban túltömve volt. Hétfőn hasonlóan egészen megtöltte a nézőhelyet a *Két pisztoly*.«<sup>17</sup> Egressy egy tanulmányban világítja meg a *Tisztújítás* s a népszínművek nagy sikerének titkát. Nagy Ignác és Szigligeti »szerencsések valának a pillanat intését megérteni s a napi érdekeknek igazán elevenére tapintani. Egy új művészeti korszak hajnalát éljük, melynek fölvirasztásában a legmunkásabb bizonyára Szigligeti. Azon fordulat, melyet ő a történeti komoly pályáról a vaudville mezejére tón, mely őt a multból a jelenbe röpté, valóban életének legszerencsésebb ötlete, talán végzetének intése gyanánt tekinthető.« Úgy érzi, hogy »azon az uton leend a nemzet színháza, minek lennie kell: életünk teljes lenyomata.«<sup>18</sup>

Toldy (Schedel) Ferenc is további népszínművek írására biztatja Szigligetit, népszínműveit komoly lépcsőfoknak tekintve az önálló, magyar dráma megteremtése felé.<sup>19</sup> A *Buda-pesti Híradó* hangsúlyozza, hogy a népszínművek népdalai elősegítik a főváros magyarosodását: »mintegy búvárzás által elkapatva visszhangozza azokat a bizony pedig nem igen magyar főváros... legszebb hölgyeinek zongorái mellől halljuk az addig csak szántóföldeken,

<sup>11</sup> 1843. I. 2. sz. 101. l.

<sup>12</sup> *Athenaeum*, 1837. II. 30. sz. 477. h.

<sup>13</sup> 1843. II. 26. sz. 832—3. l.

<sup>14</sup> *U. o.*, 1843. II. 22. sz. 705. l., dec. 2.

<sup>15</sup> *U. o.*, 1844. I. 3. sz. 104. l. jan. 20.

<sup>16</sup> *U. o.*, 1844. I. 2. sz. 82. l., jan. 13.

<sup>17</sup> *U. o.*, 1844. I. 12. sz. 392. l., márc. 23.

<sup>18</sup> *U. o.*, 1844. I. 12. sz. 374. l., márc. 23.

<sup>19</sup> *Életképek*, 1844. I. 10. sz. 467. l.

fonókban vagy kunyhókban hallott parlagi, de eredeti és nemzeti dal árját. Az inasgyerkőc, az utcasuhanc elhagyta Landlerreit, és stájer dudolásai helyett „Az alföldön halászegény vagyok én”, vagy „Túl a Tiszán, túl a Dunán nincs nyolc krajcáros alispán”-t éneklé.<sup>20</sup> Az év végén az *Életképek* a népszínművek komoly érdemének tekinté, hogy „a színházat kitünő mulatság helyévé szoktatták a fővárosi közönségnek. Íróink és e közönség szakadatlan közlekedésben vannak egymáshoz: íróinkat megtanítá s folyvást tanítja a tapasztalás, hogy hazánkban közkedvességre s tartós hatásra csak az számolhat, mi sajátmagunk életéből, viszonyaink, törekvéseink rajzaiból hozzátik a színpadra, mely a való élet ábrázolója.”<sup>21</sup>

A kritikusok véleménye a népszínműről azonban nem így egyértelmű. Már 1844 elején a Petőfit is élesen támadó Császár Ferenc hosszú tanulmányában, politikai okokból hevesen tiltakozik a népszínművek ellen. Tanulmányának címe: *Gondolatföredékek a dívatos magyar népszínművekről*.<sup>22</sup> Lesújtónak tartja, hogy a »népszínműveknek keresztelt bűn- és botránylátványokat, ha nem is magasztalja, de legyezi a színi kritika.« Érdemes e tanulmányból hosszabban idézni, mert rávilágít a népszínművek elleni későbbi támadások igazi indítóokaira is. »A népszínműveknek anyagul szolgáló nemzeti élet alatt... nem értem a magyar nép sőpredékének bűneit, nem a durva és bárdolatlan népsalag egyedeinek félvad szokásait... A költő legyen és maradjon költő akkor is, midőn a nép erényes vagy bűnös élet szokásait önti drámába; ne feledje soha, mikép műve a színművészet áldáshozó szelid szelleme helyett, lángpallossá válhatik, mely a helyett, hogy építene, hogy a művelődés magvait szórná el a jelen nemzedék emberei lelke- és szívében: a jövő unokák veséit mérgezendi el a jelen kor fiaiban.« A következőkben még világosabban szól: »őrizkedjék a költő, hogy országban, hol a nép még előjogosak- s nem olyakra van különözve, azok közt egyrésről az utálát, másíkról az agyarkodás, ír gység magvait ne hintse el; mert — s ezt ne feledje soha — nem egyedül politícai iskola a színpad! Használjuk azt, igenis, nemes, magasztos eszmék csíráztatása- és fejlesztésére; de ne tegyük viszont tanodává, melyben magyar a magyart utálni, gyűlölni tanulja, s mely a rajtunk ugys átkosan ülő vizzály magvait benne tovább is meggyökereztetni segítse. Itt is, mint a bűnjelenetekben, a műveletlenebb nem-előjogosak képezik a nézőség többségét, s nagy kérdés marad még: valjon szükséges és tanácsos-e e többséget az előjogosak ellen színpadról ingerleni, s ugyanott vele szomorú helyzetét egész meztelenségében megismertetni?«

Szinte ennek a bírálatnak szellemében keletkezett két évvel később, 1846-ban Zerffy kritikája is a népszínművekről, melyet Szigligetinek a *Jegygyűri* c. darabjával kapcsolatban írt: »E színmű szerzője... szinte azon költők fájához tartozik, kik azt híszik, hogy minden rossz embernek ha csak *hivatali készségből is gróf vagy bárónak* kell lenni. Ez az újabb *dramaturgia* áldatlan örömei közé tartozik!... Nem is legrosszabb ez a mi arisztokráciánk; s hogy a nép szemében gyűlöletessé válhassék, arra több értelmi erőt zár magába s íranta sok tartozásai vannak a hazának, mind pedig népünk erre még igen durva és míveletlen... Nem volna-e sokkal jobb e népet előbb kiképezni, mintsem azt vak előítéleteiben egy bizonyos rend ellenében megerősíteni? — egy rend ellenében, mely bizonyára többet küzdött ugyanazon nép java és boldogságáért, mint maga az elfajult pór tulajdon restsége és bűnös kapakerülésében. És kegyed híszí azt, hogy jó népszínművek a közönségre műveltséget terjesztő hatással bírnának!... Én azon igen is kételkedem. Ennek oka egyszerű: mert én a tömeget sokkal durvábbnak tartom, hogy sem azt, mi színpadra hozzátik — egyszersmind hasznos és tanulságos leckének venné.«<sup>23</sup>

E bírálatok, s később a *Budapesti Híradó* támadása a *Falu jegyzője* ellen megmutatják, hogy egyes irodalmi kritikák mélyén mennyire a kiváltságosak osztályérdekeinek védelme húzódik meg. Az előjogosak elleni izgatás vádját először nem Császár és Zerffy veti fel. Széchenyi már pár évvel korábban, 1841-ben írja Kossuthról *A Kelet Népe*-ben: »A Pesti Hírlap szerkesztője — kezdje bár themáját akárhol és akármin, bár akarja, bár ne, mindig kitűnik soraiból elvégre bizonyos „veres fonál”, mely nem egyéb, mint minden birtoknak, minden felsőbbségnek gyanuba hozása, gyűlöletessé tétele.«<sup>24</sup> »A kicsinyeket a nagyok, a szegényeket a gazdagok, a resteket az iparkodók ellen felingerli, feluszítja. Minden vagyon gyanussá, minden felsőbbiséget pellengérré állítani törekszik.«<sup>25</sup> A *Kelet Népe*-nek nagy visszhangja támad. Kossuth maga külön munkában, a *Feleletben* válaszol Széchenyinek. Eötvös is hosszabb tanulmányban védi meg Kossuthot. Többek között Dessewffy és Vörösmarty is beleszól a vitába, az előbbi Széchenyi, Vörösmarty pedig Kossuth elveit helyeselve. A Szigligeti és Eötvös munkái nyomán

<sup>20</sup> *Budapesti Híradó*, 1844. II. 18. sz. 79. I. máj. 1.

<sup>21</sup> *Életképek*, 1844. II. 22. sz. 713. I., nov. 27.

<sup>22</sup> *Életképek*, 1844. I. 9—10. sz. 396. és 436. I.

<sup>23</sup> *Honderó*, 1846. II. 25. sz. 493. I.

<sup>24</sup> Széchenyi: *A Kelet Népe*. Bp. 1925. 325. I.

<sup>25</sup> *A Kelet Népe*. Id. kiad., 338—9 I.

kialakult és megindult irodalmi harc mélyén Széchenyi és Kossuth elveinek ellentéte húzódik meg; e küzdelem a két politikus közti politikai harc irodalmi vetülete.

De nézzük tovább az irodalmi kritikákat. Még viszonylag enyhébb, szelídebb támadások azok, amik a népszínművet művészi szempontból utasítják vissza. Greguss 1845 nyarán gúnyos epigrammát ír a népszínműről:

### Népszínmű

*Népszínmű! mi dicső! Píff, paff, puff! Égi mulatság!  
Haj, hej, hij, hoj, huj! — Ez csupa szini hatás.<sup>26</sup>*

A *Pesti Divatlap* szerkesztője 1846 márciusában már fanyalogva állapítja meg, hogy sajnos, kell még népszínművet is előadni, mert »fájdalom, szükség van egy kis közönségcsodító spectaculumba is«, de hozzáteszi: »az illy művek csak úgy hozassanak színre, ha nincs bennök semmi aljasság, s irányuk nemes és nemzeties.«<sup>27</sup>

A *Honderű* is, már 1844 második felében hangot változtat. Az év első felében még e lapban jelentek meg a népszínművet leginkább magasztaló cikkek; év végén, novemberben már megroja Egressyt, amiért »elkoptatott népszínművel« lép föl, ezt visszaesésnek bélyegezve.<sup>28</sup> A *Budapesti Híradó* Szigligeti történelmi darabjait értékesebbnek tartja, mint népszínműveit.<sup>29</sup> Ugyanezekben a napokban az *Életképek* is lebecsülően nyilatkozik a népszínművekről.<sup>30</sup>

Mi az oka, hogy 1844 novemberében három lap is, mely eddig többé-kevésbé elismerőleg szólt a népszínműről, most hangot változtat? 1844 október 26-án bemutatják Eötvös József vígjátékát, az *Éljen az egyenlőséget*. Az *Életképek* már október 30-án »le a kalappal« felkiáltással fogadja.<sup>31</sup> Két nappal később a *Honderű* méltatja hosszabb cikkben az új darabot. Mintha szégyelné a lap, hogy év elején dicsérte Szigligetit, most ő ítéli el lehangosabban a népszínmű irányát. Erdemes ebből a cikkből is hosszabban idézni: »...szomorú időket éltünk, mert annyira elharapódzott az aljas izlés, — nemzetiség ürügye alatt, mintha bizony magyar nemzetiség s műveletlen durva izlés egy volna — hogy alig lelsz már fogékonyságot finomabb írói igények iránt a közönségben, [érdekes megjegyezni, hogy ugyanezen cikk szerint a vígjátékot az előadáson lepőszte] m.g. tulfelől alig létezik egy-két nemes keblű magyar író, kinek elég bátorsága volna megküzdeni az árral, s az által, hogy legszentebb tartozását egy átirányú divatnak feláldozni nem akarja, magát egy, a kétes sikernél is tán kellemetlenebb bizonytalanságnak, vagy éppen megbukásnak kitenni.« A cikkíró szembeállítja Eötvös darabját a népszínművekkel: »A társaság beteg oldalait, a különböző osztályok gyengeségeit kipuhátolva, socialis és politikai előítéleteken egyengetni, ferde irányokat útbaigazítani — szóval a társaság erkölcsi kinövéseit éles csipésekkel irtogatni... Ez volna föladata ama művészeti deszkázatoknak, melyek a világot jelentik. Íróink e helyett vágató gyorsasággal népszínműveket gyártanak, mintha bizony a pór nép volna az, melynek nevelőintézete színház.« Eötvös szándékát egészen kiforgatva és megnemértve azért dicséri a színművet, mert »iránya derek... Tendenciája t.i. megmutatni, hogy az egyenlőségi eszmék nem egyebek chimaeráknál, s hogy osztályok teljes összeolvadása — kiegyenlítéséről gondolkozni utópismus.«<sup>32</sup>

Eötvös nem 1844-ben írta a darabot, hanem már 1840-ben. Odaadta a Nemzeti Színháznak, de nem került sor az előadására. Most, 1844-ben, mivel egy évkönyvben megjelent, s a figyelem felébredt iránta, a színház elővette a nála levő kéziratot és előadatta a vígjátékot. A *Honderű* cikkírója sajnálatát fejezi ki, hogy csak most ismerkedhettek meg e darabbal, mert: »ki adja vissza e három évet a nemzetnek, melynek aesthetikai izlése annyit aljasult?«<sup>33</sup>

Érdekes a vígjáték további sorsa. A *Honderű* nemcsak a népszínmű ellenében emeli magasra az *Éljen az egyenlőséget*, hanem később, 1846-ban Eötvös másik műve, A *falu jegyzője* ellen is fordítja. Ez érthető is. A két mű megszületése között 4 év telik el! A vígjátékban még nem szerepel a nép, Viola alakja; nem vetődik fel a jobbágykérdés. A darab újabb előadásával kapcsolatban a cikkíró így inti Eötvöst: »Vajha tenne félre a nemes báró minden hiába való erőfeszítést a célok fele, melyek utópiát közelítők, smivelné inkább népünket azon az uton, mely nyitva áll a talentomnak — s mely legrövidebb, de legbiztosban is vezethet az ígért földjére.«<sup>34</sup>

<sup>26</sup> *Pesti Divatlap*, 1845. I. 13. sz. 405. l.

<sup>27</sup> *Pesti Divatlap*, 1846. I. 10. sz. 199. l.

<sup>28</sup> *Honderű*, 1844. II. 16. sz. 271. l.

<sup>29</sup> 1844. II. 73. sz. 321. l.

<sup>30</sup> 1844. II. 20. sz.

<sup>31</sup> 1844. II. 18. sz. 586. l.

<sup>32</sup> *Honderű*, 1844. II. 18. sz. 292—4. l.

<sup>33</sup> 1844. II. 18. sz. 293—4. l. november 2.

<sup>34</sup> 1846. II. 15. sz. 299. l. okt. 13.



A népszínművek elleni erősebb, fokozottabb támadások 1847-ben élesednek ki újra, a Csikós előadásával kapcsolatban. Közben megjelenik *A Falu jegyzője*, s a viták most e regény körül bontakoznak ki.<sup>35</sup>

## II.

### Viták A falu jegyzője körül

A *falu jegyzőjével* Eötvös a saját, már fent említett korábbi tanulmányaiban hangoztatott irodalmi elveit váltja valóra. Ő maga hangsúlyozta, hogy csak az az irodalom felel meg magas hivatásának, amely hatással van a nép, a társadalom életére. Azonban csak az az író hathat, ki »egészen benne él korában«, aki »megérti korát«. A színpadon már megjelentek hazai életet, hazai társadalmi problémákat tükröző darabok, de a regényirodalom még nem adott feleletet a kor nagy kérdéseire. 1845 elején egy kritikus az *Életképek*ben még szeméret veti a regényíróknak, hogy »nem hazai, de idegen beszélyeket irtnak«.<sup>36</sup> Nem sokáig várat magára a kívánt regény. 1845 első felében megjelennek *A falu jegyzője* első füzetei. Március 11-én a *Honderű* már lelkesedve üdvözli e »ritka kitünőségű regény« első füzetét.<sup>37</sup> Érdekes, hogy a későbbiek folyamán, azon kívül, hogy szeptember 30-án hírlul adja a regény utolsó, nyolcadik füzetének megjelenését, bár ígéri, óvatosságból nem tér vissza a regény elemzésére. Nem akarja Eötvöst, aki mögött társadalmi erők állnak, megtámadni, noha a regény irányával nem érthet egyet. A *Honderű* példáját követi a *Pesti Divatlap* is, mely szintén csak szűkszavúan a füzetek megjelenéséről ad hírt.

Az *Életképek* melegen üdvözli a regény első füzetének megjelenését : »Mi ily, a jelenkori életből vett, kitűzött nemes iránynyal bíró, korunk visszasságait, embereinek ferdeségeit tükröző regényektől állapotaink ohajtott jobbrafordulására nézve a legnagyobb hatást várjuk.«<sup>38</sup> — írja egy Vas Andor nevű kritikus, egyúttal a többi író is hasonló regények írására biztatva. Az *Életképek* pár hónappal később is irányregények közlésére hívja fel a politikai lapok figyelmét.<sup>39</sup>

Azonban Eötvös regényét sem csak elismerő kritikák fogadják. Mint egy évvel előbb a népszínművek ellen, most e regény ellen is feltámad a reakciós kritika. A *Budapesti Híradó* még a teljes regény megjelenése előtt, a mű politikai iránya miatt kárhooztatja az író : »Sajnáltni kell, hogy lelkes és értelmes szerzőnk a költőt politikai pártembernek alávetve, a fő érdeket a társaság alsó rétegeinek juttatja, mártiri koronával tüntetve fel, s a tűrő rény glóriájában minden aljasságot, midőn másfelől a kiválóbb állás emberei a nevetségnek, minden gyarlóság, rosszóság, sőt bűnnek képviselőivé tételnek. Az nem lehet, hogy a költészet megtartsa szűzeségét, ha politikai párt szolgálójának áll.«<sup>40</sup>

Eötvös azonnal felel a *Pesti Hírlapban* a névtelen cikkírónak, újságcikkben is hitet téve a maga írói elvei mellett : »a bírálat azon megjegyzésére pedig, hogy művemben a politikai emberről meg nem feledkeztem, csak azt tartom szükségesnek kijelenteni, miszerint én a meggyőződéstelenséget soha az író tulajdonai közé nem számítván, e vádat egész kiterjedésében elfogadom, kijelentvén, hogy munkámat bőven megjutalmazva tartandom, ha általam azon számos visszaéléseknek, melyek honfitársaim legnagyobb részét terhelik, megszüntetéséhez járultam, s hogy nincsen művészi dicsőség, melyért az ez iránt nyert meggyőződést becsérélném.«<sup>41</sup>

A *Budapesti Híradó* pár nap múlva válaszol Eötvösnek. Kétségbevonja, hogy állapotainkat való színben tüntette fel, s kijelenti, hogy Eötvöst nem számíálja »szépirodalmunk legadományozottabb gyárapítói közé«.<sup>42</sup>

A következő évben, 1846-ban a fentebb ismertetett *Honderű*-cikken kívül, mely az *Éljen az egyenlőség*et dicséri A *falu jegyzője* rovasára, még két kritikus foglalkozik e regénnyel. Kelmenfi nyolc kötetből álló vezércikknek nevezi a művet (ezzel, ki nem mondva, Kossuth Széchenyi által megtámadott vezércikkeihez hasonlítva a regényt) és óvást tesz a tiszta költészet nevében azon állítás ellen, mintha a költészet, ha a kor érdekeitől különválnék, akkor nem nemesítené az érzelmeket. Alapjában véve azonban célszerűnek tartja a regényt.<sup>43</sup> A másik bíráló, Henszlmann sikraszáll a művészet öncélúságáért, de szintén nem tör pálcát

<sup>35</sup> Id. : Sötér : *Eötvös József*. Bp. 1953.

<sup>36</sup> 1845. I. 187. l.

<sup>37</sup> 1845. I. 20. sz. 199. l. márc. 11.

<sup>38</sup> 1845. 348. l. márc. 15.

<sup>39</sup> 1845. II. 57. l. júl. 12.

<sup>40</sup> 1845. jún. 8. 383. lap.

<sup>41</sup> 1845. jún. 12. 385. l.

<sup>42</sup> 1845. júl. 18.

<sup>43</sup> *Irodalmi Ór.* 1846. I. 10—11. sz.



az irányköltészet fölött, csak azt hangsúlyozza, hogy a regény költői hatásának ártott az irány túlnyomósága.<sup>44</sup>

Elérkeztünk az 1846-os év végéhez. Mint láthatjuk, 1846-ban kicsit csendesült a vita. Élesebb polémiákra okot adó művek ez évben nem keletkeznek. A népszínművekről, *A falu jegyzőjéről* már ki-ki elmondta véleményét, ha egy-egy bírálatban még vissza is térnek rájuk. (Pl. Zerffy). Petőfiről, bár a *Felhők* korszaka után kezd már tisztázódni előtte a maga igazi költői programja, Zerffy még azt írja, hogy ő is »Goethevel tart, ki így énekel: Ein garstig Lied! pfuj, ein politisch Lied!«<sup>45</sup> A szélcsend azonban csak pillanatnyi. Vihar előtti csend. A kritikusok csak alkalomra várnak, hogy újabb, fokozottabb támadást indíthassanak a haladó, a »tettekké válni« akaró irodalom ellen.

### III.

#### A forradalom előestéjén

1847 a legszenvedélyesebb viták éve. A látszólag nyugodt felszín alatt már érlelődik a forradalom. A haladás igénylői már merészebb, tudatosabb hangon bírálják a régít, szolgálják a művészettel az új társadalom megteremtését. Petőfi a forradalmasító versek mellett ebben az évben írja az igazi költő hivatását megfogalmazó legjelentősebb verseit. Természetes, hogy az öncélú, a politikamentes művészet védői is fokozzák a harcot, szenvedélyesen védik a művészet »tisztaságát«. E célból az év elején új folyóirat is indul, a *Magyar Szépirodalmi Szemle*, mely ugyan a pártatlanságot tűzi zászlajára, valójában azonban a politikamentes művészeti irány legkomolyabb elvi fóruma. A *Szépirodalmi Szemlé*t így dicséri a *Honderű*: »Soha nem tudott a tömegnek szolgálni.«<sup>46</sup>

A reakciós irodalom két legszenvedélyesebb harcosa a *Honderű* és a *Budapesti Híradó*. Ez utóbbinak egy névtelen, magát »X« jellel jelölő kritikusa félévig tartó cikksorozatban harcol a haladó irodalom ellen. A *Honderű* úgy ajánlja magát olvasóinak, mint »bizonyos irodalmi cliqu«, azaz Petőfiék elleni harc organuma:<sup>47</sup> »A *Honderű* jövőre sem fog a kormány nyal ujját húzni, s vele a beletristica terén dacolni, s utópiái álomszerű tartalmatlan eszméket, mint egy impracticus politikából elvontakat a műformák alatt terjeszteni, hogy a tartalomnak rendszerint a forma harmóniáját feláldozza: hanem mint eddig, ugy ezen tul is szigorun s rendíthetetlenül küzdend a vak előítélettel, mely még művészetben is a kárhuzatos párt-hatalmaskodást akarja meghonosítani.«

Ebben az évben már nemcsak egy-egy mű vált ki nagy vitát; a támadási felület már igen széles. A Petőfi által képviselt művészi irány már erőteljesen érezteti hatását.

#### A Csikós és a népszínművek elleni újabb támadás

Az év elején ismét egy népszínmű áll a támadások középpontjában: Szigligeti *Csikós* c. darabja. A *Honderű* és a *Budapesti Híradó* igen ellenségesen fogadja ezt, a korábbiaknál demokratikusabb népszínművet. Egyetlen dicsérő kritika a *Pesti Divallapban* jelenik meg róla.<sup>48</sup> E folyóirat a szerző sikerültebb darabjai közé sorozza a színművet, és elismeréssel hangoztatja az író célját, aki e darabbal — szerinte — a fővárosiak előtt be akarta bizonyítani, hogy »a mi csikós népünk mégsem oly romlott, mint némelyek képzelik, sőt becsületesebb, lovagiasabb, mint álműveltségű s erkölcsileg romlott uri rendünk egy része«. A cikk így fejeződik be: »Valóban ideje is már, hogy szegény, elnyomatott és sok tekintetben méltatlanul vádolt köz-népünknek ne csak az életben, de a színpadon is igazságot szolgáltatassunk.«

A régi rend őrzői természetesen egészen másképpen fogadják e darabot.

A *Honderű* kritikusa hevesen tiltakozik az ilyen — szerinte népet megrontó — népszínmű ellen. »Mulattatás, mely a népnek ugy sem művelt tömegét a kötelesség, jog és törvényről, visszás nézetek által aljas vétkek bűnrészesévé — sőt a fejét felemelő aljasság és erkölcsi súlyedség csodálójává teszi — mindenesetre rendkívül vétkes és kárhuzató.«<sup>49</sup> A *Budapesti Híradó* kritikusa felújítja a kiváltságos rend elleni izgatás vádját. Elítéli a *Csikóst*, mert »nemesek, urak ellen izgat«, mert »mosoly és könnyek közt bűnmérget csepegtet a nép szívébe«. <sup>50</sup> Gúnyosan teszi fel a kérdést: »Hogyan fordulhatna elő egy igazi népszínműben (?) egy rossz

<sup>44</sup> U. o., 1846. II. 1. sz. aug. 1. 1—16. l.

<sup>45</sup> *Honderű*, 1846. II. 22. sz. 421—2. l. dec. 1.

<sup>46</sup> 1847. II. 4. sz. 74. l. júl. 27.

<sup>47</sup> 1847. I. 22. sz. 438. l. jún. 1.

<sup>48</sup> 1847. I. 5. sz. 152—3. l. jan. 31.

<sup>49</sup> *Honderű*, 1847. I. 5. sz. jan. 2.

<sup>50</sup> 1847. III. 9. sz. 160. lap.

proletarius, aztán ha született gazemberek volnának is, a mi honi költői igazságtételünk mégis úgy tud eligazítani mindent, hogy neki s nem másnak lesz igazsága. «A tiszta művészet nevében óvást tesz a *Csikós* valjasan bárgyú mindennapisága» ellen.<sup>51</sup>

További színháztörténeti kutatás feladata felderíteni, hogyan fogadja a közönség e darabot. Valószínű, hogy a korábbi népszínművekhez hasonlóan ez is nagy közönségsikert arat. De kik alkotják a közönséget, legalább is annak egy részét, akiket e cikkírók féltének a darab »urak ellen izgató« hatásától? A jobbágytömegek, a csikósok nem jutnak el a színházba, hozzájuk még nem juthat el az író szava. Valójában a pesti plebejus rétegek forradalmasodásától való félelem iratja e kritikákat.

A népszínmű esetleges társadalmi izgató hatásán kívül még más ok is szembefordítja a kritikusokat e népszínművel. A népies irány, a nép bevonulása az irodalomba egyre inkább tért hódít. Petőfi mellett e napokban támad új tehetséges írója a népiességnek: Arany János, kinek nevét a *Toldi* nagy sikere teszi egyik napról a másikra elismertté, híressé. Valószínű, hogy ekkor még nem közismertek Petőfi Aranyhoz írt szavai: »Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék...«, de érzik e tétel igazságát a kritikusok is. Féltnek a néptől, ha az egyelőre még csak a színpadon jelenik is meg. A *Budapesti Híradó* kritikusa felkiált: »Csak őrizkedjünk olly intézetet, minő nemzeti színpadunk, csikósok tanyájává súlyeszteni!«<sup>52</sup>

Hogy hasonló népszínművek írásától elvegyék az írók kedvét, a *Pesti Divatlap*, a *Honderű* és a *Budapesti Híradó* egyhangúan azt ajánlják, hogy a népszínműveket ne jutalmazták a pályaművek között,<sup>53</sup> vagy legalább is előre kisebb díjat állapítsanak meg számukra.<sup>54</sup> Jellemző a *Pesti Divatlap* elvi »szilárdságára«, hogy alig két héttel a *Csikóst* dicsérő kritika után már a népszínmű ellen fordul s májusban már a *Honderű*vel együtt ő is örül, hogy Szigligeti abba hagyta a népszínmű-írást s »komolyabb, becsebb« történelmi darabot ír.<sup>55</sup> (*Mátyás fia*). A *Honderű* abban látja a *Mátyás fia* érdemét, hogy benne »megmutatá Szigligeti úr; hogy lehet magyarokat igen jól, hűn és valóan rajzolni a nélkül, hogy mindig káromkodjanak, s zsíros bundában csámpáskodjanak«<sup>56</sup> — azaz, hogy abba hagyta a nép alakjainak, világának színrevitelét.

A népszínmű elleni kritikák májusban befejeződnek. Más kérdések, más művek felé fordul a figyelem.

### Az irányköltészet kérdése és Petőfi Sándor

A *Magyar Szépirodalmi Szemle* mindjárt első számában foglalkozik A *falu jegyzőjével*. Pulszky vele kapcsolatban felveti az irányköltészet kérdését. A cikkíró már egy 1841-ben megjelent tanulmányában óvta az ifjabb nemzedéket a francia hatástól, ki nem mondva a Victor Hugo-i iránytól, a »párisi pezsgő mámortól«, s azt ajánlotta, hogy a »nemzet eredeti bélyege« iránt igyekezzenek tisztába jönni, nehogy »nemzeti nyugott típusunk« meghamisíttassék.<sup>57</sup> A *Szemle*-beli cikkben<sup>58</sup> elítéli A *falu jegyzőjét*, mert végcélja nem költészeti hatás volt, hanem politikai. Kijelenti, hogy az irányköltészet nem költészet többé. Január 24-én ismét visszatér a *Szemle* az irányköltészet kérdésére, újra leszögezve álláspontját: »a költészet nem eszöz, hanem cél.«<sup>59</sup> Elismerően ír a Shakespeare utáni angol frókról, akik »mindig elsőseget adának a tisztán emberi viszonyok tárgyalásának«, és nem igyekeztek műveik politikai színezete által izgatni, mivel az ilyenfajta »irányvegyítékete« nem tartották összeegyeztethetőnek a tisztult ízléssel. Fájdalommal állapítja meg, hogy az a visszaélés, hogy a művészetet eszközül használják fel politikai célra, nálunk fog legelőbb felvirágozni, mivel a közönség rendszerint a darabok azon helyeit tapsolja meg, mely valamiféle politikai tételt harsog le a színpadról.

A *Szemlének* Eötvös, ill. az irányköltészet feletti elvi kritikájára többen is válaszolnak. A *Budapesti Híradó* névtelen kritikusa júliusban e kritikát dicsérve zárja félévig tartó támadását a haladó irodalom ellen. Azonban e haladó irodalom képviselőinek tábora is hallatja szavát e kérdéssel kapcsolatban. Bélteki Kázmér, az *Életképek* kritikusa rámutat az irányköltészetről szóló cikk következtetlenségeire és az irányköltészet mellé áll, mert »találunk-e az összes világköltészetben csak egy jelentékeny költői művet, melyben művészi irány, azaz: sikeres törekvés

<sup>51</sup> 1847. márc. 28. 207. lap.

<sup>52</sup> 1847. ápr. 8. 231—3. l.

<sup>53</sup> *Pesti Divatlap*, 1847. I. 7. sz. 195—6. I. febr. 14.

<sup>54</sup> *Budapesti Híradó*, 1847. ápr. 8. 231—3. l.

<sup>55</sup> *Pesti Divatlap*, 1847. I. 21. sz. 668—72. I. máj. 23.

<sup>56</sup> *Honderű*, 1847. I. 21. sz. 419. I. máj. 25.

<sup>57</sup> »Élet és művészet«, Athenaeum, 1841. II. 34. sz. 533—4. h.

<sup>58</sup> *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847. I. sz. 3—9. I. jan. 3.

<sup>59</sup> U. o., 1847. 4. sz. jan. 24. 49—53. és 63. l.

az eszményi igazat, jót és szépet ezen fogalmak különböző változataiban és ellentéteiben előállítani, kisebb nagyobb mértékben nem mutatkoznak?»<sup>60</sup>

Jókai, aki júniusban veszi át az *Életképek* szerkesztését, kijelölve a lap irányát, szintén elutasítja az öncélú költészetet. »Az irodalom hivatása az igazság eszméit terjeszteni. Ezért nem értünk egyet azon irodalmi töredékekkel, mely, szűkkeblűségébe elfalazva, korlátai közé szoktatott szellemével illy elveket mondat ki: a költészet maga magának cél, a költészetnek ne legyen iránya. — Mikor egy virágszál sem születik cél nélkül, mikor a széles mindenségben mindennek hatása, mindennek haszna van: épen a költészet, e minden virágok virága, élne-e azért, hogy viruljon és elhervadjon, mikor annyit tehet minden életkérdés eldöntése körül?»<sup>61</sup>

Bélteki és Jókai cikkeiben már a folyóirat, az *Életképek* köré tömörült »Fiatl Magyarország« hallatja hangját.

Még jelentősebbek azok a *Pesti Hírlapban* névtelenül megjelent, valószínűleg Csengery által írt cikkek, melyek a *Szemle* kritikájával szinte egy időben látnak napvilágot (Jan. 14, 17. és febr. 11-én).<sup>62</sup>

Csengery megvédi Eötvös regényét, rámutat annak nagy társadalmi jelentőségére, és síkra száll a költészet társadalmi, politikai hivatásáért. »Mi nem tartjuk a művészetet valami, az élettől egészen különvált, s annyira fölötté álló dolognak, hogy vele erkölcsi vagy társadalmi viszonyok felvilágosítására élni szabad ne legyen; sőt erősen hisszük, hogy ki munkáiban a költői leírás és művészi formán kívül még egyéb célt magának ki nem tűz, nem érdemli, hogy művésznek tartassék... Oly korban, mint a miénk, midőn az emberi nem eszméi mintegy forradalomban vannak, midőn az, mi századokig kétségbe vonhatatlan igazságnak tartatott, kérdés alá véték, midőn minden osztály megtámadva érzi rég elfoglalt helyzetét, vagy sorsa javításán iparkodik egész erővel, midőn az egész társaságot egy nagy tengerként mozgásba látjuk, s egy vésznek vagy dagálnak közeledtét sejtjük, melyben az egész emelkedni fog: oly korban... a művész sem maradhat szelid képzelmei körébe visszavonulva, közömbös, az általános mozgalomra nézve, melyet maga körül szemlél; nem főleg oly hazában, mint a miénk, mely természetes kifejlődésében hátramaradva, ujjászületésének nagy munkájában egyetlen fiának közremunkálását sem nélkülözheti.«

Vajjon ebben a kiélesedett elvi harcban a forradalmi költészet legjelentősebb képviselője, Petőfi néma marad? Vessünk most egy pillantást arra, hogy Petőfi milyen választ ad a felmerült kérdésekre?

Az irányköltészetet támadó fentebb említett cikkek január elején és 24-én jelennek meg a *Szemle*-ben. Önként adódik a feltevés, hogy A XIX. század költői, mely Petőfi 1847 januárjában írt legutolsó versei között van, e cikkek hatása alatt keletkezett. Az is segít alátámasztani e feltevést, hogy épp Eötvös regényével kapcsolatban merül fel újra az irányköltészet kérdése, azzal az íróval kapcsolatban, aki népszerűsíti s meg akarja valósítani a versben kifejezett költői programhoz nagyon hasonló Victor Hugo-i költői elveket, és aki maga is, Petőfi verséhez mondanivalójában nagyon hasonló költeményt írt az előző évben: Két nem hevít korának érzeménye, Szakítsa ketté lantja húrjait. (Én is szeretném).

Petőfi e költeményében határozottan elutasítja az öncélú művészetet. A Magyar Szépirodalmi Szemle szerint az irányköltészet nem költészet többé. Petőfi szembeállítja ezzel a maga költői elvét: arra az íróra, ki csak saját fájdalmát, örömét dalolja, s nem népének vezetője is egyszersmind az új, igazságosabb életért folyó küzdelemben, az ilyen költőre nincs szükség. Sőtér István Eötvös-monográfiájában<sup>63</sup> egymás mellé állítja a két költeményt, megvilágítja egyszersmind a köztük lévő különbséget is. A XIX. század költőinek iránymutatása már sokkal forradalmibb, mint Eötvös verséé. A két író közti különbség tükröződik ebben.

Petőfi maga is írt már az előző évben költői programot adó verset: a *Csalogányok és pacsirtákat*, melyben kifejezte, hogy a költő feladata nem a multat, de a születő jövőt zengeni. E versben is benne van már csírájában A XIX. század költőinek mondanivalója, de az 1847 elején keletkezett vers már sokkal határozottabb, világosabban megfogalmazott állásfoglalás.

Petőfinek ez a közvetlen költői reagálása a kritikusok által felvetett és támadott elvekre arra is fényt derít, hogy költői tudatosodásában, elvei határozott megfogalmazásában mennyire segíti és ösztönzi őt a saját költői programjával ellentétes esztétika 1847-ben megindult erőtlen támadása.

Ebben a kiélesedett irodalmi, elvi harcban, mikor a folyóiratok szinte egyhangúan a népért, a haladásért íródott irodalom ellen fordulnak, jól megérthetjük, mit jelent számára

<sup>60</sup> *Életképek*, 1847. I. 23. sz. 742. I. és 24. sz. 776. I.

<sup>61</sup> *U. o.*, 1847. I. 23. sz. jun. 5. 747. I.

<sup>62</sup> Bélteki és Csengery cikkeire nézve ld.: Sőtér: *Eötvös József*. Bp. 1953. 191—2. I.

<sup>63</sup> *Sőtér István: Eötvös József*. Bp. 1953. 242. I.

Arany János feltűnése, a barát, a harcostárs megtalálása, miért üdvözli februárban oly kitörő örömmel a *Toldi* íróját.

Petőfi még egy versével, a *Rongyos vitézekkel* foglal állást az »írányköltészet« mellett, élesen elhatárolva magát attól az irodalomtól, mely csak öncélú »művésziesség«, formaművészet. Már az Eötvös-regényt bírálók közül is többen látszólag tisztán művészi szempontból utasították vissza e művet. Ezekben a hónapokban a *Honderű* és a *Budapesti Szemle* Hiadort állítja Petőfivel szembe, mint nagyobb, igazibb művészt. A *Honderű* írja február elején a két költőről: »Gyémánt mindkettő. Egyik, mellyen még rajta csüng az anyaföld salakja; másik, melly művészkezek közé vetődött, s a közszerűnek minden újabb forgásával új tüzet — új fénysugárt lövel ki.«<sup>64</sup> Ez ellen a szembeállítás ellen nemcsak a *Pesti Hírlap*, de még a *Magyar Szépirodalmi Szemle* is tiltakozik, leszállítva Hiadort arról a magas polcra, hová őt a két lap állította.<sup>65</sup>

Hiador dicsérete mögött a népies, s a társadalmi hivatást teljesítő irodalom elleni gyűlölet húzódik meg. Nézzünk pár idézetet e magasztalásokból: »Magasan áll Hiador valamennyi nyers csárdadalnok fölött.«<sup>66</sup> Míg Petőfi műzsája keresztülhatolt borpincéken és »politikai rongyot« vet nyakába, Hiador a »legvalódibb képviselője a *tiszta lírának*.«<sup>67</sup> »Magányában, távol a pártok zsurlódásaitól csupán csak hivatása és költészetének él.«<sup>68</sup>

Petőfi verse még a Hiadossal való szembeállítás kezdetén keletkezik; mégis szinte felelet előre ezekre a cikkekre is:

*Föl tudnám én is öltöztetni  
Szép rím — s mértékbe versemet ...*

— de versei nem henyé ifjak. Tart az eszmék küzdelme; ő is részt vesz e harcban katonáival: verseivel:

*Csatázok verseimmel ... egy-egy  
Harcos legény minden dalom.*

Nem kérdi, hogy versei túléljék-e őt. Ha elhullnak is e csatában, a szabadságért haltak meg. Ez a vers is éles elutasítása az öncélú költészetnek s hittétel a harcos, »tettekbe váló« művészet mellett.

### Támadások a »Fiatal Magyarország« ellen

Tavaszi folyamán erős, egységes támadás indul meg Petőfiék ellen, Petőfi, és a köréje csoportosuló fiatal írók ellen. Az irodalmi életben erre az időre kialakul a két nagy tábor. A hivatalos kritika: az *Életképeken* kívül a jelentős folyóiratok: a *Szépirodalmi Szemle*, a *Honderű*, a *Budapesti Híradó*, a *Pesti Divatlap*, az öncélú irodalom hirdetői közös frontba tömörülnek. Elkeseredve tapasztalják, hogy már nemcsak egyes írók, hanem egész írói csoport áll velük szemben. Egy nagy írói csoport, melynek kezében júliustól kezdve már lap is van, az *Életképek*, hová Petőfi tömöríti a »Fiatal Magyarország« tagjait, »kik valódi szabadelvűiek, nem szükkeblűek, merészek, nagyot-akarak, akik nem akarják a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől-talpig új ruhába akarják öltöztetni.«<sup>69</sup>

Jellemző, hogy Petőfi védelmében e hónapokban csak Eötvös emel szót, szemére vetve a kritikusoknak, hogy »kritikánk eddig minden művet egészen idegen szempontból és szabályok szerint ítél meg.«<sup>70</sup> Megbírálja a kritikusokat, hogy még mindig Tieck és Schlegelék teóriái szerint ítélik meg eredeti magyar műveinket. Szontágh Gusztáv szintén megállapítja ugyanabban az évben egy, a Kisfaludy Társaság számára készített Gregussról szóló bírálatában, hogy »a széptanban a német esztétikát magyar nyelven reprodukálva találom: a német esztétikát, amit most — 1847 — létezik, fény — s árnyék oldalaival.«<sup>71</sup> A német esztétika alapjain álló bírálat már régen is helytelen volt, még Kölcsey is felszólalt több alkalommal ellene, de most, 1847-ben már teljesen az irodalmi reakciót szolgálja, eszközzé válik a haladó, a forradalmat előkészítő irodalom ellen.

A *Honderű* júliusban így jellemzi Petőfiéket: »alig volt valaha szomorúbb, mondjuk ki: veszélyesb irodalmunk állása, mint e percben. Egy szenvedélyrészeg csoport garázdál-

<sup>64</sup> *Honderű*, 1847. I. 6. sz. 108. I. febr. 9.

<sup>65</sup> *Pesti Hírlap*, ápr. 22. 260. l., *Magyar Szépirodalmi Szemle*, I. 257. I. (ápr. 18.) és II. 62. I. (jul. 25.)

<sup>66</sup> *Honderű*, 1847. I. 19. sz. 37—8. I. máj. 11.

<sup>67</sup> *Honderű*, 1847. I. 24. sz. 478—9. I. jun. 15.

<sup>68</sup> *Budapesti Híradó*, 1846. máj. 14. 326—7. I.

<sup>69</sup> Petőfi levele Arany Jánoshoz, 1847. aug. 17.

<sup>70</sup> *Pesti Hírlap*, 1847. május 14.

<sup>71</sup> Mitrovics: *A magyar esztétikai irodalom története*. Bp. 1928. 131. l.



codik a tudomány és műveltség szent csarnokában, az ész és szellem niggactan bölcs szózata helyett az irodalmi tivornyázók durva kurjongatásai töltik el a boltíveket, megfertőztetve a tudomány oltárát, kioltva az ész világát. — Ifjak, kikben még a józan ítélőtehetség sincs kifejlve, még kevésbé az tanulmány és tapasztalás által kifejlesztek, ... kik nem bírnak több élettapasztalással, mint mennyit Pilvax úr életiskolájában és a komlókertben szerezhetni. ... ez ifjak egy nemzet szellemi életének irányzóitól tolakodnak föl.<sup>72</sup> A fiatal Magyarországot a *Honderü* egy másik kritikusa, Medve Imre szerint: »egy ferde műveltségű, tudatlan csoport, melynek fő ismertető jele a betyárság.«<sup>73</sup> Többször felhangzik ellenük a vád, hogy műveletlenek, éretlen műveikkel árasztják el a hírlapokat s csak azért zengenek »politikai frázisokat«, hogy tehetségtelenségüket elrejtsek.<sup>74</sup> Petőfi is egy azok közül Severin szerint, ki tehetségét »az aljasság és póriasság alacsony csatlósává, sőt rabszolgájává süllyesztik.«<sup>75</sup>

A kritikák fő oka, mint ezt a bírálókat többször be is vallják, az, hogy félnek a »tetté váló«, a politizáló irodalomtól, az új irodalom társadalmi hatásától. A *Magyar Szépirodalmi Szemle* írja a Tizek Társaságát bírálva: »legyen uralkodó a művész az emberen a forma által ... Legyen az ember tisztán, szabadon a maga egyéniségével hozzáférhetetlen ortalomban, s ne bukkanjon elő minden szavában egy-egy bökö túlök, ne legyen az egész ember csupa seb vagy csupa könyök.«<sup>76</sup> Vahot Imre szemére veti a »pelyhes állú költőncöknak«, hogy »úgy döngetik az ország sorsát, mintha nemzeti létünk nagy intézője egyenesen rájuk bízta volna a honreformálás nehéz munkáját.«<sup>77</sup> A *Honderü* gúnyosan írja róluk: »szabadsághősöket játszanak«, s azt jósolja, hogy »a politizálás a művészetben meg fog szűnni, meg kell szűnnie.«<sup>78</sup> A *Magyar Szépirodalmi Szemle* szerint az a költő, aki valamely politikai oldalhoz csatlakozik, »megfeledezett állásáról.«<sup>79</sup> A *Honderü* figyelmezteti az írókat, hogy a szépirodalomnak semmi dolga a politikával, »neki a szépnek ösvényén, nem pedig a politika meredek útjain kell járnia.«<sup>80</sup>

A *Budapesti Híradó* névtelen kritikusa többször is tiltakozik a politizáló irodalom ellen. Felteszi a kérdést: »A szépség és phantasia széles, virághintett ösvénye van kijelölve a belletristai sajtónak, miért akar erről le, és az anyagi positivitás tüksék pályájára lépni??« »Ha épen nem írjuk is egyenest alá azon német elvet: »a művészet a művészetért teremtetett«, mégsem lehet helyeselni, hogy a művészet pártanná változzék át.«<sup>81</sup> Szerinte, ha a fiatal költők igazi művészek volnának, »vonakodni fognának az önálló költőművészetet néhány elégtelen szolgálatába adni.«<sup>82</sup> Világosabban megfogalmazva: az igazi művészhez méltatlan az elnyomottakért vívott harc.

Heinét, Goethét, és — Eötvöst állítják a kritikusok a fiatal írókkal szembe, az ő műveiket dicsérik Petőfiék rovására. Ez évben jelent meg Heine: *Atta Troll* c. műve. A *Honderü* boldogan köszönti, mint olyan művet, amely leszámol azokkal az írókkal, kik kárhoztatják mindazon költőket, kik nem látnak mindent feketének az iszonyú rabszolgaság miatt, kik nem csacsognak mindjárt politikáról.<sup>83</sup> Zerffy üdvözli Heinét, mert »azon csöcselék ellen támadott, mely a világban olly borzasztó lármát üt, olly ocsmányul s minden magasb ösztön nélkül oltárt és státust felforgatni szeretne«, mert utálja »az undorító, zsiritatott szabadságrabszolgákat.«<sup>84</sup>

Goethét az öncélú, tiszta költészet képviselőjeként állítja a magyar írók elé a *Magyar Szépirodalmi Szemle*. »Goethe sem a francia forradalom eszméjére, sem a német szabadságra, sem a júliusi napok utáni reményekre nem lelkesedett; — ő nyugodtan hagyta elvonulni maga mellett az idők politikai változásokkal; s így képviselője a politikai befolyásoktól magát féltéken, gondosan és tisztán megtartó irodalomnak.«<sup>85</sup>

Goethe neve nemcsak most, 1847-ben bukkan fel. Már az előző években is hivatkoztak a kritikusok az ő költészetére, dicsérve vagy elutasítva művészi elveit. A *Tudománytár* 1842-ben egy Goethéről közölt fordításban azért dicséri a nagy német író, mert az nem akart a jelen politikai előküzdjé lenni, s »hazafisága egy fiatal ember buzgóságával szűkölködék.« Az *Athenaeum* is foglalkozik 1842-ben Goethével. Heine nyomán írja Károly István: »Mondják, hogy Goethe munkái ékesítik Németországot, mint szép szobrok a kertet, de azok csak

<sup>72</sup> *Honderü*, 1847. II. 2. sz. 33. I. jul. 13.

<sup>73</sup> *U. o.*, 1847. II. 20. sz. 382. I. nov. 16.

<sup>74</sup> *Budapesti Híradó*, 1847. V. 7. 307. I.

<sup>75</sup> *Honderü*, 1847. II. 16. sz. 314. I. okt. 19.

<sup>76</sup> 1847. I. 21. sz. 336—7. I. máj. 23.

<sup>77</sup> *Pesti Divatlap*, 1847. I. 24. sz. 748. I. jun. 13.

<sup>78</sup> *Honderü*, 1847. I. 16. sz. ápr. 20.

<sup>79</sup> 1847. II. 3. sz. jul. 18.

<sup>80</sup> *Honderü*, 1847. II. 6. sz. 114 I.

<sup>81</sup> *Budapesti Híradó*, 1847. márc. 21. 188. I.

<sup>82</sup> *U. o.*, 1847. máj. 7. 309. I.

<sup>83</sup> *Honderü*, 1847. I. 16. sz. 316—7. I. ápr. 10.

<sup>84</sup> *U. o.*, 1847. I. 21. sz. máj. 407—9. I.

<sup>85</sup> 1847. II. 20. sz. 310. I. nov. 14.

szobrok. Az ember halálig szerelmes beléjük, de terméketlenek. — Goethe költeményei tettet nem idéznek elő, mint Schilleréi.<sup>86</sup>

1847-ben először a *Budapesti Híradó* állítja Goethét Petőfivel szembe, vitázva Eötvös Petőfiről szóló cikkével. Magasztalja Goethét, mert mindig politikaellenes maradt. Azzal kapcsolatban pedig, hogy Eötvös kiemelte Petőfi művészetének értékei közt Petőfi magyarságát, a cikkíró kijelenti: »nem a német elem jeles, kitűnő Goethében, hanem a *tiszta művészség*.«<sup>87</sup>

E cikk kulcsot ad kezünkbe Petőfi Goethe ellen írt sorai megértéséhez. Az *Uti leveleket* olvasva, szinte megdöbbenetek minket Petőfi kihívó szavai: »Az omnibuson, mely a vasúthoz visz, megnézem vajon mi olvasmányom lesz? s határtalan egek! mit kellett látnom? ... Gőthe Faustja volt zsebemben. Mit csináljak? kiálték föl magamban, mit csináljak, káromkodjam-e vagy elájuljak? — Tudod barátom, és ha nem tudod, hát tudd meg, hogy én Gőthét nem szeretem, nem szívelhetem, utálom, undorodom tőle, mint a tejfőlös tormától ... Gőthe szíve agyag volt, komisz agyag, nem egyéb ... És nekem az ilyen fráter nem kell.« A továbbiakban azt írja, hogy Gőthe óriás, de óriás szobor. »A jelen mint bálványt állja körül, de a jövőndő el fogja dönteni.«<sup>88</sup>

Havas a kritikai kiadás jegyzetében Petőfi Goethe iránti ellenszenvét, felületes ítéletét Börne-hatással magyarázza, aki a Faust szerzőjét szintén érzéketlenséggel, szívtelen hidegséggel és közönnnyel vádolja és szemére veti, hogy a nép érdekében sohasem emelt szót. Valóban Börne véleménye hatással lehetett Petőfire, ismerhette azt, hisz Börne műve a reformkor ifjúság kedvelt olvasmánya volt. Az *Athenaeum* fentebb ismertetett cikke is szoborhoz hasonlítja Goethe műveit. Petőfi sorainak közvetlen kiváltó oka azonban feltétlenül az lehetett, hogy a reakciós kritika egy meghamisított, saját céljainak megfelelő Goethét akart kijátszani Petőfiék, Petőfi költői iránya ellen. A *Budapesti Híradó* cikke pár héttel előbb jelenik meg. Petőfi nem említi meg a lap kritikáját, de sorai így is felelnek e cikkekre, a támadásra. Ebben az időben már nem méltatja kritikusait arra, hogy személyesen, név szerint vitatkozzék velük. Ha az *Uti levelekben* egy-egy elejtett szóval gúnyolja is őket, mikor költői elveit fogalmazza meg akár versben, akár prózai műben, felettük állva magabiztosan hirdeti saját állásfoglalását. Értzi, hogy azokat — az őt támadó kritikusokat elmossa az idő; az ő elvei igazak, győzhetetlenek.

Heine és Goethe mellett Eötvöst is Petőfiék rovására emeli magasra a kritika ez évben. Severin, a *Honderű* kritikusa a »fiatal Magyarországgal« állítja őt szembe: Eötvös nemesítve adja vissza a valót. »Kívánatos volna, vajha több oly szellemeink volnának, mint Eötvös, kik a nyers, faragatlan prózaéletet félig-meddig tűrhetővé tennék, annyival inkább, minthogy egy nagy írói cliqu, mely »fiatal Magyarország« címével páváskodik, csoportosult össze, hogy a poésist a poesisból ebrudon kivesse. — A költészetnek ezek szerint mindig száraz próza-céljának kell lennie, nem a költészetért kell léteznie, hanem egyik vagy másik párt politico-fixa ideájának elősegítése végett.« A *falu jegyzőjét* és az *Éljen az egyenlőséget* példakép állítja a »Fiatal Magyarország« írói elé. Dicsérettel említi, hogy Eötvös őrizkedett az aljasságtól, s figyelmezteti a fiatal írókat, hogy »lehet a költő igaz és ünnepeit a nélkül, hogy a póriasság mély sötét örvényébe sülyednie kellene.«<sup>89</sup>

Az a tény, hogy sor kerülhetett — ha az író szándékainak némi elferdítésével is, Eötvös és Petőfiék szembeállítására, mutatja, hogy a fejlődés Eötvöst is túlhaladta. Petőfiék már a forradalmat készítik elő ...

### A »nemzeti irodalom« elméletének kialakulása

Az a sürgős társadalmi változás szükségének igényével és forradalommal terhes állapot, amely Magyarországot jellemezte 1848 előtt, mindenkinek, hacsak túlzott, korlátozott osztály-önzés nem tette teljesen vakká, ráirányította szemét valamilyen, ha nem is forradalmi úton elkövetkező haladás szükségességére. Ugyanígy irodalmi téren is világossá vált — ezt az 1847-ben lefolyt irodalmi harcok is megmutatták — hogy a magát a kor kérdéseitől távoltartó irodalom már idejétmúlt, nem felelhet meg céljának, mivel csak egy elenyészően kis réteghez szólhat. A népköltészet, a népiesség térhódítása az irodalomban azok számára is, kik nem akartak oly forradalmi következtetést levonni belőle, mint Petőfi, feltette a kérdést: milyen szerepe is legyen irodalmunk továbbhaladásában e népies iránynak? Milyen legyen az az irodalom, mely nem őrzi konokul azt a régít, melynek alapjai már nagyon is inognak, de nem is válik »szélsőséges« módon a forradalom előkészítőjévé? A kettő közti valamiféle egyen-

<sup>86</sup> *Athenaeum*, 1842. II. 72. sz. 575 h.

<sup>87</sup> *Budapesti Híradó*, 1847. jun. 3. 374. l.

<sup>88</sup> *Uti levelek*. IX. július 6.

<sup>89</sup> *Honderű*, 1847. II. 4. sz. 73—4. l. jul. 27.

súlyt tartó középút megtalálását s kialakítását tekinti a *Magyar Szépirodalmi Szemle* feladatának. Az írók közül Aranyban véli feltalálni azt az író, ki képviselője lehetne ennek az útnak. A népiességnek kijelöli szerepét: nem cél, hanem lépcsőfok egy általános, *nemzeti* költészethez. Július 25-én, Aranyról írva fogalmazza meg először ezt a *Szemle* egyik cikk-írója: »Arany a népi és műveltebb költő tulajdonait a legfényesebb sikerrel tudá egyesíteni Toldijában. Mi hisszük, és valljuk, hogy mindennek, a mi magyar tollból ered, magán kell hordani eredeti bélyegét, a magyarságot.« A népköltészet szerepe abban van, hogy ezt segít elsajátítani. »A népiesség eszméje némely író előtt cél; nekünk pedig csak eszköz oly szép-irodalom előállítására, mely akárkép fejezze ki nemzeti önségünket gondolataink világával, legmagasb eszméinkkel együtt, mintha egy individuum volna az egész nemzet, azaz legyen a költészet sem uri, sem népi, hanem érthető s élvezhető közös jó mindennek, a kit ép elmével áldott meg isten.«<sup>90</sup>

Arany maga két levélben is visszatér e cikk gondolataira. Szilágyihoz írja: »A *Szépirodalmi Szemle* pedig teljesen kimondja az én elvemet, melyre én a népies kezdet által készülök: legyen a költészet sem uri, sem népi, hanem érthető s élvezhető közös jó mindennek' s e cél elérésére csak a most divatos népies módon keresztül juthatni s azért még, népies, *for ever!*... Szerettem a *nemzeti* költészetet; a *népiesség* köntösében még most: később majd *pusztán*.«<sup>91</sup>

Egy másik levelében Petőfinék a népköltészetről vallott felfogásával kapcsolatban (»A népköltészet az igaz költészet«, stb...) írja: »Ezen óhajásra én is *ament* mondtam, de mégsem úgy értettem, hogy minden költő *tisztán* népköltő legyen... hanem úgy, hogy a költészet ne legyen olyan, milyenné az a legújabb időben, nemesült'. Legyen a költészet általános, nemzeti.«<sup>92</sup>

A *Magyar Szépirodalmi Szemle* az 1847-es irodalmi harcok nyomán kialakult véleményét az év végén hosszabb tanulmány keretében fejti ki még egyszer, megfogalmazva a »nemzeti« költészet lényegét.<sup>93</sup>

»A kérdésre, vajjon az irodalomnak a maradás vagy a haladás mellett kell-e lennie, kétségtelenül az a felelet, hogy a haladás mellett, — de csak bizonyos értelemben és megkorlátozásokkal. Minden élet haladásban van... azonban nem akarjuk állítani, hogy minden előre irányzott mozgás épen előlépés legyen egyszersmind a *jóhoz*. S pedig annál kevésbbé, hogy minél sebésebb a mozgalom és fejlődés valamely nép életében, annál hasznosabban s játékosabbabban kelljen hatnia az irodalomra... Leghasználatosb volna az irodalomnak, mennyiben virágzása általában kül befolyásoktól függ, a politikai életnek folytonos, mérsékelt haladása.

A kérdésre: vajjon aristocratái vagy democratái-e az irodalom? azt viszonyozhatjuk: hogy van aristocratái, van democratái irodalom; ez azonban nem felelet azon föladvott kérdésre, melynek oda megy értelme: vajjon az irodalomnak magában, mivelta szerint ez vagy amaz iránya legyen-e? Az oly arisztocratái irodalom, melynek munkálkodó tanítványai s pártfogói csak előkelők és nagyok, mint az irodalomtörténet tanítja, nagyon könnyen piperébe, erőtetett-, mesterséges, és üvegségbe esk; az udvari irodalom férget hordoz magában, s a gondolkozásmód szolgálata, bár nem fojthatja is el a lángészt, legalább legmerészebb, s legnemesebb röptét fogja gátolni és tisztaságát beszennyezni. Az ellentétes irányú irodalom más veszéllyel fenyeget ellenben; kísértetbe jó valamint amaz az előkelők hiúságának és büszkeségének hódolni, hizelegni, úgy ez a nagy tömeg nemtelen hajlandóságainak, irigysége-, gyűlölségének, önzése s rosszlelkűségének tömjénezni, s így a szó teljes értelmében *pörnapi* irodalommal alacsonyulni. E két túlság közti kiengesztelő s közben járó a valódiilag *nemzeti* irodalom volna, azonban nem olyan, mely kirekesztőleg különösen a nép politikai eszméletét csiklandozná, hanem a mely sem az előkelők testi és szellemi kívánatainak, szükségseinek kielégítését, sem az olvasó pörnép durva és aljas izlésének tömjénezését kirekesztőleg ne tűzné ki célul; mely a föllépés igénytelenségével, a magatartás és előadás egyszerűségével nemes törekvést és gondolkodást kötne össze, s megtestesítvén különféle alakban a nemzet törekvéseinek, érzése s gondolkodásának qu ntessentiáját, a legkülönbözőbb szellemeket, föltéve, hogy jeles gondolkozásúak s ép egészséggel bírnak, özpontosítaná.«

A »nemzeti irodalom« itt kifejtett nézete hatásában már túlmutat e koron. Arany ezen cikkek gondolataihoz nyúl vissza a 60-as években, mikor már a sokat dicsért népi alkotó-erőt túlnyomórészt formateremtőnek, legfeljebb tárgy- és meseteremtőnek véli csak, s azt a megújító hatást is, amelyet a műköltészetre gyakorolhat, a forma, a stílus, az esztétikum vonalán keresi. 49 előtt még látta a népköltészetnek a népi élet valóságát feltáró funkcióját is, nemcsak a formateremtőt; 61-ben már a szépre törekvő jegyében megtagad mindennemű politikai-társadalmi funkciót az igazi költészettől, s valósággal lenézi a költői műből kifejezhető

<sup>90</sup> *Magyar Szépirodalmi Szemle*, II. 4. sz. 62. i. jul. 25.

<sup>91</sup> Levél Szilágyi Istvánhoz, 1847. szept. 6.

<sup>92</sup> Levél Szász Károlyhoz, 1847. okt. 11.

<sup>93</sup> *Az irodalom jelentősége és befolyása az életre*. II. kötet. 20. sz. nov. 14.

nem esztétikai hatásokat. Ekkor már nem veszi át a nép szemléletét saját sorsáról (csak egy-két kései balladájában tér ide megint vissza), — hanem átveszi azt a bizonyos »népiesen naiv« szemléletet, naiv mesék és mondák élet- és történet szemléletét, s erre szűkíti le a népies-ség tartalmi elemeit.<sup>94</sup>

### A kritikai harcok megszűnése

1848 elején két cikkíró zárja le az előző évben kibontakozott nagy elvi harcot. Egressy elutasítja az öncélú művészetet, mert az nem méltó az emberhez, »e tan nem földi származású.«<sup>95</sup> És ugyanezekben a napokban még egyszer és utoljára kezébe veszi egy kritikus a tollat, hogy leszámoljon a »fiatal Magyarországgal«, a forradalmat előkészítő irodalommal. Medve Imre a *Honderűben* hosszabb cikksorozat keretében foglalkozik az irodalom akkori állapotával. Az utópista szocialista eszmék hatásának tulajdonítva a forradalmi irányt, elutasítja az új költészetet: »Irodalmunk ... hogy divatos lehessen, a külföld kelméit rakja magára.«<sup>96</sup>

Szomorúan állapítja meg, hogy irodalmunk nem sok dicsérnivalóval bír, mert a kor politikai iránya metelyezi meg az irodalomnak szánt csarnokokat. 1840 óta nem tűnt fel oly író, aki megütné a mértéket, kit ne az »émelygős kommunisztikus elvek« vezérelnének, kit »egyeniesen a muzsák felkentjéül« lehetne tekinteni. Ezek az írók szerinte nem is szólhatnak a magyar szívhez, mert kihalt belőlük minden tiszta érzélem, kegyelet.

De ez az elkésett támadás már nem talál visszhangra. Fellángol a forradalom és a szabadságharc tüze. Szavak helyébe tettek lépnek; esztétikai vitákra nincs idő.

Pár év múlva már más lapok, részben más emberek, egy újabb nemzedék folytatják a harcot ...

\*

Az 1840-es évek kritikusi, írói harca irodalmi téren a 48-as forradalom előjátéka volt. Minden írónak, kritikusnak feleletet kellett adnia arra a kérdésre, hogy az irodalomnak a haladás, vagy a maradás mellett kell-e állnia, hogy az íróknak haladó feleletet kell-e adniuk az égető korkérdésekre. A népszínművek nyomán kialakult és elkezdődött vita kezdetben a Kossuth elleni politikai hajszá irodalmi vetülete volt. Az irodalom teljes közelségbe került az élethez; az irodalmi harcok a társadalmi erők harcát tükrözték. Petőfi nem egy műve a vitákra adott forradalmi felelet; a reakciós és haladó erők kritikai harca ösztönözte és segítette őt a maga költői programjának határozott, tiszta megfogalmazásában.

E kor irodalmi harcaiból merült fel az az állásfoglalás is, mely a későbbi évtizedek egyik legjelentősebb kérdése lesz; a »nemzeti irodalom« megteremtésének igénye, mely később oly nagy hatással van Arany irodalmi működésére, mely kihat az 50-es, 60-as évek irodalmi fejlődésére is.

\*

Régi kor, régi emberek harcai elevenedtek meg előttünk végiglapozva az elsárgult újságokat. Tanulságosak azonban ezek a mi számunkra is. A vitákat akkor elnémitotta a forradalom, de a régi harcot száz év múlva újra végig kellett harcolni. Petőfinek a száz év előtti kérdésekre adott felelete a XX. század költői, a mi irodalmunk számára is kijelölte az utat:

*Előre hát mind aki költő  
A néppel tűzön-vizen át!*

<sup>94</sup> A 60-as évek Aranyára nézve ld. Barta János: *Arany János*, Bp. 1953. 130—132. l.

<sup>95</sup> *Életképek*, 1848. I. 1. sz. 5. 1. jan. 2.

<sup>96</sup> *Honderű*, 1848. I. 1. sz. 2. 1. és 2. sz. 18. 1. jan. 8. és 15.



## A DÉLIBÁBOK HŐSE

Vannak írók és poéták, akik nem hagytak az utókorra sok művet, hanem keveset, de jelentőset írtak. Életműve egészét tekintve ilyen szűkszavú, de nagy fontosságú költő Arany László is. 28 éves, amikor élete mesterművével, és nemzeti irodalmunk egyik kiemelkedően becses darabjával, *A délibábok hőse*-vel valósággal betört kora irodalmi életébe, hogy majd egy újabb próbálkozás után végképp visszavonuljon a műértő kritikusai tevékenységbe.

Versesregénye irodalmunk egyik mindmáig eléggé nem méltatott alkotása, noha Húbele Balázs története bizonyos értelemben egy *közbülső* korszakhatár, új tematika kezdetét jelenti irodalmunkban. E művel kezdődik a bukott szabadságharc után végérvényesen idejétmúlt, megyei, nemesi világ leleplezése. Azok hosszú sora nyílik meg ezzel a művel, akik kitartón harcoltak az Ábrányi Kornélok, Beöthy Zsoltok, Herczeg Ferencékkel szemben, a megyei nemesség 1867 után immár jogtalan nimbusza ellen. Arany László kezdeményezése egy emberöltőre kiterjedő folyamat nyitánya. Ezért is kell megbecsülnünk és alaposan megvizsgálnunk Arany László versesregényét, hogy erényeinek túlbecsülése nélkül, lefújhassuk a port a 80 éve jogtalanul elhallgatott és nem kellően méltatott *Délibábok hőse*-ről.

## I. Arany László és a 70-es évek válsággal terhes Magyarországa

A) *A Délibábok Hőse létrejöttének körülményei*

Arany László 1872 júniusában érkezett haza angliai tanulmányútjáról az elmaradott, válsággal terhes Magyarországra. A hazánk és a gazdag, »virágzó« Anglia közötti különbség, egy politikában, gazdasági ismeretekben kevésbé képzett ember számára is szembevető lenne, nemhogy az ő számára, aki már hat éve gazdasági (mégpedig *politikai* gazdasági) területen dolgozik. Nem kétséges, hogy Arany László gondolkozott elmaradottságunk okain és megszüntetésük lehetőségein is. Hisz kenyéradó vállalatának, a Földhitelintézetnek az volt a feladata, hogy segítsen a félféudális agrár Magyarország hitelének megszervezésében, a magyar gazdasági viszonyok rendezésében, irányításában és a megyei nemesség birtokainak mielőbbi rentabilissá tételében. Ez a feladat azonban távolról sem volt egyszerű, mivel politikai és gazdasági életünk ekkor, öt évvel a kiegyezés után talán még válságosabb és reménytelenebb volt, mint valaha.

A korszak legfőbb törekvése az 1867-es kiegyezés lehetőségeinek kihasználása, az ipari és agrárkapitalizmus fejlesztése, egy szóval a gazdasági fejlődés volt. Ennek létrehozása minden további haladás előfeltételét jelentette. A 67-es kiegyezés a dualista Monarchia mindkét vezető állama számára kényszerű szükségmegoldás volt. Nemcsak a kiegyezés megvalósításában résztvevő magyar nemesség kezdett harcba az önálló gazdasági fejlődésért és ezzel a nagyobb koncért (vámkérdésben folytatott harcok, stb.), de Bécs is az osztrák hegemonia további fenntartására törekedett az önállósuló magyar kísérletek ellenében.

Magyar részről ezt a nemzeti színre festett, hazafiúi köntösben jelentkező, de alapjában véve agrár- és ipari-profitért folyó harcot a hazai nagybirtokos nemesség vezette, hiszen számottevő nemzeti burzsoáziánk még nem volt. Ezt legjobban az a tény mutatja, hogy a magyar kapitalizmus lassú fejlődése első sorban idegen tőke beáramlásával kezdődött. S amennyiben hazai nemességünk vagy fejletlen polgárságunk törekedett is a magyar és nemzetiségi dolgozók egyre növekvő kizsákmányolásával és elnyomásával a hazai fejlődés fokozására, tehát egyúttal az osztrák gyarmatosítás elleni »harcra«, máris újabb nehézség elé került. Ugyanis a magyar részről egyre fokozódó nyomásra nemzetiségeink, de saját dolgozóink is önállósulási, elszakadási, — illetve hazai viszonylatban szervezett agrár- és iparimunkás megmozdulásokkal

válaszoltak. Mindezek elnyomására pedig a dualizmus nemesi Magyarországa önmagában nem volt képes. Így adódott elő az a furcsa helyzet (amit Arany László írói gyakorlata is bizonyít), hogy a nemesi magyar politika sajátos osztály-jellegéből fakadóan önmagával került ellentétbe. Egyszerre volt kénytelen a saját maga érdekében (természetesen felhasználva a dolgozó tömegek hangulatát) osztrák-ellenes konc-harcot folytatni, ugyanakkor pedig más vonatkozásban szükségyszerűen együttműködni Béccsel, (katonai, csendőri elnyomás) saját nemzetiségei, ipari és agrárproletariátusa elnyomására. Ebből következik az is, hogy a »történelmi vacuum« problémáit a magyarországi nemesi vezetőréteg sohasem tudta volna megoldani. E korszakos ellentmondások helyes és igazságos tisztázására csupán a magyar munkásosztály vállalkozik majd. De egyelőre maga is még csak kifejlődőben van, a fiatal hazai gyáriparral együtt.

Fenti általános megállapításainkat azonban még ki kell bővítenünk. A korábbiakban említett, látszólag Bécs-ellenes, de egyébként 67-es közjogi alapon álló önálló magyar törekvésekben ugyanis a volt megyei kis- és középnemesség is résztvevett. Ez a réteg 1867 után ellenzéki programmal lép fel (balközép), hogy résztvegyen a pozícióért folyó hatalmi versenyben. Ez az uralkodó osztályon belüli harc a forradalom bukása után szükségszerű volt, hiszen a feudalizmus teljes felszámolása gazdaságilag és politikailag a dolgozó nép után a kis- és középnemességet sujtotta leginkább. Mi több, az 1869-ben kezdődő és a Monarchián belül hazánkat különösen érintő első nagy világgazdasági válság és az ezzel majdnem teljesen egybeeső magyar gabona-konjunktura nemcsak a dolgozók helyzetének eddig ismeretlen leromlását, a nagybirtokosok és a hazai vállalkozók hasznának váratlan csökkenését, a frakcióharcok és a korrupció megerősödését, hanem a közép- és kisbirtokosok rohamos tönkremenetelét is jelentette. A konjunktura végérvényesen bebizonyította, hogy a volt, nemzetet vezető nemesi rétegnek lejárt az ideje. A gazdasági válságban majdnem teljesen tönkrement kis- és középnemességnek nem volt más választása, mint hogy feladja korábbi ellenzéki programját és beházasodjon az uralkodó Deák-pártba. E folyamatba természetesen belejátszott félelmük az ő létüket is veszélyeztető korai agrár-szocialista megmozdulásoktól. Ezek az okok vezettek a volt szélsőbal korrumpálódásához és az 1875-ös fúzió előkészítéséhez. Arany László világosan látta e folyamatot. Érdekesen utal erre egy elfelejtett, németnyelvű levele Charles Loring Brance-hez.<sup>1</sup> Igaz, hogy a levél 1875-ben íródott, de így is sok mindent elárul. A pesszimista hang még erős, (a fúzió évében vagyunk!) — a bizakodóbb, befejező sorok ellenére is. E levél alapján nem nehéz rekonstruálnunk a 3—4 évvel korábban még *szükségszerűen* sokkal pesszimistább Arany László világszemléletét. Az Angliából épp hazaérkezett, súlyos lelki válsággal küzdő költő komoran szemléli a korrumpálódó, gazdaság-politikai megsemmisülés felé rohamosan közeledő, egykori megyei nemességet, melyet *származása* ellenére, hivatali funkciójából kifolyólag és a nemességet övező immár nemzeti nimbusz miatt, mégis tisztelni kellett:

»Sajnos, hazai állapotunkról kevés örömdetést tudunk írni. Az aratás az utóbbi 3—4 évben az egész országban nagyon kedvezőtlen volt, és Magyarországon *minden* az aratástól függ. Ismétlem Önnek, *minden*: bátorság, energia, rend, közigazgatás, kormány, sőt talán a parlamentarizmus és az alkotmány is. Az államháztartás adósságokba keveredett és bár a nyílt bűnök nem olyan jelentősek, hogy az ember lemondjon egy rendezett finanszírozás létrehozásáról, — de hiányzik a mi kormányzatunkból a szükséges energia, hogy a konfúziókba erős kézzel belenyúljon. Nálunk Magyarországon, és én úgy gondolom, Európában többi országaiban is (kivéve talán az egyetlen Angliát) a rendes jó közigazgatásban szükség lenne egy emberre, aki személyes tulajdonságain keresztül kiemelkedik a parlament többi tagjai közül és nemcsak többé-kevésbé jelentős befolyással rendelkezik, hanem valószínűleg hatalma is van, hogy eszméit ellenállást nem ismerő energiával keresztülvigye. Ilyen értékes egyéniség volt valamikor Deák és 2—3 éven át Andrássy is. Az »öreg úr« most betegsége miatt visszavonult, Andrássy pedig nagyon sokat veszített megelőző nimbuszából. Az országgyűlés vezér nélkül, a pártok irányító nélkül és a kormányzás belső erő nélkül áll. A parlamentben tanácsatlanság, klikkszellem és szétforgácsolttság van.

A következő nyáron kerül sor az új választásokra, de kevés remény van arra, hogy az új országgyűlés valami jobbat tudjon létrehozni, mint a mostani.

Szomorú kilátások mindenütt: és ami valamennyi között a legszomorúbb, az emberek elvesztették kedvüket; általános indifferentizmus terjed el a nemzet minden rétegében. „Jöjjen, aminek jönnie kell, nekem teljesen mindegy“, mondják a legalázatosabbak, akik hajdani hazafiúi álmaikkal együtt, úgy látszik a közügyek iránti érdeklődésüket is elvesztették már.

<sup>1</sup> Pásztor Árpád: *Zwei interessante, unbekannte Briefe Ladislaus Arany's*. Pester Lloyd, 1924. szept. 10., Mittwoch, Abendblatt.

Különben, ami engem illet, még nagyon távol vagyok mindenfajta kétségbeeséstől. Ha újból lesz egy pár gabonatermő évünk kedvező aratással, akkor ez a desperáció újra gyorsan megváltozik. Minden isten kezében van, és egy régi mondás azt tanítja, hogy a magyaroknak nemzeti istenük van. Csak ne felejtjük el ebben a bizakodásban a francia közmondást: „Segíts magadon, az ég is megsegít“.<sup>2</sup>

Tekintsünk el a bizakodó utolsó bekezdéstől, — melyet 1872-ben még nem írhatott volna le —, s magunk előtt láthatjuk a 28 éves korára már meghasonlott költőt, aki a Kisfaludy-Társaság 1872-es pályázati felhívása nyomán megírja a csak *látszólag* tragikus és nagyonis *szükségserű* bukásra ítélt megyei nemesség típusának, Húbele-Balásznak a történetét.

## B) Arany László multszemlélete

Nemcsak *A délibábok hőse* íródott 1872-ben, de Húbele sorsa is kb. a 70-es évek elején teljesedik ki.

Nem kétséges, hogy a költő 1872-es *nézőpontról* tekint *visszafelé*. A mult kecsgetető tervei még élnek benne, hiszen öt éve sincs, hogy megírta a *Szökevényeket*, mellyel a független Magyarországról hősiessen harcoló Lenkey-huszároknak állított emléket. A *Szökevények* hangja még a 48-as emlékek, a szabadságharcos tematika folytatója. Arany László akkor még úgy ítélte el a kiegyezést, hogy fájdalmasan elbúcsúzott a reformkortól, amelyet az akkor már opportunistává vált 48 előtti nemesi vezetőréteg *igyekezett lerázni magáról*.<sup>3</sup> 1872-re azonban a bizakodó hangokat már-már elnyomják benne a jelen keserűségei. Költőnk *a jelen kilátástalansága alapján* pesszimizmusát *általánosan visszavetíti a multba*, az *akkor még* helyesnek, szépek és jónak tartott tettek idejére. A mult szépségeit a *ma* sötét szemüvegén keresztül látja. Ebből születik meg *A délibábok hősének* aranyjánosi szóval mondva: *nedélyes*, dezilluzionista hangja. Húbele Balázs így válik a 70-es évek, a válsággal terhes Magyarország sajátos, a maguk haladó közéleti szerepét már eljátszott középnemeseinek típusává.

Húbele alakja és az Arany László-festette magyar fejlődés egymástól elválaszthatatlan. *Eppen ezért*, mielőtt Húbelét, mint osztálya típusát elemeznénk, vizsgáljuk meg, milyennek ábrázolja Arany László Húbele Balázs Magyarországot? Vagy másképpen: még ha paradoxonnak is hangzik — milyennek látja Húbele Balázs az Arany László-bemutatta Magyarországot?

Arany László érzéseit nem az üres frázisok, nem az epekedő szentimentális lemondás fűti:

*A gyermek élmény tán mosolyra kelt,  
De megnyugszik benne, szép volt s letelt.*

A nehéz, bánatos szavak mögött ott parázslík a nemzeti szabadság harcainak sóvárgása, a tragikus magyar fejlődés folyamán füstbe ment vágyak és tervek sorozata. A *letelt* »gyermek-élményekkel« *egyidejűen* arra az időszakra gondol, amikor »pelyhes állat« dörögni várta »a sötét eget«, amikor bízott abban, hogy »börtön és trón« összeomlik és »testvériség, jog lesz a népek elve«.

<sup>2</sup> ...Leider, über unsere vaterländischen Zustände möchte ich sehr wenig Erfreuliches schreiben. Die Ernte war in den letzten 3—4 Jahren im ganzen Land sehr ungünstig, und in Ungarn hängt alles von den Ernten ab. Ich wiederhole Ihnen, alles: Mut, Energie, Ordnung, Administration, Regierung und sogar vielleicht der Parlamentarismus und die Konstitution auch. Die Staatshaushaltung ist in Schulden verwickelt, und obwohl die öffentlichen Lasten sind nicht so bedeutend, dass man über die Herstellung eines ordentlichen Finanz-états verzichten sollte, aber es fehlt in unserer Regierung die nötige Energie, in die Konfusion mit einer festen Hand hineinzugreifen. Bei uns in Ungarn, und ich glaube auch überhaupt in den übrigen Staaten Europas (ausgenommen vielleicht das einzige England) für die ordentliche gute Administration ist überall unentbehrlich ein Mann, der durch seinen persönlichen Eigenschaften über die übrigen Mitglieder des Parlaments hervorrangt, und nicht nur einen mehr oder weniger bedeutenden Einfluss, sondern auch eine wahrhafte Macht hat, seine Ideen mit einer unwiderstehbaren Energie voll zu führen. Eine so machtvolle Persönlichkeit hatte einmal Deák, und 2—3 Jahre lang auch Andrássy. Der alte Herr ist jetzt wegen seiner Krankheit zurückgetreten, und Andrássy hat sehr viel seinen vorigen Nimbus verloren. Der Landtag steht ohne Führer, die Parteien ohne Richtung, und die Regierung ohne innere Kraft. Im Parlament Ratlosigkeit, Clique-Geist und Zergliedertheit.

Im künftigen Sommer werden die neuen Wahlen stattfinden, man hat aber sehr wenig Hoffnung, dass der neue Landtag, etwas Besseres zustande bringen könnte, als der jetzige.

Traurige Aussichten überall; und was unter allen die traurigste ist: man hat den Mut verloren; allgemeiner Indifferentismus verbreitet sich in allen Schichten der Nation. »Komme was kommen soll, mir ist's alles eins«, sagen hier und da die demütigsten Leute, welche mit den einstigen patriotischen Träumen auch ihr an die öffentlichen Angelegenheiten geknüpft Interesse verloren zu haben scheinen. Übrigens ich von meiner Seite, bin noch sehr ferne von jeder Verweilung. Wenn wir wieder ein Paar gute Jahre haben werden, mit günstigeren Ernten: so wird sich diese Desperation wieder sehr rasch verändern. Alles steht in Gottes Händen, und eine alte Sage lehrt, dass die Ungarn einen National-Gott haben. Wir möchten nur nicht vergessen in diesem Vertrauen, das französische Sprichwort: aide-toi et le ciel t'aidera...

<sup>3</sup> V. ö. az 1866 végéről vagy 1867 elejéről származó, *A vízméni népet* c. írásának prologójával. Magyarország Képekben, Pest, 1867. I. 126. (Gyulai Fál nem vette fel az általa szerkesztett Arany László-kiadásba.)



Félreérthetetlenül az 50-es évek második felének és a 60-as évek legelejének bizakodó reményeit szóltatja meg, amikor követeli a sorstól:

...rázd fel népemet, hagyj lelkesednünk, —  
Pokol sem ülhet diadalt felettünk!

Magyarország akkori reményei még valóban minden nehézséget vagy kudarcot előre elsöprő tervek voltak. Nem hiába citálja kisérteties analógiával Kossuth forradalomra hívó, 200 000 honvédet kérő beszédének befejező sorait. De — és itt mutatkozik meg a törés már a kezdet kezdetén — a költő közbeszúrt lírai betétekben, filozófáló elmélkedésekben jelzi, hogy a jelen perspektívátlan érzelmei egy tőről fakadnak a most említett mult-ábrázolással. Innen már csak egy lépést kell tenni, és költőnk máris a jelenből nézi a tegnapot. Szíve a multhoz húzza, de a könyörtelen realitás a jelenhez bilincseli s ez az érzelmi, hangulati kettősség a lélek mélyéről jövő lírával túlfűtött önvalótlansággal emelkedik:

Szép a magány. Ah én is élvezem:  
Az éj leszállt, az utcazaj kihalt;  
Kedves költőimet előveszem,  
Emlékbe híva egy-egy régi dalt,  
Merengve, csendesen lapoz kezem,  
Felejttem a mindennapos zsiabajt,  
És lelkem egy eszmény-világba száll át...  
Jaj, jaj — csak a szomszéd ne verne skálát.  
(Az én kiemelésem.)

Ezen az egy szakaszon belül is felismerhető az egész versesregény hangulati, érzelmi, történelemszemléleti, világnézeti lényege. Ugyanígy hangulattal festi meg hazánk történelmének korfordulóit is a szabadságharcotól egészen saját koráig. E keserű-saját multszemlélet nyomán adódik a kérdés: mi ennek az oka? Arany László a korábbi gyors eredményekért harcoló revolucionista törekvéseket a kudarcok tanulságai nyomán immár elítéli s helyükbe a lassú, szívós evolucionista harcot állítja, habár Hűbele még ezt sem tudja következetesen végigvinni.

Vizsgáljuk meg egy-két példán az ábrázolt magyar korfordulókat, melyeknek nagy terveiből nem maradt sem Hűbelének, sem nemzetünknek más, mint »az égett száma hamva«.

Az első jelentősebb korforduló: 1859. Solferino és Magenta kora. 1854-ben még hiába várta a magyarság, hogy Ausztria részt vesz a krími háborúban és ott vereséget szenved, ami talán a magyar szabadság új felvirradását jelentené. De ami 1854-ben még álom volt, most valóra vált. Az emigráció már 1857—58-ban Francia- és Olaszországba összpontosította erejét, onnan is várta nemzetünk a szabadulást. Nem kellett soká várni, mert Ausztria »felpuffasztott nagy hatalma« mint »degesz hólyag úgy elfakadt«. A solferinói, magentai csatavesztés után a büszke Burg kiadtan szemlélte a fejleményeket, és fogvacogva várta a majdnem bekövetkezett porosz annexiót, egyszóval »tehetetlen feküdt a nagy cadaver«, a zsarnok Ausztria. A hóhér bécsi kormány ezen kilátástalan harcok idején nem egy magyar ezredet küldött a hazánktól és népünk szándékától távoleső csataterekre, a biztos halálba, és a nemzet mégis sírva-vigadt. Örült a fiai halálát is jelentő csatavesztési híreknek, mert azokban a szabadságitró Ausztria vereségét látta. Ahogy költőnk mondja:

Fonák időszak volt ez a magyarra!  
Nem sírva vigadt, de ujjongva sirt;  
Őn fiait öle a harc viharja,  
S itthon örömmel várt felőle hírt,  
S míg a harctért saját vérünk takarja,  
Ugy megvigadt, hogy könnyével se bírt:  
»Hurráh, megint egy új csatánk veszett el,  
Bár benne tízezer magyar esett el.«

Tudjuk, mi lett a sírva-vigadó reménykedés vége. Alig egy év múltán, 1860 március 15-én a forradalmi hangulatú tömeg impozáns felvonulással tüntetett a császári önkény ellen. S az eredmény? — a pesti osztrák helyőrség parancsnoka belelővetett a tömegbe. Forinyák Géza elsőéves joghallgató holtan esett össze. A gyászos végű felvonulás így is példát mutatott. A cenzúra-megnyíróbálta lapok szerint is, Forinyák április 4-i temetésén 25—30 ezer főnyi pesti lakos vett részt. 1872-re azonban Arany László már ebből, a lényegében közel-multban lejátszódott, eleve kudarcra ítélt hazafiúi tüntetésből sem lát egyebet, mint hogy



»szegény Forinyák a trefa árát életével adá meg«, s azt, hogy a »mult időknek lett áldozatja nem mint hívőnk, jövők első halottja.» (Az én kiemelésem.)

Mennyire rokon ez a hang az öreg Arany Jánosnak majdnem a fenti strófával egy időben papírra vetett érzéseivel! Az apa 1873-ban, — nem egészen egy évvel fia versesregénye után — így védekezik A nagyidai cigányokat félremagyarázó, álhazafi zugkritikusok ellen:

*És engem akkor oly érzés fogott el...*

*A szőlős gazda is, az egyszerű,*

*Magánkiül s őrzöngve kacagott fel,*

*Látván, hogy a szőlőjét a jég veri,*

*Dorongot ő is hirtelen kapott fel,*

*Paskolni kezdé, hullván könnyei:*

*»Nohát, no! így kiált, »én uram Istenem!*

*»Csak rajta! hadd lám: mire megyünk ketten!«*

Ez a hang Széchenyitől, hazánk újkori történetének első nagy ostromozójától kezdve nem ritka egészen Ady kuruc-verseinek hangjáig. Ebben a folytonosságban Arany János mellett helyet kell adnunk Arany Lászlónak is.

Bécs még a Forinyák-tüntetésre adott válaszában is brutálisabban reagált a zsenge magyar szabadságtörökvésekre. Időközben Garibaldi megkezdte felszabadító háborúját Olaszországban, és ezzel egyidőben Bécs soroztatni kezd Magyarországon. Megismétli az 1848 tavaszán történeteket. Erőszakkal toborzott magyar alakulatokkal készül közbelépésre az olasz szabadsághősök ellen. E »pocakos«, »csámpás« néparulól légiót Arany László is megveti; velőre tapintó tömörséggel úgy jellemzi őket, hogy »markukban enyv, szívükben csak szurok«. Ugyanakkor azonban a bukott olasz szabadságharcban résztvevő és a bukás után még Olaszországban tartózkodó magyar légióról, a reményüket veszített »szegény fiukról« már ismételt nedélyes hangon ír. A tragikus bukás rajzába fonák, gunyoros ízt vegyít, s a szétszéledt — és szerinte sültgalambra váró — magyar légionáriusok

*Mint jobb szelet leső hajós, henyéltek, —*

*S hívek, hogy így mentik meg a hazát.*

E példák után szinte természetesnek hat, hogy nem lehet külön ezeknél 1867 bemutatása sem. Hübele, aki sokban azonos a költővel, de mint típus, több is nála:

*...nem jósol könnyen nagy reményt honának,*

*Nem mondja, hogy nincs párunk földteken,*

*De örvend a kiegyezés korának,*

*'Hogy önura lőn a magyar megén'*

*S csak rajta áll, hogy sorstól kivívja*

*Üdvét — im nyitva a küzdelmi pálya.*

Ezek a sorok épp a kiegyezés évében írt Tünődés c. versével összevetve bizonyítják költőnk »fejlődését« a legutolsó öt évben. 1867-ben, pár héttel a kiegyezés ratifikálása előtt még félt a kiegyezésnek akkor már szelvében-hosszában ismert formájától.<sup>4</sup> Most viszont már megnyugodott a tények-példázta valóságban, szükségszerűnek látja a kiegyezést (amit A délibábok hőse vissza nem utasító hangja mellett a két év múlva írandó Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség c. tanulmánya is bizonyít). Öt év alatt messze került a Tünődés keserűen, pesszimista módon visszautasító, »a fa, félek soha« gondolatától.

Ezeket a korfordulókat most még csak kiszakítva vizsgáltuk meg, hogy felismerjük Arany László multszemléletét, mely további elemzéseink kiindulópontja. E nedélyes szemlélet további vizsgálódásaink alapja lesz; e nedélyes hang elemzése vezethet közelebb A délibábok hőse műfaji problémáihoz.

### C) A Délibábok Hőse műfaji problémái

Arany László A délibábok hőseben nemcsak Hübele történetét mondja el, de a maga módján a magyarságét is, az 1850-es és 70-es évek között. Ez a téma regényformát, prózai nagyepikai formát igényelne. Mégis a költő mondanivalója és a mű verses formája közötti belső rokonság miatt a regénybeillő tartalom valamilyen sajátos okból fakadóan nem kötetlen prózában, hanem költői verses-epikai formában jelentkezik. Noha tudjuk, hogy a regény fel-

<sup>4</sup> 1867. május 17-én (A Tünődés c. ódája ekkor jelent meg a Vasárnapi Ujságban).

öllelheti egy adott kor kisebb vagy nagyobb részét, szereplőinek hosszabb-rövidebb ideig tartó fejlődését, mégis *A délibábok hőse* esetében nem a nemzet történetére is kiterjedő téma a versesregény műfaji létrejöttének alapja, hanem valami más. Hiszen terjedelmes időszakot ölel fel a *Toldi* is, — Miklós élettörténetét siheder korától kísérhetjük szemmel, egészen haláláig. Meg lehetett volna írni Toldi történetét regényben? Okvetlenül. S mégis verses-epikai mű lett, nem pedig regény (vagy versesregény), annak ellenére, hogy a regénytematikának is megfelelő tartalom — illetve a kötött versforma — itt is megtalálható.

Mindezekből következik, hogy *A délibábok hőse* versesregényi eredetét nem kereshetjük a regénytéma kicsiségében vagy nagyságában, sem pedig az általában regénybe illő tematikában. E mű versesregény-formáját az a mód határozza meg, ahogyan a költő elmondja a történeteket. Vannak művek, — pl. a *Toldi* vagy *A sárga rózsa*, — melyek meséjét az író úgy mondja el, hogy semmit sem sejtet a végkiteljesedésből, nem árulja el legbelsőbb érzéseit már a kezdet kezdetén, s ha kudarcos is a történet vége, annak hangulatát nem terjeszti ki az egész cselekményre. Jókai — minden kétséget kizáróan — együtt érzett Rab Rábyval, és mégsem vetíti írás közben előre Rab Ráby tragédiáját lírai, személyes részletekkel, hanem azt csak a cselekmény kifejtése folyamán tárja elénk.

Arany László dezilluzionista, keser-édes ábrázolási módszere onnan adódik, hogy az 1872-es nézőpontról tekint a multba és jelene szubjektív érzéseit alkalmazza a mult bemutatásánál.

Flaubert a *Bouvard és Pécouchet* eseményét kezdettől fogva »tárgyilagosan«, az impassibilité módszerével ábrázolja. Nem érzékelteti velünk előre a végső bukást. Sohasem közli velünk alkotás közben — pl. amikor a két »hős« botanikába, vagy geológiába kezd, hogy — »sohasem fog sikerülni«, stb. Ellenkezőleg! Éppen az az alkotómódszere, hogy a történet pergetése közben bizonyítja be a kudarc szükségyszerűségét. E kudarc-sorozat közben az író megmarad az impassibilité sáncai mögött. Elképzelhető lenne-e Flaubert regényében Arany László költői módszere? Nem. Tönkre tenné a regény ábrázolási eredményeit, élvezhetetlenné tenné az írást.

*A délibábok hőse*ről tehát elmondhatjuk, — hogy Hübele Balázs története: regénytörténet. Prózai feldolgozásra azonban épp a költő nedélyes, keser-édes, a jelen hangulatát a multba vetítő, érzelmi, lírai történet szemlélete miatt nem kerülhetett sor, de ugyanakkor a »közönséges« verses-epikai feldolgozásra sem.

Puskin, *Jevgenyij Onyegin*-jével kapcsolatban ezt írja költő-barátjának, Gnyegycsnek: »A főalak jelleme inkább regénybe, semmint költeménybe illő«. Ez a megállapítás nemcsak Onyeginre, de Hübelére is vonatkozik, akár Blagoj-nak egy ugyancsak *Onyegin*-nel kapcsolatos megállapítása, mely szerint: »A regény 'szabad távlata' és 'tágas kerete' valóban megengedte Puskinnak, hogy ne csupasz fejlődésében mutassa be Jevgenyij Onyegin jellemét, hanem a jellemét kialakító szociális és társadalmi okokat is megmagyarázza«. Ez a megállapítást a mi esetünkben tovább boncolhatjuk. Elmondhatjuk, hogy a formailag kötött epikus keret, *kötöttsége ellenére* is lehetővé teszi (mint a líra általában) az érzelmek gazdag és szabad — jelen esetünkben nedélyes — csapongását, egyszóval versesregényünk lényeges tartalmi és formai elemeinek létrejöttét. Ez a sajátos ábrázolási módszer nem jelent különösebb korlátot. A társadalomábrázolás, a típusok gazdag bemutatása így is sokrétű lehet. E sokrétűsége a következőkben kiterünk.

## II. A délibábok hőse alakjainak elemzése

### A) Hübele Balázs alakja

Hübele Balázs már az első soroktól kezdve mint osztálya jellegzetes figurája áll előttünk. »Kisbirtokú apától« fialon eredt, s a cselekmény megindulása idején a szabaságharcban honvédezeként esett apja példája nyomán »Szerepre vágyott s ezt könnyűnek hívé — Hisz' atyja híre félig már övé«. (Az én kiemelésem) Vajjon nincs-e ebből a származtatásban rokonság Gyulai Radnóthy-jával? Vajjon, ha Balázs »apja él« — tanulság rá fiának sorsa — nem ugyanúgy kellene buknia mint Radnóthy-nak? És fordítva: ha Radnóthy Géza nem hal meg Majlandban, vajjon más sors vár rá, mint Hübelére a *megváltott* történelmi és társadalmi körülmények között? A kérdésre, azt hiszem, nemmel felelhetünk. Ezt megerősíti maga Gyulai is, aki épp e válságos években, 1869—72 között — egy időben *A délibábok hőse*vel — kezdte megírni *Romhányi*-ját, amely (világosan kitetszik a töredékekből) bizonyos értelemben Radnóthy történetének folytatása lett volna.

\* Blagoj: Puskin. Bp. 1953. 43. 1.

Hübele Balázs életkörülményei tömören példázzák a nemesi Magyarország kétségbeesett, súlyát vesztett, egykori vezető-rétegének sorsát: 'ha vesztett a hatalom, vesztett a birtok, legalább úri foglalkozást tanuljon a fiú'. Hősünk »Pestre jó és szubskribál«, de »oly tanulmányokra«, mint amilyeneket tanulnia kellene a jurátus szemesztereken, »semmi kedve«. Hübele Balázs jelleme — összetett. Van benne hajlam a tetszetős, de mégis üres életforma levetkezésére. Amellett, hogy magatartásában, életszemléletében fellelhető a dendizmus, az sem jellemzi kizárólagosan. Egyfelől igaz, hogy számára a boldog »jogász-kor« »tarka szép mozaik«, ahol »Könyv, kártya, billiárd, ész-jog, csókos ajk« mind egy tarka és unott összevisszaságban »hőmpölyög, forog«, akár Jevgenij Onyegin emlékezetében a csókos, mámoros Néva-parti éjtszakák. De ugyanakkor azt is megtudjuk, hogy Hübele ebben a léha környezetben »utálja meg a betűvetést, s kortársai közt keres kitüntetést«. Azon kortársak közt, kik utat nem találva csupán »merő szokásból tengtek a jogon«, hogy utóbb elvégezvén a számukra egyedüli kiutat jelentő jogásztanulmányokat, »a hanyatló ősi birtokon, vonuljanak meg, míg van, inni, enni, Búsulni a honért és mit se tenni«. (A költő is közbeszúrva, líraian jegyzi meg, — mi is csak zárójelben: ilyen emberekkel bizony nem sok jó elé lehetett nézni a 67 utáni Magyarországon. Ezek a figurák már nem alkalmasak az ország hajójának kormányzására, mint apáik voltak a forradalom előtt.) Hogy a kiegyezés megkötésében résztvevő nemesség ürességét, s Magyarország perspektívtalan jövőjét már 1867-ben mennyire érezte — s azóta is érzi —, azt így igazolja: »Hát lesz-e a fának nemes gyümölcse, mely elvadulva, fajzott, senyvedett, — kit könnyű ha öntözött, keserv ha érelt: Hogy lenne célnál kit cél nem vezérelt!«. A hangmár ismerős: sokban rokon a *Tündés* »a fa félek soha« motívumával. De hiába a felismerés: a rossz meglátásától még messze van a cselekvés, amely azt megváltoztatja, s Balázs nem is törekszik erre, mint ahogyan osztálya sem törekedett. Környezete ál-lázadozó, sírva-vigadó, álhazafi magatartása most még csak úgy hat rá, hogy »hivatalosan búsong« a haza sorsa felett és félreértve Petőfit, kedvét leli a tehetetlen, lázadozó Szilveszterben és fennhangon szavalja *Az apostolt*. Még arra is hajlandó, hogy letörje egy éjtszakái »heccen« a lámpavas osztrák címerét. De mikor lefűleli őt az éjjeli őr, s pajtásai másnap — miután kiengedték a börtönből — nemcsak hogy nem becsülik »hőstettéért«, de egyenest kinevetik érte, — gondolkodóba esik. Rádöbben, hogy *másként kell viselkednie, másokkal és másként kell harcolnia*, ha hazájáért valamit is tenni akar. Ez a fordulat döntően fontos Hübele fejlődésében. *Most szándékozik kitörni* osztálya korlátaiból, s hozzátehetjük: alakja *ettől kezdve* szimbolizálja osztályának az újmódi körülmények közötti, újmódi törekvéseit a korábbi irányító, vezető hatalom visszaszerzésére. A feladatára döbönt Balázs elhatározza, hogy író lesz, s nagy reformkori témák újravizsgálásával kezd munkához. (Zrínyi, Kont, Zách Felicián.) Ezeket akarja új körülmények között életre kelteni, hogy »lelket öntsön nemzetébe«.

Hübele olvasván Lessinget (akit Arany Lászlónak mint irodalmi gyakorlata mutatja, ismernie kellett) rájön, hogy a *látszat* és a *való* nem egy. E felismerésre az élet kényszeríti rá, de jellemzően fonák módon, amiben viszont költőnk keze játszik közre. Hübele ugyanis, a látszat és a lényeg különbségét nem úgy ismeri fel, hogy az — ha megrázkódtatja is —, de előrelendíti, hanem úgy, hogy ez a felismerés őt még mélyebb és még kilátástalanabb problémákba veti vissza. (Ezek a problémák persze csak Hübele és bizonyos értelemben Arany László számára kilátástalanok!) Hübele színművéhez *áruló* jellemet keres, hogy annak visszariasztó példájával is felrázhassa nemzetét a tespedésből, de az áruló modelljének kiválasztásakor törököt fog Réfalvy személyében.

Az, hogy Réfalvy alakja azonos Görgeyével, részben a jellemzés is bizonyítja. A »honfitűzőzönb« nem lelkesedő, »jövőben bízni nem tudó«, »vesztenünk kell« hangulatot terjesztő és »lázadó néppel nem alkudott« vezér csakis Görgey lehet. Réfalvy is félrevonul az élettől — akárcsak Görgey Visegrádra, stb. Egyébként költőnk feleségének második férje, Vojnovich Géza is megerősíti, hogy Arany László Réfalvy alakjában Görgeyt mintázza.<sup>6</sup>

Balázs, miután megtalálta »jellemét«, felkeresi az árulót, hogy munkába kezdjen. De az *áruló* helyett a bájos Etelkét találja otthon, majd megismerkedik az apával, akiről kénytelen beismerni, hogy távolról sem olyan, mint amilyennek gondolta. Magabaro-skadt, agg, hanyatott kedélyű, lelkibeteg bűnhődő helyett egy »magas, komoly, nyílt-arcú férfi«-vel találkozik. (Az én kiemelésem). Sőt hogy még keservesebb és kiábrándítóbb legyen a csalódás: maga Réfalvy oktatja ki a meglepetéstől — no meg a szép lány hatására — az eredeti szándékáról megelégedezett Hübelét, aki hamarjában drámaírói, nemzetet felrázni szándékozó terveiről kezd szónokolni. Réfalvy arra inti, hogy »aki csak költők honát kutatja« az a »földön járni tudni elfeled«. Még egy megalkuvó tanácsot is ad Hübelének: »egy kockára mindenét ne vesse«. Balázs *ekkor* érti meg a látszat és a való különbségét a korábbiakban érintett sajátosan rossz értelemben, s így szinte természetes, hogy »Kissé megingadoz merész bizalma«:

<sup>6</sup> Arany János Ö. M. Bp. 1952. VI. 241. l.



*E kétkedőnek nincs-e igaza?*» (Az én kiemelésem.) A költő főként ilyen felismerés bemutatásával teheti reálisra azt a ténnyt, hogy Húbele épp Réfalvy (Görgey) leányába szeret. Kételyei ellenére Balázs elhatározza, hogy az egyszer látott, de pillanatok alatt megszeretett Etelkéért minden szociális és politikai konvencióval dacolva harcolni fog. Réfalvy hatására új elveket kezd vallani és úgy érzi, hogy képes lenne küzdeni a lányért, mert: »van bizalmam, hogy nyerjek jogot, S hatalmam is lesz, hogy megvédjem őt.« De a harc elhatározásával csaknem egyszerre:

...szégyenli ezt a szándékot,  
Restelli célját önmaga előtt,  
Bölcs hallgatással hát kitér előre:  
»Akkor — ki tudja, eh, mi lesz belőle.

Ez a jelenet Réfalvy (Görgey) felmentését jelenti az őt ért 48-as, plebejusi vádak alól. Balázs pedig felhagyva az eredeti írói tervekkel, — égvé a szerelemvágytól, elhatározza, hogy híres ember lesz s mint ilyen szerzi magának a bájos Etelkét.

A továbbiakban abból kell kiindulnunk, hogy vajon ilyen magatartás egyedi jelenség-e s csupán Balázssra jellemző, vagy pedig ennél többet is jelent? Tudjuk, nemcsak Húbele revideálta a közelmúlt törekvéseit önmagában, hanem osztálya is — és ugyanígy nemcsak Húbele vágyakozik a 60-as évek elején hírnévre, hatalomra, hanem a volt nemesi vezetőréteg is.

A hatalomból kiszorultak (és éppen ezért oda visszavágyók) jellemzője a »jobbbratörő« tervek kiigyalása, a hírnévre törekvés. Ezt a nagyratörő, a »társadalom érdekében« sok jót tenni akaró magatartást Balzac regényírói példái nyomán az irodalomban napoleoni törekvésnek, Napoleon-motívumnak nevezzük. Balzac *A vidéki orvosban* Benassis doktor szavaival így jellemzi ezt a magatartást:

Ma nincs más eszközünk a társadalom támogatására az egoizmusnál; az egyén csak önmagában hisz... A nagy ember, aki megmért bennünket a nagy hajótöréstől, amely felé sodródunk, bizonyára az individualizmust fogja igénybevenni a nemzet újjáépítésére.

Benassis doktor szavait nem azért idéztük, hogy azonosítsuk Húbele Balázs gondolataival, hanem csak azért, hogy rámutassunk a két figura sokban rokon felfogására. Tény, hogy Benassis doktor egy aránylag fejlett államban, a győztes polgári forradalom után mondja ezeket a burzsoáziára oly jellemző szavakat, amikor a kezdetben egységes, polgári-demokratikus tábor differenciálódott és a burzsoázia, elárulva a forradalomban vele szövetséges népi tömegeket, már csakis az egoista, individualista törekvésekben kereshette a mentséget a »nagy hajótörés előtt«.

A mi esetünkben nem valami hasonlóval állunk szemben? Vajjon a magyar nemesség (az oligarcha aulikusokat kivéve) soraiban nem tapasztalható ilyen magatartás egészen a 70-es évek derekáig, amikor — lemondva az ilyen törekvésekről — inkább a hatalomban való részesedést, a koncot választották, mint veszéllyel nem járó módszert, az önálló törekvések helyett? S ha Benassis doktor példájánál azt mondtuk, hogy a francia burzsoázia egoista, individualista magatartása mögött az is ott van, hogy közben elkülönültek a plebejus tömegektől, akkor nem mondhatjuk-e joggal, hogy más helyzetben ugyan és a szereplőket tekintve másképp, de hasonló folyamat játszódott le Magyarországon is? A régi vezető nemesi réteg nálunk is elkülönült tömegeitől, még 1849-ben. Míg korábban (1848 előtt) egyesíteni tudta törekvésében a liberalizmust és a demokráciát, és éppen ezért a nemzet egészéért, az általános haladásért is harcolhatott, addig mostanra felhagyott az igazi demokratikus követelésekkel és így liberalizmusa üresen kongó, nem egyetemes értékű, hanem egyértelmű egoizmussá, individualizmussá süllyedt. Ez a helyzet nálunk is megteremtette — ha jóval kisebb mértékben és jelentőséggel is mint Franciaországban — a napoleoni magatartást, a Napoleon-motívumot.<sup>7</sup>

Megtalálható ez Hübelenél is. A Réfalvy-konfliktus után »Balázs szívébe új érzés lopózott, ... Ábrándja, mint hegyormi kód, zilált; Lelkében... magas dicsvágy zajong«. Vagy még csattanósabban költőnk mottó-utalása szerint Húbele további ténykedéseire Byron megállapítása nyomja rá bélyegét, mely szerint:

...Men write, — speak, preach and heroes kill  
And bards burn, what they call, their »midnight-tapers«  
To have — a name —.

Balázs így indul el az új feladatok megvalósítására, s a solferinói, magentai csatát és a pesti tüntetéseket követően, az olasz frontra kerül, majd Garibaldihoz szökök, hogy győztesen

<sup>7</sup> E folyamatot Arany László is látta. V. ö. fentebb idézett Charles Loring Brace-hoz írt levelének az idézet szerinti első bekezdésével.



visszatérjen a »jövő tavasszal«. Azt már a megelőzőkben láttuk, hogy Arany László miképpen vélekedett az olasz szabadságharcról. Hübele most már nem keresi a hírnevet (»Bohó remény, dicsvágy, Isten veled!«) s ebben költőnk akarva nem akarva, de ismételten a realitást mutatja be. Nemcsak Garibaldi harcának bukása volt szükségszerű az adott történelmi körülmények között, hanem Hübele és az ő benne szimbolizált sok-tízezernyi Hübele Balázs életében is ez következett be a 60-as évek elején.

\*

Még alig hangzottak el a fájdalmas búcsú szavai (»Isten veled Francasti, Róma tája, Szép félsziget, te második hazám«) s máris új utakra kell térnünk: »Hősünk« lelke is megrendül Itáliában, akár annakidején Childe Haroldé, de mennyire másképp! Míg Byron főhőse Rómában és Nápolyban kétségbeesik, fájlalja a klasszikus kultúrák bukását, addig Hübele többé már nem az antikvitás porbahulltán mereng, hanem hazája ipari elmaradottságán kesereg. Felismeri a történelmileg szükségszerűt, — hogy »Korunk fegyvere a gyár, gép, kazán«, s nagy elhatározással a 70-es évek akkor még célravezetőnek tartott feladatát vállalja magára. Szent esküvel fogadja: »munka által szolgálom hazám«. Ezzel a fordulattal Hübele fejlődésének ismét új periódusához érkezünk el. Meghökken Anglia lenyűgöző gazdagságától (akár annakidején Arany László; — v. ö. Csengery Antalhoz írott 1872-es ostendei levelével) de egyuttal azt is szeretné, »Ha így [ezt] hónapba készen áttehetné«. De Hübele Angliában nemcsak az ipari fejlődés teremtette határtalan távlatokat látja meg, hanem a fény mellett az árnyékok is. Kimondja, hogy London nem más, mint »Kincsek garmadája« és »koldusbot együtt és szomszédosan«.

Amikorra a mi országunk iparosodni kezdene, addigra nyugaton már kifejlődött a burzsoa társadalmi rend, lassan végéhez közeledik a kapitalizmus klasszikus korszaka, és így lelkesítő külföldi példa helyett, a súlyos válságokkal teli, nem sok távlatlalt kecsegtető jövőt látja maga előtt a magyar iparosító vállalkozó. Az újmódi, szép tervekért lelkesedő Hübele hiába forgatja Mill-Stuartot és Proudhont — mégsem tudja »nyitját megtalál-ni a »Társadalmi özőnvíz mélyei«-nek, míg egyelőre valamelyes, meg nem nevezett nagy ösztönző erőttől fűtve, felhagy a vizsgálódásokkal és »másra tér figyelme«.

A kapitalizmus problematikája A délibábok hősének általános koncepciójában még nem döntő jelentőségű, ilyen funkciója csak a Hunok harcában lesz. Szerepeltetését csak két körülmény magyarázhatja: Arany László mélyről fakadó realista szándéka, az Angliában meglátott valóság, — s az a kompozíciós szándék, hogy a későbbi pesti iparosítási jelenetet már itt előkészítse. (Erre a problémára még visszatérünk).

Balázs »sorsa fordul« — haza kerül Magyarországra és egyelőre még úgy érzi, hogy »ím nyitva« van előtte és mások előtt is »a küzdelmi pályá«. De csalódnia kell, — elképzelései számára nem kedvező az itthoni valóság. Akárcsak Jevgenyin Onyegin — ő is megütközik nagybátyja megyei udvarházának elmaradottságán. Rá kell jönnie, hogy személyében képtelen a reformok realizására, mert mindehhez szegény. Ezért elmélkedik eképpen:

*Hej, hogyha... nagy birtokos lehetne,  
Most mennyi hasznost, mennyi jót tehetne!*

De szegénysége csupán csak egyik oka a kudarcnak. Rá kell döbnie (mind neki, mind az olvasónak), hogy látszólagos liberális reformtervei már senkit sem érdekelnek. A nemeség megtartotta a maga számára a liberalizmust, mind a polgárosodás maszlagát, de ugyanakkor megtagadta a korábban vallott demokratikus eszméket, nem utolsó sorban azért, mert azok tartalmukban immár kibővülve, fenyegető rémmé nőttek. Ezt a ténytet Arany László is megemlíti. Hübele »népe«

..... számára tervez  
Tanegyletet, de népe megszökik;  
Népkört csinál, de abból mokra kör lesz;  
(Nem kell az ige, közföld kell nekik.)  
(Az én kiemelésem.)

A kép azonban még ennyire sem kedvező; még Hübele üres liberális frázisai is kiváltják a környékbeli birtokosok ellenszenvét. Nekik még az üresen kongó liberalizmus is sok, s Hübelét gyanú lengedezi körül, hogy »vajjon mivégett, S titkos céllal teszi azt, vagy ezt?«. »Hősünk« mindezek hatására felhagyni kénytelen agrárkapitalista törekvéseivel, így kerül Pestre. Korábban utaltunk arra, hogy az angliai nyomort, illetve a kapitalizmus-teremtette visszásságokat szerkesztéstechnikai szempontok szerint is helyesen ábrázolta Arany László. Nos, ezeknek a korábbi, látszólag agodavetett szakaszoknak most lesz értelmük. Hiszen mit lát Hübele

Pesten? Nem mást, mint »álnok és irigy bujósdi-harcot, Szent cél alá dugott ön-érdeket«, s olyan embereket, kiknek »ajkuk országos célt emleget«, de emellett »kezet fogának még az ördöggel is« — a panamáért, vagy ahogyan ők mondják, a »Schwindel« érdekében. Erről a képről bizony nem lehet azt mondani, hogy hasonlítana az angliaiakra. Itt nem a gazdagság és a szegénység bemutatásával találkozunk, hanem a megvalósítandó magyar iparfejlődés korrupt végrehajtásával. Költőnk emelkedettségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az Anglia-példázta »társadalmi özönvíz« fenyegető rémétől nem ijed meg olyan értelemben, hogy lemondana a hazai fejlődés gondolatáról. Nem, ezt nem teszi. A pesti jelenettel — annak kilátástalan bemutatásával — egyetlen gunyoros szót sem ejt az iparosodásról. Valószínű, hogy ezt szent feladatnak tartotta már akkor is. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ebből a szempontból a *Hunok harca* nemcsak 1874-re jellemző, de valószínűen 1872-re is. Pesttel kapcsolatban csupán az álhazafi, profit- és Schwindel-leső »hazafiakat« ítéli el. Nem különbös az sem, hogy ebben a munkában Húbele már részt sem próbál venni, csupán szemléli a fejleményeket. Ezzel is azt példázza költőnk, hogy hőse és a hozzá hasonlók már nem cselekvőképes emberek. Ugyanakkor azonban azt sem szabad elfelejtenünk, hogy mindezek ellenére épp Húbele az, aki kijelenti Pesten: »Ha volna mennydörgő szóm, hogy kiáltssam: Hazám, vakard le ez élődi fajt!«. Ezek a szavak Arany László ragyogó leleményéről is tanúskodnak. A végső fokon erkölcsileg is megsemmisülő Húbele ítéli el a pesti ipar- és kereskedelem-lovagokat. Ez a rész szinte megcáfolja a közmondást, — mert igenis: Kivághatja a kisebbik holló a nagyobb szemét! De e fenti kijelentésével Húbele önmagát is leleplezi; beismeri, hogy immár nincs ereje levakarni az élődi fajt nemzete testéről, azaz igazolja, hogy az aktív politika területén már sem neki, sem osztályának nincs beavatkozási hatalma. Ez az »előzetes befejezés« is mesterialkalmazat, a Húbele Balázsok halálraírtóságát, azt, hogy a megyei nemesség felett átlépett a történelem és azt, hogy mint vezető osztály, többé számba sem jöhet.

### B) Réfalvy Etelke alakja

Etelke alakjának elemzése folyamán nem lehet annyi mondanivalónk, mint Húbele kapcsán volt, hiszen kevesebbet is szerepel, mint reménytelen szerelme. Mégis fontos funkciója van a verses-regényben. Etelke bizonyos mértékig Húbele pandantja. Alakja vizsgálatánál ismételtelen le kell szőgeznünk: igen lényeges tény az, hogy: Etelke Réfalvy, — Görgey — leánya. Az apa szerepének fontosságát Balázs sorsa alakulásában már a megelőzőkben láttuk, s hogy ezt a *döntő fordulópontot* költőnk ábrázolhassa, ahhoz többek között Etelkére is szükség volt. Így válhatott egyáltalán Etelke Balázs sorsában számottevő momentummá, *esetlegessége ellenére*. Ezt azért is fontos hangsúlyoznunk, mert nemcsak Etelke, hanem az egész Réfalvy-konfliktus véletlennek látszik, noha mégsem az. A konfliktusban rejlő fordulóponthoz Húbele Balázs eddigi *előéletét* és az *akkori helyzetet* tekintve szükségszerű, s ha ebből indulunk ki, csak akkor érthetjük meg egyáltalán Etelkének, mint Balázs eszményi szerelmének és a reális valóságnak nedélyes, aranylászói ellentétét. (»Alakja olykor nyájas esti szél, Máskor vihar, villámmal vemhezett.«) A történet folyamán (miután Húbele Olaszországba kerül) Etelkének már csak egyszer lesz szerepe »szerelmese« sorsának alakításában, a történet befejezésekor. A közbülső időben Etelke sorsa Húbeléétől *külön alakul*. Mégis érdemes ezt a szakaszt figyelemmel kísérni. Hiszen ki is ez a lány, azonkívül, hogy Réfalvy gyermeke? Alapjában véve rokonszenves, bájos teremts, akinek *lehetősége, módja volna* arra, hogy boldog életet éljen, *annak ellenére*, hogy »Görgey« leánya. Azért hangsúlyozzuk, hogy »annak ellenére...«, mert lényegében véve mind a rokonság, mind pedig jövőendő férje még rendelkezik valamelyes vagyonnal, a megváltozott körülmények, a »nehéz idők« ellenére. S valóban boldog lesz Etelke? Távolról sem, legalábbis nem úgy, ahogyan elgondolta. Tudjuk, hogy apja — miután Balázs katonának áll — Etelkét vidékre küldi a rokonokhoz, ő pedig csalódik a vidéki életben, a rokonokban, egész eltervezett jövőjében. Számára »soká fád volt az élet«, s »délbáb-honából alá-bukott«. »A megszokás a legjobb iskolamester« — mondja egy egyébként nem nagyon szerencsés mondas, s így alakul Etelke sorsa is. Beletörődik a *megváltozhatatlanba*, megtanul »háztartást vezetni«, mivel »E lecke a legjobb vigasztaló«, s így »Megszokja egyszerű körét szeretni«. Azaz annak ellenére, hogy Arany László szerint »tűzről-pattant« leány lett, — azt is elmondhatjuk róla, hogy elszürkült, belefásult a vidéki életbe. Sorsa alakulásában az történt, hogy szép terveiből kiábrándult a »kedves nemesi rokonok« közt, s falusi háziasszonnyá szürkült. Lényeges ez? Fontosat mondott ezzel Arany László? Okvetlenül! Lerántotta a vidéki nemesi élet idillikus leplet, és ezzel is megmutatta, — még ha nem is akarta — annak szürke, provinciális ürességét. Ennek a vidéki helyzetnek teljes bemutatásában már nem érdeklik az a hangulat, amelyet 5 éve még úgy fogalmazott meg, hogy »mutata anima non est multabile corpus«.<sup>8</sup>

<sup>8</sup> V. ö. a 3. jegyzettel.



### C) A főbb mellékalakok

A mellékalakoknak igen fontos szerepük van a történet folyamán, különösen a befejező részben. Amíg a korábbi szakaszokban lényegében csak Réfalvy avatkozik be Húbele sorsának intézésébe, addig az utolsó, hazai periódusban Arany László változtat ezen a költői koncepción és Húbelét a mellékalakok egész csoportjával véteti körül. Ez két szempontból is jelentős. Balázs épp a hazai, tehát *lényegesebb* periódusban eleven kontaktusba kerül az ő sorsát is befolyásoló mellékalakokkal. Költőnk épp ezek bemutatásával még jobban tudja érzékeltetni Húbele osztályának *általános* halálraiteltségét s azt a speciális magyar környezetet, amelyben az onnan kiszakadni próbáló, de oda visszahullt Húbelének *szükség szerűen buknia kell*.

E mellékalakoknak a neve is sokatmondó: Horpasz koma, Szij Muki, Vermes úr, Szikár úr, stb. mindannyian fontos emberek, ők *»a vidék színe és java«* és *»Tiszazúgban a tudomány, s művészet«* megtestesítői. Kivétel nélkül remekbe rajzolt figurák, a dandizmus és a sajátosan magyar dzsentri keverékének őstípusai. Valamennyiük közül különösen Horpasz koma figurája fontos. Ő már jóval több, mint az őseit szimbolizáló Petőfi-megrajzolta Pató Pál figura. Horpasz koma lényegében már azoknak az elődsi senkiháziaknak korai őse, akiket majd Mikszáth leplez le a báró Behenczyek alakjában.

Korábban jeleztük, hogy a vezetés után már csak epekedő középnemesség 67-es kompromisszumos barátaival egyetemben, elárulta az igazi haladást és taktikájának az üres liberalizmust választotta. Nos, ezt a jelenséget Arany László *itt is* bemutatja. E figurák úgy beszélnek magukról, hogy: *»Mink parasztok«, »pedig (nyomukban) a süjtásos legény«, s »Sociológus ábránd sem kell«* nekik, *»De, bár nem elvből, sem tapasztalásból«,* ezek mindannyian *»Hű forradalmár«-ok »merő szokásból«.* Ők azok, akik Húbelének még a szerény reformterveit is elgáncsolják, s ők azok, akik, mint ezerkarú polip, igyekeznek *»hősünket«* a maguk képére és hasonlatosságára átformálni, azaz magukhoz süllyeszteni. Tudjuk, hogy Balázs tőlük megy el kudarcos falusi reformtervei után Pestre, még egy utolsó próbálkozásra, azzal a céllal: hátha lehet még segíteni az elmaradt magyar közállapotokon. Tudjuk, ebben az utolsó reményében is csatalkozik és véglegesen, mindenből kiábrándulva tér haza, engedve nagybátyja születésnapi meghívójának. A korábban említett dicső urak pedig, gondolva, hogy Húbele már eléggé kiaszott-lelkű, eléggé megüresedett ahhoz, hogy cimborájuk legyen, örömmámorban fogadják csömörbe és fásultságba bukott társukat. *»Éljen Balázs, éljen!«* — kiáltják, — majd *»Sok régi emléken kedvük derül«,* s mit sem törődve a világgal *»buzdítva egymást, isznak emberül«.* (Az én kiemelésem) További funkciójukra a befejező jelenet kapcsán még visszatérünk. De az eddigiek alapján is megállapíthatjuk, hogy bemutatásuk Arany László költői művészetének egyik szerkesztéstechnikai csúcspontja. Fényes bizonyítékokkal példázza mind a korabeli, mind a mai olvasónak: íme, ilyen lett a Húbele Balázsok korrup, embertelen, idejétmúlt Magyarországa.

### III. A délibábok hőse szerkezete

Kiindulónak nézzük meg, mit bizonyított be a magyarság számára 1848/49 története? Azt, hogy *»fegyverrel nem sikerült kivívni a nemzet szabadságát«.* Éppen ezért, a következő időszakban nemzetünk központi feladata lett a belső, gazdasági, kulturális, stb. fejlődés fokozása, mint mindennemű további haladás előfeltétele. Ezt nemcsak mi látjuk *ma,* hanem Arany László is láthatta *akkor,* hiszen erre utal az egész versesregény-bemutatta kor-helyzet aprólékos kidolgozottsága, s az a tény is, hogy — a mű írásának idejében — már túl vagyunk a nagy harci lehetőségeken. 1867: megtörtént a kiegyezés. Így az egész Garibaldi-féle harcnak és a harc bukása bemutatásának van valami szimbólikus jellege. Balázs a vesztes Garibaldi-forradalomban mintegy *»átéli, újraéli«* a szerencsétlen végű magyar szabadságharcot, s így jut el eddigi céljaival ellentétben az új feladatig: a nemzetgazdaság békés belső fejlesztéséig, ami valóban a kor égető és alapvető feladata. S hogy ez a felismerés, illetve a felismerést megelőző megrázkódtatás mennyire jelentős Húbele számára, azt Arany László külön is nyomatékosítja a *»kettős család«* motívumával, versesregényünk egyik ragyogóan jó szerkezeti megoldásával. A *»to have a name«*-motívum felcsendülésekor Húbele a *»hazáért és Etelkéért«* céllal indul harcba. A kettő feltételezi egymást, illetve az utóbbi adja meg az első, *»általános«* cél *konkrét»* személyi értelmét, egyedítését. Most, hogy a bukott harc nyomán közéleti vonatkozásokban csaldott *»hősünk«,* ez még nem elegendi ki szerzőnk. Balázs, mint tudjuk, csaldodik Etelke hűségében, s így ez a *»második«* család még jobban nyomatékosítja — immár magánéleti vonatkozásban is — azt, hogy a további harc reménytelen, hogy új kiutat kell keresni. Ezzel a kiváló megoldással nemcsak azt éri el Arany László, hogy a kezdetben az apa kapcsán fontosnak mutatkozott Réfalvy-motívumot vissza tudta vezetni a fő cselekményhez (mert az Etelke falura kerülésével kétségesnek látszik), hanem azt is, hogy



így egyuttal megteremtette Etelke és Húbele befejező, tragikus találkozásának reális alapját is. Költőnk pontosan követve a história tanulságait, a cselekmény minden szálát úgy vezette, hogy azok a »jelenben« az egész verses regény forrpointjában fussanak össze.

#### A) A jellemek fejlődésének párhuzamos ellentétessége

Versesregényünknek két főalakja van. Korábban, a kezdeti Réfalvy-szituációban láttuk már, hogyan kapcsolódott össze a sorsuk. Tudjuk, hogy ellentétes úton indultak (önszántukból vagy családi parancsra — mindegy!) saját (illetve Balázs részéről sokáig közösnek hitt) boldogságuk elérésére. Társadalmi helyzetüket tekintve nem, legfeljebb erkölcsi megbecsültetésüknél fogva különböznek egymástól. Balázs a harcot, a küzdelmet választja, ha még oly hebehurgya módon is; Etelke viszont a világ dolgain csak elmélázó, békés, otthoni életet, a nemesi patriarchális világ ronszai között, — s mégis ugyanegy helyre jutnak. Balázs a végső elfásulásig, Etelke pedig a rezignált közömbösségig, az elparlagiasodásig jut el »fejlődésében«. Sorsuk rokonságát az is mutatja, hogy mindkettőjüknek valami módon rokona, ismerőse a gyűlevész Horpasz-, Szij Muki-féle tábor.

A haldokló nemesi Magyarország mindkettőjüket a maga képére alakította át; magába húzta őket, mint a mocsárba tévedt vándort a süppedékes talaj.

Ellenvetésként megemlíthetné valaki, hogy Húbele — mindezek ellenére — a történet végén ikarusi módra bukik a fertőbe, míg Etelke nem. Ez igaz, — de Húbele erkölcstelen tette nélkül is erkölcsi halott, felesleges ember, Etelke pedig egy ilyen jellegű bukás nélkül sem magasztosul fel, hanem továbbra is megmarad sorsába belefásuló, parlagi nemes-asszonyinak. Arany László ezzel is kifejezi ezt a sorsot, hogy Etelke Balázs aljas támadásakor egy halk sikolytól eltekintve, néma szereplő, s csak menekülni tud. Pedig költőnk előtt volt egy példa: a *Jevgenij Onyegin* zárójelenete. Tudjuk, hogy Tatjana Onyegin moszkvai udvarlását hatalmas erkölcsi fölényrel visszautasítja, s e visszautasításban valósággal felmagasztosul. Arany László nem kereshetett volna valami hasonló megoldást a végjelenetben? Dehogy-nem. Még azt sem mondhatni, hogy ilyet vagy ehhez hasonlót azért nem írt, hogy plágiumnak ne vegyék az olvasók, hiszen elég jelentős szerkesztési alapelveket, sőt egy teljes helyzet-bemutatót — szinte szó szerint — átvett az *Onyeginből*.

Nem, itt kár is minden problémakeresés. Húbele és Etelke jellemének párhuzamos-ellentétes fejlesztését Arany László helyesen oldotta meg, akár tudatosan, akár nem. Ezzel a megoldással hús-vér élő embereket mutatott be, a kor fojtó, magán- és közéleti tragédiáktól terhes életét tárta fel szemünk előtt.

#### B) A lírai és epikai elemek szerkezeti egysége

Tanulmányunk elején utaltunk az ú. n. »lírai betétek«, vagy más vonatkozásban a lírai és az epikai elemek sajátosan nedélyes keveredésére, mint műfaji sajátosságra. Itt ismételtén beszélnünk kell róluk, mint versesregényünk felépítésének egyik döntő eleméről. E lírai betétek általában az egyes fejezetek élén, (vagy a fejezeteken belül fontosabb fordulópontok előtt) helyezkednek el. Funkciójuk az, hogy néhány sorba tömörítve, lírai módon előlegezzék az adott fejezet tartalmát. Amit a költő e sorokban akár képekben, akár az egyszerű lelki-állapotok leírásában tömörít, azt később konkretizálva is elmondja. Így természetesen azonnal felmerül a kérdés: vajjon mi szükség van erre? Miért mondja el Arany László kétszer ugyan-azt? Valójában ez az eljárás nem öncélú modorosság, hanem ellenkezőleg, ügyes költői eszköznek tekinthető az olvasó figyelmének megragadására. Ezen részek kb. azt a szerepet töltik be a versesregényben, mint valami opera-nyitány: lírai átélésükkel szinte »vezérmotívumokat« nyertünk a későbbi szakaszoknak még mélyebb megértésére. Segítik érzékeltetni a kor levegőjét, s nem utolsósorban azt a sokszor lényeges különbséget, ami Arany László költői szándéka és az általa bemutatott valóság között van. Ezen utóbbi tény tárgyalására még visszatérünk versesregényünk befejező jelenetének, illetve világnézeti alapjának vizsgálatakor. A lírai és az epikai elemeknek e sajátos keveredése — versesregényünkön belül — általános. Kialakulásuk a legszorosabban összefügg *A délibábok hőse* műfajának kialakulásával, magának a versesregénynek létrejöttével.

#### C) Az egyes mellékalakok kompozíciós szerepe

Gyakran — már kezdettől — hangoztatott vád *A délibábok hőse*-vel szemben, hogy az ábrázolás eredményességét tekintve, a IV. rész sikerültebb, gazdagabb, mint a megelőző három. E kétségtelen igazság a mult-szemlélet sajátosságaiból adódik. Magától értődik, hogy a IV. részben már nincs különbség a cselekmény időszíntje és a nedélyesen szemlélő Arany



László kora között. Itt érződik legkevésbé a sokszor már tényleg mechanikussá váló nedélyes, a multat is a jelen szemüvegén néző történet szemlélet. Ebben a részben már csak azért sem lehet ilyen szemléletéről szó, mert itt a jelen és a mult *teljesen egybe esik*.

Arany László kénytelen volt ilyen szerkezeti megoldást választani. A korábbiakban megállapítottuk, hogy Húbele az olasz szabadságharc bukásában és az azt követő időkben mintegy szimbólikusan »újra élte« a magyar forradalmat, (apja, az öreg Húbele érzéseit) és azt az 1849-el kezdődő időszakot, amely a 70-es évek válságába torkolva, létrehozta a *déliabók hőseit*. Ez a megállapításunk — egy másik oldalról nézve a kérdést, — szükségszerűen azt is jelenti, hogy költőnk a IV. részt megelőző időszakban kénytelen *általános korpét* festeni Húbele korának Magyarországról. A IV. részben viszont Húbele annak ellenére, hogy eddig is középponti alak volt — kiválik a nagy ecsetvonásokkal festett, általános korpéból és minden vonatkozásban az események gyújtópontjába kerül. *Hazaérkezett* a továbbra is nemesi módon élni akaró, megyei világba. Ez a nagyon helyes költői megoldás viszont azt jelenti, hogy Arany Lászlónak változtatnia kellett az élő környezetnek, a mellékszereplők jellemzésének módján is. A megelőző három részben költőnk csak ott kapcsolta be a néven nevezett és részletesen jellemzett mellékalakokat, (Réfalvy, Etelke) ahol azok Húbele sorsának alakításában közvetlen személyi jelenlétükkel és aktivitásukkal is résztvettek. A többi epizód-alakot (az ifjúkori jogásztársak a »gyáva légio« a vörösingesek és az olasz szabadságharcosok, stb.) csak *konturjaikban* ábrázolta, ami nem rossz, sőt helyes is. Hiszen Húbele egyik csoporttal sem kerül tartós kapcsolatba, hanem állandóan új és új utakra tör. Éppen ezért helyes, hogy ezekben a részekben, melyekben Húbele sorsa mintegy az álomvilágba olvad át, — a mellékalakok is csak vázlatos ábrázolást nyernek.

Döntően más a helyzet a IV. részben. Húbele ott olyan társak közé kerül, akikről nem sikerül elszakadnia, s akikkel utóbb mégis csak tartós és végzetes kapcsolatba kerül. Ezeknek az alakoknak rajza már szükségszerűen egyediesített bemutatást követel. Költőnk ezért jellemzi őket nagyobb alapossággal, mint bármely korábbi alakját. S amennyiben fejtegetésünknek legelején azt mondtuk, hogy »a válságot az egész nemzetgazdaság, az egész politikai élet megérezte«, »de« gazdasági egzisztenciális tekintetben az uralkodó osztályon belül mégis legjobban »a megyei nemességet érintette«, akkor e megállapításunkat most egy művészi szerkesztés-technikai megoldással támasztottuk alá.

#### IV. A déliabók hőse irodalmi mintái

##### A) Byron és Puskin

Byron nevét már sokan emlegették Arany Lászlóéval kapcsolatban. Voltak, akik kényszerűen erőlködve igyekeztek bemutatni *Childe Harold*, vagy a *Don Juan* tartalmi hatását versesregényünkre. Hivatkoztak az olyan analógiákra, mint Húbele és Childe Harold olaszországi útja, vagy Byron és Arany László sokban hasonló keserű-édes hangjára, stb. Ezekre a mondvacsínált analógiákra szinte kitérni is felesleges. Láttuk, hogy Húbele olaszországi útjának sajátosan magyar talajról fakadó funkciója van, éppúgy mint az aranylászli nedélynek is. (Ez természetesen nem zárja ki, hogy akármelyiket, mint formai ötletet ne vehette volna Arany László Byrontól, amellet, hogy tartalmát a magyar tapasztalatokból merítette.) Mindenesetre a Byron-hatásokat hangoztatókkal szemben az e kérdésben soha meg nem szólalt Arany László helyett is bátran idézhetjük Puskit, aki így ír 1825-ben Busztuzsevnek: »Senki jobban nem tiszteli Don Juant, mint én (az első 5 ének, mert a többi nem olvastam), de semmi köze sincs Onyeginhez«. Ezt az álláspontot elfogadhatjuk *A déliabók hőse* esetében is, noha tudjuk, hogy Arany László jól ismerte Byron mindkét versesregényét. A tények, amelyeket eddig is láttunk, megcáfolnak minden ellenkező analógiát.

Egy helyen azonban igenis kell és lehet hatást keresnünk. Ez pedig a byroni stanza példája. Költőnk — akár csak édesapja — Byron gyakorlatából is megtanulhatta, hogy a stanza a-b, a-b, a-b, c-c versképlete és a két utolsó sor mind önmagában, mind a megelőzőkre valósággal visszacsapódó rímei kiválóan alkalmasak az epikus — és azon belül is a nedélyes epikus költői gyakorlatra. Ezen túl azonban az Arany Lászlót ért olvasmány-élményt leszámítva, nem kereshetünk különösebb érintkezéseket Byron művei és költőnk poétai gyakorlata között.

Döntően más a helyzet Puskin és a mult század második felének orosz irodalma esetében. A 60-as évek németül tudó olvasóközönsége már jó néhány éve ismerhette a korabeli orosz irodalmat, Lermontov barátja, Bodenstedt műfordításai révén, aki többek között Puskin *Jevgenyij Onyegin*-jét is átültette anyanyelvére. Így ismerkedett meg Puskinnal, egyelőre német közvetítéssel Bérczy Károly is, az 50-es, 60-as évek haladó magyar értelmiségének egyik kiváló tagja. Az Onyegin egyik énekét már az 50-es évek végén lefordította a Kis-

faludy Társaság számára, majd megértve a kor szellemi szükségletét, 43 éves létére, oroszul kezd tanulni, hogy eredetiből fordíthassa le az egész verses regényt. 1865-re Jevgenyij Onyegin történetét már magyar fordításban olvashatta a magyar közönség. Arany László is ebből az átültetésből ismerte meg Puskin verses regényét, s mint frői gyakorlata mutatja: nem hiába. Puskin *Onyeginje* szépen példázhatta azt, hogy miképpen lehet és hogyan kell a jelen égető problémájáról írni a jelennek. S ezen a döntő alaptételen túl a korabeli magyar és orosz társadalom olyannyira rokon fejlődésének felismerésével (amelyet költőnk is észrevett) segítette Arany Lászlót az adott szerkezeti ötletek megválasztásában, az egyes helyzetek bemutatásában, sőt maguknak a lírai és epikai elemeknek egybeolvasztásában is.

Nézzünk meg néhány példát:

Jevgenyij Onyegin, mint az élvezetekbe, léha életmódba befásult dendi felhagy korábbi életmódjával, — így kerül vidékre. Hübele Balázs jurátus ifjúságának ábrázolásában is hasonló motívumokat találunk. Ő is ilyen társaságból kiszakadva ismerkedik meg a tágabb értelemben vett »élettel«. Hübele kiszakadását önmaga határozza el, míg Onyegin véletlen folytán kerül falura. Ez is Arany László tudatos és a sajátos magyar viszonyokat érzékeltető cselekmény-vezetését mutatja, mert míg Onyegin esetében Puskinnak az volt a szándéka, hogy bemutassa: hőse különböző körülmények között, minden különösebb cél nélkül, egyforma közömbösséggel, az alkotó energia általános hiányával egyformán viselkedik, — addig Arany László Hübelében az immár komolyabb tettekre *képtelen*, s épp ezért hebehurgya nemes típusát mutatja be. Mindkét figura osztályunk korabeli politikai aktivitása figyelembevételével íródott. (Evvel a példával is csak arra akarunk utalni, hogy a hasonlóságok nemcsak azonos-ságot, hanem különbséget is jelentenek.)

Falura kerülve, Onyegin és Hübele lényegében *azonos* életformát, a nemesi udvarházak kongó ürességét ismeri meg. Onyegin így látja bátyja lakosztályát:

*Két szekrény állt benn, székek, asztal,  
Pamlag, tollas háttámaszokkal;  
Sehol egyetlen tintafolt.  
A két szekrény az tele volt  
Palackkal, mint az almaborgyár,  
Ezekkel rakva minden polc;  
Aztán még ezernyolcszáznyolc  
Évből egy ócska naptár.  
Benn számadási jegyzetek —  
Más könyvhöz nem nyult az öreg.*

Balázs ugyancsak hasonló tapasztalat Tiszazugon:

*.....ah, mily kietlen, idegen!  
Kongó szobák, kis ablakok, szegényes  
Bútorzat, régi puska egy szegen,  
Nagy sárkemenca (ő a gőzre kényes)  
Könyvtár gyanánt naptár lóg zsinegen.  
Bűzhödt cselédház, füstös konyha, pítvar,  
Gazos kert, rongyos ólak, sáros udvar.*

(Az én kiemeléseim.)

A konkrét, tartalmi azonosságon túl a miliő általános leírása is rokon jellegű, kísértetiesen szimbolizálja az azonos körülményeket. A két figura további sorsában is van azonosság. Mindketten falusi mulatságon ismerkednek meg a nemesi környék prototípusaival. Onyegin Larinek estjén, Hübele pedig nagybátyja nevenapján, mindketten falusi életüknek már első napjaiban az elmaradott gazdasági állapotok megváltoztatására törekednek, mindketten egyazon célt érnek el, t. i. hogy kezdeményezéseik sorra megbuknak, — sőt gyanussá lesznek a maradi nemesi környezetben.

Onyegin: ————— magára

*Veszi a falu dolgait.  
Majd uradalmát szedi rendbe;  
»Nagy és súlyos a jobbágy terhe,  
Ugymond — jó lesz csökkenteni azt«;  
Jó sorsát áldja a paraszt;  
De a szomszédnak joga vásik*

Az újításba, fél hogy ez  
Nagyon veszélyes példa lesz ;  
Epés gúnnyal nevet a másik ;  
S közössé lesz a vélemény,  
Hogy furcsa egy külön Eugén.

Balázs pedig :

Gondolja, más se' kell, csak tiszta szándok,  
Mond dolgaikra nyílt bírálatot, —  
S bár azt hívé, ezzel senkit se bántott,  
Egy reggel aztán arra virradott,  
Hogy nem maradt nevének egy csepp becsület,  
Hóbortosnak tartja mind a kerület.

S gyanu is lengedez : vajon mi végett,  
Mi titkos céllal teszi azt vagy ezt ?

---

A helyzetek bemutatásában is tanul Arany László. Például : átveszi bizonyos módosításokkal az Onyegin-Tatjana szerkesztési párhuzamot a Hübele és Etelke közötti szerelem bemutatásában. Azonban minden szerkezeti, feldolgozásbeli különbség ellenére egy teljes egészében az Onyeginből merített helyzetet is bemutat A déliabok hőseiben. Onyegin és Hübele azonos helyzetben, majdnem azonos párbeszéd keretében tudja meg, hogy hanyag nemtörődömsége miatt a kedves leány (Tatjana, ill. Etelke) más asszonya lett.

Onyegin és hercegi barátja párbeszéde Moszkvában :

»Mondd, hercegem, ki ott a nő  
A málnaszín fejéssel? éppen  
Üdvözlí a spanyol követ...«  
Hosszan néz rá a kérdező.  
— Te is rég voltál e vidéken !  
Bemutassalak? Ismerősöm. —  
»De mondd, ki ő? — Ki? hát a nőm ! —

»Megnősültél? Először hallom !  
És régen már?« — Két év előtt. —  
»S nőnek neve?« — Larin kisasszony —  
»Ah, Tatjana !« — Ismered őt? —  
»Szomszédja voltam.« — Ugy jer vélem —  
S a herceg jó barátjaképpen  
Nejéhez vitte Anyegin.  
A hercegné reá tekint...  
S bár lelke mélyét felzavarta  
E megdöbbentő jelenet :  
A felkiűző érzelmeket :  
Nem árulá el semmi rajta :  
Nem adta a zavar jelét  
S nyugodtan hajtá meg fejét.

Hübele és Dezső párbeszéde Rómában :

.....Te vagy, Dezső? »Ki volna más?«  
— Hol jársz itt? Utazol? Hozott az Isten !  
Hogy vagytok ; hol lakol most? persze Pesten ?  
— De mondd meg hát nevét ! »Oh aki lelke !  
Majd elfeledtem. Pedig ismered.  
Beszélt felőled : Réfalvy Etelke.  
No, ugy-e jó falat, pompás gyerek ?  
Nem fáj fogad rá? Hanem mi lett, te,  
Egész elsápadtál.« — Csak a meleg ;  
Se baj : beszélj, mikor volt esküvőd ?  
Régóta ismered? mióta nőd ?

Végezetül, Arany László ugyancsak Puskinból merített ötlet alapján veti papírra az epikus mesemondás közben több esetben saját lírai érzelmeit. (Ezt a megoldást Puskin is Byrontól veszi át, de formailag.) Puskin eképpen vallja be, hogy sokban egynek, illetve rokon-szenvező, kölcsönös-figurának érzi magát Onyeginnel.

*Phantasta volt, de nem mesterkéltt,  
Különc, de aki mindig így élt,  
Elmes, ki tapsot nem keres,  
Zsémbs, komor, — én ideges;  
Korán bántott az élet minket,  
A szenvedélyek vihara  
Lelket szívet letarola,  
Megtörte legszebb erejinket  
A balsors és a rossz világ —  
Együtt szenvedtük ezt mi át.*

Ugyanílyen kölcsönös hasonlóságra jellemzően ír Puskin versesregénye végén :

*Isten veled, különc barátom  
S eszményem égi kép te!  
S te, kis művem, sok éber álom  
Szülötte, lelkem élete,  
Melynek csendébe mélyedtetten  
Ábrándim közt elfeledtem  
A külvilágot s viharát.  
Sok jó idő, sok év lejárt,*

Ki ne ismerne ezekben a sorokban, e sorok érzelmi és értelmi mondanivalójában A déli-bábok hőse megfelelő szakaszaira és gondolataira?

E felismerésre annál is inkább lehetetlen el nem jutni, mivel a tények igazoló jellegét költőnk maga is alátámasztja. Három évvel versesregénye megírása után így nyilatkozik az Onyeginről :

*A társadalom . . . melyet az orosz költő rajzol, méltán tükre lehetne egy-két évtizeddel ez előtti időkből, a magyar társadalomnak is. Franciául negédeskedő főurak a fővárosban, világtól elmaradt régi módi nemesség a vidéken, lassan terjedező nemzeti irodalmi befolyás a falusi kisasszonyoknál, idegen gouvernante-ok begyeskedése a régi nemesi kúriákon, tért nem találó tettvágy az ifjúság közt, ami aztán kicsapongások közt dühöngvén ki magát, végre télen életunalomban tompul el — mind ez, le egészen a falusi lednyka albumáig és a jobbágyok vasárnapi veszekedéséig, nemde, mutato nomine róltunk beszélhetne ?<sup>9</sup>*

Megállapításához azt hiszem felesleges lenne bárminemű magyarázatot illeszteni. Arany László eme nyilatkozatát perdöntőnek tarthatjuk mind az Onyegin — Délibábok hőse vonatkozások, mind pedig multszázadi magyar-orosz irodalmi »kapcsolatok» szempontjából.

\* Bérczy Károly emlékezete. Összes Művei, II. 314—315. l.



## MÓRICZ ZSIGMOND IFJÚSÁGA

(KISÚJSZÁLLÁSI ÉVEK)

Móricz Zsigmond életére, írói fejlődésére, egész művészetére döntő jelentőségűek ifjúkora tapasztalatai, küzdelmei, élményei. Életrajza adva van műveiben. Életműve tájakkal, emberekkel, az ország népével való érintkezésekből épül fel. Műveinek valóságos földrajzi, néprajzi, történeti háttere van. Ha megismerjük Móricz írói módszerét, kibontjuk egy-egy történetének, alakjának titkát, a szálak majdnem mindig az ifjúság, a gyermekkor első, sokszor súlyos, feledhetetlen élményeiig vezetnek. Ennek tájaira bukkanunk: az Alföld sokszor alig ismert zegzugaira és embereire: alföldi emberekre, akiket ő magyaroknak s az övéinek szeretett nevezni. A szülőföldről elindulva, át a Nyírségen, Hajdúságon, Debrecenen a Kúnságig, Viharsárokig húzódik eza a Tisza kanyargós útjával két oldalt szegélyezett magyar világ. Ennek tájait, falvait, tanyáit, kisvárosait, társadalmát, embereinek ezreit, drámai anyagát, ízt, nyelvét gyűjtötte könyveibe, szóaltatta meg egy izgalmas félszázad állandóan mozgó, változó állapotában. Vele fejlődött maga is, állásfoglalása, emberábrázolása; ezen nőtt emberre, íróvá, naggyá. Alighanem ennek hanyatlásába halt bele csalódottan, mielőtt megpillanthatta volna az útját. Ez realizmusának kulcsa is. A szétkergetett család, a gyakori iskolaváltogatások körülményei nyitották meg ezt a világot számára.

Első házasságával kirándult a Felvidékre is, könyvtárnyi tanulmány árán a magyar multba, Erdélybe, a forradalom ügye Dunántúlra is elviszi. Harminc éves írói pályának kell eltelnie, hogy Budapestre érjen. Bármily ösztönösnek látszik is ez a vónzalma alföldi világa felé, az ily ösztönösségnek ellene mond állandó országjárása mellett az a tudatos írói program is, amit elindulásánál határozottan megfogalmazott: megírni azt a regényt, amely számtalan kőtetből állna s felölelné az egész magyar életet a kunyhóktól a palotákig. Azért nem valósította meg, mert erre kevés egy emberi élet. De ezt a Magyarországot, ezt a magyart, ezt az embert kereste s az Alföldön találta meg.

Ahol Móricz ifjúkorában időt töltött, ott egy életre igyekezett gyökeret verni, embereket szerzett magának, oda visszatért, mindig azt írta és onnét nem tágitott. Példák mutatják, hogy az ellentmondásos társadalom harcai, huzakodásai, szövevényei között milyen tervszerűen, mennyi leleményességgel, taktikával tartotta kapcsolatait barátaival, embereivel, »alakjaival«, akiket nap-mint-nap leleplezett, megírt, »megsértett.« Milyen ellenállhatatlan szívóssággal eresztette egyre mélyebbre gyökereit ifjúkora világába, az őstalajba. Akikkel fiatal éveiben találkozott, még ha az ellenség soraiba sodródtak is, — élete végéig az ő emberei maradtak. Ott élték tovább életüket agya végtelen gazdag, eleven képtárában. Az emberi arcok, jellemek alaptípusait gyűjtötte itt össze, — ahogyan Jókaitól ezt korán elleste, — s akiket tetszése szerint alakított, összegyűrt, elemekre bontott. »Egész gyermekkorom egyvonású alakokkal telt meg«, — írja Jókai-tanulmányában.

Ilyen hely volt számára Kisújszállás is, ahová családi kapcsolat s egyben iskolai tanulmánya sodorta ifjúsága legvalóságosabb fokán. Itt végezte a gimnázium hatodik, hetedik és nyolcadik osztályát és tette le az érettségi vizsgát. Itt forrtak ki jellemének alapvonásai és társadalmi mondanivalói egy lényeges részének innen vette anyagát. A *Kerek Ferkó*, *Vidéki hírek*, *Úri muri*, *Esőleső társaság*, *Forr a bor*, *Bál* c. regényei s hosszabb elbeszélései jelzik különösképpen azt a témakört, amelyet a Kúnság e vidékéről részben még diák korában kapott. Ha még elbeszéléseit, riportjait, sőt ifjúkori próbálkozásait is ide vesszük, az író négy évtizedes fejlődésének halvány körvonalai is megtetszenek, egyben azok a kapcsolatok is, amelyeket fenn-tartott ezzel az alföldi várossal egészen haláláig.

Kisújszállásra 1896. decemberében került Sárospatakról, menekültként, tanév közben. A *Légy jó mindhalálig* két utolsó fejezete számol be drámai erővel erről a menekülésről, amely

idejöveteletét közvetlenül megelőzte. Nagybatya, Pallagi Gyula, a kisújszállási gimnázium igazgatója jött érte, hogy megszabadítsa. Akkor

„fejét leejtette s szívérvány színű lett a szoba s egyszerre kimondhatatlan vágy fogta el, menni, elmenni innen, abba az iskolába, ahol már ő tanít... ő... a drága, az édes jó bátyja... az égbe... mert az maga az ég...»

Ez a művészi megformálása annak a megaláztatásnak, amely őt ifjúságában először és személyében érte. A sűrített való, a tipikus helyzet, ahogyan hitelessé válhatott az ő szabadulása az emberek, a »felnöttek« karmai közül. A nyers való természetesen más. Tudjuk, nem is Debrecenben történt és nem is így, hanem sokkal megfoghatatlanabban. Az egykori debreceni jeles diák, a szülők reménye és büszkesége 1896. karácsonyára három elégtelen osztályzatot visz haza a pataki kollégiumból: németből, latinból, és görögből. Hadd mondja el ezt is maga, negyvenhárom esztendő távolából visszatekintve:

„... Kijelentettem szüleimnek, hogy bármi történjék is velem, soha többet a pataki kollégiumba be nem teszem a lábam. Másnap megérkezett hozzánk Gyula bátyám, aki a vakációkat rendszerint nálunk töltötte. Meghallotta a család sírását felettem. Nagyon lehangolódott. Megvizsgáztatott s azt mondta: 'Nagyon meg vagyok lepve, nem tudom mit csináljal, de tudásod alapján a jelesek közt van a helyed'. Elvitt magával Kisújszállásra, ahol igazgató volt a gimnáziumban. Húsvétkor mindenből jeles lettem, csak két jóm volt, a német és görög. »Cájsz« (Rácz Lajos) azt mondta rám, mikor a fiúk újságolták neki: — »Hja Kisújszálláson kolbászból fonják a süvényt«. (»Sárospatak«. 1939. Pesti Napló.)

Ezt még két regényében és Jókai-tanulmányában is leírja, így, egyértelműen. Mert ez nagyon fájt. Ekkora sebet s rá ilyen gúnyos megjegyzést talán sohasem kapott. Annaira fájt, hogy Debrecenre ruházza, nehogy Patak nevét még csak ki kelljen mondania is. Kisújszálláson más helyzet, más környezet fogadja. Fejlődése szempontjából sem jobb, sem rosszabb, mint Debrecenben, mint Patakon, amit könnyen megértünk, ha ismerjük lesújtó véleményét az akkori köznevelési helyzetről, szerte az országban. Ösztönösen, majd egyre tudatosabban száll szembe a kor iskolai szellemével, amely a fennálló társadalmi rend tükré. Ismeretkörét, világnézetét, jellemét olvasmányai, önállósuló gondolkodása, tépelődése, az élet tényei, eseményei, nagybátyjával, iskolatársaival folytatott vitái alakítják. Annyit mindenesetre érzett, hogy ebben a fiatal tanárokból csak nemrég verbuvált iskolában valami roppant névössülyedés van a két híres és nagy Kollégium után. De a vaskalap korántsem olyan kemény, mint a »börtön« Patakon, ahol a tanárok életkora akkor volt a legmagasabb. Miklós öccse találóan jellemzi így: »Debrecenben tanult meg látni, Patakon ítélni, Kisújszálláson túlélni a bajt«. Itt valahogy más a küzdő mezőny, mások a feltételek, bárkivel felveheti a harcot, ha akarja, ha érdemes.

Az igazgató nagybácsi »megváltói« szerepe viszont abban a percben megszűnik, mikor belép ebbe az iskolába. Úgy értjük, hogy a fiatal diák engedi el, taszítja el magától ezt a kezét, mert roppant teherrel vált. Mégis tény, hogy ott van és nem kell többé félni. Hogy »mostmár felszabadult ember az emberek között«, megnyílt az út a jövő felé. Feloldotta kezét a harcra az egyetlen célért: fróvá lenni. Itt dől el ez a kérdés is végképpen, visszavonhatatlanul.

Ebben nagy szerepe van Pallagi Gyulának. Hangsúlyozzuk: nem mint igazgatónak, hanem mint a tizenhét-húsz éves, férfivá érő Móríciz legmértöbb ellenfelének, a forrongás éveiben. És mint a Móríciz-Pallagi familia rendkívül lekötözött és igénybevert anyagi támaszának. Nem hiába állít felejthetetlen emléket művei egész sorában a finom, mégis éles vonásokkal megrajzolt Isaák Gézának, a kor, a századforduló e rokonszenves, tragikus hőségének, »ifjúkora ideáljá«-nak.

Anyai nagybátyja volt, akit Móríciz Bálint a lovak mellől visz a debreceni Kollégiumba, mert parasztnak nem való és olyan feje van, amelyet háromszáz diák közt se találnak még egyet. Legyen pap, aki visszaszerzi az Isaákoktól a birtokot és kastélyt. De ennél még többet vállalt: megállítani a Pallagiakat a meteorsorsban, felemelni a Mórícizokat a magyar néptenger mélyéből, hogy a két pólus végre a történelem további viharaiiban kiegyenlítődjék. Pallagi Gyula 1867-ben született. Egész diákkorát szakadatlanul nagyúri gyerekek instruktoraként töltötte. A középiskola nyolc osztályát hat év alatt végezte el s a klasszikusokon kívül az olasz, spanyol, angol, német, francia, orosz nyelveken is áttöri magát. Érettségi után Pestre jutva gépészmérnök szeretetét volna lenni, de az ehhez szükséges anyagi alapot megfeszített munka árán sem tudta előteremteni, így lett matematika-fizika szakos bölcsész. Egyetemi hallgató korában történt, — még mindig instruktor — hogy egyik tanítványa apjának többezer forintos váltóját írta alá s az igen nagy úr öngyilkosságba menekült az adósságok elől. Ennek Pallagi csak a kamatait törleszthette élete végéig. A nagyon gazdag családok fiai mellett viszont megtanulta, hogyan kell az urak közt mozogni, s az életben helytállni. A négy Pallagi testvér

közül, — így jellemzi Móricz — »Gyula volt a legtisztábban kikristályosodott gentleman... pompás sportember volt, karcos és hajlékony...« Az egyetemen már szaklabban jelenik meg munkája. Fiatal tudósként kerül Gyulai Pálék társaságába, akinek kedvence és gyakori vendége Leányfalun. Gyulaiék lapjába is dolgozik. A Budapesti Szemlében értekezése jelenik meg Helmholzról és egy a természettudományos megismerésről. Eötvös Loránd maga mellett akarja tartani, egyelőre két évig fizetés nélkül. Súlyos anyagi terhei ezt nem engedik s így kénytelen lelépni a tudományos kutatás, egyben az érvényesülés útjáról. 1892-ben Pozsonyban, a kereskedelmi akadémiánál kezdi tanári működését. Tanárnak éppoly kiváló, mint tudósnak: ritka átdadó képességű, sokat fáradozik egy élvezhető matematikai tankönyv meg születéséért. Rendkívül ismerte a világirodalmat. Shakespeare, Byron, Vörösmarty, Arany mindennapi olvasmánya volt; verseket is írt, nagy önkritikával, — jegyzi fel róla Szeremley Barna tanártársa. Angol, francia, német regényeket fordít, kiadók megbízásából, pl. Kipling Dzsungel könyvét is. Részt vesz az Akadémia tájszótárának elkészítésében. Szelíd, komoly egyéniségével egyszerre megnyerte a várost, tanártársai többségének bizalmát. Móricz műveiben, elszórt feljegyzéseiben olyan nevelőt állít benne elébünk, aki a fiatal lélek minden rezdülését ismeri s kellő pillanatban ott van segítségével, ahol kell. »Ugy hasonlított az arca a jó Jézus Krisztuséhoz, éppoly szelíd, jó szakálla van, barna szakállá, erős szeme, ami átlát a szíveken és mindenható...« (*Légy jó mindhalálig.*) Kisújszállásra 1893-ban kerül, az akkor hat osztályosból nyolc osztályossá fejlődő államilag segélyezett református gimnáziumba tanárnak. 1895-ben doktori címet, később magántanári képesítést szerez. Kis fizetésből, szerény körülmények között él édesanyjával a Kossuth-utca 13. számú parasztház hónapos szobájában három éven át. Innét költözik be az új, tágas igazgatói lakásba 1896-ban, mint megbízott igazgató, ahol néhány hónap múlva szép, déli, napos diákszobát ad unokaöccsének, Zsigának.

Kisújszállás népessége a kilencvenes években már eléri a tizenháromezret, rendezett tanácsú város, nagybirtoka nincs, határa viszont kicsi, mindössze 19 786 kat. hold. Kibővült gimnáziuma új, tágas, kétemeletes épületbe költözik, a régi öreg tanárok nyugalmába mennek s egészen újaknak, fiataloknak adják át a helyüket. A közel kétszázötven létszámú diáksereg a jöves-menés, állandó mozgás képét mutatja szinte évről-évre. A VI. osztálynak, melybe Móricz jön, 26 tanulója van. Ennek csak negyede helybeli, a többi az ország különböző részéből verbuválódott. Év végén a VII. osztályba ennek is fele megy át, a többi megbukik, kimarad, más iskolában próbál szerencsét s jönnek helyettük újak. Nem múlik el év a kilencvenes években, hogy tanárváltozások ne történnének. Móricz évközi megjelenése sem feltűnő. 1896. december 31-én kelt felvételi iránti kérvényében az első félévi tandíj fizetése alóli mentességét kéri, tekintve, hogy Sárospatakon is tandíjmentes volt. Az igazgató-tanács méltányolja kérését, ugyanakkor azonban a második félévi tandíj és egyéb illetékek kifizetésére kötelezi. Egyszer, mellékesen megkérdezi a tanárja, milyen osztályzata volt Patakon történelemből, erre ő büszkén mondta be egyetlen jelesét. Az új diáktársat mindenki jelesnek fogadta el. Az igazgató öccse, ott is lakik nála, ez éppen elég ok arra, hogy bizonyos bizalmatlan légkör alakuljon ki körülötte, amely csak igen lassan engedett fel, a VIII. osztályban, amikor egészen megismerheték, de annyira sohasem, hogy valaki lakásán meglátogatta volna.

A VI—VII. osztályban nem mutat különösebb iskolai és közösségi tevékenységet. Ahhoz a közösséghez, mely bizalmatlan hozzá, nem közeledik. Tanulni nem nagyon szeret, még kevésbé beszélni, — mint ezt egyik sárospataki felolvasásában öreg fővel bevallja. Annál inkább szeret mással foglalkozni. Osztálytársai tudják, hogy komoly dolgok foglalkoztatják, de hogy író akar lenni, azt az édesanyján kívül senki se tudja. Osztálytársa, a jeles Pápay Pál írja róla: »már akkor nem a tényleges két évvel volt ő öregebb felfogás dolgában nálunk, hanem legalább öt-hat évvel«. Maga írja rövid önéletrajzában: »voltam, ami vagyok, embrióban már kis komoly, szigorú, sovány, lusta, ábrándozó, tervkovácsoló, túljó és hirtelen rossz ember, — végig a félországban, gonosz tanárokon, tehetetlen megnyilvánításokon.« (*Érdekes Újság Dekamerónja*, 1913). Tehát zárkózott, sokat olvasó, írói terveken töprengő diáktípus.

Az önképzőkörben nem találja meg azt a színvonalat, mely igényét, ízlését, kielégítené. Már Patakon »illegális« önképzőkört szervez, mellyel színdarabját is betaníttatja s előadja otthon, az »udvaron«. Olyan körbe vágynék, ahol bizalmas melegség, nem alapszabályok kötöik az embereket. Spontán társulásra, ahol ő versenyezhet, vezethet, diktálhat. Rendkívül vágyott a vezetésre, de csak a válogatottak között. Ilyen közösség Kisújszálláson nincsen. Az »Arany-kör« alapszabályának célkitűzése kiábrándítóan alacsony: »gyakorlottság szerzés önálló dolgozatok készítésében és szavalásban.« A hatodik osztályban még mint rendkívüli tag dícséretet kap a *Népdalok I—III. c.* verséért, szavalás terén Karlovcsky Endre: A *kis Marie regéjé*-ért. Hetedik osztályban nyilvános ünnepélyeken szavaltat s már mint rendes tag a bírálóbizottság tagja. Egyik értekezése: *Berzsenyi, mint hazafias költő*, elnyeri a 10 koronás pályadíjat, *Április c.* rajzáért jutalmat kap. Ugyancsak ez évben dícsérik meg *Mi az élet: pipafüst c.* elbeszélését is.



A pataki bukott diákból év végére jeles lesz (csak görögéből van jó osztályzata). Hetedikben csak általános »jó« eredményt ér el. Ebben már szerepe van merész irodalmi vállalkozásának: színdarabot ír az Akadémia pályázatára. Az ötfelvonásos tragédia Sertoriusról szól, a fellázadt rabslolgavezérről s alapeszméje körülbelül ez: Sertoriusnak fáj a nép elnyomása, elindult hát az urak ellen, hogy fegyverrel kenyeret, jogot szerezzen testvéreinek. Ezt a darabot 1897. decemberétől 1898. júliusáig írja. Külön nyelvórán franciát tanul nagybátyjától. Az év folyamán feltámadt és a Lovassy-Szakáll alap 40 forintos ösztöndíját kapja meg. Két tanítványa is volt, a polgármester és egy gazdag bérő fia, a magántanításból fedezni tudta ruházódását. Az ezidőből maradt fényképe elszánt, merészen magabamélyülő fiatallembert mutat, amint a Móriczok és Pallagiak között, fenn, karbafont kézzel áll, mint valami nagy feladat, küzdelem küszöbén.

Osztálytársa, Pápay írja róla: »igazi jó barátságban nem volt senkivel sem, inkább bizalmas jó viszonyban egynehányunkkal. Nagyon sok tanulótársával nem volt még jó viszonyban sem, mert azt a kórt, amellyel érintkezett, a tudás, a magaviselet alapján választotta meg. A körén kívül eső tanuló társaival is fenntartotta az érintkezést, de csak alkalmasszerűen.« Nyilvánvalóan nem egy sebzett lélek gyógyíthatatlan magabazárkózásával, vagy az ifjúkor beteges érzékenységgel állunk itt szemben. Egyelőre egy olyan közösség hiányzik az életéből, melyben ő boldogan vállalna szerepet valamilyen nemes cél érdekében, de ilyen Kisújszálláson nincs, — legalábbis amíg létre nem hozzák.

Móricz kisújszállási éveiről és későbbi kapcsolatairól az irattári feljegyzéseken kívül még néhány élő kortárs, osztálytárs, egyetlen tanár tanúskodik. Gondos, tervezgető ifjú volt, ennek bizonyossága munkanaplója, leltára. Néhány kézírata szintén segítségül jött, hogy megközelítően hű képet kapjunk róla. Regényei, különösen a *Forr a bor* és a *Bál*, melyek itt játszódnak, igen gazdag társadalmi élmény-, sőt cselekmény-anyagként kínálkoznak a fennmaradt adatok életteliessé tételére. Mindkettő, szinte adatszerű pontosságával, mintegy ifjúkora krónikájának tekinthető, annyira riportszerű, yers tényekhez tapadó. Megrásukra olyan megrázó történelmi körülmények kényszerítik, mint a harmincas évek elejének súlyos válsága. Maga írja a *Forr a bor*-ról: »Ebbe a könyvembe életemnek egy teli fiókja van beleépítve, a diáklelet emlékei... Mikor ezt a regényt írni kezdtem, valami különösen egyszerű dologra jöttem rá, arra, hogy a ma tegnaptól lett s a tegnap nem változott meg mára. Abból a rétegből lett a mai Magyarország, amelyik harminc évvel ezelőtt elindult... Lehet-e egy ilyen generációtól mást várni, mint ami most van?« (*Pesti Napló*, 1931. dec. 13.) Emlékei oly elevenek, valóság-hűsége annyira köti, hogy a típusformálás eszközeihez is csak itt-ott nyúl. Ott helyben gyűjti az adatokat, az anyagot: valósággal kulcsregényt ír. Mikor megjelent, minden alakját felismerték, még az összetetteket is. Sajtóperrrel fenyegették meg. Pápay Pál, ma is élő osztálytársa, — akit Pétery Pista néven szerepeltet — a könyv egyik példányát, az osztályról és tanárokról készült fénykép kíséretében, (megnevezve rajtuk a regény szereplőit) emlékül a gimnáziumnak ajándékozta. Ezek elvesztek, de nem egy »megfejtett« regény-példány forgott akkoriban, sőt ma is közkézen a városban. Ugyancsak ő írja nyilatkozatában: »Móricz diákregényei valóságosak és hitelesek, úgy az alakok, mint a fő események, csak kisebb esetekben van bizonyos kisebb mértékű torzítás.«

A sötét társadalmi kép, — amelyet annyi művében rajzolt erről a korról, s amelyet visszatükröződni lát az iskolában, megadja a kulcsát annak a zárkózottságnak is, amely a már szociális felelősségre ébredő ifjú magatartását jellemzi. Mit talál a Millénum aranyfüstös világában a kisújszállási gimnáziumban, ami társadalomkritikáját oly szenvedélyes szubjektivitással tölti meg, hogy nemegyszer kicsapja az emlékek folyását az epika medréből? Lényegében ugyanazt, mint az ország más iskoláiban is, de az itt még jellemzőbben, még élesebben jelentkezik. Látja, hogy a tanulás a gazdagok kiváltsága, ezek instruktorokkal, összekötöttéssel vitetik át fiaikat egyik osztályból a másikba, hogy társadalmi rangjuknak megfelelő képeztést szerezzenek. A földbirtokosok, a vezető emberek fiai otthon könnyelműen, gondtalanul élnek, a vidékiek uraknál, tanároknál kapnak szállást. A másik oldalon a kisparaszti, kisiparos fiúkra szennyos, poloskás tömegszállítás vár a diákkamrákban, melyek a kisváros mocsaras részén a »Fertő«-ben, erkölcsileg is veszélyes helyen húzódnak meg. Ide tanár, jobb módú fiú nem is teszi be a lábát. A fiúk alacsony, durva szórakozásokban élnek reménytelen életüket ezeken a menedékhelyeken. Szüleiket is, őket is egyetlen cél vezeti, hogy egykor urak legyenek és megmeneküljenek a szégyenletes munkától. Ha aztán a közgazgatásban elhelyezkedtek, semmit sem törődnek a tömegek érdekeivel, csak magukat igyekeznek kárpótolni az ifjúkor hiányaiért.

A diákok magatartása állandóan foglalkoztatja a rendőrséget is. Móricz itt tartózkodása idején is számos rendőrségi átirat figyelmezteti az igazgatóságot arra, hogy a tanulók »több alkalommal tisztos nőekkel szembeni illetlen magaviseletökkel, sértő megjegyzéssel, fényes nappal követnek el kihágást...« Mások: »A felsőbb osztályú tanulók közül néhányan titkos kéjnékkel állnak érintkezésben, sőt levelezésben...« Aztán: »a városi, egyházi ügyek intézői-



nek köszönni soha, vagy némelyektől elvétele, — nem szoktak. Az úri osztály fiait is ez a szellem hatja át, a romlottság, felelőtlenség, munkakerülés, hencegés alulról jött tanuló-társaikkal szemben. Csak rájuk kell nézni s azonnal látni, hogy ezek már urak, akik alig várják, hogy a feudális fertőben elhelyezkedjenek s azt félszázadon át kiszolgálják, vezessék. Egyetlenegyben egészséges, szervezett ez az ifjúság, a csalásban, minden komoly munka elleni szívós küzdelemben.

Hogyan és mire nevezi az uralkodó politikai rendszer az ifjúságot ebben az »előkészítő poshasztóban«? Arra, hogy megtanulja: neki semmi akarata, joga és szabadsága nincs. Voltaképpen már politikailag volt megfegyverelve a nép, kivált az intelligencia. Mameluk volt az egész világ. A mindenkori kormány aláztos szolgája. Móricz műveiben a tanárok általában félszeg, szálnalmas figurák. A nevelő mindenki bábja, akinek ugyan van némi hatalom a kezében, de mégis úri »heccek« diákcsinnyek céltáblája, belül, lelkében sebzett ember és szinte képtelen nemes hivatásának teljesítésére. Oly idegen ő is az anyaggal, mint a diák. Ereje nagyobb részét a fegyverkezés foglalja le. Félórát magyarázott, szószerint, a tankönyvből, ezalatt az osztály aludt, aztán feleltetett, az osztály ekkor drukkolt. Tisztán memória kérdése volt a tanulás, ennek segítségével kellett beidegeznie, amit felülről ráparancsoltak. Nyolc éven át sose kellett önállóan gondolkoznia.

A tanítási órák halálosan unalmasak, mert az anyagátadásnak szinte alapjellege az unalmasság, egyhangúság. Még a jólképzett tanár is, aki túlmegy a tankönyv keretein, azzal a borúlátással tanít, hogy tanítványait úgysem érdekli mondanivalója. Ilyen körülmények között érthető, ha Móricz sem szeret tanulni. Egyedül az irodalomtörténet óra volt számára értékes és élvezetes. Szeremley Barna óráin együtt haladt, együtt örült a szelíd, tudós típusú tanárral. Ezeken az órákon vált elevené a történelmi múlt a régi magyar szövegelemlekben. A Halotti Beszéd, Temesvári Pelbárt, talán maga Bornemisza Péter is itt jut annyira közel a szívéhez; nem a nyelvi szokatlanságok, hanem a nyelv által fenn tartott élet kincses emlékei fogják meg.

A diákoknak érettségi előtt nem az volt a fontos kérdés, hogyan lehetne könnyen, eredményesen elkészülni, hanem még a jelesek számára is az, hogy az érettségi tételeket miként lehetne megszerezni. Volt »presztizs-jeles« diák, aki állítólag nyolc év alatt egyszer se nézett tankönyvbe. A híres orvos és a polgármester fia volt a két legrosszabb tanuló s vizsga után — érthetetlen módon — mindig átmentek. Az iskola már itt az ifjú Móricz előtt társadalmi osztályokra hull és a harc képét mutatja. A diákok egymást nem aszerint tisztelik, hogy valaki a maga erejéből, az osztályzat alapján milyen helyet vívott ki magának, hanem aszerint, hogy mi az apja. Semmi kétség, hogy az iskola politizál, — osztályiskola. Szemünk láttára bomlik rétegekre a csalásban annyira közös érdekszövetség. Az osztály központját egész természetesen öt fiú tartja megszállva: a gazdag orvos, a bankár, a polgármester és két földbirtokos fia. A leghátsó sarokban a tizenkét zsidó fiú áll számkivetetten és hevesen vitatkozik. A harmadik réteg a plebs hat tanulója, mely se ide, se oda nem tartozott, szürkén, nyugtalanul mozgott. Végül ott van a tudósok, könyvszakértők kis csoportja, ebbe tartozik Móricz két-három társával. Ez a nyolcadik osztály képe a közelgő érettségi vizsga fenyegető árnyékában. A vád — mondanunk sem kell — nem Kisújszállást éri, hanem a milléneumi Magyarországot. A *Forr a bor*-ért és a *Bál*-ért egyetlen osztálytársa sem haragudott meg Móricz Zsigmondra.

Nyolcadik osztályos korára a kényszerű száműzetésben élő diák egyre több szerepet kezd vállalni. Roppant erők halmozódtak fel benne s ezek ellenállhatatlanul kezdik elragadni valamilyen küzdőtér felé. Szükségét érzi, hogy hasson környezetére, szervezze őket, egyszóval jelentkeznek a harc bizonyos kezdeti formái. Egész életét jellemzi ez az akarat: nem elég az irodalom, időnkint egész szenvedéllyel bele kell vetnie magát egy hirtelen felismert feladat kellős közepébe, teljes elszántsággal, harckészséggel. Sovány, szívós, testében, lelkében egészséges ifjú, már ütközik a bajusza, kezdi összesodorni a végét. Döntő fordulatok állnak itt be világnézete és jelleme fejlődésében. Alighanem itt történik már meg, — ő legalább is határozottan ezt állítja — átállása az elnyomottak oldalára.

A társadalmi rend, a tanári drill nyomása alatt is, időnkint meg-meglödul ez a problémátlan ifjúság. Ösztönösen követeli elkobzott szabadságát, persze a helyes utat nem találja. Ilyen lázadás-féle történik 1898. október 6-án Móricz osztályában, a nyolcadikban. A tanári kar úgy határozott, hogy erre a napra nem ad szünetet. Szeptember 20-a, Erzsébet királynő halála miatt ugyanis egész napos gyásznappá vált. Ez az aulikusnak látszó túlbuzgalom, (amit Kiss Áron püspök, az egykori negyvennyolcas honvédtiszt is megró), a nyolcadik osztály nagy részét »tüntető hazafias sztrájk«-ra tüzeli. Mire a tanárok észrevették, az ifjak az udvaron át kilopództak az iskolából, tizennyolcan kivonultak a város szélére a honvéd sírhoz, kilencen pedig hazamentek. Móricz a *Forr a bor*-ban úgy teszi jellemzőbbé az esetet, mintha egyedül ő maradt volna otthon, ezzel azonban azt emeli ki, hogy neki, az igazgató öccsének bűnbak szerep jutott volna. Kitért hát előle, vállalva a meg-nem-értést osztálytársai, sőt bátyja részéről

is. Jellemző eset ez az ő helyzetére, magatartására. Bátyja, a helyettes igazgató, éppen véglegesítése előtt áll, nem hozhatja kellemetlen helyzetbe. Állandó anyagi gondokkal küzd, egy nagy családot kell eltartania. Félőn szereti ezt az embert. Nagybátyja kissé szégyelli távolmaradását s mikor számonkéri, miért nem vett részt a tüntetésben, nem árulja el az igazi okot, hogy nem ért egyet osztálytársaival elvileg. Ez viszont már az osztály iránti szolidaritás. Az igazi oka távolmaradásának abból az elvi állásfoglalásából ered, hogy a tüntetőket nem hazafias lelkesedés, hanem a munkakerülés vezette, — minthogy a délelőttöt valóban longamétával töltötték el. Semmi elvi indítókka nem volt, olyan csíny volt, mint a többi diákcsinny. Nem bátor állásfoglalás, hanem gyáva szökés a feladatok elől. Úgy állítja be regényében, hogy neki mégis nagyon fáj az, hogy nem vette át az ügyet, és nem vitte bele a hazaszeretetet lelkesítő, elragadó eszméjét. Nem gyáva volt, hanem gógós, egyénieskedő, kényelmes. Ehhez hozzátehetjük, hogy tehetetlen is volt, helyzeténél fogva is, és nem ismerte még fel, csak kereste a szerepvállalás, a küzdelem módját. Ez az egész eset 8 óra előtt negyedórával kezdődött és játszódtott le.

Ugyanakkor felébredt öntudata, önbizalma, mert habár a város, a szülők büszkén emlegették a csinyt, ő büszke volt a félreértésre, vállalta a magáramaradást. Egy ilyen eset is könnyen ráébredszhet, hogy az igazi feladat nem itt van, de akkor meg kell találni, hol van hát? Ráébred, hogy egy feladat sikeres teljesítéséhez szervezés szükséges, embereket kell a maga oldalára állítani, meg kell nyernie a bátyját is, az igazgatót. El kell jutnia az elvi tisztázódáshoz, hogy voltaképpen miért is harcol, látnia kell a dolgok nagy összefüggését. »Úgy tűnt fel az élet neki, mint egy végtelen munkaterület. Kimondhatatlan ismeretvágy és munkaszomjúság fogta el... Most döbbsen rá, hogy a Sertoriust úgy írta meg, hogy a szocializmus tanításait nem is ismeri.« — írja a *Bál*-ban csaknem négy évtized múlva. Persze ebben könnyen láthatjuk a Horthy-fasizmus korának már érett világnézeti visszavetítését, a probléma jelentős felnagyítását. Ez kétségtelen. De az is bizonyos, hogy a húszéves ifjában, ezek a kérdések már csirájukban jelentkeznek s erre bizonyosság a Segélyegyletben végzett ifjúsági elnöki tevékenysége.

Az önképzőkör unalmas vasárnap-délelőtti jeinek majdnem teljesen hátat fordít. Egész évi tevékenységéről a nyolcadikban csak annyit tudunk, hogy egy értekezésével most is megnyerte a tizkoronás pályadíjat. Címe: *Arany jelleme az Epilógus tükrében*. Az igazi feladat az ifjúság szociális helyzetének megjavítása terén kezd mutatkozni. A diákság nagyrésze szegény volt, tankönyveit sem tudta beszerezni, nagyon fontos úgy tehát a Segélyegylet anyagi erejének növelése, valamiféle átszervezés útján. A feladat nem könnyű, mert a vezetés tanári kézben volt, aki az ügyek vezetésébe, — habár az ifjúság szerve volt —, nem engedett beleszólni. A vallástanárral megelégedett évről-évre a szokott helyekről cseppenő bevételekkel, társadalmi gyűjtésnek maguk a tanárok is ellene voltak. Az egyet virágzóbb élete csak akkor érhető el, ha az ifjúság — s élén ő — kezébeveszi. Az alakuló és jelölő gyűlésen izgalmas harc állt be a vezető tanár elszigeteléséért, ez esetben az ifjúság egyhangúan állt mellé, még a közömbös úri fiúk, az ellenséges elemek is. Móríc elnök lett és külön helyiséget verekedett ki magának, a főbejáratról nyíló kis szobában intézte az ügyeket, osztotta a könyv- és tanszersegélyeket a rászoruló fiúknak. A Segélyegylet az ifjúság szerve lett és jól szervezett társadalmi gyűjtés, bál rendezése útján évi jövedelme felülmúlta az eddigieket. Pápay, az egylet pénztárnoka írja róla: »sokat foglalkozott Zsiga a Segélyegylettel, mint annak elnöke s tulajdonképpen az ő lankadatlan buzgalmának köszönhető, hogy olyan szép fejlődésnek indult, hogy később mindenkit el tudott látni tankönyvvvel.« Ma is élő tanárja, Barla Szabó Jenő így nyilatkozik erről: »nem veszem rossz néven a kedves tanítványtól, hogy leírásában engemet is, volt tanárját, a Segélyegylet volt felügyelőjét megpaskol. — Az ő határozott szelleme vezetésre volt hivatott, maga mellett még a vezető tanárban sem tűrt meg segítséget.«

A kis egyleti elnökség mostmár archimédészi pont lesz, erejét, önbizalmát, cselekvőkészségét megnöveli, legalább is eltűnik tehetetlensége, egyénisége felszabadultabb. Nem forradalmi átalakulásról van itt szó, addig még hosszú az út, de gondolkodása mintha új sínekre futott volna. Harc kezdődött el benne s magától kellett rájönnie több olyan problémára, melyet a kor felvetett s a kisváros, az iskola életében is adva volt. Ebben az évben folyik a Dreyfus-pör Franciaországban, az angol-búr háború Transvámban. A város szélén napi töprengő sétája közben meztelbas parasztgyerekek »angolokra és burookra« oszolva játszanak. Felkavarja ez a kisvárosi társaságait is, nem szólna nagybátyja következetesen konzervatív állásfoglalásáról minden ilyen fontos kérdésben. Elvonultsága, zárkózottsága nem enged fel, habár a bizalom iránta már szinte teljesen mondható. Schwarcz Arthur — a *Forr* a *bor* Gondos Márkja —, aki csak VIII. osztályban lesz osztálytársa, Pápay véleményével megegyezően emlékszik vissza ezekre a dolgokra. Pápay mondja, hogy »magabazárkózó természet volt s ha néha együtt sétáltunk a városszéleket bejárva, mindig komoly témákra terelte a szót. Bizonyos vonatkozásban makacs is volt, mert álláspontját még az esetben is hosszan

védte, mikor az kézzelfoghatóan téves volt ; de aztán nyíltan be is ismerte álláspontja helytelenségét.

Ekkor már — világnézeti téren — kétségtelen szakadás következik be közte és nagybátyja között. A »két pólus« kibékíthetetlen ellentéte minden nagybátyjáról alkotott véleményben ott van a háttérben. Egészen világos ez az *Életem regényé*-ben. Az ellentét nem pusztán onnét ered, hogy az igazgatói pártfogás, tekintély oly terhes számára, hogy a diákok hosszú ideje nem mernek vele nyíltan beszélni sem, hanem onnét, hogy a Pallagi-ág, — az anya, nagyanja is — úri, arisztokratikus kötöttségű volt. Gyula bátyja a Gyulai vonal szellemi örököse, akinek egész műveltsége, könnyed, fölényes magatartása illatos szivarja mellől mindenkor megfelel az uralkodó áramlatoknak. Személyisége, varázsa kétségtelenül hatott rá, különösképpen természettudományos érdeklődésére. A könyveket, amiket itt mohón olvasott, nagybátyja polcairól vette le, benne megértő barátja, ugyanakkor olykor türelmes máskor heves vitakozóra is talált. Mindenesetre véleményében készen, tömören kapta meg a hanyatló, már imperializmusba hajló régi világ álláspontját. Lehet, hogy valóban itt történt meg az átállás a Pallagiak úri rendje mellől a paraszti ősök, a Móriczok oldalára.

Nevelése református egyházi iskolákban, anyai, nagyanjai részről puritán egyházas szellemben, kora vallásos világnézetének jegyében folyt. Az út még mindig a papi pályán van kijelölve. Tudjuk, hogy ennek a Pallagi-vonzásnak a pályaválasztás döntő pillanatában sem tudott ellenállni : bár nagybátyja Eötvös-kollégiumi tagságot szerez neki, a teológiára iratkozott be. De nem a vallás érdekelt, hanem egy vélt viszonylagos szabadságra vágyott s a család nyomasztó szegénységét így gondolta leküzdhetőnek. Kisújszállási gimnazista korában már legációba járt az ünnepekre, ismerős falvakba, Csécsére, Turistvándiba, nagybátyja kieszközlötte, hogy azokra az ünnepekre ne kérjenek legátust a Kollégiumból. Ez anyagi haszonnal járt, amellett igen vonzotta a falu, élményeket is hozott, szindarabot, novellákat írt belőlük. (*Legátus, Az atyafiság, Házasodik a tiszteletes úr* stb.) Maga is mondja egyik későbbi visszaemlékezésében : »hatodik gimnazista voltam, már voltam legációban, jögom volt prédikálni«. (*A gólya hálás*). Mindemellett keserű csalódásai, józanító tapasztalatai voltak a vallás és az élet kettősségéről, ellentmondásairól gyerekkora óta. Már a Kollégiumban isten nevével zárták rá a kisdíakra a karcos ajtaját. Isten nevéval általában mindig akkor ejtették ki, mikor az igazság, a társadalmi kérdés elérkezett volna az emberi megoldás lehetőségéhez s utána a legbecstelenebb dolgokat követték el ezzel a névvel. A gazdagság és szegénység kérdése is olyan »probléma« volt a hittan órák, »ami felette áll a véges emberi észnek, mint az istenség többi, nagy problémája«. S ezt hirdette az egész nevelési és politikai rendszer szelleme.

Olvasmányai sem adhattak természetesen mindenre kielégítő választ, pedig sokat olvasott. »Kisújszálláson a tanári könyvtár rendelkezésemre állt. Filozófusokat kezdtem olvasni. Történetírókat : Macaulayt, Carlylet, Tainet, Leves Goethe életrajzát. Kemény Zsigmondot. Kemény Zsigmond Gyulai Pálját két teljes esztendeig olvastam.« — írja Jókairól szóló tanulmányában. Nagyon érdekelték a görög drámaírók, Shakespeare-rel itt ismerkedik meg. Mohón tanulmányozza Schopenhauert, jegyzetet, »reflexiókat« készít belőle. Ennek eredménye a bibliográfiailag eddig kimutatott első nyomtatásban megjelent írása, a *Debrecenti Ellenőr* egyik 1899. decemberi számában. (*Reflexiók Schopenhauer olvasása közben*.) A maturándus Nyilas Mihályról azt írja a *Bál*-ban, hogy : »voltaképpen a szocializmus volt az a probléma, ami az istenség kérdése mellett különösen érdekelt«. Az ilyen könyvek azonban nem jutottak el az ifjúsághoz, a tanárok sem ismerték, Pallagi sem tett ilyenről említést soha.

Bizalmas barátja és osztálytársa kölcsönözte egyszer neki titokban Büchner : *Erő és anyag* c. könyvét. Nagy hatást gyakorolt rá ez a könyv, de a vulgáris mechanikus materializmussal nem tudott megbarátkozni, visszariadt tőle, agyremeknek tartotta az egész elméletet. Idealizmusának köldökszínőráját, mely a családhoz, ekkori zárt, romantikus világához kötötte, nem tudta elszakítani tiszteelve bámult barátjának, Rázsó Géának anyagelvűsége, ateizmusa sem. Ez a Rázsó Géza volt az egyetlen a kisújszállási körből, akit bizalmasául választott, de az az ilyen értelmes kapcsolatot nem sokba vette. Két regényében Jákób Károly néven megalkotja kora materialista diákjának típusát, Bazarov magyar mását. Sokgyermekes szegény tanító fia, nagyon tehetséges, mindentudó, mindenben kiváló. Elsősorban a természettudományokban, fizikában, matematikában. Az évkönyvek tele vannak a nevével, mindenütt ott van és első, ahol jutalmakat, segélyeket, díjakat osztanak : önképzőkörben, tornaversenyen egyaránt. Ez a zömök, vállas, nyomott fejű és nagyhomlokú, rossz ruhájú fiú az abszolút erő, a kész világnézet, akinek már találmányai vannak tarsolyában. Flegmatikusan igazítja helyre órán a tanárok tévedéseit. A jövő tudását képzeli el benne, de fékezhetetlen feltörési vágya, cinizmusa, durva anyagiassága visszatetszik benne, különösen akkor, mikor kijelenti, hogy neki a tudomány csak arra való, hogy vagyont szerezzen, meggazdagodjék. Géza fizika-tanár lesz Pesten egy reáliskolában. 1918—19-ben a kismartoni katonai főiskola középiskolává átalakítására kap megbízást s annak igazgatója lesz. A Tanácsköztársaság bukása után állásából elbocsátják és röviddel ezután öngyilkos lesz. Vele az egyetlen is kapcsolatot



tart fenn, — sőt talán haláláig — mert egyik vallomásában kevés barátja közt említi, aki elhült, mikor ő az egyetemről kimaradt, hogy fró lehessen.

Társasági kapcsolata a kisvárosi családokkal alig van. Gyula bátyja rendkívül lekötött ember, igazgatói teendői mellett különböző bizottságok tagja, a helyi lap szerkesztője. Hozzá nem járnak, ő nem jár úgyszólván senkihez, így az érintkezést a várossal Möricz tanítványai látogatásával tartja fenn. Többször megfordul Rázsó Géza barátjáéknál, Szeremley Barna tanárja házában, ahol a fiatalon elhalt Szeremley Gyula osztálytársa lakott. Sokszor eljár Rázsó Jánosékhöz, egy kisbirtokos, gyermektelen házaspárhoz, ezeknél lakik Gyula bátyja édesanyjával, igazgatóvá választása előtt. Ennél a háznál ismeri meg a kúnsági parasztok életmódját, szokásait. Írásaiban többször visszaemlékezik arra a kedves légkörre, amit itt talált, a *Forr a bor* és a *Bál* Jákób bácsijáéknál. Ott találjuk ezeket az emlékeket *Térzene* c. elbeszélésében és a *Hortobágyi kocsz* c. riportjában. Valahányszor Kisújszállásra jön, nem kerüli el ezt a házat, még 1932-ben is látogatást tesz, mikor a két öreg már régen elköltözött az élők sorából. Általában valami végtelen gyöngéd szeretet szála fűzték a küzdelmes ifjúkoruknak, a forrongás éveinek emlékeihez.

Legtöbbször dr. Nagy János orvosék házában járt, akinek fia, Géza magántanítványa volt. Legtöbb emléke ehhez a házhoz fűzte. Itt találkozott a kisvárosi társadalom jellegzetes alakjaival, az értelmiséggel, nagygazda családokkal. Az orvosék háza elevenebb társasági élet középpontja. Ennek rajzát kapjuk a *Vidéki hírek* c. hosszabb elbeszélésben. Itt találkozik Kerek Ferencel is, akit rokonai szálak fűznek az orvosékhöz. Itt hallja diákkorában a *Kerek Ferkó* történeteit, amelyek inkább Kerek Zoltánról szólnak, Ferenc híres, mulatós, korán elpusztult öccséről. Nagy Géza, aki regényeiben Kiss Pali néven szerepel, örökös tréfacsinaló, könnyűvérű, bohém fiú és férfi volt, sok tréfát fűzött Zsiga barátjával is, akit »Zsiguczi fiamnak« szőlített és élete végéig ragaszkodó pajtása maradt. Az *Úri muri* Csörgeő Csulijában sok felismerhető vonását találhatjuk meg, főleg a tréfacsinaló »heccmajszer« vonásait. Ennek a háznak később is szívesen látott vendége.

Sokat járt egyedül, magányos alkonyati sétákra. Ezek a séták ugyan inkább rohanások voltak, végig a város hosszú főutcáján, mellékutcain, ki a város széléig, ahol már szélmalmok kalimpáltak és a végtelen fátlan pusztá tárukt a nyugtalan ifjú elé. *Gyalogolni jó* c. riportjában — és sok más helyen — beszél erről. »En mindig nagyon szerettem a mezőn gyalogolni... Jaj, de remek az a gyaloglás! Egyszer Kisújszállásról gyalog átmentem Karcagra. Reggel öt órakor indultam, persze egyedül, mert olyan bolond meg egy nem akadt a kollégiumban, aki velem jött volna. Mikor társat verbuváltam, csak néztek rám a fiúk s nevettek. S annál jobban nevettek, mert én meglehetősen könyvmoly voltam. Talán azért is futottam ki minden este a város végére, ki a szélmalomig, hogy a szél kifújhassa belőlem a fáradságot s a betűkön szédült kimerültséget. Azt a karcagi utat sose felejttem el, mert az Alföldet akkor ettem magamba...«

Lányokkal komolyabb, tartósabb kapcsolata nem volt, vonzalmi, fellebbanásai természetesen akadhattak, ezekről azonban csodálatosképpen soha nem tudott meg senki semmit. Regényeiben, elbeszéléseiben ugyan naturalista kitarukozással és részletezéssel rántja le a leplet ifjúsága fojtott, majd fel-feltörő kamaszos vonzalmairól, amik legációi alkalmával kis paplányokhoz, Kisújszálláson egy-egy szép parasztlányhoz, majd pedig egy eleven kis zsidó lányhoz, magántanítványához sodorta ideig-óráig. Ez utóbbi különben azért érdekes, mert Jászai Ármin ügyvéd lánykáját, aki a szolnoki polgári iskolában tett magánvizsgákat, nyolcadikos diák korában francia nyelvből korrepetálta. Nincs okunk kétségbevonni vonzalmát, kétségbeesett féltékenykedéseit, ezek azonban jórésztükben regényes intermezzók ilyen túlzott mértékben. Az ilyesmiket olvasva, azok csodálkoztak leginkább, akik őt közelebbről ismerték. Bár ha valóság volna is, távol állna attól az erkölcsi romlottságtól, ami akkor az ifjúság ösztönéletét jellemezte. Osztálytársainak egybehangzó véleménye, hogy ő egyike volt azoknak a keveseknek, akiről mindenki tudta, hogy ezen a téren feddhetetlen és sohasem járt a »8-asban«, a Nagyvendéglő különszobájában, ahová a nagydiákoknak illett eljárogatni, de megfordult ott néhány nőtlen fiatal tanár is.

Szelíd, egyenes lelkű és túlzottan komoly diáknak ismerte mindenki, aki ritkán nevetett jóízűen, inkább csak mosolygott. Társas érintkezéséből hiányzott a közvetlenség, félszeg volt inkább, mint udvarias, mert az őszinteséget a legszebb erénynek tartotta. Dohányt, szeszesítalt sosem élvezett. Szórakozottsága egyszerű-másszor addig fokozódott, hogy az utcán könnybe bújva csetlett-botlott el tanárai mellett, nem vette észre azokat, nem köszönt nekik. Karácson Béla tanárja ezt nyugalommal tartotta és haragudott érte, Szeremley Barna szelíden figyelmeztette. Mindkettő különben osztályfőnöke is volt. A tanárok, — mint azt Schwarcz és Papay volt osztálytársai állítják — nem mutattak vele szemben feltűnő jóakaratot, inkább bizonyos tartózkodásnak lehet nevezni, amit éreztettek iránta, ami néhány tanár részéről közeljárt a jóakarati hiányhoz. De őt ez nem izgatta, egykedvűen vette, eltűrte. A jóakarati hiánya, a gyanakvás az igazgató unokaöccsének szólt. A tanári karban ugyanis klikkek voltak



s az egyik érdekcsoport tagjai a fiatal igazgató működését megválasztása pillanatától kezdve bírálattal, sőt ellenszenvvel kísérték. Ennek ellenére a nyolcadikban megtartotta jeles színvonalát, (görög és német nyelvből van jó osztályzata). Érettségi dolgozatai azonban, — kivéve a jeles magyar irodalmi dolgozatát — csak jó és elégséges osztályzatot kaptak. Annak ellenére, vagy talán éppen azért, hogy az ellopott és előre kidolgozott érettségi tételeket az osztály vele is közölte és ő ezt elfogadta. A szóbeli érettségien különben nem akart megjelenni, frónak nem kell érettségi, s nagybátyja megdöbbenésére visszautasította az Eötvös Collegiumban már előre, összeköttetések útján elkészített helyét.

Figyelemre méltó az irodalmi érettségi dolgozata, amelynek kevesetmondó, általános-ságokra csábító témáját, (*Irodalmunk állapota a jelen század huszas éveiben* volt a címe) alapos tárgyi tudással, társadalmi és irodalmi irányzatok helyes értékelésével, lendületes, egyéni stílussal dolgozta fel. Általános »jó« eredménytel érettségizett: a magyar, történelem és természettan tárgyakból volt jelese, német nyelvből elégséges, a többiből jó. A huszonkilenc tanuló közül senki sem lett jeles rendű, kilenc pedig elbukott. A pályaválasztásnál jogi pályára jelentkezett.

Tudjuk, hogy félévi debreceni teológiai kísérletezés után valóban a jogra iratkozik át és a vidéki újságíró, a minisztériumi díjtalan segédgyakornok harmadfél esztendő t húz ki a jogi fakultáson, hogy az anyai óhaj után az apai akaratnak engedelmeskedjék. *Ügyvéd* c. 1933-ban megjelent életrajzi érdekességű írásában így mondja el ezt:

»Az édesapám, mikor az érettségi bizonyítvánnyal hazamentem, azt mondta: — Most mi akarsz lenni?

Világos szemei voltak, szürke szemek, úgy nézett velük, hogy rámvilágított, mintha a saját gondolatainak fényességét sugározta volna rám. Kérdése arra volt jó, hogy megmondhassa azt, ő mit gondol. Nem is volt kíváncsi arra, hogy én mit akarok, ő már alaposan megfontolta a csak tudomásomra akarta hozni meggyőződését.

— Legyél ügyvéd fiam, — s meg se várta az én választomat, amit úgyse tudtam volna vele közölni, mert hiszen mindent mondhattam, de azt az egyet nem, hogy író akarok lenni. És pedig azért nem, mert nem voltam biztos benne, hogy van-e tehetségem. Már megjelent egy versem, amit a szerkesztő azért adott ki, hogy nyomtatásban jobban meg fogom látni, »milyen gyenge«. Kisvárosi szerkesztő megengedhet magának ilyen szívbeli jószágot. Bölcs ember volt, ezt a megjelent verset, mint bűn-jelet viseltem s csak annyi vigasztalt, hogy nem volt aláírva a teljes nevem, csak kezdőbetűk: talán az egész ország mégse vette tudomásul, hogy ennyire rossz vagyok költőnek. De viszont arra sem volt jó, hogy édesapám előtt erre hivatkozhassam. Ha pedig író nem lehetek, akkor teljesen mindegy volt, hogy mi leszek...«

Ez lenne tehát az első nyomtatásban megjelent írása egész bizonyosan kisújszállási diáksága idejéből, de hogy melyik vidéki újság közölte, nem sikerült felderíteni.

Az iskola elhagyása után sem szakadtak meg kapcsolatai a várossal, Gyula bátyját jogász éveiben is gyakran meglátogatta. Kéziratban maradt feljegyzései szerint itt írja 1901. novemberében *Hári bá'* az *Iliásban* c. három felvonásos bohózatát. 1902. februárjában is itt találjuk. 24—25-éről keltez egy *Poddy* című három felvonásos operettet. Ugyanezt, ugyanitt május 15-én új változatokkal egészíti ki. Május 28-áról keltezi a *Csák Máté* c. elbeszélő költemény I—II. részének megírását. Ekkor már kapcsolatban van Holics Jankával, a vele való levelezést is pontosan iktatja.

Kisújszálláson ismerkedik meg Győre Károllyal, a gimnázium új zenetanárával. Győre 1900. március 18-án foglalja el állását, Dunavescséről jött ide, tanár és komponista. Eddig az éneket és zenét tanító tanította, most szervezték meg a rendes tanári tanszéket. A Győrével való ismeretségének az eredményei az operettszövegek és bohózatok. Ilyen az említetteken kívül a *Tanulmány a zsidógonc* c. szintén háromfelvonásos operett is. Győre zenéjéhez dalszövegeket, Kossuth-nótákat is ír, kortes célokra is. Ilyen a *Tulipánnyiláskor* c. közös kiadványuk, amely két zenésített kortesnótát tartalmaz *Kossuth apánk fiának, az első nemzeti képviselőválasztásának alkalmából*. Az egyik *Hej tulipán, tulipán*... kezdetű különösen sikerült, eleven, csipkelődő kortesnóta. A lobogós, művészhajú Győrért az én komponistám-nak nevezi feljegyzéseiben. Alakja alighanem ott lappang az *Úri muri* Wagner figurájában. Szórakozott, mulatságos figura lehetett, aki még mellé gazdálkodott is, állatai, ökrei a megye legsoványabb jószágai voltak, nótát is költöttek róla a parasztok, így kezdődött: »Győre tanár jármos ökre, Leszaladt a folyóvízre...«

Pallagi Gyula 1901-ben megházasodik. Felesége egy csecsebecsékkel teleaggatott elkényeztetett sarjadéka a süllyedő dzsentrí osztálynak. A »parányi fiatalasszony« 1902. márciusában ikreként szül. Március 1902. májusában újra Kisújszálláson terem, a Janka iránti szerelem kétségei közepette felejtetni jön. Itt írja a Pallagi házaspárról *Ágó és Theudelinde*

c. »hősi idill«-jét egy longobárd mese után. Merített papíron, selyemzsinórral átfűzve nyújtja át az örömszüloknék. Ezt a házasságot írja le *Szerlem* c. elbeszélésében (1914). Benne egy derűs-tragikus történet kapcsán érezeti meg szegény Pallagi különös, szomorú házasságát. Önarcképe is egyben a hánykódó jogásznak, akit emellett a szerelem kétségei is kínoznak. 1902. nyara ilyen kétségek között telik el. Rengeteget ír, mindenfélét nagylélekzetű Bajza-tanulmányát, verseket; olvassa Kossuth iratait, a *Kakas Márton* élelapt, Darwint, Shakespeare-t, politikai földrajzot. Augusztusban sűrűn levelezik Gyula bátyjával. Holics Jankával való kapcsolata megszakadóban van, Janka polgári álláshoz ragaszkodik. Legyen tanár, vagy valami efféle. Mintha valósággal ezt akarná megmutatni, hogy ilyen is lehet öbelőle, ugrik be hirtelen Kisújszállásra egy váratlanul megüresedett kisegítői tanári szerepbe.

Szeptember elején a gimnáziumban hirtelen lemondás folytán üresen marad a latin-magyar tanári tanszék. Pallagi a szeptember 10-i gyűlésen a tanítás folyamatossága érdekében azt a javaslatot teszi, hogy »ezen helyettes tanári tanszékre 1902. szeptember havára Móricz Zsigmond IV-ed éves tanár jelölt, aki a tanítást azonnal megkezdheti, — ideiglenesen alkalmaztassék«. Az igazgatótanács elfogadja ezt a javaslatot. Móricz a kérvényt már szeptember 3-án megírta és elküldte a bátyjának, aki valószínűleg az állás megüresedését azonnal tudatta vele. Szeptember 10-én Lehr Albertet kereste fel, 11-én beiratkozott a bölcsészetre, valószínűleg eddigi teológiai és jogi tanulmányainak a beszámításával lett valahogyan egyszerre »megyedéves tanárjelölt«. Most ezeket írja munkanaplójába :

»Szept. 14. Kisújszállásra jöttem.

15. a tanítást megkezdtem. Este Kossuth Lajos 1848-ban.  
Fogalmazás este 9—2 óráig.

16. délelőtt újra leírtam az egészet. Éjjel harmadszor is.

17—18. tanítás.

19. Előadták a színházban.

Itt meg kell állnunk : 1902. szeptember 19-én Kossuth születésének századik évfordulója van. Ezt az évfordulót »ünnepélyes dísszel s városunk közönségének nagy részvételével ültük meg az iskola tágas udvarán«, — írja Pallagi igazgatói jelentésében. Ez délelőtt folyt le. Este a színházban a diákok az új ideiglenes tanárnak, Móricz Zsigmondnak egy éjjel fogalmazott és másnap letisztázott darabját adták elő. A darab — *Kossuth Lajos 1848-ban* — fennmaradt Móricz kéziratai között. Az egyfelvonásos, nyolc jelenetre tagolt »korrajz« ver-bunkosainak, Kossuth-nótáinak zenéjét Győre szerezte. »Történik egy alföldi faluban. Szín : a falu piaca, egyik oldalon a Kállay-kúria, másikon Sasné kis háza. Szereplők : Kossuth, Nagykállói Kállay Menyhért földesúr, Miklós fia, Sasné özvegy parasztasszony, Lukács fia, Terka lánya, Balajthy Ábrahám református pap, Koczog Péter rektor. Hajdu, káplár, kis-bíró, szolgabíró, nép, katonák, Kossuth kísérete«. Ennyi diákot mozgatott meg a fiatal préceptor a színpadon.

A darab cselekménye és mondanivalója röviden a következő. Miklós, a földesúr fia beleszeret Sasné jobbágyszony lányába, Terkába. Nem törődik apja osztálygőggyével, nem fél a kitagadástól sem. Közli a falu papjával Balajthyval, hogy Terkát feleségül veszi. A pap jogosnak mondja érzelmét, mert hiszen ime »Szabadság, Egyenlőség, Testvériség« van írva Kossuth zászlajára. Kállay mennydörgős »attateremtetté«-vel átkozza Kossuthot, csak tegye erre a lábát, és kerüljön keze közé ez a jobbáglázító. Terkáért pedig hajdú jön, hogy robotba hajtsa, Sasnéra exekuciót küldenek és dobra ütik minden holmiját. Az utolsó nagy jelenetben jön a voltaképpeni drámai kibontakozás ; megjelenik Kossuth és nagy beszédet mond. Mondanivalóját ugyan a drámai helyzethez alkalmazza, de retorikájába állandóan belejátszanak a július 11-i beszédének válogatott passzusai. Tájékoztatja a népet, mi történik szerte a hazában. Ilyeneket mond : »öröm és gyászhirt hozok. a Kárpátoktól le az Adriáig ... hat millió ember lett szabaddá ... De a haza veszélyben van«. Kállayhoz fordulva a nemesi hazafiság pislogó üszkeit Berzsenyi ódáiból vett idézetekkel gyűjtja lángra. Oly sikerrel, hogy a földesúr beleegyezik fiának a jobbágy Terkával való házasságába. Kossuth maga adja áldását a frigyre, mely immár a nemesi-népi érdekegyesítés jelképévé lesz. Így éneklük aztán jobbágy és földesúr egyszívvvel együtt a Kossuth-nótákat Győre Károly zenéjére. A játék görögütéssel ér véget.

A darab hű tükrö a kor fellengzős Kossuth-kultuszának. Drámai erő még nem jelentkezik, a dikció, különösen Kossuthé még mesterkelt, de a típust, a jellemet már megfogja. A földesúr és Koczog rektor alakjában, úgyisintén az exekúcióban is már-már a *Ludas Matyi* csíráját érezzük. Munkanaplója így folytatódik tovább, szeptember 28-ig :

»Szept. 21. A két civis ötlete s első fogalmazás.

22—23—24. Tanítás. Olvastam sok mindenfélét.

Makóval, Gulyással, dr. Kovács Jenővel levelezés.

Letisztáztam a Szerlem Iskoláját s levéllel elküldtem Jankának.

Alig egy hónapig tartó helyettesítése idején magyart és latint tanított a III. és IV. osztályban. Ma élő egykori tanítványainak igen halvány emlékü maradt róla. Az új pályázat szeptember 28-án dől el, a tanszékre Olti Mózeszt választják meg. Érdekes, hogy harmadsorban, oklevél nélkül, — Mórictot is jelölik. Ebben az évben különben, két Móríczi fiú is tanul, a kisújszállási gimnáziumban, Dezső már érettségire készül, Miklós V. osztályos. Sőt Pallagi László, otthagyva kovácsműhelyét, öreg fejjel, igazgató öccse segítségével vizsgázgat s rövid időre itt telepszik meg, mint telekkönyvi írnok.

Zsigmond még októberben Kisújszálláson van, aminek bizonyossága, hogy egy Farkas Piroska nevű kislánynak az emlékkönyvébe verset jegyzett. Piroska ma is él és állítása szerint Dobos bácsi táncanfolyamán egy ösztánc alkalmával ismerkedtek meg. A lány tizenhárom éves. A futó ismeretség emléke ez a könnyed, játékos, talán nem is eredeti emlékkönyv-versike :

*Kedves Piroska !*

*Folyókba ömlenek források  
És a tengerbe a folyók,  
Szelek ajkán a sóhajtasok  
Egymásba által olvadók.  
A világon semmi sem állhat  
Magában. Egy törvényt követ :  
Egyik a más lényébe olvad,  
Mért nem enyémbé a tied ?  
Nézd, a hegyek az eget csókolják,  
Egy hullám a mászt öleli,  
Virág s lomb egymást átkarolják  
Szerelémmel, vággyal teli.  
Földet csókolja a napsugár,  
Holdsugár a tengereket.  
Ez a sok csók mondd, mit ér mind,  
Ha te nem csókolysz engemet.*

*Móríczi*

1902. okt. 6.

Pallagi Gyula temetésén látjuk újra 1903.februárjában. Az alig harminchat éves fiatal igazgató január közepén influenzába esik. A sok munka, anyagi gond, erkölcsi felelősség felőrlő ellenállóképességét, szinte átadja magát a pusztulásnak. Egy régen betegeskedő barátjának ezt írja : »azon az úton, amelyre te oly régen készülsz, én már elindultam, az influenza nem egyszer szerzett már meglepetést a világnak...« Betegsége tüdőgyulladásba megy át és február 8-án sejtelve beteljesült : a krízist nem bírta ki szervezete, belehalt.

Móríczi Zsigmond, az egyre nevesebbé, országos hírvé lett író élete végéig megtartja kapcsolatát Kisújszállással. Annak társadalmát, — s benne az ország képét, bajait, problémáit — még csak ezután figyeli és ismeri meg igazán. Országjárásába, életébe, műveibe mostmár szervesen beletartozik ez az alföldi kisváros a maga tipikusságával, sajátosságaival. Érdekes, hogy az egykori zárkózottság iskolatársaival szemben a *Hét krajcár* megjelenése után teljesen felengedett. Osztálytársaival valósággal keresi a kapcsolatokat, a legbarátságosabb közvetlenséggel beszélget el velük az elmúlt diák évekről. Schwarcz Arthur debreceni ügyvédet ottjártakor gyakran felkeresi. Kisújszálláson el nem mulasztja azokat a házakat felkeresni, ahol valaha járt. Megindító az az áhítat, ragaszkodás, amellyel ifjúsága emlékeit keresi és ébresztgeti. Elhossa »szerelmes Alföldjére« feleségét, családját is. Eljárogat az országos vásárookra, feltűnik ártatlan kíváncsi arca, amint a vásárosokkal, parasztokkal beszélget. Ott ül a süllyedő magyar mocsárvilágban, a vad, műveletlen, pusztuló birtokos kisurak közt és jegyeztet.

Az alföldi parasztvárosról, mint az elmaradottság megtestesüléséről rajzol eleven képeket műveiben. Sokszor felemlegetett nemzetgazdasági problémája az először itt látott »hortobágyi koksz«. 1923-ban ilyen című riportjában írja : »az első érzésem az undor volt és mély megvetés ennek a népek az izlésével szemben. Huszonöt évvel ezelőtt, mikor Kisújszállásra kerültem diáknak, utálattal és rémülettel teljes érzéssel éreztem, mikor rájöttem, hogy mivel fűtenek ott a gazdaemberek. A kisújszállási udvarban hosszú sorban zárogatásra kivetett vályogot láttam, amint négy-öt rétegben egymásra volt rakva, likacsosan, hogy a szél járja.

— Tudja-e az úrfi, mi a tőzeg? — kérdezte hamiskásan a háziasszony, — igen derék értelmes, józsu parasztasszony. — Mer ha nem tudja, hát ez az. Közelebből megnézve ismertem fel, hogy az istállóból kihordott szalmás trágya van vályoggá gyúrva. — Ebből építenek? — kérdeztem csodálkozva? — Ezzel főzünk! — Elszörnyedve s hitetlenül néztem rájuk, csak hosszas magyarázat után hittem el, hogy az egész városban a gazdanép mind istállótrágyával fűt.

Levonja a tanulságot: Kisújszálláson nem trágyázzák a földet, meg is van az eredménye, mondja, mert »az utolsó tíz évben, ahányszor Kisújszállásra megyek, minden nyáron elpanaszolják a gazdák keserű érzéssel... hogy a termés minden esztendőben rosszabb, már a határ nagyrésze a vetőmagot sem adja meg...« És harcol ez ellen a káros népszokás ellen, amit a Hajdúságban is megtalál.

Megelevenednek műveiben e táj jellegzetességei, a szikes tavak, semlyékek, egykori nádasok világának maradványai, a pusztaság, ahol itt-ott állong egy vadkörtefa. Látjuk a város alatt a szélre váró malmokat, benn a hosszú poros főutcat, amelynek közepén most fúrtak egy ártézi kutat, e körül tolong az embervásár. A magas kerítések mögött meghúzódó rideg házakat, kopasz udvarokat látunk. A városháza körül egy-két emeletes épületet, egyik a bíróság, ahová a fiatal ügyvédbajtárok járnak tyúkperekkel, másik a Nagyfogadó (»nagy-piszkos«), ahol a kevésbeszédű, vastagtréfájú civisek, kisurak spriccert isznak a perzselő hőségben, az idegeneknek, könyvvigéceknek harmadnapos sert mérnek. Ime, ezt a világot, melyet akár Kunterebesnek, akár Porvárosnak, vagy akárminek hívnak, itt látta meg, és ez a világ itt döbbsentette meg őt.

Móricz ezt a világot, valóságot a maga mozgásában, fejlődésében ragadja meg s ahogy leírja, ábrázolja, amit kiragad belőle, abban benne van sajátmagának, művészetének fejlődése is. Kisújszállásról vett témáiban benne rejlik Móricz fejlődésének halvány körvonala is. Hogy miként láthatta ifjúkorában például, annak érdekes dokumentuma a *Videki hírek* c. hosszabb elbeszélése. Már a *Fáklyát* is megírta, mikor ez megjelent, ez a derűs realizmussal írt, lazán összefűzött kúnsági képsorozat. A kisvárosi vezetőrétegnek, nagygazdáknak az életéből vette mondanivalóját, alakjai mögött mosolygó, megértő rokonszenvvel áll az író. Itt még az eseménytelen élet derűje, a kisvárosi vásárnapok verőfénye ragyog a Nagyújság »tűzőn előtti ideje«-ből. A diák emlékei ezek, a »vaskor« kísérletezése, a móriczi írások későbbi komor drámaiságát, kritikai élet hiába keressük. »Ránézek az emberek arcára és lerajzolom őket« — mondja az újságíróval s ebben egy kis öniróniát is sejtünk. Ott látjuk a diákot is a korrepetitor bumfordi nagydiákjában a doktorék uzsonnáján. Így láthatta akkor, mikor köztük élt.

A Kúnság regényét írja meg itt hallott történetekből, emlékekből a *Kerek Ferkó*-ban. Még akkor élnek ilyen legendák az uralkodó rétegekben, ahol ő is megfordul. A romantikus mult éled fel benne s ahogyan hőstét megformálja, meséjét gigondolja, a feudális konzervatív irányzat felé tesz egy lépést, visszafelé a *Hét krajcár*, *Sárány* stb. után. Fejlődésének ebben az általános demokratikus szakaszában nem egyedülálló ez. Foglalkoztatja képzeletét e »különös fajtának«, ezeknek a »fekete embereknek«, a kúnoknak az életmódja, szokása. Hajlandó még elszigetelten, a magyar társadalmi fejlődésből kiszakítva látni őket, feloldani azt a rokonszenvet és idegenséget, mely benne él irántuk; Mikszáth után, sokkal kevesebb kritikával hajlandó olyan illúzióra, hogy a nagybirtok és a dzsentrí még megmenthető, ha a néphez közeledik. A nép, a nomád pásztorvilág sokkal inkább etnográfiai érdekességként jelentkezik, mint már eddigi műveiben. Egyik alakját, annak elmondott régi meséjét, a halasi Dénes bátyóét a *Magyar Nyelvőr* 1879-es számából vette át szóról-szóra. Meglátja azonban már a dzsentríhez törleszkedő, annak pusztulására leső, ünneplőbe öltözött zsíros parasztságot, amelyről különösen Daruka Lukácsban teremt eleven, hiteles, undorítóan visszataszító típust.

A polgári demokratikus forradalom napjaiban, 1918-ban, amikor a földreform kezd pusztá ígért maradni és elindul az író, hogy magát a népet szavaztassa meg, december 8-án megjelenik Kisújszálláson is. Az ismerősök, a Kaszinó Egylet tagjai a *Kerek Ferkó* híres íróját várják benne, a derűs történetek elbeszélőjét. Csalódásukra Móricz a földkérdés legizgatőbb problémáira tér rá. Erre a kérdésre azonban ez az értelmiségi réteg nem-mel felel. Több cikkében, később is megemlékezik erről, hogy mennyire elszakadt ez az értelmiség a néptől, valósággal úgy él közötté, mint az angol gyarmaton élhetnek az angol urak. De gondosan összegyűjti ellenvetéseiket és huszonöt pontban viszi a parasztság elé, hogy mintegy szembe-sítve őket adja meg rájuk a választ.

Itt kerül szemtől-szembe először a kúnsági néppel, most látja meg ennek a városnak az igazi arcát, méri fel helyzetüket a szikes határ, a háború okozta nyomor perspektívájából. Nyoma sincs a romantikus »kún-szemlélet«-nek. Maga előtt látja a kettészakadt várost. A *Vasfejű kúnok* közt c. riportjában a vasfejűség már egyik oldalról az elzárkózást, másik oldalról pedig a konok, kártalaníthatatlan földosztás követelését jelenti. A nép ilyen egy-



szerű logikával válaszol az ügyész ellenvetésére: »A Kerek család, a Várady család hol szerezte a földjeit? Ajándékba kapta a királytól... De nincs király, nincs korona, a föld itt maradt a népeknek.« És Móricz ebben a népszavazásban határozottan a nép mellé áll. (*Népszavazás*. Esztendő, 1919.) Ezt s később a Tanácsköztársaság idején tanusított magatartását a város vezető körei sosem felejtették el azután. Az, hogy egyesek dühösen vitatták, tagadták Móricz emberi és írói nagyságát s a »gyáva diákra« emlékeztettek érveikben, mintsem műveire, — főleg ide vezethető vissza. A harmincas évek elején Pápay Pál előtt, — aki a forradalom idején hadifogoly volt — fanyar hangon emlékezik meg kisújszállási szereplésével kapcsolatban az intelligencia magatartásáról s ezt a megjegyzést teszi: meg vagyok győződve, hogy nem azonosították volna magadat a kisújszállasiakkal.

Móricz nem törődött a véleményükkel, ismerte ezt a gerinctelen kasztot. Mintha mi sem történt volna, megkereste őket, leült közéjük, megtalálta velük a hangot. Írt róluk derűsebb színekkel, apróbb történeteket. Leleményes taktikával építette tovább figyelőállásait, néki az élet kellett, modellek kellettek. Simon Elemér birtokost egyszer arra kéri, írjon, küldjön neki történeteket, anekdotákat. Küldözgetett is ilyeneket Simon. Egy idő után azonban, — mint mondta — oly »izetlenül kiforgatva«, elrontva a csattanóit, olvasta viszont történeteit a Móricz-íráásokban, hogy nem küldött többet azután. Kritikai realista korszakának kibontakozására nem kevés hatással vannak Kisújszálláson és környékén szerzett tapasztalatai. Nem hagyja ki felolvasó körútjaiból sem. Lemondóan konstatálja, hogy »Kisújszállásra még híre se jut el az új könyveknek«. (*Ez a magyar kultúra*). Mikor 1929. decemberében a *Nyugat* szerkesztője lesz és tiszteletpéldányokat küldözget, Nagy Gézának is küld, igaz, éppen ebben a számban jelent meg az *Esőleső társaság*. Ez a hadbíró-ezredes az, aki haláláig »Zsiguci fiannak« kész tekinteni és házáat, vendégszeretétét mindig készen tartja számára. Móricz él is ezzel a vendégszeretettel s az *Úri muri*, *Forr a bor*, *Esőleső társaság*, *Rokonok* alakjai történeteit formálódznak itten. »Nagyon gazdag zsákmány volt számára akkor ez a város. Egyszerre kapott anyagot a *Forr a bor*hoz és a *Rokonok*hoz —,« írja Móricz Virág az *Apám regényében*.

Ami még idilli volt a *Kerek Ferkó*ban, az már az *Úri muri*ban és az *Esőleső társaság*ban a reménytelenség, pusztulás félelme képévé sűrűsödik a kúnsági puszták felett. Döbbenetes képe az úri érzéketlenségnek, vadságnak, kultúrátlanságnak. Csupa leleplezés, nem törődve a modellek véleményével, mint azok sem, soha az övével, övele. A *Nyugat*ban megjelent cikkében Kisújszállást, Karcagot említi története színhelyéül, de a dszentri pusztulásának annyira tipikus, országos ábrázolásává válik, hogy modelljeit céltalan lenne keresni is. A vendégfogadó, ahogy »elbámulva, elborulva áll az alföldi izzó napsütésben, a ráboruló széles porkupola alatt, minden zuga és minden téglája élő tanúja a magára maradt magyar temperamentum vergődő és verekedő tombolásának...« nem is a milléneumi kor, — amelybe helyezi, — hanem a leplezetlen jelen: a Horthy-kor világa. Ugyanezt a halálos légkört érezzük a *Forró mezők* Nyírségében is. De a pusztulás talán sehol sem lehetett oly sajátosan és tipikusan érzékeltethető, mint ebben a kietlen, esőtlen, cserepes kúnsági tájban. Az *Esőleső társaság*ban, az *Öreg pásztor* c. elbeszélésében mintha hangban, attitűdben visszalépne egyet, hogy »ezt a becses, régi, nagyértékű osztályt« megérteni próbálja, de menteni már soha többé. Hallik minden sorából a végítélet kongása. Nem eső jön ide, hanem vihar.

Móricz típusalkotó, ábrázoló művészete, kritikai realizmusa bontakozik itt ki, egészen addig a magaslatig, ahol az alföldi városokból, kisebbekből, nagyobbakból megteremti a *Rokonok* városát, a panamák lápvilágát, Zsarátnokot. Ez már egyikkel sem teljesen azonos: a táji, helyi jelleg tartózkodóan háttérben marad s mégis mindegyik benne van, egyéni vonásaival is, hogy mindegyik magára ismerhessen. Méltán láthatjuk benne eddigi fejlődésének, kritikai realista korszakának csúcát.

Írói fejlődésének harmadik szakaszában, a népforradalom útjának keresése idején, — pontosabban a *Bál* megjelenése (1936) után elszakad ettől a világtól, kapcsolatai megszűnnek Kisújszállással. Meghal őrákkori pajtása, Nagy Géza is. 1939-ben, mikor a Kerek család egyik tagja, Ferenc, a fiatal orvos meghallja, hogy film készül a *Kerek Ferkó*ból, felkereste Leányfalun, felajánlotta anyagi segítségét, tanyáját a felvételekhez. Élete utolsó — vagy utolsó előtti — tavaszán egy déli órában a gimnázium igazgatói lakásának ablakából az igazgatóék látták, amint bejön a kapun, a kertben fel-alá sétál, eltűnődve, feltartott fővel nézegeti, szinte méregeti, több mint négy évtizeddel ezelőtti ifjú éveinek színhelyét, aztán fejét lehajtva visszafordul és bő köpenyét összefogva kiballag a kapun. A lakásba már nem kopogtat be: új tanár lakik benne. Akkor már nincs itt senkije, se barát, se ellenség, akinél udvariassági vizitet tehetne, csak annyi időre, hogy szomjas tekintetét megitassa az ifjúkor emlékeivel.

A gimnázium homlokán ma az ő neve ragyog és bent a falában márványtábla örökíti meg egykori nagy diákja emlékét.

## »ADALÉKOK A NYUGAT TÖRTÉNETÉHEZ«\*

A XX. századi magyar irodalomtörténet munkásai csak hálával tartozhatnak az Irodalomtörténeti Közleményeknek, hogy alig pár esztendővel Schöpflin Aladár halála után máris lehetőséget nyújt a schöpflini hagyaték részletesebb megismerésére. Hogyha arra gondolunk, hogy a Goncourt-testvérek naplóját még félszázad után sem tehetik közzé az örökösök s hogy a Schöpflinnel egyidőben elhalt Bernard Shaw hagyatéka is évekig, talán évtizedekig tilos terület marad a kutatóknak, a mi fiatal Nyugat-kutatóink valóban szerencséseknek tarthatják magukat, mert hiszen a holt nyugatosok életét, műveik kéziratait máris vígan elemezhetik, a még élő és köztünk maradt nyugatosok segédletével és tanuságával, mint ahogy azt Belia György és Sándor Anna tehette a Schöpflin-hagyaték első feldolgozásával. Mindamellett az a kortárs, aki félig a Nyugat-korhoz, félig meg a jelenhez tartozónak véli magát, valahogy olyasmit érezhet e hagyaték közlésének s főképpen magyarázatainak olvasásakor, mint az angol renaissance híres tudósa, Walter Raleigh, aki nem merete folytatni megkezdett világtörténetét, mikor egy ablakából látott verekedésről egyik barátja egészen más, ha ugyan nem ellenkező leírással szolgált neki: hogy merjen írni régi dolgokról, ha a szemével látottakat mások annyira másképpen látják? Mert ha Schöpflin maga nem is (az adalékok kizárólag hozzá intézett leveleket tartalmaznak), de a hagyaték magyarázóí kisé váratlan következtetéseket vonnak le közleményeikből s bonyolítja a dolgokat, hogy ezek a következtetések nem egyszer ellentétben állnak magukkal a magyarázott szövegekkel. Nem szólva arról, hogy aki Osvátot vagy netalan Babitsot ezekből az adatokból s főképp a hozzájuk fűzött magyarázatokból óhajtaná megismerni, félő hogy nem kapna róluk sem teljes, sem igazságos képet. S mit szólna vajjon maga Schöpflin, ha azt látná, hogy levelesládáját az ellen az Osvát és Babits ellen használják fel, akikhez ő egész életében változatlan szeretettel ragaszkodott? Valószínűleg mosolyogna, mert bölcs volt és türelmes, bár félő, hogy mosolyában több volna a rezignáció, mint a helyeslés.

Minden Schöpflin-barát örül annak a meglehangú méltatásnak, amelyben az adatközlők Schöpflint mint Ady barátját s mint a Nyugat íróinak közvetítőjét részesítik. Schöpflin, mint annak idején már Tolnai Gábor is írta, elsőnek érdemli meg az új magyar irodalomtörténet Nyugat-értékelőinek a figyelmét, akik sokszor, — többször is, mint hinnék — meglepően egy véleményen lesznek vele. Legfeljebb azt mernők helyesbíteni ebben a rokonszenves méltatásban, hogy a régi, vagy legalább is Schöpflin-kori Vasárnapi Ujság, jóllehet »képes családi lap« volt egy konzervatív kiadó, a Franklin-Társulat kezében, nemcsak csupa »limlomot« és »vásári portékát« közölt, hisz egészen 1910-ig maga Mikszáth volt a főmunkatársa s itt jelentek meg nemcsak Ady, Kaffka és Móricz egyes írásai (mégpedig vers is, próza is mindhármuktól), hanem Krúdy, Nagy Lajos, Bársony István elbeszélései, Babits, Tóth Árpád, Kosztolányi, Juhász Gyula, Lesznai Anna, Nagy Zoltán, Balázs Béla versei is. Minden valószínűség szerint mindez nagyrészt Schöpflinnek, az ő éles szemének és baráti támogatásának köszönhető: ezzel tette lehetővé a már-már megkövesült hetilapnak, hogy a század tízes éveiben az új időkhöz alkalmazkodjék (akkor lett pl. Molnár Ferenc is a Franklin-Társulat szerzője) s ez főképp a lap könyvszemléjében, Schöpflin rovatában volt nyilvánvaló. Hányan voltak akkoriban, különösen vidéken, akik Schöpflin e szép, tömör, nyugodt és tartalmas kis cikkei nyomán szereztek csak tudomást Adyról és Móriczról, Babitsról és a Nyugatról! De ne higgyék az adatközlők, hogy Schöpflint »szerette« a konzervatív tábor: Schöpflin akkor még semmiképp sem volt a Kisfaludy Társaság tagja (és ha az lett, csak sokkal később, jóval Babits és Kosztolányi után, akik maguk is évtizedek múlva, 1930-ban kerültek be a Társaságba) s művei is legnagyobbbrészt nem a Franklin-Társulatnál, hanem idegen kiadónál

\* Belia György és Sándor Anna *Schöpflin Aladár hagyatékából* című közleményét, mint annak idején megjegyeztük, vita megindítására adtuk közre. Örömmel adunk tehát helyet Gyergyai Albert cikkének, de jelezni kívánjuk azt is, hogy a felmerült kérdéseket ezzel korántsem tekintjük tisztázottnak. A vitához legközelebb Király István szól hozzá. Szerkesztőség.

jelentek meg. Közvetítő szerepe a konzervatív olvasók felé így is, ilyen légkörben is igen jelentékeny volt: ezt azonban nem annyira a konzervatív körök »szeretetének«, mint a maga derűs, higgadt s épp azért oly meggyőző érveinek s egyéni szeretetreméltóságának köszönhetette.

Az adatközlők a Schöpfunghez írt levelekkel próbálják bizonyítani, hogy a Hatvany-Osvát-ügyben, vagyis a *Nyugat* egy hőskori válságának felidézésében minden bűn és felelősség kizárólag az egyik félt, vagyis Osvát Ernőt terheli. Minthogyha csak félnének attól, hogy a közölt levelek nem eléggé perdöntők — az adattári közlésen túllépő buzgalommal tárgyalják, mennyire tévedett Osvát, milyen makacs fanatizmussal harcolt, milyen »kevés-szemponútú volt az ő esztéticizmusa« (sic), milyen »provokáló hangon« nyilatkozott ebben az ügyben, milyen »konok és durva« volt ellenfelével szemben! Mindez azonban egyáltalán nem derül ki az itt közölt levelekből, sőt ha Hatvany nyilatkozatát (amely Osvát meddőségét, impotenciáját, élethazugságát, sőt hazugságát hánytorgatja) összevetjük Osvát levelével, lehetetlen nem éreznünk Osvát rövid nyilatkozatának szigorú, szinte zord hevét s azt az erőfeszítést, amellyel a Nyugat-mozgalom nagy eszményét, az irodalom függetlenségét hangsúlyozza, — korántsem a társadalomtól, korántsem a forradalomtól, hisz ott volt Ady! ott volt Móricz! hanem az erkölcsi engedményektől, az üzleti megalkuvásoktól való függetlenségét! Mert miről volt szó ebben a vitában? nemcsak két fiatal literátor egyéni nézeteltéréseiről, nemcsak Ady fenyegetett, vagy fenyegetettnek vélt egyeduralmáról, hanem egy olyan irodalmi orgánumnak a fenntartásáról, amely Tisza majd Horthyék korában, az Új Idők, a Színházi Élet s a Pesti Futár korában, a sajtó, a bankok és a pártok gyönyörű összjátékának légkörében a legmagasabb, legigényesebb, legnemesebb irodalom megteremtését, ápolását és terjesztését tűzte ki célul, a legnagyobbak, vagyis Ady, Móricz és Babits művei körül. Osvát mint szerkesztő, mint kritikus, nem érthette be, nem érte be a meglévő értékek védelmével, hanem fáradatlanul kereste az új vagy felfedezetlen műveket és tehetségeket, nemcsak a »gimnázisták« között, hanem a félretolt vagy elfelejtett idősebbek körében is. Ezekből a levelek közül s a különböző nyilatkozatokból nem az derül ki, hogy Osvát tévedett (a Nyugat hosszú évtizedei, fennállása annyi vihar között s a »felfedezettek« névsora mind-mind Osvát igazát hirdeti s nem kevésbé Schöpfungnek a cikkben is közölt Lovik-tanulmánya: Osvát éppen a Lovikok drámáját akarta megakadályozni), hanem hogy akkor is, mások is kétféle felfogás állt szemben a szerkesztés és a kritika elveiről és feladatáról. Vannak, mint Ady, vagy Bíró Lajos, vagy Hatvany, vagy Kabos Ede, akik a kritika fogalmát azonosítják a már fémjelzett nagyok, a beati possidentes birodalmának felmérésével, további megerősítésével és kiterjesztésével s ak k szerint, ha nem is mondják nyíltan, a kritikus érje be a már befutott nagy tehetségek magyarázatával és magasztalásával s az olvasók seregének hozzájuk való terelésével — vagyis a nagyok vulgarizálásával. Mindez valóban szükséges s voltak és vannak kritikusok, akik csakugyan ebben látják egyik, ha nem is egyetlen feladatukat. De mi lesz — de mi lett volna — a többiekkel, a gyengébbekkel, a habozókkal, a csüggedőkkel, azokkal, akiknek öntudata, termőkedve, szerencséje nincs mindig egyenes arányban határozott, de kényesebb és sértékenyebb tehetségükkel? Osvát ezeket mentette meg a kételytől, a részvétlenségtől, a hallgatástól, sokszor az öngyilkosságtól (bár, igaz, nem egy »széplelket« is rászabadított az irodalomra) s így teremtett írókat, olvasókat, irodalmi légkört, így tudott méltó környezetet adni a Nyugat legnagyobbjainak (még akkor is, ha ezek olykor joggal vagy jogtalanul berzenkedtek a sok fiók-lángész ellen) s így vezette a Nyugatot körülbelül húsz esztendeig, — a Nyugat történetírója majd el fogja mondani egyszer, micsoda szirtek és viharok, micsoda válságok és veszélyek között (amelyekből a Hatvany-ügy csak az első volt, de nem az egyetlen), konokul, eltökélten, egyoldalún, mert hibáiban voltak erőnevei s erőneveiben a hibái. Ma már, több mint negyven évvel a Hatvany-Osvát-ügy után, az utókor, úgy gondolom, egyforma megértéssel nézhet »sértőre« és »sértettre«, mint a letűnt Nyugat-kornak egyformán történetív vált monumentumára s gondolom, Hatvany Lajos is, gazdag élete, életműve s tapasztalásai magáról, elnéző mosollyal emlékezhet már egy negyedszázada halott s ifjúkori ellenfelére. A Nyugat-kutatók viszont, ha majd még több adattal és tanúsággal fognak rendelkezni, Osvát sokat emlegetett »esztéticizmusa« mögött egy harcos, nemes, erkölcsös literátort fognak megismerni, akinek »esztéticizmusa« védekezés volt s mentsvár az akkori közélet mindent elárasztó mocsarában, tiltakozás a hivatalos, hazug és szolgai kultúra ellen s erőtartalek jobb idők bátrabb és szerencsésebb fiataljainak. S az ugyanannyit emlegetett »meddőség« se akadunk fenn: egyrészt, ha összegyűjtjük fiatalabbkori írásait, ezek több kötetre terjednének, másrészt az ő termékenységét túlságos önkritikája bénította meg elsősorban s az a vágya, hogy, mint Mallarmé, egyetlen könyvbe tömörítse minden ember- és életismeretét. S a Nyugat több mint húsz évfolyama méginkább cáfolja a meddőséget: hány írónak segített tevékenyen művei jobbátételében, alkotókedve fellendülésében, önbizalma megerősödésében! hánynak adott ízlést, kultúrát, stílusleckét s nem egyszer témát is s hányat tett jobbá, bátrabbá, műveltebbé, mindenképp nagyobbá! A Nyugat nagyjai természetesen Ady, Móricz, Babits és társaik maradnak, de ha a Nyugatra a maga egészében s történetében gondolunk, lehetetlen



megfelelkezünk erről a korán fehérhajú, feketeruhás, égőszemű, mindig másokat olvasó s mindig másokért dolgozó Szerkesztőre, akihez járulni egy rossz világban tisztaságot jelentett és tisztességet, akinek lapjában megjelenni irodalmi és erkölcsi elégtétel volt s aki, mint Kazinczy Széphalomról, kis pesti kávéházakból sugározta a kultúrában, az irodalomban, az írott betűben való hitét, talán nagyon is mereven, de semmiképp sem haladásellenesen, sem pedig olyan ellenszenvesen, mint ahogy a Schöpfung-hagyaték közlétevéi állítják. Egyébként nézzük meg magát Schöpfungint, mit mond az egész szóbanforgó ügyről XX. századi irodalomtörténetében: »Az írók túlnyomórészt Osvát mellé álltak, őt ismerték és szerették«; majd pedig: Osvát »feláldozta a folyóirat kelendőségét, de megőrizte szellemi és erkölcsi színvonalát«; végül: Ignó szerint is Osvát akadályozta meg, »hogy a Nyugat kéthetenként megjelenő napilappá váljon«. S ha most megegyeszer elolvassuk Adynak Schöpfunghez intézett levelét, amelyben nagyon is elismeri Osvát szerkesztői érdemeit s inkább a két ellenfél között, mintsem csak egyik oldalán áll (»Osvát nagyszerű ember, nemes, finom, érdemes« — »Nem tudnék nála jobb szerkesztőt« — Osvátot »félreállítani nem lehet« — »Osvát adott karaktert a Nyugatnak«) — állíthatjuk-e azt, amit a két Schöpfung-kutató állít, vagyis hogy Ady »fenntartás nélkül« Hatvány pártján állott és »hogya közvetített is, mindig Hatványnak adott igazat? s eldönthetjük-e olyan egyszerűen, ahogyan ők eldöntik, hogy melyik felfogás volt haladóbb az akkori körülmények között, Osvát »esztéticizmusa«-e vagy Hatvány »irodalompolitikája«?

\*

Az adatközlés egy másik része Ady és Babits egymásközi viszonyát igyekszik megvilágítani, azonban inkább rég megjelent Schöpfung- és Babits-cikktörödékek, részben egy csak megemlíttett, de nem közölt Babits-levél nyomán, viszont annál több egyoldalú értelmezés hozzáadásával. Mindenki tudja, hogy a fiatal Babits, mint a fiatal Kosztolányi s mint bármelyik fiatal költő, féltékenyen vigyázott a maga külön költői módorára és magatartására s különösen arra, hogy ne essen, mint annyi más kortárs, Ady kritikátlan utánzásába. Nevezhetjük ezt hiúságnak, különködésnek, önvédelemnek, de a költő elemi joga, hogy ragaszkodjék a maga vívmányaihoz s hogy azokat más költők vívmányaival szemben is fenntartsa. Babits költői szemlélete különbözött az Adytól, rokonabb volt — kezdetben — volt egyetemi társával, Kosztolányiával s érthető, hogy a két barát egymásközt, magánlevélben vagy beszélgetésben, gátias nélkül vitatkozott a kor legnagyobb költői jelenségéről; nem azért, hogy trónjáról leszállítsák, ez, tudták, amúgy is lehetetlen, hanem hogy a maguk költészetét jobban védhessék és fejleszthessék. Kosztolányi sokkal később, jóval Ady halála után, indított is egy tisztára esztétikai Ady-reviziót, amelyet Babits egy pillanatig mintha követni látszott volna, de aztán mégsem követett, sőt egyenesen ellene fordult s ez is hozzájárulhatott Babits és Kosztolányi barátságának fokozatos elhidegüléséhez. De azt, amit a fiatal Babits 1906-ban és magánlevélben írt Kosztolányinak, lehet-e, szabad-e mértéknek venni Babits végleges Ady-értékeléséhez? Igazságos-e ennek alapján Babits »Ady-ellenességéről« szólni s ezt minden egyes cikkébe és nyilatkozatába beleolvasni, mikor az évszámok és a körülmények állandóan változnak s mikor Babits későbbi és részletes Ady-tanulmányai mindennél világosabban beszélnek? Egy költőnek nemcsak tehetsége, hanem a kortársakhoz való viszonya is fejlődhet; maga Hatvány Lajos is, akit pedig Ady egyik legállandóbb hívének tarthatunk, nem vallja-e be valamelyik első Ady-tanulmányában (ha jól emlékszem, a Huszadik Században) hogy a költőt sokáig egyáltalán nem tudta megkedvelni? A *Szonettek* és az *Arany Jánoshoz* című Babits-versek 1910 elején jelentek meg a Nyugatban, kötetben meg 1911-ben »(Herceg, hátha megjön a tél is ...«) a *Festett cél* című szonettel együtt s valóban »nem véletlen«, (ha nem is oly értelemben, ahogy az adatközlők sugalmazzák), hogy a három vers szorosan egymásmellé került a könyvben. Babits művész volt s verseit tervszerűen, organikusan helyezte el könyvében: így jutott egymás mellé hat vers, csupa szabályos szonett, az említett három versen kívül *Hephaistos*, *Homeros* és *Igelelő Beloved, o beloved*. Mindezek után ezek a versek nehezen hozhatók kapcsolatba egy még 1906-ban írt, majdnem diákkori magánlevéllel s még kevésbé azzal az 1909-es, ünnepi Ady-számba írt Babits-cikkkel, amelyről az adatközlők is kénytelenek elismerni, hogy ott Babits »bizonyos tekintetben már elismerően nyilatkozik Ady verseléséről«, mindamellett jobbnak látják az egészről csak két, szerintük »jellemző« részt idézni, holott ez a két idézet egyáltalán nem jellemző az inkább magasztaló cikk egészére. Babits Ady-ellenességét az adatközlők annyira bebizonyítottak velük, hogy még az ezt cáfoló Schöpfung memóriáját is kétségbe vonják és tovább is rosszallják Babits »emberi magatartását«. Az, hogy Babits Ady-értékelése — mint közben az íróké, a sajtóé, a közvéleményé — állandóan tisztulhatott, a mi adatközlőinknek egyetlen, egyszer sem jut eszébe — sőt egy újabb fordulattal Babits Petőfi-Arany párhuzamát holmi felfedezésként Ady-ellenes célzatúnak minősítik, mint amit Babits válaszul írt Ady Petőfi-tanulmányára! A valóságban Babits cikke egy Petőfiről és egy Aranyról szóló filológiai mű ismertetése s ugyanaz a Nyugat-szám ugyanezeket a műveket



a Figyelő-rovatban, valamint Hatvany Lajos egy külön címkéen is ösmerteti. Babitsnak nem volt szüksége semmiféle »ravaszság«-ra, hogy ezt az átlátszó s kézenfekvő Petőfi-Arany párhuzamot a maga költői szemléletének védelmére használja, hisz mindezt ő nyílt polémiákban sokkal élesebben is megfogalmazta. De ebből talán mégsem szabad azt az igen messze-menő következtetést levonni, hogy Babits vezette volna be — a polgári irodalmon belül is folytatott — Ady-védő és Ady-ellenes vitát, ez utóbbit »a tiszta irodalom jelszavának jegyében«. Az adatközlők is igen jól tudják, hogy Adyért vagy Ady ellen a Horthy-korszakban legtöbbnyire egészen más viták folytak, legkevésbé és legritkábban a »tiszta irodalom« jelszavával s hogy ezekben a vitákban az egyre növekvő és nemesedő Babits világosan és félreérthetetlenül holt költőtársa mellett foglalt állást. S mért mondják az adatközlők, hogy Ady Petőfi-tanulmánya »nyílt szembehelyezkedés volt Ignótus és Osvát esztétikájával«? amikor Ignótus esztétikája sosem volt azonos az Osvátéval s amikor ők is elismerik, hogy »Osvát nagy tisztelője volt Adynak és benne talán nem volt olyan szándék, hogy Adyt Babits előnyére háttérbe szorítsa«? (a »talán« szó mindenesetre az adatközlők elismeréseméltó aggályosságát bizonyítja).

Mindez, főképp a Babits-kérdés igen messze vezetne bennünket s elterelné a figyelmet a felvetett probléma lényegétől. Szabad-e mégis mindebből pár tanulságot leszűr-nünk? Az egyik, hogy a Nyugat hőskorát kár volna részleges és részrehajló adatokból és tanúságokból megítélni; igazi hősi, forradalmi kor volt, sok túlsággal és szenvedéllyel, sebekkel és sértődésekkel, s nem is az egyes küzdőknek, hanem a kiküzdött eredményeknek szempontjából kell néznünk az egészet. A másik, hogy a Nyugaton kezdettől fogva végesvéig nemcsak a lap feladatáról, céljáról, felfogásáról volt szó, hanem egyben létéről, sorsáról, fennmaradásáról s a kettő végzetes kuszáltsága tette olykor olyan drámaivá a folyóirat légkörét. Osvát eszményi Republikája nem a személyi kultuszon, hanem az igényes irodalom egyetemes követelésén épült s hű társa, Gellért Oszkár a megmondhatója, micsoda harcot vívott ezért legalább húsz esztendeig s mily kegyetlen körülmények között! S végül: meddig lehet és kell magyarázatokkal kísérni az irodalomtörténeti dokumentumokat, főképp, ha minden modernségük és világosságuk ellenére, nemcsak egyféleképp értelmezhetők? s ha az írott »bizonyítékok« jobb vagy rosszabb emlékezetű s jobb vagy rosszabb h szemű, de élő tanuk segítségével cáfolhatók vagy erősíthetők?

Gyergyai Albert

## NÉHÁNY MEGJEGYZÉS EGY BÍRÁLATRA

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1953 1—4. számában Fövény Lászlóné igen részletes bírálatot közöl a »József Attila Összes Művei« kritikai kiadásáról, amelynek egyik szerkesztője voltam.

A József Attila-kutatás még a kezdet kezdetén tart; sok még a megoldatlan kérdés, a nyitvalevő probléma pusztán a József Attila-szövegkutatás területén is. A József Attila szövegfilológia terén elért eredményeknek mintegy első összegezője és rendszerezője volt a kritikai kiadás; az első kísérlet erényeivel és — elkerülhetetlen vagy elkerülhető — hibáival. A kiadás még kétségtelenül további javításra, tökéletesítésre szorul; hiszen a lezárása óta eltelt alig másfél év alatt is már sok új adat, nagyjelentőségű kézirat került elő (amelyek főleg az 1923—24 és az 1936—37 évek képét módosítják) s bizonyosan még elő is fog kerülni: vannak még lappangó kéziratok, hozzáférhetetlen folyóiratok, figyelembe nem vett utalások. A kutatásnak ebben az állapotában különösen hasznosak a részletes elemző bírálatok, olyanok mint Péter Lászlóé (Tiszatáj 1953), Kémli Aladáré (A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1953) és Fövény Lászlónéé. Éppen a József Attila kutatás érdekében tartom fontosnak, hogy a legutolsó bírálattal kapcsolatban néhány megjegyzést tegyek. Ez a bírálat ugyanis egy sereg helyes megfigyelést tesz, igen sok ponton feltárja munkánk hiányosságait, helyesbíti adatainkat és új szempontokra figyelmeztet. De van néhány olyan állítása, amellyel nem tudok egyetérteni.

### 1. Néhány elvi kérdés

a) Az időrend kérdése. A bírálat jelentős része a kötet időrendjének problémáival foglalkozik; s ennek megvan a maga oka. Minden kritikai kiadásnak, de különösen az olyan-nak, amely először próbálja feldolgozni egy szerző életművét, egyik legnehezebb, de legfontosabb

feladata a művek keletkezése időrendjének megállapítása. Különösen nehéz volt ez a munka József Attilánál, ahol az eddigi kiadások a verseket részint a kötetek időrendjében (tehát kettő-öt évi időhatár között) részint a kötetekben meg nem jelent versek csoportjában, (tehát hat-kilenc éves időhatár között) közölték. A kritikai kiadás viszont megkísérelte a töredékek kivételével József Attila összes versének időrendbe állítását. Nem lehetetlen, hogy a versek 20—30 százaléknál egy-két éves eltérés, 10 százaléknál még nagyobb eltérés, a későbbi kutatás során bebizonyosodik, de azt hiszem, hogy a kiadás által megállapított időrend nagy vonásaiban s a szövegek többségénél megfelel a valóságnak. Hogy min alapszik az időrend megállapítása, megindokoltuk — talán túl székszavúan — az utószóban. Hadd ismétljem meg: főleg filológiai eszközökkel igyekeztünk meghatározni a versek keletkezési idejét (keltezések, kötet-lezárási dátumok, a versekben lévő tárgyi elemek, szövegösszefüggések); ezt igyekeztünk támogatni a kortársak között vagy elmondott vallomásaival. Rendkívül óvatosan kellett viszont bánni a tematikai, stilisztikai ismérvekkel. A költő életének és művének mostani ismeretében el tudjuk ugyan határolni fejlődésének *fő szakaszait*, másrésztől meg tudjuk különböztetni ennek a fejlődésnek *éles fordulói*; de nem hiszem, hogy egy nagyobb fejlődési szakaszon belül egy-kétes időszakokra lehetne osztani, kizárólag tematikai, vagy stilisztikai alapokon a költő művét. Egy-egy hang, gondolat, motívum, stílusesszék egy korszakon belül vissza-visszatér; az új hang és gondolat már felbukkan, amikor még él a régi; a költő szívesen nyúl vissza egy témához, egy gondolatkörhöz később is. A költői alkotás félreértésén alapulna, ha feltételeznénk, hogy a művész az év egy szakaszában például csak egyfajta verset ír. És hadd jegyezzem meg, hogy József Attilánál, például költészete 1928—29-ig terjedő szakaszában, különösen nehéz pontosan elhatárolni és pontosan időzíteni az egyes stílusirányokat; gyakori lehet itt a tévedés lehetősége. (A *Gyász és patyolat* című verset például Vágó Márta emlékiratai alapján tettük 1928-ra; és valóban: a vers hangja, megformálása nem üt ki más 1928-as versek közül. Csak a kiadás lezárása után előkerült keltezett gépiratok bizonyították, hogy a vers 1923-ból való.)

A fenti megfontolások készítették arra, hogy a Szépség Koldusa kötet verseit ne ingatag tematikai csoportosítás, hanem a biztosan megállapítható keltezések szerint soroljuk időrendbe, a nem bizonyosan keltezhetőket pedig a kötet sorrendjének megfelelően 1922 későőszére helyeztük. Így került a kiadás élére a bizonyosan 1922 április 11-ről datálható, tehát 17. születésnapján íródott *Távol, zongora mellett*. Lehetséges, hogy egyes, a kötetben található, keltezetlen versek korábbiak ennél, bár meg kell jegyeznem, hogy a *Keresek valakit* valószínűleg 1922 nyaráról vagy őszéről való, mert most felbukkant kéziratán a Nyugatnak küldött versei sorsáról érdeklődik; ezeket pedig »VII. o. t.« küldte már. A Fővenyné által ajánlott *Falakhoz* hasonló hang pedig 1922 végén, sőt 1923 elején is vissza-visszatér.

Mindezt mert meg kell tartanom s nem is tudom elfogadni azt a kettéválasztást, amelyet Fővény Lászlóné az 1923—25 közt írt, Walt Whitman hatását mutató, erkölcsi megújódást hirdető szabadversek, s az 1925 második felétől írt inkább kassákos, »forradalmibb egyértelműbb« osztályharcos tartalmú szabadversek közt tesz. Igaz, van egy csoport 1923-ban (denem 1924 s 25-ben) írt, erkölcsi megújódást hirdető vers (Tanítások, Karácsony, stb.), de ugyanabban az évben már s különösen 1924-ben a szabadversekben is megjelenik a technika, a gépek világa, a (nem ugyan osztályharcos forradalmiság, de) lázadó, harcoss, követelő hang. (Kakuk Marci, Tűz van! Ki verné föl... Szép nyári este van, stb.) Nem is szólva arról, hogy a kötött formájú versekben már 1923 elejétől ott ez a harcias, támadó, öntudatos hang. (A legutolsó harcoss, stb.) Másrészt: az 1925/26-ban írt szabadversek közt is nagyszámú az olyan vers, amelyet bírálónk csak az 1923/25 évekre tart jellemzőnek. (Hivogató, Melled két pólusa... stb.) A kérdés alapos vizsgálataig tehát e — szerintem nem meggyőző — elmélet alapján nem lenne helyes datálni a verseket; s a magam részéről fenntartandónak vélem a *Tüntetés és a Csodálkozó bogarak közt*... keltezését (1924, ill. 1926). Az utóbbi keltezésénél Fővényné az *Erősödikre* hivatkozik, mint amely állítólag 1923—24-ből való. Nos, nem is szólva a nyilvánvaló tárgyi érvről (huszonegy éve már...), egy újonnan előkerült kézirat is alátámasztja az 1925-ös keltezését. (Eszerint az látszik valószínűnek, hogy az egyidőben keletkezett *Beteg vagyok, Anyám meghalt*, s a valószínűleg valóban Rákosi Mátyásról szóló *Kopogtatás nélkül*, — az *Erősödik*-kel együtt 1925 későnyarára teendő.)

Visszont meggyőzőnek tartom Fővényné érvelését a *Vas-színű égboltban* és a *Sárga füvek* esetében. Magam is úgy látom, hogy a verseket jóval későbbre, nyilván 1933—34-re kell tennünk. Az általam sajtó alá rendezett József Attila Válogatott Művei kötetben (Magyar Klasszikusok) én is ezt a csoportosítást követtem a *Vas-színű égboltban* esetében.

Hadd soroljam fel még a bíráltnak néhány olyan időrendre vonatkozó megjegyzését, amelyekkel nem értek egyet. Az *Altató* emlékezet szerinti datálása nem 1935, mint Fővényné állítja, hanem 1936 (v. ö. Szép Szó 1938: 119.). A *Nyári délután-t Szántó Judit* megállapítása alapján, tettük 1934-re; a besorolást tárgyi okokból (pl. a »tehervonat«) is helyesnek tartom. A *Le vagyok győzve* című verset minden valószínűség szerint a Siesta szanatóriumában írta;

erre vall a vers egész tematikája és az is, hogy az eddigi kiadások a kétségtelenül ott írt *Négykézláb másztam*-mal együtt közlik. Fővenynének erre a besorolásra vonatkozó, gúnyolódó jellegű »feltételezésével« nem tartom szükségesnek foglalkozni. — A *Dalocska* és a *Mikor a szeretők szétválasztása* azt hiszem jogosult; legfeljebb azon lehetne vitatkozni, hogy szükséges volt-e mind a kettőt a főszövegben közölni. A korábbi vers vidámabb, felszabadultabb, hangja lényegesen különbözik, a későbbi, enyhén szürrealista ízű, a változatot a Márta-versek és a Medáliák szomszédságába utaló, groteszk befejezésétől.

b) A *jegyzetek kérdése*. Különös nehézsége volt a kritikai kiadás jegyzetapparátusa elkészítésének az, hogy csak a versek egy csekély töredékéről állt rendelkezésre olyan hiteles adat, amely keletkezési körülményeikre, a bennük lévő tényanyag magyarázatára vonatkozik. Az egyes versekhez kapcsolódó esztétikai elemzés, irodalom is csekély; a József Attila-filológia még a kezdet kezdetén tart. Másrészről a magyar klasszikusok kiadásának akadémiai szabályzata kimondja, hogy a kritikai kiadások jegyzetei csak a legszükségesebb, a vers megértéséhez nélkülözhetetlen szövegtörténeti, tárgyi tudnivalókat tartalmazzák s ne bocsátkozzanak stilisztikai, esztétikai magyarázatokba.

Bizonyos azonban, hogy ennek a szabályzatnak túl-merev érvényesítése hiba volt a szerkesztők részéről, s a jegyzeteknek a rendelkezésre álló csekély adatot, kevés utalást is bővebben kellett volna felhasználnia; s következtéseiben kellett volna utalni az eddigi irodalomra, a kutatások eredményeire, az egykorú bírálatok fontosabb helyeire; a jegyzetek fogalmazása is túl szűkszavú. Fővenyné erre vonatkozó megjegyzéseit helyesnek találom; s a kritikai kiadás III. kötetében a hiányok egy részét pótolni is fogjuk. Abban azonban nem látok hibát, hogy értékelésbe nem bocsátkozott a kiadás; inkább az a hiba, hogy bizonyos következtetlenség mutatkozott ezen a téren is: akár némely helyen a szerkesztők saját véleményének közlésével, másutt meg más vélemények idézésével. Az értékeléseket is tartalmazó kiadás megteremtése a jövő kutatás fontos feladata.

Mindebből azonban nem következik, hogy a jegyzetek szűkszavúságának az oka az »önálló állásfoglalástól való tartózkodás«, vagy az »egységes elvi alap hiánya«; inkább lehet szó bizonyos következtetlenségről a jegyzetek terjedelmében. Nem szívesen élek az *argumentum ad hominem* eszközével: de hadd hivatkozzam rá, — csak a magam részéről — hogy a költő fejlődésének értékelésére vagy költészete egyes kérdéseiben való állásfoglalásra a kritikai kiadást megelőzően, azt követően is több kísérletet tettem. Ez egyúttal válasz a Fővenyné bevezetőjében megbúvó arra az állításra is, hogy a szerzők József Attila életművének ismerete nélkül vállalkoztak a kiadásra. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy szükségesnek mutatkozik egy alaposabban jegyzetelt, értékeléseket is tartalmazó József Attila kiadás mihamarabbi megjelentetése.

Két megjegyzés a jegyzetekről szóló kritikához. A *Párbeszéd*-ről szóló Szántó Judit visszamelekezést (mely nem »állítólágos«) azért közöltük, hogy a költemény keletkezésének a cipészsztrájkjal való kapcsolatára mutassunk rá. — Az Illyés Gyula — József Attila valóban állítólágos és rosszindulatúan elferdített verspárbajára (az *Egy költőre* c. vers jegyzete) vonatkozó értesülésünket Illyés Gyula írásbeli (Magyar Csillag 1941: 314) és szóbeli nyilatkozatára alapítottuk.

## 2. Néhány tárgyi megjegyzés

Fővény Lászlóné bírálatának legtöbb kiegészítését, szövegre vonatkozó javítását elfogadom; néhány ponton azonban úgy látszik, tévedett ő is.

Bírálatában kifogásolja, hogy kimaradt az *Egyszerű* ez-nek a *Nem én kiáltok*-ba fel nem vett utolsó szakasza (*Hetyke kis legény e vers...*). Bírálonk téved; ez a szakasz ott szerepel a főszövegben (I. kötet, 144. l.).

Kifogásolja, hogy az *Ember ne félj* kezdetű verset nem mint az *Eszmélet ciklus* variánsát közöltük. A most felfedezett kéziratok tanúsága alapján az első szakasza az ilyen cím alatt felvett versnek valóban inkább az *Eszmélet ciklus* variánsa, a másik két szakasz azonban magában is megálló kompozíció, valószínűleg önálló vers.

Erdősen vitatható a *Modern szonett* két szövege közti értékkülönbség. A magam részéről az általunk közölt szöveget nem érezném divatosabbnak, vagy kevésbé keserűnek, mint a Fővenyné által ajánlottat. — Nem tudom mindenben osztani bírálonknak a versek csoportosítására, illetőleg egyes szövegeknek a Töredékek vagy Rögtönzések közé való iktatására vonatkozó megjegyzéseit. Míg a *Csendes kérébe* esetében meggyőzőnek látszik az az állítása, hogy az teljes vers, a többi esetben változatlanul töredéknek tartom a felsoroltakat. A *Kedvesem betegen* valóban inkább befejezett vers; a *Szerelmesem mi már...* viszont egy újonnan



előkerült gépirat tanúsága szerint a *Bibliai* második része; a *Még ne utazz el...* inkább alkalmoszerű rögtönzés, míg a *Smd Jiszroél* esetében az a gyanum, hogy itt valamilyen fordításról van szó.

### 3. Módszertani kérdések

Vannak Fővény Lászlóné bírálatának olyan módszertani mozzanata, amelyekre röviden ki szeretnék térni.

Az egyik ilyen kérdés: a kiadás lezárása után József Jolán hagyatékából előkerült kéziratok ügye. Sajnálatos tény, hogy ezt a nagyértékű anyagot már csak azután kaphattuk kézhez, miután az első kötet nyomása befejeződött s a második kötet ívei is már nagyrészt ki voltak nyomva. Így csak azokat a szövegeket tudtuk pótlólag beleiktatni a második kötet végére, amelyek teljesen új, eddig ismeretlen szöveget hoztak. Nem »teljesen ötletszerű« tehát ez a közlés sem, ahogyan a bíráló állítja. De nem tudom elfogadni azt a módszert, hogy bírálónk nem egyszer e később megjelent kéziratok alapján javítja szövegeinket, anélkül, hogy ezt a körülményt megemlítené. Ilyen eset fordul elő a *Gyász és páttyolat* besorolása esetében, az *Egy költőre* kézírata esetében, Az *én apám*, az *én anyám* esetében, az *Éltem, így érdemeltem én meg* esetében (ez utóbbi szöveg együvértartozására vonatkozólag mi magunk is kételyünket fejeztük ki, lásd II. 338), anélkül, hogy a később előkerült kéziratot használtuk volna.) Értékes és hasznos munkát végzett volna a bíráló, ha az előkerült kéziratok alapján következetesen kimutatja a kiadásban beállott változásokat, de az, hogy csak néhányat használt fel közülük és azokat is csak a kiadás szerkesztői »gondatlanságának« bizonyítékaként, semmi esetre sem helyes eljárás.

S még egyet: »Szakítson a kritika azzal a gyakorlattal, amely minden figyelmet csak a hibák elemzésére fordít és szokványos jelzőkkel vagy vállveregetéssel siklik el az eredmények mellett«. (Szabad Nép, 1954. március 15.) Azt hiszem, ezt az útmutatást a tudományos kritikának is meg kell szívlelnie.

### 4. Feladatok

Világos, hogy a József Attila versek szövegkutatásának feladatai a kiadással és bírálatával nem fejeződtek be. Már utaltam arra, hogy az újonnan felfedezett kéziratok és adatok néhány ponton erősen módosítják eddigi tudásunkat. A korai évekről Péter László megjelent és megjelenendő publikációi nyújtanak fontos felvilágosításokat, a későbbiekéről a néhány folyóiratban előkerült adaton kívül a József Jolán hagyaték. Ennek a hagyatékának feldolgozását szövegkritikai szempontból nagyjából elvégeztem s hadd említsek meg, csak kiragadva néhány igen jelentős eredményt: az *Én nem tudtam*, a *Boldog hazug*, a *Temetés után* c. versek valószínűleg egyidőben keletkeztek és 1935 augusztusából valók; a *Ha nem szorítsz* c. vers tulajdonképpen az 1937-ből való *Ha nem lesz* második része, a *Csak az olvassa* összetartozik az *Én nem tudom...*-mal; a *Csak most...* eddig töredéknek ismert szövege kiegészíthető teljes versre, Az *Ős patkány* szövege egy nagyerejű versszakkal bővült, stb.). Különösen jelentős változásokat hozott az anyag a töredékek területén; eddig különállónak ismert egy-két soros töredékek egész sora áll össze egy-egy versvázlattá, vagy kapcsolható egy-egy teljes vershez.

Ezeket a tanulságokat igyekeztem érvényesíteni a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1954 őszén megjelenő József Attila Összes versei kiadásában, amely így a József Attila verseknek, egy, a kritikai kiadásnál már pontosabb, kiegészített időrendjét és szövegét hozza. De ez csak első lépés. Tervbe kellene venni, hogy három-négy év múlva ismét megjelentetjük a kritikai kiadás első két kötetét, az eddig és ezután felbukkanó szövegek és adatok alapján javított időrendben és szöveggel. Ennek a kiadásnak a jegyzetei azonban már szorítkozhatnak pusztán szöveg-filológiai megállapításokra; biztos vagyok benne, hogy a József Attila-kutatás fellendülése lehetővé fogja tenni egy alaposan jegyzetelt, az egyes verseket értékelő, szó és névjegyzékkel ellátott kiadás elkészítését. Ebben a kiadásban az egyes versek kialakulásának folyamatát is dokumentáltan és világosan kell majd szemléltetnünk.

Szabolcsi Miklós



KARDOS LÁSZLÓ

## TÓTH ÁRPÁD NOVELLÁI

*Tóth Árpád* az irodalmi köztudat mint lírai költőt és versfordítót tartja számon, s valóban, a költő ezen a két területen emelkedett a legmagasabbra. De irodalmi köztudatunknak arról is tudomást kell vennie, hogy Tóth Árpád egyike volt kora leggondosabb kritikusainak — kritikai cikkeinek száma meghaladja a százötvenet — s hogy figyelemreméltó kísérleteket tett a széppróza terén is. Az egykorú hírlapokban hét novelláját olvashatjuk. Ezek cím és lelőhely szerint a következők: 1. »Együgyű Náthán Története« (»Pesti Napló«, 1917 november 3.). 2. »Bibendul, A Szellem« (»Pesti Napló«, 1918 augusztus 18.). 3. »A Küstensei Gyémánt« (»Magyarország«, 1923 május 23.). 4. »Tom Shook öngyilkossága« (»Az Est«, 1923 május 27.). 5. »Csütörtök« (»Az Est«, 1923 július 8.). 6. »A Titkár úr Frakkja« (»Az Est«, 1923 július 22.). 7. »Ara-Szir Király Gyógyulása« (»Magyarország«, 1923 augusztus 26.).

Novellairásra a költő viszonylag már korán gondolt. 1909 július 25-én kelt levelében ezt írja Debrecenből Nagy Zoltánnak: »Most szeretnék, a napokban, egy régtől rágódó novellatémát nyélbeütni, de nem igen megy«. Ennek a novellatervnek a sorsáról nem tudunk többet, de hogy nem a költő kedvére valósult meg, az kitetszik egy félévvel később kelt, másik leveléből, amelyben ugyancsak Nagy Zoltánnak írja a költő (1910 február 7.): »Írni pedig még csak szeretnék, inkább mint valaha s mivel a versek nem mennek, prózát is próbáltam. Erre azonban, be kell látnom, teljesen képtelen vagyok. Nem tudok alakokat magam előtt tisztán látni: nemcsak azt értem ez alatt, hogy nem tudok megfigyelni, életből ellesni, hanem azt is, ami még leverőbb — hogy nem tudok magamnak a fantáziámmal alakokat kigondolni, plasztikusan megformálni. Enélkül pedig minek kísérletezzem a novellában? Tanulmányhoz meg se időm, se türelmem. Egy-egy figyelő-félének a kisikerítése még legvalószínűbb s bizony nyomorúságos esélyem«. (A Nagy Zoltánnak írt levelek a »Nyugat« 1938. I. kötetében olvashatók). A fiatal költő vívódásainak ezekből a keserű hónapjaiból nem is maradt ránk novella. De a két levél közé eső időszak azért nem volt olyan terméketlen, mint az idézett sorok sejtetik. Ekkor készült a Hajnali Szerenád számos szép darabja — Esti Könyvek, Esti Szonett, Kincs, Őszi Alkonyat, Interieur, Orfeumi Elégia, Egy Leány Szobájában — s ezek közül a két utóbbiban nem nehéz bizonyos novellisztikus elgondolások elemeit is fölfedezni. Mindazáltal ez a félév a válság jegyeit mutatja. A műfajok közt való kínos vergődés, a verseknek viszonylag gyér száma, a baráti levelek panaszkodó, helyenként levert hangja azt mutatja, hogy a huszonhárom éves fiatalember, aki egyetemi pályáján is adós maradt a tanári vizsgálattal, s aki Debrecenben az apai háznál tölti kínzón dologtalan napjait, válságos időszakon lábol át. Talán ezt a válságot próbálja részlegesen megoldani, mikor 1909 októberében beáll szinikritikusnak a »Debreceni Független Újság«-hoz.

Hogy mikor született Tóth Árpád első novellája, nem tudjuk. De adatunk van rá, hogy 1913-ban egy elbeszélést nyújtott be a »Nyugat«-hoz. Osvát nem közölte ezt az írást. Tóth ez alkalommal, a magáéval együtt, költő-barátjának, Havas Gyulának a novelláját is elvitte Osváthoz. Osvát a Havas-elbeszélést elfogadta. (»Nyugat«, 1913. II. kt. 433. l.). Ennek a címe »Péter« volt, s kezdő sorai kétségtelenül Tóth Árpád stílusának hatását mutatják: »Furcsa és kuszált álmaim voltak. Az égen jártam, a nagyszerű mezőn, hórihorgassá nőtt alak, groteszk és fantasztikus léptekkel.« Tóth megadással fogadta a sajtó kudarcát, s szívből örült barátja sikerének. Az esetet minden feszélyezettség nélkül mesélgette baráti körben. (Popper Ferenc szóbeli közlése.)

De a költő és a szépprózai műfajok közt sem előbb, sem később nem szakadt meg minden kapcsolat. Tóth Árpád a »Debreceni Szemlé«-be, majd a »Nyugat«-ba több olyan kritikai cikket írt, amely szépprózai munkákkal foglalkozik, többnyire regényekkel, de olykor novellákkal is. S ha 1910 elején talán jogos önkritikával állapíthatta meg magáról, hogy »nem tud

megfigyelni», «nem tud alakokat tisztán látni» s nem képes »alakokat kigondolni, plasztikusan megformálni«, ezekből a debreceni és »Nyugat«-beli cikkekből bizvást megállapíthatjuk, hogy viszont pontosan meg tudja ítélni mások ábrázolási módját, alakteremtő erejét. Mikor például a Kaffka Margit »Színek És Évek« c. regényéről az 1912-es »Debreceni Szemle«-ben azt írja, hogy »e tökéletes lélekrajz háttérében a magyar kisvárosnak, a gentrynek, egymásból és egymás ellenére fejlődő generációknak oly káprázatos és nagystílű miliője« áll, vagy mikor Antal Sándor elbeszéléseiben az »aggodalmaskodó, szemérmesen előlépő« líraiságot dicséri, amely »nagy vigyázattal megválasztott szavak mögül rajzolódik elő, mint a kedves, fiatal leánytestek szépvonalú formái a kevés, izléses díszű ruha alól«, akkor világosan látjuk, hogy Tóth Árpád becsúgygyal, kora szintjén álló készséggel és szeretettel foglalkozott a széppróza kérdéseivel. Idéznünk kell egyéb bírálatainak néhány középponti jelentőségű mondatát is, hogy lássuk: hogyan vélekedett szépprózai alkotásokról, milyen szempontok szerint ítélt meg regényeket, novellákat, milyen követelményekkel, igényekkel közeledett ilyen természetű művekhez. Hogy megállapításai olykor második- és harmadrendű munkákhoz fűződnek, nem győngíti a megállapításokból levonható tanulságokat. Vértessy Gyula novelláiról azt írja: »Hivatalnokpáriák. Például a vérbajos Tóth Pista, aki vad, külön elkéséredéssel búvik meg hivatalában, mint a sebeit nyaldosó vad a barlangban s innen csattogtatja fogait a távoli emberekre és a távoli istenre, akin külön torz bosszút vél állani azzal, hogy rettenetes betegségét tovább plántálja, csenevész utódokba...« (»Nyugat«, 1914. I. kt. 574. l.). Pakots József regényéről ezt olvassuk: »Meglepő, hogy egyik legsikerültebb fejezete például — bizonyára véletlenül — még apróbb részleteiben is emlékeztet Flaubert remekművének (Éducation sentimentale) egyik csodaszép lapjára... (a főalak) szerelmei szeretkezésekké alacsonyulnak, becsúgygyát, energiát, ahelyett, hogy fokoznák, kiteljesítenék: elporlasztják...« (»Nyugat«, 1914. I. kt. 725. l.). Antal Sándornak »A Mester« c. kötetéről többek közt ezt írja: »A szereplők egyre a mesterről beszélnek s ez... méltóságos lassúságúvá teszi a jelenetek sima és gyors perdülését, mint ahogy az órainga lengését szabályozza a szerkezetre nehezedő, állandóan ható súly...« (»Nyugat«, 1914. I. kt. 860. l.). Fontosabb ezeknél a cikkeknel az a már-már tanulmányra kerekedő dolgozat, amelyet a költő »Kaffka Margit Új Regényeiről« címmel adott közre a »Nyugat«-ban (1917. IV. kt. 792. l.). Ez a cikk, ha túlzottan köti is magát formális esztétikai szempontokhoz, mégis meggyőzően mutatja, hogy olyan író tollából származik, aki az elbeszélő próza minden csinájával ismerős. S végül — ennek az időszaknak zárókövéül — idézzük néhány sorát annak a figyelőcikknek, amelyet a költő »Kísértethistóriák, misztikus elbeszélések« címen írt a »Nyugat« 1918. I. kt.-ébe (187. l.). »Ewers, Meyrink s a többiek egy »művelt« család asztaláról sem hiányozhatnak. Tán a szenvedő tömegek keserves menekülése ez a realitások véres borzalmai elől a fantasztikumok irrealis, feledtető birodalmába... Két elbeszélés ragadja meg az olvasót. Az egyik Poe... Ligeiája... A másik elbeszélés Gogolj remekműve... Gogolj a nyers, vad és-humort keveri boszorkányos meséjébe...« (A Vírjáról van szó). Az utolsó idézet azért figyelemreméltó, mert a vele kapcsolatos olvasói élmény időben nagyjából egybevág Tóth Árpád két novellájának megjelenésével, két olyan novelláéval, amelyekre ugyancsak irrealis, játékosan fantasztikus elemek jellemzők. Ezek a költő első ismert novellái. A Gogol-novella, amelyet az idézett cikk úgy kiemel, mélyen megragadhatta Tóth Árpádot, mert 1917 november 2-án kelt levelében, amelyet Svedlerről írt Nagy Zoltánnak, nyomatékosan felhívja rá barátja figyelmét. »A... kötetben... igen érdekes dolgok közt olvasható Gogol egy csodaszép novellája: Vaj, a boszorkányok fejedelme: mely a legösibb humort vegyíti a legösibb borzalmakkal. Ezt is melegen ajánlom.« A külföldi misztikus-kötet magyar párjában Nagy Zoltánnak is megjelent egy fantasztikus novellája: »Csak álom«. (»Éjféli«, 1917.)

1917 októberében írta a költő az »Együgyű Náthán Története« c. novellát. A novella kétségkívül része annak a tétova, pacifisztikus ízü békeharcnak, amelyet a haladóbb jellegű polgári irodalom akkortájt az első világháború folytatása ellen vívott. A kis művet humanista szellem lengi át. Hogy szánandó hőseül egy bamba és szegény zsidó kisfiút választott, aligha történt célzatosság nélkül. A radikalizálódó tömeghangulat, a forradalmasodó békevág, az uralkodó osztályok érdekeit egyre nyíltabban fenyegető tömegindulatok levezetésére a reakció azidőt antiszemita agitációt kezdett, s a költő ennek a reakciós kampánynak az ellensúlyozására formálhatta meg hőseit, aki minden vonásában éppenséggel ellentété annak a célzatos jellem-konstrukciónak, amelyet a reakciós agitáció vetített a nyugtalan tömegek elé. Ez a fiú szegény, együgyű, tehetetlen és meghal a fronton s még a mennyországban is felakasztja magát. (Ez a mozzanat, amikor a mennyben méltatlan kéréssel háborítja fel a finoman karikírozott angyalokat, egy pillanatra halványan idézi Molnár Ferenc »Liliom«-ának egyik jelenetét).

Az időben következő novellát, amelynek a címe »Bibendul, A Szellem, 1918 augusztusában írhatta a költő. A novella témában és hangulatában némi rokonságot tart Karinthy »Tanár Ur Kérem« kötetének egyes darabjaival. (A kötetről éppen Tóth Árpád írt bírálatot a »Nyugat«-ba : 1916. I. kt. 377. l.) Egy kis gimnazistának gyászba forduló szerelméről és fantasztikusan hősi ábrándjairól szól az elbeszélés, amely az elején mulatságosan karikíroz regényes politikai szölamokat, a végén megindultan festi a meg nem értett gyermekszív gyötrelmeit.

Az első novellák után a műfajban öt esztendei szünet következett. Ez alatt írta a költő »Az Öröm Illan« darabjait, ez alatt készítette legbecsesebb verses és prózai fordításait. Ez időszakra eső szépprózai tárgyú bírálatok közül emeljük ki a Nagy Lajos novelláiról szólót. Ebben többek közt így ír Tóth Árpád : »A két legmélyebb indulat, mely ósanyagukat kiválasztotta, a fiatal férfileleknek legféltetesebb hőfokú kohóiból csap elő : az egyik a fájón és megalázottan testi szerelemvágy, a másik a korhadtt, tűrhetetlen becstelenségű világrend ellen törő lázadozás — börtönfalakat dönget ez a felvérző öklű líra s az egyik börtön maga a fájdalmas szongású ifjú test, a másik börtön a buta, ósdi renddel körülárcsolt társadalom. Itt érintkezik Nagy Lajos novellaköltése a legújabb generáció forradalmas hitvallásával, a világszemléletes irodalommal : a korhadtt régi világ képeit hű pontossággal tükröző szem e képek mögött belső tüzek izzásától fényesül : a lélek olthatatlan vágyától egy jobb, nemesebb, igazabb világrend után.« (»Nyugat«, 1919. II. kt. 570. l.) A novellaíráshoz 1923 májusában tért vissza a költő. Fölszíthatta műfaj-próbáló kedvét, hogy az Est-lapok, amelyeknek kötelekében akkor már két esztendeje dolgozott, egész tárca-író gárdát szervezett ebben a hónapban. Ennek a szervezésnek legfőbb indítéka nyilván az volt, hogy ez a liberális-burzsoalapcsoport, amely egyébként kommunista-ellenességben egy-gyékényen árult a »jobboldali« sajtóval, a fasiszta-kerikális sajtó támadásaival szemben erősíteni próbálta üzleti-politikai hadállásait. Az Est-lapok most sűrűbben közöltek kisebb novellákat és verseket s nagyobb gondot fordítottak a közölt anyag minőségére is. Amellett szüntelen hírveréssel igyekeztek köztudattá szilárdítani, hogy a magyar irodalom java ebbe a sajtóba dolgozik. A gyengülő »Nyugat« mellett a liberális lapcsoport egyszerűen tényező lett az irodalomban. Az Est-lapok irodalmi szerkesztője, Mikes Lajos, népszerűségben vetekedni kezdett Osvát Ernővel. A lapcsoport pénzzel is jobban győzte, mint a »Nyugat«. Az újjászervezett irodalmi rovatok »liberális« politikát sugároztak. Kitalították hasábjaira a »szélsőségeket«, azaz : nem adtak teret a néperdekek nyílt, bátor, demokratikus védelmének, s hogy megteremtsek az objektív egyensúly látszatát, lezárták a kaput a fasiszmus legbrutálisabb megnyilatkozásai, kivált a nyersebb antiszemitizmus előtt is. Ennek az irodalmi szervezésnek ideig-óráig volt annyi politikai haszna, hogy a horthysta reakció jobbszárnya szerényebb irodalmi segédcsoportokkal volt kénytelen megelégedni.

Tóth Árpádot az új rovat, az újszerű alkalom megegyezs, s ezuttal utoljára, novellakísérletekre csábította. Május végétől augusztus végéig öt kisebb elbeszélést írt. Egyik sem játszik abban a környezetben, amelyben a költő élt. A novellákban hol nyíltabban, hol burkoltabban megnyilatkozó társadalombírálat nem közvetlenül éri a fasizálódó magyar társadalmat.

»A Küstenfeli Gyémánt« egy cirkuszi céllövővé »züllött« kapitány sorsában »példázza« annak a szerelemnek a romboló erejét, amely a kapitalizmus légkörében bomlik ki. A viszonylagosan ösztövé mondánivaló a részletek tűzetesebb kidolgozása, stílus gond próbálja emelni. Az érzelmes, regényes hangok gyöngítik a novella társadalmi tartalmát, elmosák a kritikai állásfoglalást.

Magvasabb, összefogottabb frás a »Tom Shook Öngyilkossága« című novella. Ez ugyancsak 1923 májusában keletkezhetett. Eszmeileg ellenpárja »A Küstenfeli Gyémánt«-nak. Itt az emberi egészség, józan ész és életösztön győz a szerelmi kétségbeesésen, hiú féltékenységen. A hangnem is ellentétes : csupa ironia, kedves, fölényes humor. A taszmániai miliőhöz nem érdektelen tudni, hogy a proletárdiktatura után a Budapesten élő debreceniek körében, a költő társaságában — komoly-komolytalan formákban — fel-felmerült a taszmániai kivándorlás gondolata. Az élet itthon elviselhetetlennek látszott, s a tehetetlen intellektuálisok ilyes képzelgéléssel vigasztalgtatták magukat. (Popper Ferenc szóbeli közlése).

Július elejéről való a »Csütörtök« című elbeszélés. Első személyes történet, szegény erdélyi románok közt játszik. Izgalmas rémhistóriának indul és önirónikus tréfában végződik. A képzelődő bizalmatlanság karikatúrája, amely megszegyeníti a fantáziáló magyar diákok, a novella hőstét, és elégtételt ad a jámbor, inséges erdei »rumunoknak«. A novellának erősen humanisztikus kicsengése van. A diák apjának átfutó képében Tóth Árpád apósának halvány mása rémlik föl. »Annuska« apja volt jámbor, öreg postaellenőr.

Ugyancsak júliusi születés »A Titkár Ur Frakkja.« A történet »kis délamerikai spanyol városban« játszódik s egy jellegzetes nagytőkés üzletkötés rajza kapcsán a polgári társadalom



üres és merev formalitásait figurázza ki. Talpraesett, célbataláló kis szatira, amely egyszerre vág a délamerikai burzsoázia ravaszdi sznobzsága és az európai üzletember ostoba fölényérzete felé. Egészében azt példázza, mennyire kivetkőzteti az embert a kapitalista üzletelés az emberi méltóság formáiból.

Augusztus végén jelent meg Tóth Árpád utolsó novellája, ennek a címe: »Ara-Szir Király Gyógyulása«. A vérre, kincstre, hatalomra szomjas zsarnok megroppanását és pusztulását meséli a kis történet, amelynek humanizmusába polgári-pacifisztikus árnyalatok, érzelmes színek vegyülnek.

Ez a hét történet Tóth Árpád szépprózai termése. Ahogyan eszmei tartalmuk rávall a költőre, rávall nyelvük, stílusuk is. A finom ékítményű, gonddal épített mondatok, a tóth-árpádi jelzők, a választékos, pontos hasonlatok mind az egyidejű kötetek, a »Lomha Gályán«, »Az Öröm Illan« költőjéről beszélnek. A »Hajnali Szerenád« korszakán a novellák idején már túlvolt a költő, — a »Lélektől Lélekig« versei közül a korábbiak — a címadó vers is — egyidőben születtek az utolsó öt novellával, a kötet nagyobbik fele később.

### EGYÜGYŰ NÁTHÁN TÖRTÉNETE

Ez a történet egy szegény, vörös kis zsidóról szól, aki az emberek közt szokásos foglalkozások közül a jámbor szatócsi mesterséget választotta. Azaz dehogy is választotta: mert vajjon a szél megkérde-e a keserűfű apró, fekete és szomorú szagú magvait, melyik útfélen akar-nak megtelepedni? Árva és rongyos kis gyermek volt, egy este úgy jött be a faluba, sírva s nem tudta megmondani, mi a neve s honnan indult útnak. A faluvégi szatóc fogadta magához, főleg talán azért, hogy ne érje szegény a felekezetet, ne haljon éhen és elhagyottan az utcán egy együgyű szegény kis zsidó fiú. Ilymódon az a hatalmas valaki, aki a mezei liliomok-nak is ruhát és lakóhelyet rendel, ennek a kislánynak is juttatott egy kifényesedett selymű kaftánkát s egy meleg zúgot a szatócsbolt hosszú asztala alatt. Mert éjszakánként ott kellett aludnia a boltban, a pult alá vetett vackon, míg az összehajtogatott kaftánka mellette hevert a gyertyacsöppektől foltos pádimentomon.

Azért nem volt rossz dolga Náthánának. Így nevezték őt el: ezt a bölcs és komoly nevet viselte, mint a régi, fényes selymű kaftánkát, bár szíve igen együgyű s elméje igen szerény fényű volt. Csak apró szemei csillogtak különös elevelességgel, mint két fekete ragyogású villanylámpácska, amiből valami furcsa szomorúság kedves világossága sugárzott mindenkire, úgy hogy Náthánát okvetlenül szeretni kellett. Durva, kérges kezű és szavú parasztemberek is megsimogatták néha gödrös állacsáját, tréfásan meghúzták füle mellett a vörös tincsecskét, s a falu uzsorása, egy köhögős és töpörödött anyóka egyszer egy szép aranyfényű krajcárt ajándékozott neki.

Sovány és hajlott derekú legényke lett Náthánából, vörös haja az utca egyik végéről a másikig világlott, nevezték is rajta a szép, barna keresztény lányok. Náthánka nem bánta ezt, ő nagyon jól érezte magát a boltban, a sok fiók, a gyertyák, kenőcsök, ostor nyelek, meg végváznak között. Szerette a ládákat, melyeket nagyon vigyázva kellett föl bontani, s gyöngéd-en törülgette le a nagy, barátságosan csillogó kannákat, melyek a melegben izzadtak, mint a kővér emberek. S a fiókokban illatoztak a fűszerek, s mintha ez az illat beszéd lett volna, amivel egyik fűszer elmeséli a másiknak kalandos utazásait. Nagy hajók hozták őket olyan vidékekről, ahol sűrű, ragyogó méz csorog az égből napsugár helyett s ahol csupa olyan kávé-színű ember él, amilyen a múlt nyáron a komédiában mutogatta magát s akinek a karjai s csupasz lábai is vastag, drága arany perecekkel voltak megrakva s orrából és füléből is arany-pénzek csüggtek. De az ily emberek nyersen eszik a tyúkhúst, s úgy mondják, ember vért is szoktak inni! Náthánka az esti szürkületben lehunyta a szemét s boldogan és békésen lógatta le nyurga lábait a pult széléről. Egyetlen érzés homályos melege töltötte el, mely hasonló volt ahhoz, amikor paplan alá bújják az ember, s lassanként teste melegéhez enyhül az egész világ. Buksi, vörös koponyája sötétjén jólesőn, szelíden nyújtózott egy szerény és együgyű gondolat: mily jó a végtelen és titokzatos világban itt lebzselni a jóságú fiókok közt, csendben várni a furcsa országok új szállítmányait, gondosan kicsomagolni a ládácskákat s aztán a papír staniclikbe mért fűszerekre ügyesen ráhajtogatni a stanicli szélét. A hosszú nyári napokon volt legboldogabb Náthán, mert akkor az egész napi bolti munka, rakosgatás és méregetés után rövidesen lefekvés következett, mely álmú, édes alvások, amikből csak a csordás hajnali kürtölése riasztotta fel. A téli estékre szorongva gondolt, mert olyankor sokáig bent kellett ülni a fűszereséknél, s Rebeka, a szatócs leánya, frásra és olvasásra akarta fogni Náthánt. Azt pedig szegény bevallani, de így volt: Náthán feje nem fogott semmiféle betűt, se hébert, se keresztényt. Egyszer Rebeka kisasszony bosszúsán rá is legyintett egy léniával a Náthán vörös, szűk koponyájára:



— Magának tán kávé meg bors van a fejében is?

Nem. Náthán nem szerette a téli estéket s alig várta, hogy Rebeka kisasszony erős illatú ruhái közeléből megint visszamenekülhessen a pult alatti vacok rongyai közé, ahol a kávé és bors barátságos szaga úszott a levegőben. Homlokát a hűvös pultra hajtotta, s akkor Rebeka szemei sem nyugtalanították tovább, melyek pillantása úgy érte arcát, mintha paraszat dobta volna reá, s a bőr fölgyúlva, füstölve akarna kilobbantani magából valami fájó tüzet.

Aztán eljött a nagy háború rossz esztendeje. Náthán sokszor nem tudott aludni a háborúba vonuló csapatok nótázása miatt. Később elmondták neki, hogy a pántlikás és víg legények közül sokat megölt a gonosz, távoli ellenség. Utóbb azt is hallotta, hogy az ellenség ki akarja éheztetni az itteni népeket. S csakugyan, a fűszeresbolt fiókjaiból kifogyott az árú, a nagy hajókat nyilván nem engedi hozzánk az ellenség a mézes csorgású napsütések országaiból. S Náthán látta maga előtt, amint kávébarna színű emberek tömege nyers tyúkhúsból csapott lakoma mellett a mi katonáink véréből iszik. Azt gondolta, hogy az ellenséget nagyon szépen meg kellene kérlelni, ne bántson minket. Sok-sok pénzt kellene adni nekik, sok-sok aranypénzt. De hiszen azok máris nagyon gazdagok, fülük és orruk is tele van aggatva kincsekkel! Náthán nagyon elszomorodott.

Aztán ő is katona lett. Itt sok ütleget kapott s egyízben ki is kötötték. Valami különös álmokör jött rá, reggeli marsolások előtt percekig öntötték nyakába a jeges vizet, míg magához tért. S este mégis alig várta, hogy újra az álom süppedő és meleg feketeségébe merülhessen. Gyakorlatok alatt mindig mosolyogni próbált az őrmester úrra s az őrmester úr ettől mindig rettentően haragos lett. Egyideig fűrgén végezte Náthán a mozdulatokat, de ez hiba volt, mert egy tempót mindig elszetett együgyű buzgalmában. Egyszer az őrmester-úr hosszasan és körülírázva szidta a Náthán fokhagymaszagú istenét s minden szónál az orra alá öklözött, úgy hogy vérezni is kezdett. Náthán akkor elgondolkozott azon, hogy az isten miért hagy magáról ilyeneket mondani, s hosszasan nézett az égre, melyről a fűszeres azt mondta egyszer, hogy ott lakik az isten.

Aztán a harctérre vitték Náthánt, s egy roham alkalmával hősi halott lett. Ez úgy történt, hogy roham közben egy nagy termetű ember jött vele szembe, akin másféle egyenruha volt, mint az övé. Ez az ember egy pillanatig meghökkenve állt meg előtte, aztán szuronyát gyorsan Náthán alsótestébe döfte. Aztán vissza akarta húzni, de a bajonett töve megakadt, s az ember, ahelyett hogy kitepte volna fegyverét, zavarodottan és sokáig piszkálgatta ki a pengét a belek közül. Náthán még élt ekkor, egy rettenetes ordításra nyitotta a száját, de e pillanatban egyszerre egy fényes kék színű mezősegen találta magát.

Ez a fényes kék mezőség a mennyország rétje volt. Ragyogó ruhájú alakok jöttek Náthánhoz, akiknek szárnyaik is voltak, olyan formájúak, mint a falusi galamboké, melyeket Náthán nagyon szeretett. Ruhájukból pedig kellemes, úri illat áradt, majdnem olyan finom, mint a Rebeka ruháiból a téli estéken. Náthán megilletődve és hunyorgatva nézett a fénylő ruhákra, szemét nem merte az ismeretlenek arcáig emelni. Ekkor megszólalt az egyik:

— Náthán, mi angyalok vagyunk s ez a szép hely a mennyország, ahová hősi szenvedéseid és halálad jutalmául jutottál. Odalent a földön sok bánat és fájdalom éri az embereket, de itt a mi országunkban minden jóra fordul. Itt a könnyek felszáradnak és a sebek begyógyulnak. Hozsánna érte az Urnak és örök dicsőség! Ámen, ámen, ámen.

Náthán figyelmét felkeltőtte az angyal ama mondanása, hogy itt a sebek begyógyulnak. Alsótestére nézett s álmélkodva látta, hogy csakugyan eltűnt az idegen katona rettentő szúrásának nyoma. Az angyal újra szólni kezdett:

— Náthán, jer, élvezd a mennyország gyönyörűségeit! Mi a te szolgálid vagyunk, akik az Ur parancsából szolgálunk tenéked, mert meg vagyon írva, hogy az utolsókból lesznek az elsők. Hozsánna érte az Urnak! Ámen, ámen, ámen.

Náthán nem értette a dolgot. Ezek a fényes tündérek tehát szolgálai őneki, s ez az egész dolog valahol meg van írva. Itt talán mégis csak meg kell tanulnia olvasni, hogy azt a fontos írást olvashassa. És hogyan lehet az, hogy ő ily hatalmas uraságoknak parancsokat osztogasson? Nagyon-nagyon kényelmetlenül érezte magát. Oh, ha most kinyújtózva felbredhetne s a pult kedves homályában találhatná magát!

De aztán mégis csak elindult szolgálóival, a fénylő angyalokkal. Bejárta a csodálatos mezőket s ámulva hallgatta, hogy a csillagok énekelnek. Megkérdezte, hogy mivel foglalkoznak azok, akik a földről idekerültek? Azt a választ kapta, hogy itt elfeledik mindazt, ami odalenn történt velük, s felmagasztosulva az örök tökéletesség imádatában lassanként maguk is az isteni lényegbe olvadnak át. Ezt Náthán nem értette. Elgondolkozott s aztán megkérdezte, hogy vannak-e itt fűszeres üzletek?

Az angyalok csengőn felcagagtak s Náthán nagyon elröstelkedett. Az angyalok szelíden körülvtették s vigasztalgtták :

— Náthán, feledd el a föld nyomorúságait és gyarlóságait, emelkedj föl lelkeddel az égiek tisztult magasságába s igyekezzél nemesebbé és tökéletesebbé válni. Mi azért vagyunk melletted, hogy ebben segítségedre legyünk. Kívánj valami tökéleteset és jót s minél teljesebb léssen óhajtasd tökéletessége és jósága, annál méltóbbá fogsz válni az emelkedésre. Ekkor szárnyainkra veszünk s közelebb suhansz velünk az örök Tökéletesség és Jóság forrásához.

Náthán összeráncolta homlokát. Megértette, hogy kívánnia kell valamit, valamit, ami igen-igen jó lenne. Oh, hiszen ő legjobban a boltot szeretné ide, a fiókokat, a ládácskákat, a kövér kannákat! De ezekről nem illik szólni, valami mást, komolyabbat kell kívánnia, valami fontosat, valami egészen lehetetlent! Szelid szemei eltévedeztek, újra meg újra végigszáguldott csendes kis múltja együgyű emlékein: semmi, semmi! Kétségbeesve erőlködött: már a kaszánya képeit is idézte s egyszerre vakító tisztaságban jelent elé valami. Igen, igen, ez a kívánság tetszeni fog, hiszen az őrmester akkor az istent is igen gonosz szavakkal szidalmazta: igen, az angyaloknak bizonyára nagyon tetszeni fog ez a kívánság. Boldogan hebegette:

— A... a frász törje ki az őrmester urat!

Az angyalok szelid arca megrettent. Az egyik rosszkedvűen mondta:

— Náthán, rajtad még sok a földi szenny. Térj magadba! Ily konok gyarlóság legyőzése gyöngye az angyalok segítsége. Elhagyunk egy időre, próbálj egyedül megtisztulni és lecsendesedni. Te hős voltál, neked üdvösség jár, de még nem tudsz felemelkedni e jutalom nagyszerűségéhez.

Szomorúan mentek el az angyalok. Szárnyuk messziről még szelíden meg-meglebbent aztán eltűntek. Náthán rettenetesen le volt sujtva. Mit tegyen? Legjobb volna elszökni innen, nem való ő ilyen finom helyre. Persze, már a ruhájuk szaga is, meg hogy holmi frásokat emlegettek, nem jót jelentett. El, el! De hová? A földön őrmesterek várják és sebek, a háború, egy nagy idegen ember egy rettentő szuronnal, melyről belek csüngnek! Oh, ha békén meghúzódhatna valahol! Milyen rosszul is van minden, miért is nincs a mennyországban legalább egyetlen boltocska, egy pult legalább, oh, hát az üdvözültek és az angyalok sohasem isznak kávé és sohasem vásárolnak ostor nyelet? Vagy legalább a földön miért nincs békesség, hogy szépen és csendben élhetnének a szegény emberek? Ilyen együgyűségeket gondolt ki Náthán.

Soká ült így egy helyben, meddig? maga sem tudta. A mennyországban nincs nappal, meg éjszaka, ott örökké egyforma idő van, ragyogás, ragyogás, mindig csak ragyogás. Mégis, mintha egyszerre elsötétült volna és mintha nehéz, nyúlós, keserű eső kezdené esni. Náthán nagysokára vette észre, hogy már régóta könnyek jönnek a szeméből, tán már két vagy három napja is jönnek, jönnek, tán már ezer esztendeje is...

Aztán felakasztotta magát Náthánka egy fényes csillag egyik ágára.

## BIBENDUL, A SZELLEM

Soós Bélával bizalmasan közöltem, hogy igazi nevem nem Fleischmann Dániel, hanem Zatmund, a Dicsőséges, a Kék Elefántok országának uralkodója. Soós Béla ezt azonnal elhitte nekem s csak azt kérdezte meg, hol van a Kék Elefántok országa s hogyan és miért kerültem onnan ide Magyarországra? A gimnázium első emeletén ekkor csengetni kezdett Vandrák, a púpos pedellus, ami azt jelentette, hogy vége a tízpercnak s rohanni kell, föl az osztályba, mert latin óra következik, s Fintorka tanár úr, aki nagyon pontos és szigorú ember, esetleg hamarabb ott lesz, mint mi s akkor, tekintet nélkül arra, hogy a Kék Elefántok országának hatalmas urával van dolga, megráncigálja a hajamat, még pedig a fülem mellett, alulról fölfelé húzva, lévén ez neki kedvenc és fájdalmas szokása.

Mikor aztán a latin órán szerencsésen túlestünk, Soós Béla hazáig kísért s én részletesen nyilatkozhattam. Elmondtam neki, hogy a Kék Elefántok országa a Himalája északi lejtőin terül el, Tibetnek eddig fel nem kutatott lankáin. Az országot köröskörül hatalmas őserdők védik, ahol is a határőrségi szolgálatokat kékszínű, beszélni tudó elefántok látják el, melyeknek vasagyarai vannak s ezek az agyarak belül lyukasak, mint a puskacső s golyókkal vannak megtöltve, amiket az elefántok támadókra lőnek. Az ország belsejében pedig az ősmagyarok laknak, egy maroknyi, hősi törzs, mely csak arra vár, hogy kellő mértékben elszaporodjanak, mikor aztán mindannyian felkerekednek s a kék elefántok hátán a verekei szorosan bejönnek ide, az európai Magyarországba, hogy felszabadítsák az osztrákok zsarnoksága alól. Én hosszú, álruhás bolyongás után jöttem Kisújszállásra, hogy a viszonyokat előre tanulmányozzam s mostani szüleimhez tértem be, akiket a szent ügy érdekében megeskettem, hogy a nagy titkot nem árulják el, hanem, hogy a dolog ne legyen feltűnő, beiratnak a gimnáziumba, ahol bevárom a döntő pillanatot. Ez akkor fog bekövetkezni, mikor majd nyolcadikos leszek s mint

az önképző-kör elnöke, március tizenötödikén nagy beszédet tartok s szavaim felgyújtják a tespedő hont. Odahaza, a Kék Elefántok országában helytartóm már tudja ezt a megállapodást s a kellő időben elindul az ősmagyarokkal.

— De vajjon el fognak-e addig kellő mértékben szaporodni? — kérdezte Soós Béla.

— Hogyan! — feleltem. — Az ősmagyarok úgy szaporodnak, hogy minden holdtöltekor áldozatot mutatnak be Hadúrnak és a jó szellemeknek s ez alkalommal ereiket megnyitva, vérüket a földre csorgatják. Az a föld valaha az Édenkert földje volt, melyből Isten Ádámot alkotta, s ha vér csordul reá, abból a következő holdtölteig hatalmas, fegyveres hősök kelnek ki...

— És ha meglesz az új szabadságharc, mi történjék Fintorka tanár úrral? — kérdezte Soós.

— Aljas bosszú minket nem tüzel — mondtam királyi fenséggel. — Fintorka viselje tovább átkos életét... A latin nyelv tanítását azonban el fogjuk törölni! Utódaink szabadon fognak élni virányainkon!

Soós ezzel a megoldással csak félig volt megelégedve, mert nagyon haragudott Fintorkára, aki állandóan róvó-cédulákat küldetett vele haza.

Soós Bélával letétettem a hűbér-esküt... Figyelmeztettem, hogy a titkot halálosan meg kell őriznie, mert különben a nekem engedelmeskedő szellemek, akik elkísérték a Kék Elefántok országából, darabokra tépik őt...

Megrettenve hallgatott el. Fehér arcán a szeplők sötétpirosra váltak, mikor szepegeve még megjegyezte:

— Ha láthatnék egy olyan szellemet!...

— Láthatsz! — feleltem. — Meg fogom neked mutatni Bibendult, hű szolgámat, a fekete szellem!

Délután egy gyufás-skatulyában felvittem Soósékhoz Bibendult, a fekete szellemet. Bibendult egyébként egy nagy sörösuvegben szoktam tartani, mert az Ezeregyéjszaka meséiben olvastam, hogy annak idején Salamon király is palackokba pecsételve őrizte magánál a rab-szellemeket. Bibendul, ha külsejét nézte az ember, egy egyszerű, fekete hátú szarvasbogár volt, de engem ez a szerény külső nem vezetett félre, én tudtam, hogy a komor és kemény páncél alatt Bibendul él, a hatalmas és mogorva szellem, aki, ha éjnek idején kiszabadulhatna a sörös-palackból, a fellegekig nőne s homloka félelmes, fekete szarvával fel tudná öklelni a holdat. Egy áprilisi alkonyatkor fogtam el, mikor elég vigyázatlan volt s már a kora esti órákban előbújt odujából, hogy a fű között várja be a hold fölkelését, mikor elkezdheti varázsos hatalmú éjszakai életét. Már csaknem egy hét óta volt fogságomban s nem dögölt meg, mint eddigi szarvasbogaraim, ami külön bizonyítékaul szolgált szellem-voltának. Reggel, iskolába indulás előtt egy erős és hosszú fekete cernát erősítettem Bibendul szarvára s a cernát kertünk egy rejtett zugában valamelyik bokor alsó ágaihoz kötöttem. Ott várt rám déli visszakeretűnk egy rab-szellem. Néha felméternyire is földbe fúrta magát, máskor meg háton fekvé találtam a fű között, lábaival a levegőben kaszálni. Nyilván el akart repülni s a cerna rántásától visszazuhan a földre. Nem menekülhetett el hatalmamból, hiszen nappal nem volt meg a kellő tündéri ereje!

Bibendult Cecilia szolgálatára tartogattam. Cecilia Soós Béla nénje volt, és én őt választottam feleségemül. Akkoriban, mikor én az első gimnáziumba jártam, Cecilia körülbelül tizennyolcéves lehetett. Én nagyon szerettem őt, de szerelmemről ma már alig adhatnék pontos leírást. Csak azt tudom, hogy ha olykor eszembe ütődik ennek az édes és ártatlan vágyódásnak az emléke, könny fátylasztja el a szemem s be kell kiáltanom a szomszéd szobából Gyurkát, a fiacskámat, aki az idén jár az első gimnáziumba s a szívemhez kell szorítanom drága, barna fejcskáját s meg kell csókolnom kicsiny, korpás homlokát... Cecilia!... Oh, hogy tetszett nekem a neve!... Mintha szelíd tücsökcirpelés lett volna, mikor kimondtam, de valahogy úgy, ahogy az arany-tücskök cirpelhetnek, a tündérmesebeli ezüstréten... Délután öt óra tájban, mikor Soóséknál játszogattam, ő töltötte be nekünk az uzsonnakávét s ő kente meg a vajaskenyérünket. Ilyenkor nagyon boldog voltam s a Kék Elefántok országának ura, aki máskor elszántan véres és komoly honmentő terveket forgatott a fejében, most tréfás és huncut ábrándokat szőtt. Milyen mulatságos is lesz, ha majd Soós bácsi, aki mindig a zseb-késének a fokával nyiszálja a fülemet s azzal szeretne rémitgetni, hogy levágja, ha nem iszom ki fenékig a kávét a csészeből s mindenféle gyerekes viccekkel akar megnevettetni, látni fogja, amint az ősmagyarok élén bevonulok s őt teszem meg miniszterelnökkommé, a leányát pedig feleségemmé és királynővé!... Estefelé gyakran játszottunk Fekete Pétert s ilyenkor Cecilia is velünk játszott. Az aranyos gömbű függőlámpát meggyújtották s a kedves sárga világosságban Cecilia álmatag fehér kezei keverték a kártyát, s tudom, határozottan emlékszem, megremegtem, amikor a nekem járó kártyalapokat elem tette s a finom ujjak finom árnyéka egy pillanatra átsuhan kezemen, s enyhe, mélabús, hangocskája is oly szeliden



suhant át a hangos gyerekkacajok közt, mint egy csendes tavaszi felhő árnyéka a nap-sütötte pipacsos réten...

Hogyan támadt ez a szerelem? Oh, semmi köze sem volt ennek a nagyok, a felnőttek lázas és esztelen játékaikhoz, az érzékek bomlott és vad zavaraihoz. Komoly és bölcs szerelem volt, amilyenre csak az első gimnázisták sz.ve képes. A tündérmesékből, az Ezeregyéjszaka regéiből tudtam, hogy kell lenni a merész és kalandor királyfiak életében egy kiráyleánynak, akiért az ember a szellemeket leigazza és megmássza a jégnél síkosabb üveghegyeket. Akiért az ember felszabadítja a rab Magyarországot! Mert így szép és így van jó vége a mesének! És én Ceciliát választottam, nem is választhattam mást, mert karcsú, vékony alakja, szőke hajkoszorús fehér arccoscájája, szelíd és csendes beszéde mind olyanok voltak, aminőknek meggyőződéseim szerint a kiráyleányok alakjának, arcának és hangjának lenni kell, másrészt pedig nem is ismertem más leányt Cecilián kívül. S amint magamban elvégeztem, hogy ő az én királynőm, valami édességnek és nagyszerűnek érzése áradt el egész testemen, valami boldog és bágyadt zsibadás, az idegek élő aeol-hárfájának első, szelíd megrengése egy ismeretlen világból érkező zsenge fuvalom érintésére... És szerelmem titok volt, szemérmesen, büszkén rejtőgetett titok. Bélát, a Cecilia fivérét kész voltam minden egyéb titkomba beavatni, a Kék Elefántok országának sok csodájába, Bibendul varázsserejének ismeretébe, forradalmi tervembe, — de Ceciliáról hallgattam és minél mélyebben hallgattam, annál boldogabb voltam.

Bibendult pedig Cecilia szolgálatába akartam fogni. Úgy terveztem, hogy drága selymeket hozatok Bibendullal s ragyogó ékszereket Aladdin és a kalifák rejtett kincseskamráiból. És csodálatos gyümölcsöket, aranyhéjú banánt, vanília szagú dinnyéket és kemény, téli időben is sok-sok sötétpiros, kemény, ropogó cseresznyét, mert Cecilia legjobban a cseresznyét szerette.

Akkor délután tehát felvittem Bibendult Soósékhoz, hogy megmutassam Bélának, de egyúttal azért is, hogy Bibendul is megláthassa a királynét, akit majd szolgálnia kell. Béla nem volt otthon, édesanyja fogadott, kisírt szemekkel. Cecilia két nap óta nagyon lázas, ma már nagy fájdalmai is voltak, s Bélát az orvos úrért szalajtották. Elszomorodva ballagtam le a lépcsőkhöz s a Bélák háza előtt lévő vasúti kert egyik padja felé indultam. Odaértem a padhoz, de addigra már elfelejtettem, hogy le akarok ülni rá. A pad mellett állva vártam, végtelenül hosszúnak tetsző ideig, kezemben Bibendul skatulyáját szorongatva. Egyre a tér jobboldali sarkát néztem, amerről az orvosnak kellett érkeznie Bélával. Végre megpillantottam őket, Béla fél lépéssel megelőzve próbálta sietésre kényszeríteni a pohos, rövidlábú orvost, aki zsebkendőjével a tarkóját törülgette... Eltűntek a kapu sötét bolthajtása alatt. Még vártam egyideig, mert az volt a tervem, hogy megvárom az orvos urat s megkérdezem Cecilia állapotára felől. Az orvos nemsokára le is jött és elsietett, s nekem nem volt bátorságom utánaszaladni és megkérdezni. Soósékhoz sem mentem fel, rettegettem, hogy kitalálják a titkomat.

Soós Béla másnap nem jött föl az iskolába s a házuk kapujára vörös cédula volt ragasztva. Apáék ebédnél pár szót beszélgettek anyával a dologról s apa szigorúan jegyezte meg, hogy: »Dani nehogy felmászkaljon Soósékhoz!« — Ebéd után szobácskamba vonultam s halkan, sokáig sírtam. Aztán elővettem Bibendult s a következő beszédet suttoztam hozzá:

— Bibendul, fekete szellem, hallgass reám! Űrnőd, Cecilia, a Kék Elefántok országának királynője beteg! Felszólítalak, hogy varázserőddel bírd rá a gyógyulást hozó szellemeket, a titokzatos füvek és virágok tündéreit, lopózzanak be látatlanul Cecilia szobájába s hintsék el a levegőben csodálatos, illatos poraikat, hogy a beteg királynő beszívja azokat s meggyógyuljon általuk. Te pedig mormold el a hármas varázsigét, melyet Salamon királytól tanultál s amelytől a félig halottak is felélednek! Ha Cecilia meggyógyul, felszabadítalak s szabadon szállhatsz vissza szellemtársaid közé! Erre ezennel ünnepélyesen és háromszorosan megesküszöm!

Bibendul sötétlen és komoran mászott végig az asztal szélén s onnan a földre zuhant. Visszazártam a sörösuvegbe.

Öt nap múlva, amely idő alatt semmi hírt sem kaptam Ceciliáról, kétségbeesve vettem elő újra Bibendult. Este volt, holdtölte. A fekete szellemet kivittem a kis kertbe, leoldottam róla a cernát s így szóltam:

— Bibendul, Ceciliának reggelre meg kell gyógyulnia! Ezt az éjszakát használd tettség szerint! Jól tudod, hogy hatalmamból úgy sem menekülhetsz, tehát légy engedelmes és Cecilia reggelre gyógyuljon meg!

Másnap reggel hírül hozták, hogy Cecilia az éjszaka meghalt! A kertbe rohantam s Bibendult ott találtam a fa közelében, ahol tegnap hagytam. Félig a földbe volt fúródva, s csak a potroha látszott ki, a hátulsó pár kaszázó lábbal. El akartam taposni. De aztán mást gondoltam.

— Cecilia sírján foglak kivégezni — mondtam sötéten — s a poklok urának kegyetlen kezére és szolgálatába adlak!

A temetés napján nagyon sápadt és gyöngé voltam, s a temetésre nem is vittek el. Az elsőtétített nappali szobában a díványon feküdtem, hanyatt, s két szemem szögletéből lassan, egyenletesen folyt le a könny a fülem kagylójába. Fejem fölött, a mennyezeten meánderdísz szalagja húzódott hosszú, hullámzó vonalban s úgy látszott, hogy lassan, kígyózva, mozogni kezd s a mennyezeten túl is folytatja kínzó, lüktető útját, valami sűrű végtelenségbe. Most tették a földbe Cecilia koporsóját, s a sárga homok-göröngyök puffogva omlanak szét, amint az aranyozott betűkhöz ütköznek: Cecilia!

Talpraugrottam. A Bibendult tartalmazó sörösuveget kabátom alá rejtve, a temető felé rohantam. Esteledett, már senki sem járt a hantok közt. Cecilia sírját nagy, zöld koszorúhalom borította, rózsák és liliorum beteg és fájó illata gyászolt a feketedő levegőben. Bibendult letettem egy koszorú pálmalevelére. Úgy terveztem, hogy zsebkéssel fogom lenyiszálni a fejét, hogy minél kegyetlenebb kínok közt szenvedjen meg gonoszágáért.

De zavartan, végtelenül elcsöndesedve vettem észre, hogy nem tudom végrehajtani a szörnyű büntetést. A távoli kápolnában harangszó csendült, s eszembe jutott, hogy a halottakért imádkozni illik. Levettem a kalapom s halkán egy matyánkba kezdtem. Az imádság szavai gépiesen peregtek ajkaimról, térdeim dideregve ütdöttek össze. Cecilia arcát akartam látni, hangját hallani s egyszerre élesen, bántón hasított belém annak a bizonyosságnak tudata, hogy ez többé nem lehetséges. Egy sír hegyes kerti rácán megjelent a nagy vörös színű telihold, mint egy dárdára tűzött, véres, félelmes fej, de én nem ettől borzongtam végig, hanem az élet valóságának hideg és gonosz arcától, mely ott meredt rám először, a Cecilia drága sírjánál. S Bibendul, a szellem, akkor halkán förepült, s szárnyainak bánatos, barna zúgása lassan átolvadtt a vigasztalan, végtelen csöndbe.

## A KÜSTENFELSI GYÉMÁNT

Bele lehet ebbe bolondulni, förtelmes ez a vak, fekete, éjjeli erdő. Hozzá még esett is estefelé. Kovartics lába folyvást megcsúszik, s mikor egy-egy váratlan lomb paskolja végig az arcát, az olyan, mintha nyálas, fekete béka ugrana rá a sötétből, cuppanó, puha testtel. Legalább állandóan sütné a hold! De a felhők csak néha szakadnak fel s az a pár pillanatnyi éles, kék világosság csak arra jó, hogy megzavarja: minden fantasztikussá válik, a levelek tömkelege csupa vakító ezüst- és üvegtörmelék, az összebúvó fák közt titokzatos árnyék-óriások vetik hasra magukat s a tisztás reszkető síkja a végtelenbe robban. Aztán újra a vad, tapadó sötétség: egyik ágtól a másikig, az idegeivel érzi, nedves kötelek pányvázódnak ki nesztelenül s az ég, neurasténias undor görcsbe rántja a testet: csak lehajolva, kínlódva mer ismét előbbre, kúszni.

Valami mellbelőki és átrohan rajta, meleg lihegés fúj az arcába, furcsa foszforeszkáló fény csap tova előtte. Védekezően szorítja meg a pisztoly agyát, feje ösztönösen félrerándul, s valami puha, szúrós, vad illatú felhő csapódik össze körülötte. Egy pillanatra ismét kigyúl a hold, a tisztáson egy őz surranó menekülését látja. Az arca sajog, kezét hozzáemeli: vér. A galagonyaág tövisel majdnem kiszúrták a szemét, szája széléhez apró, ázott szirmok tapadnak s a vér édes íze keveredik a keserű, ragadós virággörönggel.

Bele lehet ebbe bolondulni. És Estrella nincs sehol. És céltalan örület ez az egész dolog. Nagy-nagy csüggedés szállja meg. Leroskad egy páfrányos, vizes fatönkre és úgy érzi, föl sem tud innen állani többet. Legjobb volna meghalni, úgy, Kovartics Zdenko kapitány, művészi néven Domingo Salvas y Guerra, a Sierra Nevada Tellje, a világ legjobb cirkuszi céllovója! Minek élni még, öreg kókler?

Bús mosoly halvány ráncá kúszik fel a sűrű szakáll bozótjából a fáradt ajkak szögletébe, s Kovartics kapitány csillogva ül az ezüst fatönkön, a páfrányok között. A hold most tartósan süt, meg lehetne keresni az utat, de Kovartics nem megy. Előhúzza a lóporos szarutűlők mellől a céllovó pisztolyt s farkasszemet néz a villogó csövel. Két öreg testvér bánatos acélszeme némán beszélget.

— Elfáradtál, pajtás? Nem csoda, hosszú volt az út. Csupa beteg, rikító csillogás, mint az a tegnap esti cirkusz, és csupa fekete, tövises loholás, mint most ez az éjjeli erdő. Hosszú volt az út Kovartics kapitánytól, az udvari gárda virágától, a gavallérok díszétől Domingo Salvas y Guerráig, Sierra Nevada Telljéig, aki családi, fényes high life-díszelőadásokon lövi le az almát a rózsaszín trikós, festett mosolyú Estrella fejről. Oh, a nők, a nők! Miattuk völtál-sikkasztó, kártyás és szélhámos, miattuk rohantál az abszintes mámorba, amely apró, zöld késekkel metéli szét agyadban az önvádat, szívedben az édesanyád képét s orrod nyák-

hártyáiban a hűtlen szerető erős, üldöző parfümjét. Legyen már vége, pajtás! Nincs több kísérlet, neked csak Estrellák jutottak. Jaj, ki is hát ez a legújabb Estrella, aki most kínozt, aki miatt ezt a vad erdei szaladgálást csinálod? Pincérlány volt valahol, mit tudod? Tán annál is rosszabb: mindegy, nő volt, egy a sok közül, rózsaszínű rongy, kis patyolatfényű zsákja a nincs-kincsnek, amit olthatatlan szomjával kergetsz s amiért bankókkal és ékszerekkel kell fizetned, kihulló fogakkal és eldobált becsülettel, hogy ezeregszer is ittmaradj, rászedve és kifosztva, a hold ezüst katzenjammerével borzas, vén szakállalodon!

— Miért futnál tovább, pajtás? Tegnap délután még elkövetted azt az utolsó örületet, rendben van, de most már elég. Elfogyott a pénzed, s Estrella dühös jelenetet csinált: szememben felgyúlt az a viola láng, amelynek nincs ellenállás. Engedtél a napok óta uszító bujtogatásnak s elmentél kirabolni a küstenfelsi gróf rosszul őrzött kincseit. A kis városban, ahol száz év óta se járt gazember, simán sikerült az új bűn. A gróf valahol külföldön csavarog szegény, bizonyosan nők után kilódiók ő is. Hetekig nem veszi észre senki a dolgot. Az ékszeres bőröndöt odaadtad Estrellának, csak a nagy családi gyémántot tetted el a mellényed zsebébe, hogy a szökéskor, az autóban, új meglepetés legyen Estrellának s a hold fényén újra kigyúljon a szeméből az édes, viola gyeheenna. Úgy beszélte meg, hogy az esti előadáson még részt vesztek, utána te mű-összevesztést csinálsz a direktorral s nyomban faképnél hagyod. Az erdő alatt már vár a kibérelt autó, benne Estrella a bőrönddel, aztán át az erdőn! A nagy kikötőváros közel van s holnap már utaztok Dél-Amerikába, új, veszett boldogság felé!

— Igen. Az előadás is simán sikerült. Amikor a ti számotok következett, még zsiabdott volt szegény rabszolga-kezed s valami hidegség csúszott a szívedből a csuklód felé, a büntudat becsületes kígyója. Pedig, mi tagadás, abszintet is ittál délután óta, nem is keveset. Estrella azonban diadalmasan állt a cirkuszi lámpák izzó koszorújában, fején az almával. Céloztál s az alma legurult. Oh, ha eltaláltad volna Estrellát! De a kisváros örvöngve tapsolt és sokat kellett hajlonganod. Mire fölemelted a fejed a kavargó fények és hangok örvényéből, Estrella már eltűnt s te idegesen siettel összeveszni az igazgatóval. Még pofon is vágta a boldogtalant!

— S most itt vagy, és Estrella nincs sehol. Eltűnt, az autóval és a bőrönddel együtt. Csak messziről hallottál valami tompa kattogást, amiről azt hitted, hogy a távozó autó, pedig az érkező kín dobogása volt a szívedben. És nekivágtál a vak erdőnek, fogat csikorgatva, befelé bömbölő dühvel, hátha eléje kerülhetnél a szerpentin kapaszkodónak. Most már vége. Elment. Csak az ékszerek kellettek Estrellának, a Sierra Nevada Telljén megint kifogott a nő, a viola láng. Pajtás, hagyjuk abba már, köpd ki a szádból a virágport. Legalább az abszintes üveged volna itt, de persze izgalmadban ottelejtetted az öltöző asztalán, akárcsak a kis dobozt a pisztolygolyókkal. Most még csak le sem puffanthatod a nyakadról ezt a szegény, rothadt almát, a Domingo Salvay y Guerra szomorú fejét...

A pisztoly csöve megrezzen, vége a néma beszélgetésnek. A fák mögül valahonnan éles lármák vakkan fel, vad berregés, mint mikor egy döglött motort végre sikerült életrekelteni. Kovartics talpraszókkon s nekilödul a zaj irányának. Pár pillanat és az út hajlatánál görbül előre, figyelő lesben. A sofőr éppen feltápaszkodik az ülésbe, válla egy pillanatra eltakarja a kocsis belsejét. Amit Kovartics legelőször megpillant, az az ékszeres bőrönd. Kinyitva fekszik a belső ülésen s gyönyörködve hajlik rá az Estrella feje. És mellette egy idegen férfifej! A férfi arcát nem is látni, az Estrellá kibomlott nagy szőke haja elé befelbúszik az iramra ránduló autó szelében. Kovartics ordítása már utól sem éri az egymásba mosódó két fejet. S a következő pillanatban vastag felhők hömpölyögnek a holdra.

Kovartics rohan, átvágva az úton, újra bele a sűrűbe, a lihegő vadállat ösztönös biztonságával a következő útforduló elé, amelynek megint eléje kell hoznia az autót. Ismét ágak paskolják, tövisek vérzik, nem érzi. A vak sötétből nem tud többé, agyából most a pokol vadszárga tűzvésze sístereg ki és éget kénes foltokat az éjszaka lobogó gyászába. Estrella nem egyedül szökik! Valaki mással, valami röhögő cinkossal viszi a küstenfelsi ékszereket; együtt gyönyörködtek a kincsből, míg a sofőr a motort javíttatta. Halál! Halál! Öreg Kovartics, felszarvaztak! Kovartics jobbkeze görcsösen fogja a pisztolyt s baljával a zsebeit tépi, golyót keres. Nincs, nincs, hiszen ott felejtette az öltözőben a skatulyát! De nem, itt, itt, a szíve mellett, a felső mellényzsebben, ez jó lesz! Kerek, golyóforma kő, éppen beleillik a pisztolyba! Hamar, hamar puskapor, fojtás, rendben! A következő pillanatban hosszú faárnékok küllöznek eszeveszett körtáncot a lába elé: feltűnik az autó izzó acetilén-szeme. Most, most, az isten is segít, az utat éles holdfény önti el. Uram, jöjjön el a te országod!

Az erdőből egy alak ugrik a holdas útra, egy dörrenés, az autóról fehér alak vonaglik a magasba, aztán a szőke fej lezuhan a nyitott bőröndre, a szikrázó gyöngyök és aranyak közé.

Ilyen szépen halt meg Estrella, a cirkuszi leány, halántékában a küstenfelsi grófok messzehíres, mogyorónagyságú gyémántjával, melyet döntő meglepetésül tartogatott számára szerelmese, a Sierra Nevada Tellje.



Az »ültetvényes« új szivart guillotinozott le villogó fogsorával s hátrasüppedt a klub-fotójbán :

— Hát az úgy történt, hogy hajnalban útnak indítottak Tom Shook-kal, a megcsalt férjjel, hogy annak rendje és módja szerint végezzen ki. Arrafelé, Puritánia közepén, ahogy a tasmániai narancsültetvényeket nevezném, ez a súlyosabb lovagias ügyek elintézési módja. Ha az egyik ültetvényes elszereti a másik asszonyát, az öreg farmerek tanácsa egy hajnalban összedugja a szakállát s a két fél megjelenik előttük. Megfelelő ótestamentumi passzusok felolvasása után a csábítótól még a zsebkését és a pipaszurkálóját is ünnepélyesen elszedik, a férj viszont állig felfegyverkezik. Aztán ketten, tanúk nélkül, elindulnak, messze az ültetvényektől, valahová a posványos, vörös sziklák közé s onnan csak az egyik jöhet vissza. Előfordul, hogy a csábító ez az egyik. De akkor is utoléri a salamoni igazságszolgáltatás : feleségül kell vennie az elcsábított hölgyet. Ez azonban ritka eset. A tasmániai férfiek kemény fickók.

— Mit tagadjam, meg voltam illetődve, holott nem is ez volt az első halálos ítélet, amelyhez szerencsém volt. Farmer-korom előtt az idegenlégióban szolgáltam, ahol egyszer már ki akarták lyukasztani a bőröm egy pofon miatt, amit a kápláromnak adtam. Akkor sikerült megugranom. Öreg dúvad voltam, kóbor tigris, akinek nem egy cifra kaland csíkozta már végig a bőrét. Dehát mégis. Nem tréfaság az, mikor az ember háta mögött egy Tom Shook tapossa a tasmániai harmatot, válla körül egy egész koszorú halállal, a legfinomabb kengurulóvó töltények átvetőjével.

— Mentünk. A térdigérő narancscsemeték óriási táblái lassanként elmaradtak. A vad, hirtelen hőségben utálatosan égető, reszkető ronggyá gabalyodott bokánk körül az eukaliptuszok szakadozott árnyéka. December volt, karácsony tája, a tasmániai kánikula ideje, mikor az elhagyatott rőt sziklák közt savanyú, sárga gőzöket pipál az ébredő, kéjesen nyújtózó kodó láz. A halántékomban apró kalapácsok kezdtek dolgozni s hirtelen szembefordultam Tom Shook-kal. Lesz, ami lesz, — nem megyek tovább.

— Ekkor valami nagyon furcsa dolog történt. Tom Shook levette válláról a töltött puskát s idenyújtotta : Hozd! Elfáradtam. — mondotta.

— Megőrült ez a Tom? — horkant fel bennem az ámulat és a hitetlenkedés. Hiszen ez a puskaátadás azt jelentené, hogy egész simán, küzdelem nélkül, én megyek vissza a Tom narancsszagú farmjába, az asszony narancsillatú karjai közé. Akár le is puffanthatom a derék Tom Shook-ot. Holmi puritán kiagyaltságú ravaszságot szimatoltam.

— Tom azonban csak nyújtotta a fegyvert. Én meg néztem rá, meredten, gyanakodva. És akkor egyszerre csak látom, hogy reszket a keze, ahogy döföli felém a puskát. A szemei kifordultak, a szája vonaglott. A sárga láz? Egyszerre rámvilágosodott : hiszen ez a Tom meg akar halni! Öngyilkos akar lenni szörnyű bánatában, amiért megcsalta a narancsillatú asszonyt, s velem szeretné végbevitetni a tettet, amire nem tudja rávinni a bibliával bélelt lélek. A kétmételes Tom szívéből, az egész gyámoltalan nagy alakból úgy kilógott ez az ügyefogyott gondolat, mint a tasmániai kenguru erszényéből az idétlen kis kenguru.

— Mit mondjak : örültem megható és nevetnivaló dolog volt egyszerre. Messzire eldobtam a puskát a bozótba s vad, harsogó röhögés rázott össze-vissza, a megmenekült élet nyíró boldogsága s a szívemben egy furcsa görcs. Nyakába estem Tom Shooknak, megcsókoltam jobbról és balról is becsületes, roppant szakállültetvényeit, dögönyöztem a hátát és vigasztaltam : Pajtás,ajtás, édesajtás! nem érdemes! Én is csináltam már ilyet miattuk, idegenlégiót, miegymást, — nem érte meg! Bocsáss meg nekem, öreg férfibajtárs, aztán maradjunk szépen élve mind a ketten!

— A többi nem érdekes. Tom hagyta magát, mint egy gyerek.

— A farmba ezúttal egyik párbajozó fél se ment vissza : a nagyszakállúak ott nyilván máig is azt hiszik, hogy megettük egymást. Még aznap éjszaka átszöktek Tommal egy melbournei hajóra s aztán Mexicóban csináltunk közös üzletet. Ma már neki is milliói vannak és kifogástalanul káromkodik spanyolul. Az öngyilkosságát azonban minden évfordulón megünnepeljük.

## CSÜTÖRTÖK

Nem, akármit is beszéltek, én sohasem hordok többé magamnál revolvért. Pakli kártyát, konyakos butykost, cigarettafarcát, bugyellárist, az élet apróbb fajta gyilkosainak rezervoárjait szívesebben viselem a nadrágom hátulsó zsebében, mint a hatlövetű halált. Ebből elég volt. Pedig az én revolverem bulldogagyában ész is lakozott, amint az mingyárt ki fog derülni.

Kamaszdiák voltam akkoriban s a vakációkat országos kóborlásokkal töltöttem. Nagyszerű idők voltak azok. Végtelen országútpántlikákat ollóztam végig naponként nyurga lábszáraimmal s esténként a fiatal test érdes, boldog fáradtságával szívtam be valami útszéli boglya tövében a meleg szénaszagú álmot. Lehetőleg mindig a városokon kívül éjszakáztam. Suhancos romantika volt ebben, a függetlenség és a bátorság hetyke élvezete. A hátulsó nadrágzszebemben azonban ott dudorodott egy ormótlan forrópisztoly. Ócska családi darab volt, amit szegény jó apám adott az útra, olyan szavakkal, amelyekből nem lehetett kiokosodni, vajjon attól fél-e jobban az öreg, hogy egyszer mégis csak elsül a kezemben a revolver, vagy attól, hogy nem tudom elcsejtenteni a ravaszt, ha sor kerül rá. Ő maga — jámbor postaellenőr volt szegény, — nyilván sohasem használta.

Valahol Erdélyben barangoltam éppen, vad hegyek tövében, borzas, kemény erdők alatt. Egy jámbor román pásztor kunyhójában vacsoráztam, frissen fejt kecsketejet, nagy karéj fekete kenyérrel. A sűrű, kakukfüllatú ital álmosító, enyhe részegségében egy pillanattig az a gondolat ernyedett végig rajtam, hogy ott hállok meg a pásztornál, valami leterített báránybőr-derékajlon. De aztán győzött rajtam a gyerekes félelem, hogy kullancsok férkőzhetnek a bőrom alá, s inkább az erdei mohaágyat választottam. Holott a román egyre ismételte, intón, suta tördelésű magyar szavakkal:

— Ūrfi ... erdebe nem migy ... vaddisznó ... vaddisznó ...

Diákos hetvenkedés szabadult el rajtam. Vaddisznóktól én nem félek, megmutatom a románnak! A kullancs, az más! Előlrántottam a nadrágzszebemből a hatlővetűt, megforgattam a jámbor atyafi orra alatt s hetykén döföltem vele az erdő felé: vaddisznó legyen a csülkén, akit én agyvelőn nem durrantok! Szent Pál elhagyott híve ijedten vetett keresztet s alig merte kinyújtani a kezét a pár fillér után, amit a tejért odavettem neki. A következő pillanatban már el is tűnt a kalyiba sötét odujában.

Büszkén, nagy léptekkel indultam neki az erdőnek. Rohamosan sötétedett, s alig léptem be a fák alá, furcsa füttyülés, tompa zúgás kerekedett. A bozót bizonytalan, összefolyó feketeségéből csörtető zajt, rekedt rögögest véltem hallani. Mi tagadás, egyszerre inambaszállt a hősiesség. Visszaugrottam az erdőszele s ebben a pillanatban sziszegő, éles vihar szél vágott az arcomba. A sziklaszakadékok közül alattomos, guruló felhőgörgöttegek lavínáztak le, s két perc alatt benne voltam egy vadul szárguló hegyi zivatart kellős közepében. Egy pillanat ezredrészéig átcikázott rajtam, hogy visszanyargalok a csöndes kalyibához, de valami furcsa dac visszarántott: azért se! Különben is, az is agyon fog ázni, mit ér ilyenkor az a pár szál összetakolt deszka!

Futottam a sötétben, mellre szegett fejjel, húnyt szemmel, fél karral előre kalimpálva, hogy neki ne vágódjak a fák derekának. Egyszerre nedves suhogó, éles csapások érték az arcomat, a fületem s egy villám rőt fényében azt vettem észre, hogy az erdő alatt egy végtelen kukoricatáblába keveredtem. Cikázva kínlódtam jobbra-balra irányt tévesztve, vigasztalan vakságban. A mennydörgések egyre vadabban ismétlődtek. Csuromvíz lettem, a hátizsákom úgy vagdosta a gerincem, mint valami lovagló, nekiszilajult vizes gnóm. Lihegtem, reszkettem s már négykézláb is visszamásztam volna a román kullancsos óljába. De merre?

Végre kikászolódtam a kukoricatáblák zúgó levélpengéi közül valami fekete mezőre. Nagymesszire fény pislákol: ablak! Térdig süppedve gázoltam nedves barázdák, roppant rögök közt a fény felé. Alig értem oda, őrvjngő idegességgel kotorásztam valami kilincs után. Csaknem bedőlt velem egy kis faajtó. Odabenn gyertya lobogása ugrált nagyokat, s egy hatalmas férfialak, meg egy töpörödött anyóka rémülten hőköltek hátra előlem. A férfi sietve dobantott valamit az ágy alá s rögött is utána, még egyet. Villanó holmi volt.

Lihegve mutogattam magamra s elhadartam, hogy az erdőben akartam aludni, de a vihar utólért, szeretnék szállást kapni éjszakára.

Nem igen értettek meg, láthatólag alig tudtak magyarul. A férfi ellenséges, gonosz arccal mért végig, tetőtől-talpig, élesen hunyorgóra fogott félszemmel, magasra felhúzott félszemöldökkel. Lomha, sötét tekintetű paraszt volt: nagy, lelógó, fekete bajusszal, a fején ormótlan fekete bőrsíveg. Egy szót se szólt, csak egyre nézett s a szeme fakón izzott a táncoló gyertyavilágosságánál. Künn tombolt a vihar.

Az anyóka találta fel magát először. Szapora, csöndes, hízelt beszéddel kezdett valamit magyarázni a fekete óriásnak s hol fölfelé mutogatott az ujjával, hol felém bökdösött. Az óriás morgott valamit, amire az anyóka hozzám fordult, furcsa, félig kunyeráló, félig szégyenkező alamszusisággal:

— Van pinzde? ... forintocska ... szegény emberek vagynak ...

Sietve rántottam elő a tárcámot s kinyitottam előttük, egyszeriben büszkévé váltam. Volt benne tán száz forint is, az egész tanév leckeadásaiból összekuporgatott kincs, barangolásaim féltve őrzött tőkéje. A paraszt nyomban megenyhült, a szeme villant egyet, végigdórt a bajuszán s vállat vont. Az anyóka pedig már tessékelt is:

— Gyűsz fel padlásra ... jó színába alszol ... itt nem van hely ... forintocska ...  
S már tuszkolt is kifelé. Odakint valami falépcsőhöz kalauzolt, a többit már magamtól is tudtam. Hat-hét lépcsőfokkal fent voltam a padlásajtóban s betapogatóztam a sűrű sötétben a széna közé. Halálos fáradtan nyúltam végig a fülledt zúgban, végre! Még átnedvesedett kabátom akartam levetni, mikor egyszerre hallok, hogy a falépcsők újra nyikorognak. A következő pillanatban valaki végigmotoszkált odakinn a padlásajtán, az ajtó hozzácsapódott a félfához, aztán vasas csörömpölést hallottam, éles, kattanó zajt s a léptek újra lefelérecsegtek a lépcsőn.

Mi ez? A szűk padláson visszatapogattam az ajtóig. Keskeny rés kínálkozott, kinyúltam rajta az ujjammal. Vasrúd! Lakat! Kívülről rámozgatták az ajtót!

Ennek a fele sem tréfa! Halántékomban lüktetett a vér: vadul fordultam egyet hátrafelé, a fejem beleütközött a ferde, alacsony tetőbe, az orromon keresztbefonódott valami vastag, poros pókháló. Utálatos érzés volt! Gyufáért kotorászom a zsemben, átnedvesedett! Különbösen is, felgyujtsam magam itt ezen az elzárt szénapadláson?

Egyszerre a széna közt vékony fénycsík reszket a szemembe. A tető gerendái közt alulról felszivárgott a gyertyafény! Mohón tapasztom oda az arcom. Nagynehezen tájékozodom. Odalenn az óriás válla éppen most emelkedik fel lehajoltából. Az ágy alól óvatosan veszi elő az odarúgott villogó holmit. Egy iszonyú nagy kést! Most eltűnik a szemem elől s a következő pillanatban halkan, de az én számomra rettentő süvítéssel, felhangzik egy köszörűkő éles, metsző súrlódása.

— Mi ez? Istenem, mi ez?

A padló rése közé dagadó szemem gyötrelmes merevséggel nyársalódott rá a gyertyafény vékony, reszkető sugártújára. Egyszerre csak látom az öregasszony fél karját, amint óvatosan gesztikulál felfelé s ugyanekkor hallok, hogy fojtott, szapora szóval inti a parasztot. Vad, horkanó morgás, a köszörűlő egy árnyalattal tompábban sikong. Most megint a kés hegyét látom, egy bütykös nagy hüvelykujj az élet próbálgatja.

Elfújja a gyertyát. Ijedten pattanok fel, görnyedt kuporgásba. Várok. Fekete csend. Úgy érzem, hogy a hajam lassan élére áll. Az az ideges érzésem, hogy most percek alatt megöszülök, mint a rémhistóriák hősei. De hát nem az vagyok-e?

Odakint újra megreccsen a falépcső, s hallok, tisztán hallok a halk, óvatos macskalépteket. Pedig tombol a vihar. Vagy már nem is tombol, csak a fülem tövében zúg a vadul hullámozó vér?

Megzörren a padlásajtó vasalása, de érzem, hogy aki odakinn van, nem akarja, hogy megzörrenjen! Ezer évekig tartó pillanatok. Lassan, végtelenül lassan kinyílik az ajtó. Künn világos háttérben, holdfényben a vihar utáni nagy hegyek. Egy furcsa ferde hófolt az egyik ormon. S ugyanekkor érzem, hogy a kezem egy vad rándulással már elő is kapta a revolvert. A négyuszögletű ajtónyílásba óvatosan behajlik az öregasszony sötét körvonala, vékony alakja. Egyszerre megint kilendül a keretből, s csak a félkarja kalimpál, de a kezében egy puskasziluettje!

Rémült, torkomba fulladt ordítással elrántom a revolver ravaszát. A revolver csütörtököt mondott, de ugyanabban a pillanatban a padlásajtó gyorsan befordul ráncsukodik, mintha semmi sem történt volna. A lépcsőről távozó, halk macskaléptek nesze. És most elfelejtették újra az ajtóra erősíteni a vasrudat!

Órák hosszat kuporogtam még a széna közt a leghetetlenebb állapotban. Mi volt ez? Rablógyilkossági kísérlet? Lázálom? Örűltség? Én mindenesetre majdnem embert öltem, ha a revolveremnek több esze nincs nálam!

Odakint pirkadt. Összetörtén, fakó érzéssel, kába bizonytalansággal végre is kimerészkedtem a padlásoduból. A lépcső-recsegésre előpattant az anyóka s szíves jókedvvel köszöntött és invitált befelé. Odabenn egy nagy csupor tej várt a köszörűkő vállán. És a fekete óriás nem volt sehol.

Anyóka tréfásan hunyorgott s kézzel-lábbal magyarázott:

— Fiacskád elment ... mingyár zivatar után ... vadász ... úrfi csúnyán kinézel ... nem aludta? ... pedig rádcusktam ajtót, ne nyisson ki szél ... idelent szólt a készérűkű ... vadászkést élesíteni ... iccaka felmenté régi puszkáér ... el vóta dugva padlásra ... hihhi ... erdisz urak meg ne lássák ...

Szóval én akkor éjszaka a zivatarban egy szegény erdőalatti román paraszt jámbor és titkos vaddisznó-ölő előkészületeit zavartam meg. Alaposan megfizettem érte. A revolveremet mindenesetre rögtön odaadtam a nénikének, hogy lepje meg vele a fiát, ha hazajön. Én egy pillanattal sem akartam többé együttélni a gyorsított halállal. Az biztosan nagyon örült az úri fegyvernek. Azóta tán gyilkosságba is keveredett általa. Megérdemelte, mert volt szíve forintot követelni egy vándordíaktól az éjszakai szállás fejében!



## A TITKÁR ÚR FRAKKJA

A bőrkoffer, amint szétnyíltan ott hevert a bambuszfonatú hotelszéken, olyan volt, mint egy vicsszorgóra szétleffent irdatlan cápaszáj, amelyből a gyöngéd Gondviselés most tessékeli újra napvilágra a lenyelt Jónást. A Gondviselés ezúttal a titkár úr volt, aki a koffer viaszosvászonínyé mögül most halásztá ki a frakkját, a legétheribb érintésű őrzőangyal ujjánál is féltőbb gonddal emelve maga elé a reprezentatív darabot, mely hivatva volt minden Jónásnál ékeesebb prófétasággal hirdetni a kis délamerikai spanyol városban a titkár úr tengerentúli, európai eleganciáját és tekintélyét. A titkár úr ugyan voltaképpen csak másodtitkárja volt az altitkárnak, de hát ezt ezeknek a zsvány délamerikaiaknak nem muszáj tudni.

A fődolog az, hogy otthon, a gumiárú-konzernnél ezidőszerint ő tudott legjobban spányolul, meg mutató és símamodorú fiú is volt, tehát őt érte az a kitüntetés, hogy a legújabb nyersanyag-szállítás megbeszélésére őt küldték át az óceánon ezekhez a körmönfont senior-okhoz, akik legutóbb alaposan becsapták a kövér és kopasz elsőtitkárt, mert nem tudott eligazodni pösze sziszegésű, örült hadarású idiómájukon s különben is, saját bevallása szerint, imponálni sem tudott a dupla nemesi nevekkal agyonaggatott hidalgó-leszámrazottaknak.

A titkár úr egymásután szedte elő a cethal gyomrából a gondosan elraktározott kincseket: a frakk után ragyogó mellű ing jött, divatos gombok, selyemharisnya, lakktópán. Mikor félóra múlva nagyköveti pompával, hanyag lakk-recsegéssel, monoklikán, cilinderén nyolc vakító reflexsz tündöklésével kilépett a hotel ajtaján, a piszkos néger groom csaknem hanyattesett ijedében és a bérkocsi ajtókilincse helyett a nemkevésbé megijedt libériás kocsis hátulsó zsebének a leffentyűt kezdte rángatni, mintha oda akarná betessékelni ezt a szörnyű, hatalmas, európai törzsfőnököt.

A titkár úr elégedetten ejtette magát a kocsiba, amely előtt a két szürke öszvér azonnal szorgalmas trappba kezdett a színházépület felé, ahol ezúttal kakasviadal és a riszáló csipőjű gitártánc helyett komoly és ünnepélyes gyűlés készült, a nagy gumi-tárgyalás, magának a polgármesternek az elnöklésével. Kétoldalt a kocsi felé suta, boglyas pálmák hajtogatott alázatos, illatos kontyukat, árnyékról-árnyékra adva a gumitelep nagyhatalmú vendégét.

Fenségesen ünnepi göggel lépkedett fel a kis színház lépőcsőin a titkár úr. Az előcsarnokban valami megzavarta. A tükör, mely előtt nyakkendője csokrát megigazította, fátylas tisztaságú, sűrűn moszkítópettyes üveglap volt, s fölötte a Calderon de la Barca mellszobrának hiányzott a félbajusza. Viszont a kiváló spanyol klasszikus aranyozott gipszajkai közé nagy szakértelemmel volt odaragasztva egy elszívott cigaretának a csutkája. A titkár urat az előcsarnokban senkisémet várta. Idegesen simított egy utolsót fényesre lapított frizuráján s orra és tenyere egyidőben választotta szét egy poroszagú plüss függöny szárnyait.

Odabenn megdöbbszent látvány várta. Ünnepélyes fekete ruhák komoly csöndje helyett tiszteletlen zsvaj és tarkaság. Az egyik úrnak cilindere volt ugyan, de viszont fenn is tartotta a fején, hátratulva a koponyája búbjára. A háttérben több ingujjas kar gesztikulált. És a titkár úr előtt a polgármester hajolt meg, tökéletes szertartásossággal ugyan, de szürke mellényének kedélyes domborodása körül egy nagyobbszabású feketekávékatasztrófa árterületének pontos térképével.

A titkár úr egyszeriben örült zavarba keveredett nagyköveti pompája miatt. Egyedül ő viselt ünnepi dísz az egész színházban! Dadogott valamit, amit maga sem értett világosan. A polgármester hadarva válaszolt, ebből aztán még kevesebbet értett. Nagyon halványan az az impressziója volt, hogy a polgármester is dadog. Vagy talán téved s inkább az történt, hogy zavarában megrendült a spanyol tudománya s most ki lesz szolgáltatva ezeknek a agyafúrt banditáknak? Leült s kínosan próbálta fölsavarni az agyát és a figyelmét. A tárgyalás megindult, s mindenki valami természetellenes, ideges gyorsasággal hadart. Olykor meg, egy-egy pillanatra, úgy rémlett a titkár úrnak, hogy dermedt csöndekké fagy a füledobját locsoló zsvaj. Egyszerre női hang riasztotta meg. Az asztal tulsó felén egy csinos ültetvényes-hölgy beszélt, nagy, lobogópiros vállkendőben, s a titkár úr határozottan érezte, hogy a hölgy szavaiban elfojtott, kuncogó vihogás bujkál. Kétségbeesetten konstata, hogy végképp belezavarodott a gumiügybe s ebben a pillanatban büszke, kemény ingmelle alatt hideg verejték vékony, párhuzamos patakokcskái indítottak gurulóversenyt lefelé a mellén.

A titkár úr megbukott, elvesztette a gumi-csatát. A tárgyalás után, amikor a szerződést aláírták, tisztán érezte, hogy komiszul rossz alku alá kanyarítja oda, automatikus tehetetlenséggel, a nevét. Fuccs a karriernek!

Maga sem tudta, hogy került vissza a hotelba. A fölében még homályosan ott zakatolt, hogy meginvitálták estére, valami diszlakomára, a megkötött egyezség örömére. Vadul tépte le magáról a végzetes frakkot s káromkodva gyűrte vissza a cethal gyomrába. Átkozott spanyol utonállók! Sejtelmük sincs a civilizált szokásokról, az ünnepélyes formákról, a nagy gesztusokról! És még ők banketteznek! Hiszen tán még a köztársasági elnökük se látott soha rendes európai frakkot! A bankettre azonban mégiscsak el kell menni, elvégre a céget képviseli,

nem szabad megsérteni ezeket a barmokat! Fúj, micsoda undok snapszorgia lesz ez a díszlakoma! A polgármester őt is le fogja önteni vagy félliter rumos feketekávéval. És ennek van dupla nemesi neve és ezeknek akart ő európai eszközökkel imponálni!

A titkár úr tehát este elment a díszvacsorára, persze már csak gyűrött, kockás utiruhában, hiszen úgyis mindegy! Ekkor azonban újabb mennykőcsapás érte. A lakomán mindenki frakkban jelent meg! A kockás titkár urat csodálkozó, néma udvariassággal pördítette kézfogásról kézfogásra egy ünnepélyes, fekete sorfal, egészen a fehérasztal felső végéig, ahol külön, terebélyes frakk-szörnyeteg várta, a polgármester úr! A titkár úr azt hitte, hogy most rögtön elájul, de ekkor megszólalt a polgármester mentegetőző, alázatos köhécselésű hangja:

— Kérem, senor, ne haragudjon... de mi a gyűlésen olyan nagy zavarban voltunk... olyan nagy zavarban... hogy ön minket annyira megtisztel... és elhatároztuk, hogy ma este... és igen... mindnyájan frakkot öltöttünk... hogy legalább most illendően megünnepeljük... a sikerült egyezményt... és méltóztassék helyet foglalni keblünkön...

A polgármester úr az ősi spanyol etikett formulájával fejezte be:

— Le besa la mano, senor... kezét csókolom...!

A titkár úr végkép megsemmisülten rogyott az alájatolt székre. Baloldalan az ültetvényes-hölgy kedveskedő mosolya ragyogott felé, de hiába, neki ebben a pillanatban úgy rémlett, hogy az estélyi ruha kacér kivágása fölött az ingerlő barnaságú, meleg spanyol nyak finom indájaról a kiváló tragédia-szerzőnek, a nemes Calderon de la Barcanak letört félbajszú arca vigyorgó rá kaján kárörömmel.

### ARA-SZIR KIRÁLY GYÓGYULÁSA

— Tizenhárom elefánt, százhuszonnégy harci kocsi és tizenötezer rabszolga, — jelentette a hírnök, s a királyi sátor mélyén, a nagy karos gyertyatartók lengő fényfátylaival takart homályból izgatottan csillantak elő a főméltóságok előre hajló fejdíszei. Minden szem megfeszülten figyelte az öreg, rettegett király vonásait, vajjon a jó hír felderíti-e? Hiszen lehet-e puhább selymű legyezővel hizelegni a beteg királyi arcnak, mint egy ilyen nagyszerű diadalmi hírrel, amely piros örömet lehel a halvány bőrre és elfújja a fakó hamvat a szemek hunyadozó paraszáról?

Ara-Szir rettegett vén arca azonban nem változott. Szemei komoran néztek el a hírnök feje fölött, kifelé a sátor széles nyílásán, ahol a messzeségben, az idegen, nagy hegyek havas csillogása fölött a hold titokzatos sajkája úszott a hűvös végtelenben. A főpap intett a hírnöknek, aki lázas sietséggel hadarta tovább a nagy diadal részleteit. Negyvenkétezer indus holttestet számláltak össze a csata után, legalább húszezren a megáradt folyóba fúltak. Elesett maga Asoka is, az ellenség hatalmas ifjú királya; büszke fejét, mely nem akart meghajolni Ara-Szir előtt, egy elefánt talpa lapította le az indiai sás legázolt sárga virágai közé.

Ara-Szir üvöltve ugrott fel, a hírnök ijedten hallgatott el. Ara-Szir ebben a pillanatban világosan látta maga előtt Asoka királyt, a legyőzött ellenfelet. Gonosz varázsló volt ez az indus gyermek, igen! A csata előtti napon eljött ide hozzá és sokáig kérlette, hogy álljon el az ütközettől. Ne bántuk egymást, — nyafogta, — a szeretet hatalmasabb, mint a gyűlölet és aki fegyverrel harcol, nem ismeri az igazi isteneket.

Igy beszélt a gyáva Asoka és kék kölyök-szemeivel nem mert az Ara-Szir vén tigris-szemeibe nézni, csak a kezét nézte egyre és biztosan ezekből az alattomos szemekből ömlött valami titokzatos kék mérge Ara-Szir két kezefejére. Mert Ara-Szir hatalmas kezei fájnak tegnap óta.

Igen, a találkozás óta beteg Ara-Szir a királyok királya. Akkor este már nem ízlett neki a bivalyvérral kevert perzsa bor s mikor az ügyetlen és rémült bortöltőgető öreg rabszolga félreloccsantotta az italt, sötét ingerültségét nem oldotta fel a gyors megtorlás mozdulata, amellyel a cseléd ügyefogyott koponyájának lódította a súlyos kupát. A rabszolga véresen esett össze, s egy csöpp vér Ara-Szir kezefejére freccsent, oda, ahová az Asoka kék nézésének a mérge hullt. És azóta fáj Ara-Szir kezefele, akkor fogta meg végkép Asoka varázsa. Reggel már nem tudta kézbe fogni a aranyos dárdát, lábszárai elgyöngültek, nem tudott felállni a harci kocsi. Szégyenszemre a sátorban kellett végigvárnia a döntő ütközetet, először életében, s most a diadal híre sem gyógyította meg. Asoka, a gyűlölő, lágyszavú suhanc meghalt, de kék szemei valahogy kiröpültek széttagosított homloka eresze alól és úgy rémlik, most is itt röpöködnék körülötte s új fészket keresnek a sátor homályában. Jaj, ha az a két szem leszáll! Ara-Szir érezte, rettegette érezte, hogy két kezefejére fognak leereszkedni és borzalmas sebeket égetnek rajtuk. Gonosz, gonosz varázslat!

Ara-Szir gyógyulni akart. Kürtöket és rézdobokat rendelt a királyi sátor elé s egymás után itta a bivalyvérral kevert nehéz napon kupáit. Künn örjögött a diadalt ülő mámoros tábor

s odabenn a két legszebb rabszolga-asszony kente illatos olajakkal s törülgette selyem hajjal és csókolgatta bársonycsókával Ara-Szir beteg vén kezeit. És lassanként enyhült a hasogató fájás, szongó, szelíd szibbadássá vált, ami már nem sajgott, csak valami furcsa, különös szomjúságfélehez hasonlított. A homályban röpködő szemek eltűntek és Ara-Szir lassan elaludt. Még érezte, ahogy az asszonyok lábujjhegyen rebbennek el mellőle, s a kürtösök és dobosok lármája a külső sátrak irányából csobog tompuló füleibe.

Ara-Szir álmodott. Azt álmodta, hogy a két kezefejét kinyújtva tartja valami hűvös nagy márványasztal lapján. A furcsa, különös szomjúság ott reszkett a bőre alatt, de nem fájt, érezte, hogy enyhülni fog. És messziről, az idegen, nagy havas hegyek lejtőiről alakok ezrei közeledtek, a hold titokzatos sajkájából szálltak alá s valahogy úgy rémlett, hogy a testük az elrebbent asszonyok ittmaradt illatából, a varázsló Asoka tegnapi szavainak lágy ezüstjéből formálódik. Rég megholt élők árnyai voltak, ezren és ezren, az ifjúság véres emlékcsoportja, kik mind Ara-Szir miatt haltak meg. Katonák jöttek különös dárdaikkal s fegyverük hegyét Ara-Szir két kezefejébe mártották, de most jó volt ez a fájás. Levágott fejű alakok jöttek s a levágott fejek véret odacsorgatták a szomjas kézfejekre, amelyek boldogan itták a vért. Egy gyönyörű asszony is jött, akit Ara-Szir nagyon szeretett és saját kezeivel fojtott meg: ez az asszony most fehér fogával harapott Ara-Szir kezébe, és a király mosolygott. Akadt a látogató árnyak közt fehérruhás irnok-rabszolga is, akit azért öletett meg Ara-Szir, mert egy nagy csata után hibásan kevés számú ellenség holttestéről vésett maradandó jegyzést a királyi könyvtár agyagtábláiba. Ez a rabszolga most alázatosan vájt bele vésővesszőjével a szomjas húsba. És eljött a király öreg vadászebe is, melyet agyonrúgott Ara-Szir, mert vén fogai közül évekkal ezelőtt eleresztette a süldő nyulat. A nagy eb most két lábra állt a király előtt, mellső lábait felrakta Ara-Szir két kezefejére, s ez nagyon-nagyon jól esett Ara-Szirnek. És a királyok királya lehajtotta a fejét a kutya fejéhez, vén szemei a hűséges vén szemek közé néztek és úgy ismételte neki az Asoka varázsló szavait! A szeretet hatalmasabb, mint a gyűlölet és aki fegyverrel harcol, nem ismeri az igaz isteneket...

Ara-Szir, a hatalmas király arra ébredt fel, hogy a szőnyegen hever, s homloka szorosan simul a két keze fejére. Most már a furcsa, különös, viszkető szomjúság végkép eltűnt a bőre színéről, melyet sűrűn, ragadósan borított valami szelíd, hűvös nedvesség, amit a kezek porúrai epedve szíváltak magukba. Ara-Szir király ugyanis az egész álom alatt keservesen sírt s először életében áztatták elaggott kezét a saját könnyei.

Ara-Szir tehát meggyógyult, ettől fogva azonban nem volt többé nagy király. Két hónap múlva öt taposták halálra Dsindsul mongol khán modern felszerelésű harci elefántjai.

## KISPÉTER ANDRÁS

### JUHÁSZ GYULA ISMERETLEN VERSEIBŐL

Juhász Gyula nem sokat törődött költeményei sorsával. Verseinek nagy része, körülbelül a fele, kimaradt az életében megjelent köteteiből. A kötetek verseinek a kiválogatását is legtöbbször nem maga végezte, hanem barátai, rajongói. Így gyakran az éppen kéznél lévő versek kerültek be a kötetbe, és nem egyszer olyanok maradtak ki, melyek a kötet legjobb költeményeivel is felveszik a versenyt. Ezek különböző fővárosi vagy vidéki lapokban, folyóiratokban voltak szétszórva, átadva a feledés szürke porának. Összegyűjtéstük már a költő életében megkezdődött, halála után pedig még nagyobb lendületet vett. 1940–41-ben már megjelentek *Összes versei*, melyet Paku Imre rendezett sajtó alá. A kötet bírálata nem tartozik e cikk keretébe, azt elvégezte annakidején Tolnai Gábor (*Magyar Csillag*, I. évf. 52–56. l.). Nem lehet azonban említés nélkül hagyni, hogy ezek a kötetek megcsonkítják, meghamisítják, eltorzítják Juhász Gyula költői arcképét.

Paku Imre az *Összes versek* II. kötete végén lévő »Tájékoztató«-ban célzást is tesz erre a lelkiismeretlen megcsonkításra. »E kötet — írja — noha minden tekintetben teljességre törekedett, nem foglalja magában Juhász Gyula azon verseit, melynek éle ma élő közéleti férfiakat érint, azoknálkül politikai versei — esztétikai okokból is — kimaradtak«. Nem fér hozzá kétség, hogy mik voltak azok az »esztétikai okok«, melyek Paku Imrét a kötet megcsonkítására késztették, ill. kényszerítették. Először is az itt kihagyott versek nem illettek bele abba a meghamisított Juhász Gyula képbe, melyet a reakció igyekezett a köztudatba vésni, másrészt veszélyes volt a fasizmus számára olyan verseket a közönség elé bocsátani, melyek a munkásosztály és az 1919-es Tanácsköztársaság mellett tesznek tanúvallomást.



Ezeknek a verseknek egy részét azóta már közzétette Ertsey Péter (Juhász Gyula *válogatott versei*. Szeged, 1947) és Bóka László (Juhász Gyula és Tóth Árpád *válogatott művei*. Bp., 1951, Magyar Klasszikusok), de még mindig van szép számmal olyan, amely nem jelent meg kötetben. Ezeknek a kiadása azért is szükséges, mert új színekkel gazdagítja Juhász Gyula életművét. Megmutatja Juhász Gyulát, az embert, aki a legsötétebb fehér terror idején is kitartott a munkások ügye mellett és mint »Az új hit papja« hirdette, hogy :

*A rongyaink zászlója fölragyog  
Rátűznek vígan felkelő napok.*

*A nyomorunk zsoltára messze zeng,  
Ma még panasz, de holnap győzelem !*

Megmutatja azt a Juhász Gyulát, aki olyan bizakodón kiáltotta a vak sötétségbe : »Jöjj el, világot bíró Öntudat!« Bátran hirdette, hogy »A vér és arany uralma helyett, amely eddig betöltötte a világot, mi az öntudat és a munka uralmát akarjuk megteremtteni.« (A *Munka*, 1920 máj. 1.).

Juhász Gyula költői pályája, ha zökkenőkkel is, állandóan felfelé ívelt és a költő 1919-ben eljutott a munkásosztályhoz. Ettől kezdve lírai realizmusa elmélyül, költői skálája kiszélesedik, új színekkel gazdagodik. Semmiféle terror nem tudja arra kényszeríteni, hogy megtagadja a Magyar Tanácsköztársaságot és a munkások ügyét. 1919. májusában, mikor Szegeden már, a franciák segítségével, az ellenforradalom van uralmon, Juhász Gyula egy pedagógus gyűlésen, ahol a Tanácsköztársaságot gyalázzák, testi épségének veszélyeztetésével is a magyar kommunisták védelmére kel. (I. A *Proletár*, 1919. május 7. sz.) Július 15-én a *Munkások honlokára* című gyönyörű verssel köszönti az új otthonukba bevonuló szegedi munkásokat. (A verset a szegedi *Délmagyarország* július 15-i száma közli.) 1919. októberében pedig verssel emlékezik meg az októberi forradalomról:

*Forradalom fehér virága  
Sápadt rózsá,  
Letéphet rabló kéz orozva,  
Te kivárod  
Míg elsáppad mind renegátod.*

Október 31-én, a forradalom évfordulóján a szegedi munkásoknak tart ünnepi beszédet, amelyben többek között ezeket mondja : »Ha a lojalitás lovagai mint őseikre hivatkozhatnak a renegát labancokra és a munkamegvető nagyurakra, mi különb ösökre hivatkozunk: a keresztény és magyar Rákóczi-ra, aki azt mondta, hogy eb ura fakó, Martinovics-ra és vértanú társaira, arra a Kossuth Lajos-ra, aki volt olyan jó fölkelő magyarnak, mint a mai ebredők és akinek legnagyobb történelmi ténye a Habsburg-ház detronizációja volt. Említsem-e a mi nagy költőnket, Petőfi Sándort, aki mint hithű republikánus halt meg a világszabadságért? A magyar népköztársaság nem máról holnapra lett, vértanúk, hősök, álmódók és harcosok százados vetéséből sarjadt.« (A *Munka*, 1919. nov. 4.) Nagy vértanúk, Mórús Tamás, Martinovics emléket idézi, akik az emberi haladásért, a boldog jövőért áldozták életüket, emlékeztetül az új vértanúkra, kiknek sírján még friss a hant. A középkor szörnyű gaztetteit juttatják eszébe azok a kegyetlenkedések, ahogy a galád fehér terror a hős kommunistákat megkínozza. Míg »A vár urnője sólymát nézi hosszán«, addig a »börtön éjén gubbaszt száz eretnek«.

*Tavaszi szél kel lágyan, mint az álom  
És jobbágyokat himbál a fadgón.*

A mult nagy hőseihez fordul, hogy erőt gyűjtsön : »... a multban keresek hőst, aki jövőt jelent« — írja. Megcsapja »A nyíló márciusi láz« s közben arra gondol, hogy mártírok szenvednek a börtönökben, míg a »Vén börtönök odvara tűz a fény«.

Juhász Gyula nem volt kommunista költő, nem tudott különbséget tenni a polgári és a szocialista forradalom között. Bátor kiállása, jellemzősége, a haladás feltétlen akarása azonban eljuttatta őt oda, hogy vállalni tudta a munkásosztállyal való fegyverbarátságot és felismerte, hogy a jövő a munkások kezében van. »A szocializmusnak — írja — már nem egyszer kellett rövid felszázados küzdelme során így leszállnia a föld alá, katakombákba, hogy az igazságosabb és boldogabb jövő hite és a társadalmi fejlődés biztos és szilárd tudásának szövetségével világítson tovább azok előtt, akiket érdek és szenvedély nem tudott eltéríteni a helyes ösvényről, mely a munka és a szabadság diadalához vezet.« (A *Munka*, 1920. ápr. 18.) Bátran vallotta, hogy : »Az új kultúra, amely nem a vér és vas jogán akar hódítani és nem a gépekkel akarja leigázni és elpusztítani a szellemet és a népet, ez az új

kultúra valóban a munka kultúrája lesz». Egy értéket ismer: a munkát. Nem a dologtalan és megcsömörlött jóllakottak szenzációvágyát akarja majd kielégíteni, de az új szépségekre és igazságokra szomjúhozóknak érdeklődését. *Munkáskultúra* lesz az eljövendő, a most kialakuló, a szó legszentebb értelmében, mert a munka becsületén és kultuszán épül és minden dolgozóhoz fordul. Nem kiváltságos lesz, hanem egyetemes. Új hit új hirdetője, új tudás új terjesztője. Ennek az új kultúrának vagyunk mi szerény és szegény harcosai, úttörői és legyünk is mindnyájan, munkások, testvérek. A magyar munkáskultúra legdícsőbb ősenek, a magyar demokrácia és a világszabadság vértanú-költőjének igéivel végzem: »Szégyen reá, ki mostan vesztegel, dícsőség arra, aki dolgozik!« (A *Munka*, 1921. jun. 28). Bársokszor érezte, hogy nem tud elég erős lenni, hangja megremeg, de tudatosan a munkásokhoz fordult, nekik akart írni:

*Szelíd szonettek szende tejüvegén keresztül  
Meglátod-e, ó testvér, feléd nyujtott kezem,  
Ha ünnepnapomon rímek csellója csendül  
Tudod-e, hogy milyen dal ütemét keresem?*

(A munkásnak)

Már fiatal éveiben is Ady Endre harcostársa volt. Vállalta Ady harcát s ha hangja nem tudott is Ady lángoló forradalmi lírájáig felhevülni, mindig a haladásért, az elnyomottak ügyéért küzdött. 1921-ben, mikor a fehér terror legkegyetlenebbül dühöngött, Adyról ír születésének negyvenedik évfordulója alkalmából, és arra gondol, mit csinálna most Ady Endre, ha élne:

*Azt mondanád: nem ezt reméltem én,  
Karcú kezed nagy homlokodra tennéd  
És melegednél szívarod tüzén,  
Mely hamvad, mint az öröm és az emlék.*

(Adyra gondolok)

Az ellenforradalom nem tudta Juhász Gyulát megingatni, de beteg idegeit felőrölte. Egy évtizedig tartó kemény harc után, melyet a Horthy-fasizmus ellen vívott, ismét visszaesett régi betegségébe, mely egész haláláig kínozza. A munkásságnak tett vallomását azonban soha nem másította meg. Betegsége idején nem tudott már olyan bizakodóan nézni a jövőbe, de minden költeménye egy nagy jajkiáltás volt, mely örök vádat emel az ellen a rendszer ellen, amely őt ide juttatta.

\*

Az alábbiakban a költő 1919. után írt, eddig még kötetben meg nem jelent verseiből adunk egy csokorralót. Ezek Juhász Gyula igazságszeretetét, jellemzőségeit, emberi nagyságát, a munkások ügye melletti bátor kiállását tanúsítják.

| ŐSZIRÓZSA |

— Október 31-én. —

*Forradalom fehér virága,  
Őszi rózsza.  
Kigyujtod arcomat pirosra,  
Nem a széken,  
De büszkeség bíbor tüzeiben.*

*Forradalom fehér virága,  
Sír virága,  
Föltámadást hoztál e tájra  
Szívünk dobbant  
Szabadon a forradalomban.*

*Forradalom fehér virága,  
Síri rózsza,  
Leteszünk egy nagy koporsóra,  
Hol négy század  
Bakóját földi mély gyalázat.*

Forradalom fehér virága,  
Sír virága,  
Virulj e csüggedő világba  
Annyi hantlon  
Eljöldelt gaz, bíbor hatalom.

Forradalom fehér virága,  
Sápadt rózsza,  
Letéphet rabló kéz orozva,  
Te kivárod  
Mig elsáppad mind renegátod.

Forradalom fehér virága,  
Drága emlék,  
Eszembe jut szép őszi estéd  
Minden szentek  
És vértanuk porára kereslek ...

Forradalom fehér virága,  
Őszi rózsza,  
Szirmod hű emlék könnye mossa  
Magyar őszi  
Szabad rögn virulj örökkön !

Délmagyarország, 1919 okt. 31.

#### PROLÓGUS

(a Munkás Esperantó Estélyre)

Testvéreim, egy jobb jövő hitében,  
Amelynek bíbor hajnala hasad  
Köszöntelek magyar tél bús kódében  
Mint e jövőért küzdő társakat.

Gyász, üldözés, balsors és megnemértés  
Hiába zúdul ránk, az Eszme él,  
Nem tántorít sem önkény, sem kísértés  
Szívünk erősen és bizton remél.

Az Ember a mi egyetlen reményünk,  
Az Ember, aki a sorssal dacol,  
Ki szent, örök jogát kivívja végül  
És föltámad zár, börtön, sír alól.

Az emberért megyünk mi küzdelembe,  
A jegyverünk: tudás és Szeretet ;  
Akarjuk és kiküzdjük, hogy derengjen  
A boldog béke már a föld felett.

Hazugság és gonoszság el ne tépje  
A Szent-szövetség drága levelét,  
Mit ember köt emberrel, frigyre lépve,  
Hogy bilincs hulljon s tűnjön a setét !

Testvéreim, az eltiport magyarság  
És elárult Emberség vár ma ránk,  
Legyen a föld mindenkinek mennyország  
S népek hazáján boldog föld hazánk !

A Munka, 1919. dec. 11.



## HAJNAL

A tegnapot most váltja föl a holnap.  
Sötétlen silbakolnak még a fák.  
Az út köves, házszegete pusztaság.  
Utolsó fénye hűny a csillagoknak.

A karavánja jár a pusztaságnak.  
Némán söpörnek. Ködbe vész a por.  
Halk hamvazás dereng az ég alót.  
A Nap, a nap! súgják a sanda árnyak.

És gyors ütemben ébred az forma,  
A szín, a hang — dóm és gyár (büszke orma)  
Az égbe barnul és dalolni kezd.

Harang és kürtöl szólal, a siket,  
Vak éjszakát riasztva hosszú jajjal.  
Az élet fölzenget: itt a drága hajnal!

A Munka, 1920. aug. 29.

## A MÁRCIUSI LÁZ

A virágos hant és véres rög felett  
Már bontja zászlaját a kikelet,  
Végig cikáz  
A termő, zengő márciusi láz.

Folyó megárad, megborzong a rét,  
Ezer követ száll, ujjong szerteszét,  
Vigan cikáz  
A nyíló, bizó márciusi láz.

Ó templomok tornyán a csókja ég  
Vén bőrtönök odvára tűz a fény,  
Büszkén cikáz  
A boldog, bátor márciusi láz.

A vér és könny termékeny földje már  
Új csókra és új ölelésre vár:  
Végigcikáz  
A lelkeken a márciusi láz!

A Munka, 1921. márc. 20.

## HISZEK

Az új hit papja, énekelek én,  
Jertek, szegények, itt van a remény.

E koldus földön, vér és könny között  
Gazdag hitünkkel várjuk a jövőt.

A rongyaink zászlója fölragyog  
Rátűznek vigan felkelő napok.

A nyomorunk zsoltára messze zeng  
Ma még panasz, de holnap győzelem!

Az új hit papja, várom az Urat:  
Jőjj el, világot bíró Öntudat!

A Munka, 1921 ápr. 17.

Süle kötetén 1952. ápr. 10.  
St. újság

## A MUNKÁSNAK

Szelíd szonettek szende tejüvegén keresztül  
Meglátod-e ő testvér, feléd nyújtott kezem,  
Ha ünnepnapomon rímek csellója csendül  
Tudod-e, hogy milyen dal ütemét keresem?

Tudod-e, hogy e setymek, ezüstök, mind e pompa,  
Mind csak művészkezekkel emelt ravatalok,  
Mind sorsomat takarja, mind sorsunkat zokogja  
S egy elveszett éden, mely betűin ragyog.

Éden, amelynek én is, te is, búsan faragva  
Vagy vígan fűtyörészve, polgárai vagyunk,  
De irigy istenek és hódítók haragja  
Kizárt belőle minket... Míg fölpirkad napunk.

Szelíd szonettek szende tejüvegén keresztül  
Egy új éden kinyíló, távol kertjét tesem  
S ha jobbam, mely feléd nyúl, meglátod e rímektől  
Testvér, e tájon még ma együtt leszel velem!

A Munka, 1921 május 1.

## BAROSS GÁBOR EMLÉKEZETE

Ma szellemet idézek és a múltban  
Keresek hőst, aki jövőt jelent,  
Sivár időnk gyászából elborultán  
Idézem őt, a munkától nemest.  
A munka hőst fogom énekelni,  
Ki terveket, célt és reményt adott,  
Aki tudott akarni, tenni, merni:  
A dolgozó és alkotó Baross.

Engem nem szédít a kevély magasság,  
Hová halandót jószerencse tesz,  
A vagyon és rang nem érinti lantját  
A költőnek, ki jobb jövőt keres,  
De bármi polcon a valódi érdem  
Méltó dalomra, mely igaz, szabad,  
Barossban én most a férfit dicsérem,  
Ki nagyra tört és mindig jót akart.

Baross: e név gránitból és acélból  
Úgy döbben most elém: élő szobor,  
Kihez az olcsó jelszóktól alélt kor,  
Mint orvosához, elzarándokol.  
Baross: e név ma azt jelenti: munka,  
Kitartó, lázas, lelkes és erős,  
Nézd, magyarom, bár sorsa porba sujtja,  
Haláláig hogy dolgozott e hős!

A haladás zenéje benne zengett  
És kattogott, mint vasuton a sín,  
Ha a vonat robog és a menetrend:  
Előre mindig: új kor utain!  
Munkás magyar volt, aki telve lázzal,  
Józan maradt, mert tudta, mit akart  
S míg füstbe ment terv lett sokaknak álma,  
Ő fölszántotta a magyar talajt.

Igaz, hogy élte csonka, mint ez ország,  
 Mely romjain most kezd új életet,  
 De rajtunk áll és ez nagy szent adósság,  
 Hogy befejezzük, ami ránk mered!  
 Ó mennyi munka vár még, mennyi rom van,  
 Költő, tudós, kalmár és iparos,  
 Hány kézre, észre van szükség e' honban,  
 Hány férfira, ki méltó rád Baross!

Szent lázad égjen mindnyájunk erében,  
 Tört álmodat valóra váltani,  
 Hogy fölépüljön gyászban, ködben, éjben  
 Egy boldog ország itt, a holnap!  
 A munka és tudás pillére tartsa,  
 Alapja a megértő szeretet  
 És akkor a jövő munkás magyarja  
 Vigabban áldoz majd Baross neked!

Szeged, 1921. máj. 8.

A Munka, 1921. máj. 10.

#### ADYRA GONDOLQK\*

Negyvennégy éves volnál. Szomorú,  
 Fáradt szemekkel néznél a világra,  
 Szobád falán sok fonnyadt koszorú,  
 És a szívedben álmok hervadása.

Azt mondanád: nem ezt reméltem én,  
 Karcsú kezed nagy homlokodra tennéd  
 És melegednél szívarod tűzén,  
 Mely hamvad, mint az öröm és az emlék.

Bús férji volnál, keserű magyar  
 És a halált idéznéd minden este,  
 Most a szívedből érző rózsá hajt  
 És sírodon legszebb a naplemente.

A Munka, 1921. máj. 15.

#### AZ ÉLET SZONETTJE

... És minden alkony opálosan éled  
 És minden hajnal szökén rámkacag  
 És mindig forrnak vágyak és nyarak,  
 Be csodás vagy, csókók szülötte, élet!

És mindig küldesz új bánatokat  
 És új reményt is, ami dalra méltó  
 És szemeket, amelyek, mint a mély tó  
 Balzsamot adnak nékem s titkokat.

És nem fáradok el téged szeretni  
 S téged gyűlölni, lázas csoda, élet,  
 Naponta vággyal járulok elébed.

\* A versnek egy korai változata az *Új Idők* 1914. április 19-i sz.-ban jelent meg *Egy halott költőnek* címmel. Ezt a változatot közli Páku Imre az *Összegyűjtött versekben* (II. 101. l.). Nem tudjuk, kihez szól e korai variáns.



S bár mindig közelebb a szürke semmi,  
Te egyre széplülsz, mélyülsz s én szegény,  
Ugy érzem, gazdag voltam benned én.

A Munka, 1921. máj. 29.

Szék kör. 7. u. 1952. 2. 16.

### KÖZÉPKOR

A vár urnője sólymát nézi-hosszan,  
Szegény vadász részkét a tilosban.

A vén toronyból kong a bús harangszó,  
A vén barát kezében cseng a kancsó.

A jó vitézek indulnak keletre,  
Fölperzselt házra tűz a naplemente.

A pince mélyén óborok hevernek,  
A börtön éjén gubbaszt száz erefnek.

Tavaszi szél kel lágyan, mint az álom  
És jobbágyokat himbál a faágon.

A Munka, 1921. jun. 19.

### KRISZTUS A VARGÁVAL

Mikor számárnak hátán a szent városba tartott,  
— Az üzletek bezárva, virágosak a parkok —  
Ott állt Ahasvér varga a nép első sorába  
És tele tüdejéből rikoltozott: Hozsánna!

Mikor vörös gunyában a nép elé vezették,  
— A virgácsok biborral borították a testét —  
Ahasvér varga ott állt és mint a bősz szelindek  
A csócselékkel együtt ordított: Feszítsd meg!

Mikor a föld megingott, az ég kárpitja megnyílt,  
A százados megbánta az Ember Fia vesztét,  
Ahasvér varga ott állt — sápadt a Nap, a Hold —  
És mellét verve bögte: Ez Isten Fia volt!

Mikor, nagynéha, árván, e rossz világba téved  
Valaki, aki bátor, igaz, jó és az élet  
Hozsannával, kereszttel és pardonnal fogadja,  
Butaság, mindig ott vagy, mint Krisztussal a varga.

Népszava, 1923. márc. 25.

### KRUDY GYULÁNAK\*

Gordonkahangján sirvavigadásnak  
Mesélve nekünk igaz magyar mesét,  
Hogy megszépül szavadra mind a bánat  
S tündéri távlat lesz a messzeség.

Mágus szemekkel múltból felidézéd  
Az elporlott vig gavallérokat  
És mosolyognak újra régi szépek,  
Kiket már csöndes, vén őskert fogad.

\* Szeged, 1925. Péter Pálkor. Ezt a verset a Délmagyarország vacsoráján olvasta fel a költő.

A te szavadra, édes bús szavadra  
Sirjából támad a vörös apát  
És fölharsog holt magyarok haragja  
És újra zúg az ősi szittyá vád.

Te simogatod hangod bársonyával  
Megint életre Zoltánkát szegényt  
És Juliát, selyemben és topánban  
S magyar múltunk sok bús kísértetét.

Mesélj, mesélj, durúszolj és dörömbölj,  
Magyar szemöldökfánál magasabb,  
Mesédre hadd csittuljon és örüljön  
A magyar árva, aki csonka, rab.

Gordonkahangján sirvavigadásnak  
Csak mondj tovább igaz magyar mesét  
Így vége lesz tán majd az éjszakának  
S hajnalra pirkad majd e szürkesség!

Délmagyarország, 1925. júl. 1.

#### RÁDIÓ

P. II. 230  
Csönd és magány révében hallgatom  
Miket susog a hírek rádiója,  
Szelíd akácra nyílik ablakom,  
Az utcán egy talicska megy kocogva,  
Az asztalon virág és könyv terem  
És néha dal. A messze végtelen  
Tenger bűg így az álmatag csigában.  
Künn a veszély most harsog. Szörnyű áram  
Kereng a földön, mely reng és vajúdik.

Az ember vivja véres háborúit  
S a ködön át a jövődőbe törtet  
S míg a világ omló kapui döngnek —  
Csönd és magány révében hallgatom,  
Miket susog az alkony, a falomb,  
Mint szökevény harcos, akit hiába  
Szólongat századának trombitája.

Makó.

Délmagyarország, 1927. jan. 6.

#### SZENT SZEGÉNYSÉG

Ugy hordom a szegénység gubáját,  
Mint valami dús királyi palástot,  
Nyugalmas és hatalmas büszkeséggel,  
Mint aki titkos, új kincsekkel áldott.

A kurta kocsmák söntését az éjben  
Úgy megteritem hittel és malaszttal  
És mámoros jószágom italától  
Magas jókedvre derül minden asztal.

*A koldusoknak pazar kézzel osztok  
Vigasztalást és áldást nyakrafőre,  
Hogy szentmise lesz a boros felejtés,  
Hogy az úr vére lesz a könnyű lőre.*

Kézirat, 1928. szept. 22.

## TÖREDÉKEK

Az alábbi töredékeket Juhász Gyula 1929-ben írta a budapesti szanatóriumban.  
Ott használt noteszében maradtak fenn.

### PHILOKLETES LEMNOS SZIGETÉN

*Ott hagyta őt a nép és a dicsőség  
A teméktelen tenger közepén  
Sok, boldog és vig lakoma hőst.*

### PHILOKLETESKÉNT LEMNOS SZIGETÉN

*Magányosan elvérzem lassan én  
Még néznek rám az örök csillagok,  
Szemem sötétje még ragyog  
A csönd és bánat tengerén  
Vitorla egy se leng felém  
S hiába sirok égre fel,  
A teméktelen hab felel.*

## AZ ÉG IVÉN...

### I.

*Az ég ivén halvány ragyogással  
Szivárvány kél az eső nyomán,  
Megbirkózva a fekete gyásszal,  
Mint győzelmi zászló.*

*Az ég ivén halványan földereng  
A szép szivárvány és az emberek  
Közönnyel nézik a remény jelét.*

### II.

*A szomszéd ablakból időnkint  
Szivembe zsong egy drága zaj,  
Derűs, meleg madárcsicsergés:  
Gyermekekaj!*

*Mintha egy boldogabb világból  
Üzenné valaki nekem,  
Hogy van öröm, ifju, áldott  
Felhőtelen!*



## JUHÁSZ GYULA HÁROM ISMERETLEN VERSE

Az alábbi három Juhász Gyula-verset Szeged irodalmának feldolgozása közben két helyi időszaki kiadványban találtam. Az első 1908-ból való, tehát Juhász Gyula pályájának elejéről; a *Karácsonyi Könyv* c. kiadványban jelent meg, amelyet Kézai Simon és Kuszkó Jenő szerkesztett és a Dugonics-nyomda készített 1908-ban. A versen még erősen érzik Ady hatása, különösen a vers szerkezetében. Feltűnő, hogy az e korabeli versei nem hasonlítanak hozzá. A másik kettő a *Délmagyarország* karácsonyi ajándékeként kiadott *A Délmagyarország Évkönyve 1926-ra* c. kötetben jelent meg Szegeden. Mindkettő jellegzetesen Juhász Gyula-vers, és jól beleilleszkedik az ebben az évben elszórtan megjelent versek közé. A *Fekete bika* szinte azonos témájú és majdnem azonos feldolgozása a *Tehenek* cíművel. (A *Fekete bika* címűt *Táj és irodalom* c. dolgozatomban felhasználtam.)

A verseket az ismeretes Juhász Gyula-kiadásokkal összevettem, de sem más címmel, sem más vers részleteként nem találtam egyiket sem.

## VALAMI NAGY...

Valami nagy, mély szerelem hiányzik,  
Valami sirás, valami öröm,  
Valami harc, valami csönd,  
Valami nagy, mély szerelem hiányzik!

És így marad ez mindig, mindhalálíg?  
Mindig bús, csipkerózsa szívvel  
A várás várában sejtem a sorsot  
És így marad ez mindig, mindhalálíg?

Szőke csodák, barna csodák,  
Meddig csodálkozom csak rajtatok?  
Ó, adjatok valami szépet,  
Valami életet, halált,  
Szőke csodák, barna csodák!

## TÉLI ÉJSZAKÁKON

Az emberek, az élők és halandók  
Eltulnak tőlem lassan, csendesen  
És becsukódnak minden földi ajtó  
És beborul egem és életem.  
Az ifjúsággal a szerelem elmegy,  
A mennyei és földi szerelem,  
Az örömek utolsóit énekelnek  
S a bánatok maradnak velem.

A bánatok s a régi, boldog ősök,  
Magyar költők, tündöklő, végtelen  
Dicső sorokban az áldott elődök,  
Ők sügnak szellemhangokon nekem.  
Balassi, Csokonai és Petőfi,  
Arany, Tömörkény. És én figyelem  
E hangokat, mint darvakat a téli  
Magányos, hűvös, ködös éjjelen.  
Lelkem szeme szent röptüket idézi  
S hozzájuk hangolom az énekem...

## A FEKETE BIKA

*Ballag a csorda már az út porában,  
A kondás kürtje dímodozva bűg  
S a csorda végén baktat egymagában  
Egy nagy, fekete bika, mint a bű.*

*A többiek mind egy csapatba mennek  
És vidoran néznek egymásra ők,  
Egyik-másik szerelmesen epedve  
Már összebúvik és vágyódva bög.*

*A kertekben a hervadt napraforgó  
Nyugatra csügged és az égi bolygó  
Fáradt szemével vörösen hunyorgat.*

*A nagy, fekete bika elmaradva  
Oly árván néz a tűnő tompa napba  
S a fázó nyárfák baljósan susognak.*

*eddig*

## OLÁH GÁBOR — JUHÁSZ GYULÁRÓL

Nem hasonlítható ugyan Juhász Gyula és Oláh Gábor barátsága sem az Arany-Petőfi, sem az Ady-Móricz barátságához, mégis jelentős érték az a dokumentum-anyag, mely kapcsolatukról a közelmúltban került felszínre az Oláh-hagyaték rendezése közben. A debreceni remete meghatottan emlékezett vissza Juhász Gyulával való barátságuk szép emlékeire, közös költői szárnypróbálgatásaik boldog pesti korszakára, az »elválás« utáni egymást lelkesítő, dorgáló, vagy éppen marcangoló levelezésre. Ezt a megemlékezést Oláh Gábor közvetlenül Juhász Gyula halála után írta. Kiderül belőle, hogy bár közöttük nem volt olyan szilárd, harcostársi, teljes elvi azonosság, mint Ady és Móricz között, ami barátságukat elszakíthatatlanná tette volna; erősebb kapocs volt közöttük a vidékre szorult frók egymás támogatása, szolidaritás-érzése, mégis összefűzte őket, hogy pályájuk kezdetén közös elvekkel indultak.

Azonos gondolkozásmód, közös költői és tudományos ambíció kapcsolta baráti viszonyba a kilencszázas évek elején Juhász Gyulát és Oláh Gábort a budapesti egyetemen. Kapcsolatuk igen szoros volt 1908-ig, ekkor azonban *A Holnap* körüli nagy irodalmi harc elválasztotta őket egymástól. Oláh nem vett részt *A Holnap*-ban és engedte, hogy Rákosiék »kijátsszák« a korszak nagy költőjévé Adyval szemben. Ezzel letért a haladó irodalom útjáról, elvesztve Ady becsülését és Juhász Gyula szerető ragaszkodását is. Kapcsolatuk ugyan életük végéig sem szűnt meg, de barátságuk meglazult, vonzódásuk szenvedélyessége tárgyilagossá válott. Nagyobbrészt sajtó-megnyilvánulásokban, egymást »mérlegretevő« cikkekben nyilvánult meg.

Oláh Gábornak ez az emlékezése eddig kiadatlan. Madácsy László ugyan ismerte a kéziratot és *Juhász Gyula és Oláh Gábor költői barátsága* c. tanulmányában (Délvidéki Szemle, 1943. I. sz.) idézett is belőle pár részletet, de az egész még nem került közönség elé. Csak a benne szereplő három Juhász Gyula vers tekinthető ismertnek, Oláh Gábor ugyanis megküldte ezeket Paku Imrének, a Juhász Gyula *Összes művei* sajtó alá rendezőjének, aki be is vette a *Hírlapi és kéziratú vershagyaték*-ot tartalmazó második kötetbe. (40, 49, 110. old.)

*Durkó Mátyás*

Juhász Gyulával egyetemi hallgató-koromban ismerkedtem meg a híres Négyes-órákon. Csodálkoztam, hogy fiatal arcán hány ráncot vágott a gond vagy a szenvedés, vagy a rosszul élés; ha nevetett, hangtalanul szokott nevetni: a szeme sarkába legyezőszerűen futottak össze a gond barázdái. Petyhüdt volt az arca bőre, azért gyűrődhetett így össze kisebbszerű arcfinorításnál is. A feje, a koponyája kissé ferde volt, mert a homloka lecsapódott a sok ráncokkal. A szája nagy, az ajka vastag. Csak mélytűző sötétbarna szemében lobogott valami fanatikus láng. Ha beszélt hevesen és idegesen beszélt, tulajdonképpen a szemei mondták el igazán: mit akar. Jó svádájú ember volt, ahogy mondani szokás; a Négyes-órákon ő volt a vezérszónok, a félelmetes bíráló, a sokat tudó, jól értesült ember.

Debreceni horizontú, még akkor sík-lelkemmel idegenkedve bámultam ezt a hegy-völgyes intellektust; tömérdek név, könyvcím-adathalmazát sokaltam, hiszen mind a ketten hűs és néhány évesek voltunk. De mert valami kedves hűség volt benne: megszerettem. Ragaszkodott is hozzám: mind a ketten verseket írtunk, én szavaltam a magaméit, ő pedig négyeszközt felolvagatta a maga kis, szigorú formájú, modern szonettjeit. Filigrán művészeknek láttam, más volt, mint én, ezért is szerettem. Tudtam, hogy papi pályán indult, de otthagyta a katolikus atyákat s az Irodalom istennőjéhez esküdött. Emlékszem, a Diákotthon négy-öt lakos szobájában Kisfaludy Károly készülő életrajzából olvasgatót részeket. Örök izzásban égett ferde koponyája. Előre lehetett látni, hogy nem mindennapi ember lesz belőle. Ötöle és Zalai Béla közös barátunktól hallottam először a Babits és Kosztolányi nevét. Kosztolányival meg is ismerkedtem, meg is látogattam Üllői-úti diákszallásán. Fordított már akkor is. Olyan fiatal Goethe-féle embernek láttam. Juhász Gyula, mint irodalmi összekötő tiszt száguldozott közöttünk. A Négyesy-órákon élte ki fiatalos viharzással induló életét. Nagy tekintélye volt az egyetemi hallgatók közt: nem költőnek, hanem gazdag felszerelésű tudósnek láttuk. Nekem is imponált, mert a külföldi irodalmi szenzációkat ő hozta be hozzánk. Mikor megtudta, hogy Ibsent olvasom, szeretem, sőt fordítom: szárnyakat ragasztott a vállaimra s repülni segített. *Rosmersholm*-fordításommal én vittem be a pesti Egyetemre a nagy norvég író; Juhász Gyula és Zalai Béla (ha élne, ő volna ma a magyar filozófia megteremtője!) pompás előadással kísérte bemutatkozómat. Négyesy bámult és igen megdicsért bennünket.

En két évvel előbb végeztem az egyetemet, mint Juhász. Debrecenbe hanyatlottam vissza, ő Pesten maradt. 1905-öt írták. 1905–1908-ig a párisi utamig élénk levelezésben állottunk. Juhász különben mindenkiel szívesen levelezett; azt hiszem, sok aforizma-szerű írása lehet Babitsnál, Kosztolányinál, másoknál is.

1906. januárjában forrásmunkákat kér tőlem, a debreceni kollégium nagykönyvtárának kis könyvtárátisztjától. »A *tragikum magyar irodalmá*»-ról akar szakdolgozatot írni. 1906. júniusában Szegedről Ipar-u. 13. alul ír; szelíden gúnyolja abban az évben megjelent első verses kötetem legelső versét:

*Albion hajóján leng hirem lámpása  
Germán vértéseknek pajzsán ragyog képem,  
Oroszország haván kozák jújja nótám,  
Szobrom tükröződik Hellász tengerében.*

»Kedves magyar Hauptmann, azért, hogy még neved nem ragyog Albion hajólámpásán (hja, sok pénzbe kerül az ilyen reklám, fiam!) azért, hogy híred egyelőre csak a Vaskapuig hat le, mivel Gombkötő Antal (egyetemi diáktársunk) ott népnevel — azért írhatnál nekem, szegény vidéki frótársnak és régi, változhatatlan barátnak, mi!? Mit csinál Hunyadi László? Mit csinál Sámson, Delila férje? Mit csinál a tisztviselőtelepi főgymnasium? (Odatöröktem.) Ejnye, az közel lesz Valakihez... Régi dal, régi dal! Mit csinál Smidt Erzs? Mindig rólad beszél az édes, mindig!

Viszontszolgálat fejében ime az én Új Híreim:

1. Kosztolányi Dezső a Budapesti Napló belső munkatársa, Nemzeti Színház-i kritikusa, tárcavezetője stb. stb.-je. 2. Juhász Gyula jó eredménnyel letette a latin, görög, magyar, szakvizsgát májusban. Elvártam tőle! 3. Juhász Gyula valószínűleg Kútyabagason vagy Szilasbárháson lesz professzor. 4. Fentnevezett Arany Jánosból még mindig nem bolondult ki és most írja Arany ösze című kis remekét. Egyebekben — leteszi a tollat és szeretettel várja szíves válaszodat.

Juhász Gyula legrokonszenvesebb vonása az volt, hogy nagyon tudta értékelni sőt magasztalni a mások elért sikerét. Már 1905. áprilisában ezt a levelet írja hozzám:

»Kedves Oláh Gábor, önmagamért és igazaimért vívott nehéz, sokszor keserves tusámban végtelenül jól esik az olyan magányos, szabad lelkek üdvözlete, mint a tiéd. Érzem, hogy bár életünk göröngyös ösvénye elvált, a lelkeink ölelkeznek. Egyek vagyunk magyarságban, modernségben. Szép és magasba vívó utadon én is köszöntelek bajtárs. Hallom és pedig őszinte nagy örömmel, sikereidet. De az igaziak, nagyok, csak ezután jönnek. Hallom éspedig szomorúan, holmi közel végéről károgsz. Hohó, nem oda Buda! Ha én, ideges béna kornyikálnék így, érteném. Az Olimpusz tetejéig meg ne állj!»

Nagyváradon, a premontrei főgimnáziumban volt tanár 1908-ban, mikor *Sámson*-című könyvem megjelent és a kritika is észrevette. Ekkortájt volt alakulófélben a *Holnap*-társaság Váradon. 1908. novemberében írja Juhász:

»Kedves Gáborom, amit Juhász Gyula ügyetlenül, de magyarán megmondott egy Négyesy-féle stílusgyakorlaton, Négyesy-től és Oláhtól egyaránt kikapva, ime most már betelt: Oláh Gábor legnagyobb poétáink egyike. Ha szeretsz bennünket:



fogadd el a Holnap tagságát, amelyet baráti szívvel ime felajánlok. Ha kedvetsz: küld el egy hét leforgása alatt egy egyfölvonásos modern színjátékodat és akkor Babits-csal és Juhással egy este fogsz színre kerülni egy hónapon belül a nagyváradi Szigligeti-Theaterben, a Holnap zászlaja alatt».

Nem léptem be a Holnap gárdájába, nem kerültünk színre a Szigligeti-Színházban. Sőt, egy kissé hetyke levelem miatt, amely Rákosi Jenő lapjában jelent meg, magamra bősztettem Juhászék irodalmi társaságát. Az Ady csatlósai nagyon megkergettek azért, hogy vissza mertem utasítani a Holnap tagságát. De hiszen már nekünk, debrecenieknek, megvolt a magunk Bokréta-társasága, 1902 óta. Az első költői kvintet.

Lassanként Juhász Gyula is elhallgatott. Talán ellenséget vagy ellenfelet látott bennem. Még Párisban létemkor verset küldött utánam Szegedről:

»Pogány Gábor, hozzád suhan e vers most, oh fogadd!  
Lelkem naponta száll feléd, ha jó az alkonyat.  
Pogány isten vagyok, igaz, de még nem összelőrt,  
Dalok szent légője ad lelkemnek lágy erőt.  
S ha unalom szürkén borong a rőt ugar felett,  
Annál ragyogóbban ragyog Napom, a képzelet.  
Gábor, Béla, Simon, Dezső jöttök fürgén elém\*  
És nem vagyok már egyedül kis Iza szigetén.\*\*  
S a búsuló füzes között egy nagy árny tart velem:  
A debreceni histryó, ki itt járt Keleten.  
S ha e kopár Szigetről ős Margitszigetre ért:  
Elérem én is tán Párist, nagy álmod szigetét».

»NB. Ez próza, mert igaz: fogadd rokontalan rokonlelkem nagyrabecsülését az eredeti bús magyar, égvivó verseskönyveidért. Erő, elbúsult irdatlan erő vívódik benne önmagával; havasi gyopárok magányos aloék és nagyszirmú álomvirágok nyílnak a te komoran szép pusztád közepén. Ezek az érzéseim versed olvastán... Igazam van? Minden igaz, ami a mi igazunk. Igaz a te nagyratörő magadbecsülése is. Különben én hiszek benned, Gábor és a csüggedés óráiban — kell, hogy a te magányos szívednek is legyen getsemáné-kertje — ez is vigasztaljon, édes Gábor apám! G(edő) Simon nagy lélek, nemes szív, igaz férfi és szomorú sorsú ember. Ave! Salve!»

Juhász Gyula minden barátját nagy léleknek és rendkívüli szellemnek érezte. Soha nem tagadta meg senkitől a magasztalást. Ennek az volt az oka, hogy ő maga sóvárogta legjobban a biztatást és dicséretet; mert, valószínű, sohasem bízott igazán magában. Barátai meggyőző elismerésétől várta ingó hitetornyának a megtámasztását. Már pap is azért nem lett, mert méltatlannak érezte magát Isten szolgálatára. Nagy költő szeretett volna lenni s nem hitte, hogy bírja erővel. Ez az »örök kétely« csak nőtt vele élete alkonyán; tragikus végéhez is ez sodorta hosszú éveken át. Legoptimistább korából, 1904-ből van nálam egy verses levele, Szegedről írta hozzám a Tátrába, érdekesen és őszintén jellemzi benne magát: már ekkor is hasadás futott végig a lelkén, pedig imádta a művészetet és készült az író dicsőségére.

»Rousseauként a magány s természet ölébe heverve  
Üdvözlégy Gábor, vén szépesi remete!  
Mert gyönyörű nyelvünk antik mértékre legillőbb,  
Disztichonos versben írom e szép sorokat.  
Hogy vagy öreg, mint vagy, mit csinálsz, mily műveket írsz ott,  
Bércék ormain és völgyek ölén egyedül?  
Én hazai remeket s idegen lánglelket imádó,  
Nemzetem és a világ mestereit tanulom.  
Életem olyan most, amilyen ez a pusztá nagy alföld:  
Egyhangú, néma, oh de azért gyönyörű!  
Mint itt tündérként palotát rak a déli verőfény,  
Lelkem vára aként épül a csend közepette  
Hamlettel csak a port, a halált keresem szemeimmel.  
Most a magány s szeretet íjű kedvre derít.  
Multam kincsei mind: emlékek tünt szerelemből,  
És a barátságból, lengenek im körültem.  
Barna lány s szőke, rózsás kőd fényiben úszók,

\* Oláh Gábor, Zalai Béla, Gedő Simon, Kosztolányi Dezső.

\*\* Akkor Máramarosszigeten volt tanár.

Sok deres ifjú, kinek társa valék,  
 Kik nevük egykor még hírnek anyakönyvibe írják  
 S kikkel együtt én is álmodozom s hevílök.  
 Ámde Phaetónként tört szárnyon hullok a napba,  
 Oh de a láng fogad ott, isteni, mennyei tűz!  
 S inkább fönn vesszek gyors röptű vágyak égében,  
 Mint a vakond idelent túrjam a sárt meg a port.  
 Félsgen és fecsegőn tüntem szemeidbe gyakorta,  
 Ám hidd el Gábor: jobb vagyok, mint a hirem.  
 Természet s lángész szemlélete érleli bennem  
 Azt a magot, melyből még aratand a hazám.  
 Te pedig erdei tölgy, vagy a bérc bús méla fenyője,  
 Nézz le reám végre, hegyről a völgybe tekints.  
 Vagy tán, vén pennás, szerelem nyíla sajg a balodban,  
 Tán a Futó Ella szép szeme vont oda fel?  
 Jókai is öregem szerelem rózsáiba botlott,  
 S Goethe Hades küszöbén Eros ölébe hevert.»

\*

1905-ben, mikor a pedagógiai vizsgámra készülődtem átforgattam a filozófia történetét s nagyon megszerettem Spinozát, Schopenhauert. Ennek a filozófiai kirándulásomnak emléke még éveken át rezgett a lelkemben, s mindenestől zúdult Sámsonról írt költői elbeszélésembe. Ebben a nagy költeményemben akartam megírni világnézetemet. Ebben tettem vallást az Egyéniség tiszteletéről, hősi kultuszáról.

Sámson a nagy Egyén, aki szemben áll a kislelkű tömeggel, harcba feszíti magát Istenével is, rabja lesz az érzéki asszonynak, ideális, eszményi szerelmét pedig elröppenti kezéből. Tragédia. Az Egyén tragédiája. Mikor 1908-ban elkészültem Sámsonnal, egy nagy levél kíséretében elküldtem Juhász Gyulának. Aforizmákkal rakott, de lelkemet őszintén kitaró levelemre Juhász Gyula egész csapat reflexióval és aforizmával felelt. De úgy látszik, maga is hasonló szellemi fürdön esett keresztül 1905 táján, mert az én akkori elejtett soraimra bőszes visszhanggal felelt. Csak ezek maradtak meg a birtokomban, ezek az 1905-ös aforizmái. Érdekes fényt vetnek ezek a levelei már akkor meghasadt lelkére — tudós is volna, költő is szeretne lenni s egyik a másikat gyilkolja vagy emeli benne, mint Péterffy Jenőben. Hivatkozok is öngyilkos elődjére, azt írja, annak a betegsége szállotta meg: »Beteg vagyok, öreg, és erre az én bajomra nincs balszám Gileádban. Szerelem? Gombház! Dicsőség? Fene! Péterffy Jenő uri betegsége szállott meg: Ördögös vagyok. De ezt a modernbb kiadást még a Jézus se tudja kiűzni, csak az anyaföld, az áldott anyaföld. Tisztelt idegeim oda vannak. Egyébként megvagyok. Tanulok, tanulok és butulok. Faustként kijárom a filozófiát, a teológiát, a jurisprudentiát és medikát. Félemler vagyok, barátom, itt a baj. Költő, akit megevett a tudomány fenéje. Tudós, akiben mozog a költészet kukaca. Hahaha!« (1906. július. Szeged.)

\*

A most következő levelek híven mutatják Juhász Gyula lelkének már fiatalon való kilengéseit, vibrálásait, kétségeit, ha azt nem merem mondani: maghasonlottságát. Ilyenformán szokott beszélni vitatkozó sétáinkon is, ilyen rapszódikusan, de gazdagon. Sokat tudott és szeretett átadni másoknak a tudását. Tehát magister volt, tanár.

1908-ban írja:

»Megvan, Mi van meg? A tér, az idő, az alkalom, a kedv és a nedv, szóval minden. Még toll, tinta és papír is. Ergo írok. Már vagy még? — nem halok meg. Komoly szándékom ez. Már csak *éred se*, Gábor, mivel jobban szeretlek, — lehet is! — mint »szerény« magamat. Hiszed-e ember?

És most, bocsáss meg szegény íródeákodnak, ha fejezetekben írok paradoxát, aforizmat, idegesen, betegesen à la Nietzsche! (Akiből egyébiránt kezdek kijózanodni. Egy új illúzió, mely ködbefoszlik. Adió, sőt Adyó, bozontos bajuszú, kagylós szemöldű, tengerszemű gigász, örület és lángész Ixiona! És au revoir mivel én is hiszek a retour eternalben! Hát: Igaz, Kosztolányinak írok a Ch(ild) H(arold) dolgában.)

1.

Hume, a XVIII. század, ezt mondotta:

Nincs Én, csak érzetkomplexumok vannak. Nincs szubsztancia, csak érzet-complexumok vannak. Nincs okság, csak tapasztalás van. Nem igaz a Que sais-je? sem, mert a kriticismus a bizonyosság, a holt bizonyosság.

A tudomány — hatalom.

A XIX. század vége ezt válaszolta :

A tudomány csődött mondott. Van azonban okság, mert John Stuart Mill, tanítja és van Én és van Világ : Spencer tanítja!

2.

Schopenhauer Arthur dr.-ról nem mondtad el a véleményedet. Jól tetted. Ő legnagyobb művésze (artistája) az abszolút gondolatnak.

Vele a stílusban csak Platon és Nietzsche (e poláris, magyarán szöges ellentétek) versenyezhetnek. Mi, művészek, imádjuk a gondolat nagy műépítőit, a Baumeister Solneseket. De megint mily pikáns ügy, hogy az egyéntipró Schopenhauer tanítványa hirdeti az *Übermenschet*.

3.

Tudod mi fáj, öreg? Humorom forrása apadoz. Pedig eddig vígan csörgedezett istenemrel Hogy is mondja Arany :

*Nem marad Kómosz velem,*

*Sem a szende Muzsák,*

*Csak a humor-nélküli*

*Pusztá nyomorúság.*

(En philosophie. 1880, dec.)

De irigylem a nagy és szerény Babits Mihályt, rokonát Thackeraynek, Dickensnek, Carlylenak (Sartor Resartus), Voltairenek (Candide), Aristophanesnek, Aranynak és a touts grands humoristáknak. Arany kedélye, nedűje van; gyönyörű leveleket ír s — o tempora — ő is panaszkodik holmi lelki nyavalyákról. Te is írsz valami megőrülésről! De hiszen akkor meg én repülök hozzád s a siket agyadba ordítom :

»Ember, Gábor, a megholt Istenekre! Magyar Hauptmann, magyar Homér és magyar (ej no, ki kezdődik még h-val?)»

De szó ami szó, a »magyar Hauptmann« kifejezés elsőszülöttségi jogát magam részére vindikálom. A Tar Mihályod után mondtam. Igen, benned látom, szentséges frói stílusomra mondom, az igazi magyar népdráma megteremtő Shakespearejét, vagy, mert modernnek vagyunk, Hauptmannját. Ember, az életed, sorsod, az egyéniséged, a stíled erősen hasonlít a nagy, a legnagyobb sziléziai gondolattakácsra, akit egyszerűen adorálok. Fuhrmann Henschel, Hannele, Versunkene Glocke, több költész él bennök és több a földes íz, mint akár Ibsenében, aki nagyon is fönn csatangol »sur les glaciers de la Intelligence«. Ez a címe A. Suares egy gyönyörű essayjének ; ez a legszebb műfaj a dráma mellett, amely Ibsenről szól a Revue des deux Mondes-ben. 1903).

4.

Elérkeztem magamhoz. Ady Endre egy levelet írt hozzám (az napon jött, amelyen a tied s ezek okozták akaraterőm némi fölpezsdülését), amelyben *barátságát* ajánlja föl nekem, »akit már régóta ismer« az írásaimból. Írja, hogy »a nagy intellektus bérceén vágjam a földre magamat!« Ez az »a megváltó igé!« A költészetem túlokos volt, de, a megholt istenekre, akik kísértének még a tájon, megfogadom a jó barát tanácsát!

Szép gyermekkor jöjj vissza egy szóra! Ez most a nóta, szép, szomorú nóta. Úgy tetszik, mint Halbe hőse a Földanyánkban, kimegyek a mezőre »keresni ifjúságomat.« Ilyen volt Faust husvétkor, amikor megzendült sápadt lelkében a gyermek és angyalok kara, a vén harangok ifjú szózata.

Nehéz lesz, nagyon nehéz lesz megcsinálni a naivságot. Üdén nézni az üde zöldre, Nietzscheként megtanulni a mosolygást a sírások után. Nehéz lesz, nagyon nehéz.

5.

Ha már tout la lire, encore egy dalt a szerelemről. Hogy vagy vele, Gábor? Én őszintén vallani fogok. Gyáva és jellemtelen vagyok a szerelemben. Pupák, hülye, marha!

Volt már vagy 5 ideálm, de a versírásnál többre egyiknél se merészkedtem. Eszembe jut a Detlev von Liliencron (a germán Arany) verse : a lány és legény ság-búg, csokolózik (vagy még többre mennek? balladai homály!) — és János fönn verseket olvas. Ez a refrénje az én rózsaszínkődös idilljeimnek. Magányos szerelem. Vagy a magunk fajtája mindenben így van? (remélem, nem gondolsz itt holmi önfertőzésre? No már annyira mégse szeretem Ön Magamat.)



Folytatás. (Más hangnemben, andante religioso.)

Gyökössy Endrével rajongunk együtt mostanában. A leveledet együtt olvastuk s együtt ujjongtunk a Thalia híre. Essayt Oláh Gábornak! — búgtam én. Kedvest a kedvesnek. Meglesz! Most bírálám az *Idegen földön*-t, (Gyökössy Endre Szegeden megjelent verseskötete. Ausztria-ellenes. És hozzá: katona írta. Önkéntes.) de arcom pirul, lelkem remeg — remek! Acélfegyverek a nemzeti küzdelemre. Szeretem és tisztelem ezt a szakállas férfit! A szögedi ideálom az ő utcájukban lakik s ő a poste d'amour. Kérlek! ejts szót az érdekemben. *De nem nagyon!* Írj és válaszolj!

Írj és válaszolj!

A vég kezdete. Köszöntelek! Lelkem gyakran hozzád száll. Szeretlek, ember. Dolgozom. Arany és a franciák. Péterffy, Nietzsche. Görögök. Népköltés. Taine. Biblia. Bodor Aladár Madácha. Tudod, mit akarok ezzel mondani?

Írj, de ne ily keveset és töredékesen, mint. Írj, a drámádról, a terveidről, a szerelemről, a bajaidról. Csak ki velem! Én vagyok én!

Most látom, hogy sikerült egy levelet kiszurkolnom. De most pihenek. Végkimerülés? *Írje!*

\*

Ehhez a levélhez egy verset is csatolt Juhász Gyula. *Egy fiatal öngyilkosnak*. Már akkor vonzotta az öngyilkosság örvénye. Irigyelte a maguk akaratából elmenőket. Harminc év múltán, sok ferde kísérletezés után, maga is közéjük áll. Az ember nem is sejti, hogy rakják elejtett mindennapi szavaink téglái sorsunk épületét. Rend igazgatja és logika vezeti iránytalanul csavargó életünket. Juhász Gyula 30 éven át szugerálta magának az öngyilkosságot, míg végre el is követte.

#### EGY FIATAL ÖNGYILKOSNAK

*Boldog halott. Vád és virág takar.  
Eljátszottad az életet hamar.  
Álmodni tudtál, felébredni nem.  
Szíved — a boldog — ime már pihen.*

*A kishitőség káromol s imáz,  
De téged már nem bánt hat semmi láz.  
Nem hallod irigy bánatom szavát,  
Élő szívemre visszahull a vád.*

*Kontárja az életnek, én szegény,  
Mélázom a szerencse végzetén,  
Mely néked üdvöt és halált adott,  
Nekem csak meddő, tengő bánatot.*

*Én bölcs, bolond, ki holt eszméknek él  
S fölötte a teremlő szenvedély  
Elszáll ilyeszítő üstökös gyanánt:  
Tanulnék tőled, életet, halált.*

*De késő már a boldogság nekem,  
E rózsá ujjú, ifjú idegen,  
Ha megtalálna elfordulna tőn  
És megriadva nézne vissza rám.*

Ehhez a következő pár sort fűzte az én számomra: »Vigyázz öreg, hogy te is így ne jársz. Nagyon szomorú az, ha az ember nem lehet szomorú szép emlékek fölött. Nessun maggior dolore — mondja Dante, de nem erre, mert neki ott volt Beatrice».

\*

1905. táján cikket írtam egy újságba: pesti életünk emlékeiről, egyetemi viselt dolgainkról. Juhász Gyulát is emlegettem benne, őszintén megrajzolva ráncos arcát, és ferde fejét. A »ferde fej« fájhatott Szegeden élő vagy tartózkodó Juhász Gyulának, mert ezt írta rá:

»Kedves öreg hívem, a gyöngéd megemlékezést ferde fejemről gyöngye szívvel fogadtam. Eleinte hála fejében a helyi tárogatóba akartam meneszteni egy anti-emlékezést amelyben a te zöld szemeidről és sárga képedről volt szó, de a nevezett hírharsona csak a nyílt tér sorompóit nyitotta volna meg »gyöngédségemnek«, ami pénzbe kerül. No de ezt is kihevertem. »Eb csont beforr«, egye fene, Oláh Gábor írta, köszönjem meg, legalább benne vagyok jó eleve, a »hátrahagyott iratai és levelezésében« Non omnis moriar.

Amit nem értem el egy kardcsapással, néhány tollvonással azt ime elértem.

És már életemben gyönyörködhetem benne.

És mindez Oláh Gábertól, a magyar szép- és néppróza jelenkori legremekebb művelőjétől, a magyar humor gyöngy mesterétől, Arany János nem méltatlan követőjétől, Csokonai életfrójától, aki mint ember és költő (mily bitang ez a név manapság) kezdettől fogva őszinte és mélységes tiszteletemet, majd szeretetemet vívta ki, s aki — ördög vigye a hivatalos nagyságokat s elkönyvelt halhatatlanokat — aki mondom Kosztolányi, Babits és Madai Gyula barátaim mellett a legszebb reményekkel biztat s már is Valaki — de hova lyukadtam? Quoquo scelesti ruitis? Eh, üsse kő a szubjektív momentumokat, ennek a levélnek eleje enyelgés, kötődés, lusus, a folytatását azonban, nos azt komolyan írtam s aláírom. Remélem, nem értettél el, félre, hanem megértettél?

Köszönöm, öreg, a hivatalos köszönetet, köszönöm a plasztikus humortól duzzadtan duzzadó budapesti emlékeket s ime, itt küldöm a nagy álmodónak, népiességben és humorban dicső elődödnék (légy utóda dicsőségben is): *Jókainak* manu-propriáját. Rongyos papíros, de úgy hat, mint egy megtépett nemzeti lobogó. Fogadj a Debreczen azzal a kegyelettel, amellyel szerénységem küldi.

Arany János studiumokba merültem; az öreg minden betűjét falom, eszem, mint ő írta az Iliásról. Szándékom megírni életrajzát, amint én tudom. Szeretnék olyasmint csinálni, mint amilyent Bielsovsky csinált Goethevel és Carlyle Schillerrel.

Én Aranyról kissé más vélekedésben vagyok, mint a közvélemény. Sokkal modernebbnek és sokkalta emberibbnek látom, mint mások. Ideges érzékenység és merő finomság, de józan humorral szaturálva. A mi nagyfejű szépeink egy kissé öreg és unalmas Atyaistent faragtak belőle. Ebből annyi igaz, hogy ő is mindent megért és mindent megbocsát, de az is igaz, hogy nem szeretett trónon ülni s nagyon szeretett találós meséket faragni a sceptrumára. Van valami dekadens vonás benne s ez benne a legértékesebb. »Egy fájó gép, mely pipál.« És tegyük hozzá: s aki ezt meg meri írni magáról. Mélységek, mélységek, Shakespeare bohócainak bölcsesége: ki látta ezt eddig a tamburás öreg úrban? Talán Gyulai Pál, de ő — nagy kutya. (Mellesleg a legkedvesebb egyéniségek egyike, egészen Aranyos.)

Írjál öreg s üss agyon egy kicsit nagyon, de írjál, ez a fő. Levelet olvasni és tölöd: kettős élv nekem.

Juhász Gyulával bizony mostohán bánt a hazája. Tanársággal kereste kenyerét, de nem egy városba halmozta össze sorsa azt a rakás ennivalót, amit életében meg kellett ennie, hanem sok kis vidéki táborszállásba. Juhász, mint tanár is, igazán »bujdosó« magyar volt.

\*

»Magyarország a magyaroké. Ezt tanítom én az iskolában, magyar órán, latin órán, történelem órán. A végeken a magyar nemzet katonája vagyok — ezzel hajtom le álomra mindennap elfáradt fejemet.

Nagy magánosságban élek, kedves Gáborom. Olyan magányos vagyok én itt, mint maga a magyarság. És olyan szomorú és olyan tragikus.

Erről írtam most a legszebb versemet (Az Iza partján-t?).

\*

Nietzsche? Hol van itt Nietzsche! Töredék lesz az a fordításom, mint az életem. Mint a nagy magyarok élete, mint az Arany Jánosé. Magyar ugar. Mit tudja azt párisi Ady Endre, aki egybíránt jó verseket is ír ám, de milyen szép verseket! Poéta ő, akinek lelke van!

Nagy bűneim vannak itt. Arisztokrata vagyok, magányos vagyok, beteg vagyok. Nem vagyok filiszter és nem tudok berúgni. Legfeljebb a lélek mámora fog el.

\*

Nagy kutya az élet! Éppen az első, igazi, nagy szerelembe kezdtem Szegeden, amikor ide küldött a végzet. Gyönyörű, mélységesen kék augusztusvégi éjszakán búcsúztam

Tőle és a nagy, bolondos fiatalságotól, ami éppen akkor akart kivirulni. Még nem mutatkoztam be neki, de naponta találkoztunk. Vettem neki egy sárga rózsabokrétát (nem debrecenit) és mentem...

Ha Pestre mégysz, üdözöld e szép várost, ahol Ő van most — filozoptrix. Mily szépek lehetnek a Négyes-órak, hisz ott van Antonia!

\*

Lelkemben szomorúan szép elégiák remegnek...

\*

Vasárnap Oláh Károly debreceni úrral és Zilahi Zsüllel ebédeltem. Most már tudom, miért tört le Csokonaid.

Egyébiránt Debrecen állomása igen szép. Az a karcsú torony a kollégium tornya, ugy-e? Rád gondoltam és köszöntöttelek. Érdekes út volt. Majtény síkján vörösen áldozott a nap. Hej Károlyi Sándor!

\*

Én a piaristák gymnásiumában tanárkodom. Az I. osztály főnöke vagyok. Hálátlan szerep. 64 fiam van — csak.

\*

Itt a fene se tudja, hogy firkáltam valaha. Sehovase járok, színházba se. Kultura semmi. Nevezetességek: itt volt Szilágyi István tanár, Arany János színész és itt szül. Prielle.

\*

Írsz néha Gábor? Megváltásom lesz! Csak sokat, érdekeset, nyugati híreket! Madairól, Kosztolányiról, Thaliáról, művészetről. Főleg Rólad magadról.

\*

A dráma készül. Remekbe.

üdv.  
Juhász Gyula

Máramaros-Sziget. Lónyay János-út 12.

U. I. Nietzscheből, ami van, most jön a Magyar Szemlében.

Te is imádtad Thury Zoltánt? Ő férfi volt!

\*

Hadd végezzem ezt a sok szomorú panaszt egy szárnyaló levéllel. Mert Juhász Gyulának is voltak pünköszt-reggelei, mikor az elragadtatás hegyéről a felhőbe szállt. 1905-ben Szegedről írja ezt a lobogást nyárutató havában, ahogy jelzi.

»Kedves Gábor, a nemzeti renaissance hajnalán üdvözöllek téged, új hajnalt köszöntő nagy barátomat. Szabad jövőd: ez volt az én álmom, vágyam, mindenem; ime bételik!

A maradiságba belecsap a tüzes embernnyila és fölfordul minden, ami rothadva teng.

A középkor bástyái ledőlnek, a pimasz butaság és buta pimaszság behúzza farkát a »nagy magyar ugaron« is, ahogy Ady Endre barátom kifejezi.

Társadalom, politika, erkölcs, irodalom, tudomány, élet és művészet becsületes, szabad, igaz lendületet nyer. Az Ember fog itt élni, dolgozni, dalolni és ünnepelni, küzdeni és győzni, az Ember, és nem a Mágus, a Gentry, az Ur, a Pap, a Szolga, a Megalkuvás.

Becsületes lesz, igen is, a tudomány és irodalom is. Gyönyörű dolog lesz élni, élni, élni.

Eddig vértanu volt itt a lángész, koldus és vértanu. Ha Petőfinek hívták, csavaroghatott az országúton a kutyákkal, ha Aranynak, kussolhatott az Akadémián a molyokkal. Igaz-e, Csokonai Vitéz Mihály, odafönn az égben?

Kedves Gábor, én érzem az idők változását, akár Petőfi egykor előreérezte a forradalmat.

Én már a szerepeket is kiosztottam. Te, Ember, léssz a nagy drámaíró, a nép fia, aki a modern igazságok ígét testbe öltöd a világot jelentő deszkákon, ahonnan az új idők (pfuj! új Idők!) szele majd lesöpri a meztelen és nemtelen szemetet. A Bokréta többi tagját sem féltsem. Kosztolányi Dezső is helyt áll derék magáért, Babits is legény a talpán, Zalai szintén. Ezek a legfiatalabbak!

\*

Csemege. A Szeged és Vidéke felelőse, Szakács Andor, a Fekete Szivárvány szerzője, köszönt a Csokonai könyvedért és esdve kér, írjál a lapba olykor. Prózát is szívesen látnak, mert te úgy tudsz magyarul, ahogy kevesen, tán senki más. Ami igazság, az igazság.

Hát írjál neki, fiú, komolyat vagy vígát. Modern lap, én is frok bele, a kutyafáját.

\*

A Thalia-premiert esengve várom. Előre készítem a tenyeremet és a jobbomat. Meg a pennámat.

\*

A Szeged és Vidékét a nyáron át Kosztolányi és én láttuk el verssel, prózával. Majd megmutatom az enyéimet. Írtam hazafias és alanyi lírát (szerelmeset is) croquist és igaz meséket, tárcát és hírek elét, polemizáltam stb. stb. stb. »Jó mulatság, férfi munka volt«. De már itt az ősz, vár : az igazi nagy »munka«.

\*

Szerelem? Nem való nekem erről beszélni. Gyökössy a megmondhatója. Meg egy gyönyörű, parfümös selyemkendő. Meg — no majd egyszer, akkor! De meg ne ijedj, Ember, nem »komoly« a dolog. Nem születtem és se filiszternek, se apának. Az én születéseim : az én műveim.

Igaz! Hatalmas, korszakos leveledet nagyon-nagyon köszönöm! Örökké adósod vagyok. De talán ...

\*

A V-s (Virágfakadás c. folyóirat)-ban biztonnyal olvastad Arany János c. kísérletemet. Kérve kérlek, írd meg kritikai megjegyzéseidet, keményen erősen. Várva várom.

\*

Der Rákóczy Marsch der schönste der Welt!

Nietzsche  
(Op. XI.)

Hát szabad Nietzscheből kiábrándulni? Végideálomból?

\*

A válasz címe : Juhász Gyula Budapest. Központi Egyetem. Bölcsészeti kar. Szerb-utca.

Mikor látjuk egymást?

Pest szépek ígérkeznek : Kosztolányi, Gyökössy, Zalai, Endrődi és a többiek várnak engem. És vár a nagy munka, amit vállallok, nemzetemért, fajomért, az emberiségért.

Leszünk mi még Valaki.

Még Szegeden, 1905. nyárutó.

\*

Juhász Gyula

Csakugyan lett belőle még Valaki.

De aki Ady-korabeli forradalmár-költőt keres Juhász Gyulában : csalatkozik. Sem formát nem tördelt, sem új érzés-tárnakat nem nyitott ; nem volt »világköltő«, aki nemzetekhez szólt ; sem kasztok, néposztályok vágyainak a vezérénekese. Egyszerűen költő volt, a maga érdekes és szomorú Én-jének filigrán dalokba tördelője. A magyarság cigánya.

Ezekben a levelekben, ezekben az aforizmákban már tisztán kirajzolódik írói képe. Rajong a szebb és műveltebb Nyugatért, itt, a sárga-szöke Tisza partján, talán éppen Attila tábornokszállásának a helyén. Páris neki is a Boldogok Szigete : oda vágynak, mint Ady és minden huszadik század-elejebeli magyar intellektuel. Mohó vággyal szívja magába a nagy kultúr-nemzetek minden tudósának a tanítását és minden művésztől a művészetét. A formában is Nyugatot követi : szereti a francia-olasz szonett, formásan kikerekített költői hangulat-rezzenéseinek vagy fantáziaképeinek ezt a szoros, de tökéletes keretét. Francia költők hatnak reá : Villon modorában ír balladaszerű chansonokat, Heredia formájában és Heredia miniatűr képlátásával énekel a francia forradalom hónapjai nevével az egész forradalom legördülését. Gauthier gemmái és kameái »gemmak és hermak« néven ragyognak vissza néhány versében. Néha Verlaine gyermekiesen tiszta sóhajtsái lebegnek fehér felhők képeiben édesbús költészetének kék egén. De ezek a »nyugati« nyomok hovatovább a szegedi puszták porában vesznek el s a francia inspirációk művészi formájában észrevétlenül magyar művész-fejek árnyalódnak ; hamarosan egész csapat hazai névre bukkanunk kis kerek verseinek a címében : Tömörkény István, Petőfi Zoltán, Széchenyi, Zrínyi a költő, Tompa Mihály, Madách, Berzsenyi, Vörösmarthy, Arany János, Kis József, Bartók Béla váltja föl a Goethe, D'Annunzio, Napoleon,



Marcus Aurelius, Velazquez nevét. Nemzetközi nyugati versformában drága magyar tájak impresszionista képei jelennek meg. Minél nyugateurópaibb akart lenni, annál magyarabb lett. Mint ahogy Adyban is a Nyugatért vágyódás kelti föl legfájóbban magyar érzéseit.

De Juhász Gyula könnyebb költő, mint Ady vagy Babits. Soha nem voltak támadói: szétszórta megjelenő verseit mindenki megszerette, ha elolvata. Nem kellett hozzájuk kommentár. Néha filigrán ötvözeteknek tünnek föl, néha édes magyar virágoknak. A hangulat szülöttei, de hangulatébresztők is. Édes szomorúság lappang csaknem valamennyinek az alján, de a Tóth Árpád zenei komponáltsága nélkül. Juhász kevésbé artisztikus, de frappánsabban és közvetlenebbül ható, mint a tökéletesen művészi Tóth Árpád. Tóth Árpád megtalálta magában Párist, Juhász Gyula örök honvágyban sorvadozott érte. Fájdalmas önróniával mondja magát »vidéki költőnek»; Magyarországon ez másodrangúságot jelent. De ő vállalja a rászabott végzetet s olyan szépen modja *Vidék* című versében;

*Tünik, mulik az egy emberöltő  
S én maradok a falusi költő.*

*Miket szívem gyermetegül áhít,  
Nem látom nagy városok csodáit.*

*Miket minden boldog apacs láthat,  
Tünde nőket, fényes operákat.*

*Mint a bakter kicsi háza mellett,  
Szalutálok tűnő életeknek.*

*Piros zászlót lengetek hiában:  
Forradalmas, titkos, régi vágyam.*

*Körülöttem csönd van s réti rózsák,  
Ő ki tudja, tán ez a boldogság?*

*S én dalolva jölnézek az égre  
S meghalok, mint Isten szegénykéje*

Ebben az a szép, hogy a legnagyobb fájdalmat kedvessé tudja tenni. Egy eltévesztett élet — és mosolygunk rajta, de a szemünkben könny ragyog.

Nagy szerénység jellemzi ezt a költőt. Juhásznak nemigen vannak az önmaga halhatatlanságát sejtető víziói vagy bizonyító gondolatai. Költői ruhája, különösen a kortársaié-hoz mérten, rendkívül egyszerű. Kevés szóval mond el mindent. A stílrómantikának huszadik századi színes vihara mintha nem is vonult volna el fölötte, nem forgatta ki valóját magából; maradt fakó, veréb-költő. De éppen az egyszerűsége és fakósága a megható. Titkolt fájdalma teszi rokonszenvenné és végletekbe nem csapása megnyugtatóvá. Voltak, akik felkorbácsolt idegeik lecsendesítésére olvastatták verseit esténként, mint ahogy a hideg tejet isszuk éjszakára. *Édes és bús költő* — ebben minden benne van.

1937. május

Oldh Gábor

SÁNDOR ANNA

## A VÖRÖSMARTY AKADÉMIÁRÓL

(Schöppflin Aladár hagyatékából)

A Vörösmarty Akadémia 1918-ban alakult, jórészt a *Nyugat* íróiból<sup>1</sup>. Elnökké akkor Ady Endrét választották, helyette azonban Móricz Zsigmond látta el az elnöki teendőket<sup>2</sup>, s az alakuló ülésen Móricz mondta az elnöki megnyitót. Beszédét a *Pesti Hírlap* 1918 december 3-i száma egész terjedelmében közölte. Rövid megnyitójában Móricz arról beszélt, milyen feladatai vannak a magyar kultúra munkásainak az új történelmi helyzetben.

<sup>1</sup> A Vörösmarty Akadémia tagjainak névsorát lásd Pintér Jenő: *A magyar irodalom története*. Budapest 1941. VIII. k. 136. l., és *Irodalomtörténet* 1925. évf. 254. l.

<sup>2</sup> Részletesebben lásd Hatvany Lajos: *Ady a kortársak közt*. Genius é. n. 80. l. és Móricz Virág: *Apám regénye*. 175. l.-től.

»A magyar költők századokon át a belső kórról beszéltek, amely emészti a büszke tölgyet s nem vették észre, hogy csak egy fáról beszéltek, csak az osztályuralmon lévő réteget nézték a magyarságnak : a nép milliói ugyanakkor vidám, egészséges, ruganyos fiatal tömeg volt«.

A Vörösmarty Akadémiába tömörült írók feladatát abban látja, hogy fenn kell tartaniok a kultúra folyamatosságát, de nem akárhogy, hanem a népre támaszkodva. Móricz ezt így fogalmazza :

»A nép nem akar harcolni : a népek nem akarnak egymással harcolni. A magyar paraszt sohasem akarta leigázni a tót parasztot, a román, a szerb, a horvát paraszt testvérét s a magyar nép kezét nem is fertőzi ezer év alatt soha testvérvér.

A népek nem harcolni akarnak : hanem élni.

A népek nem barbárságot akarnak : hanem kultúrát.

A népek nem azt akarják, amit a gyilkos, kardos, gázbombás katonák csinálnak : hanem azt akarják, amit mi, a kultúra szerény s egyszerű munkásai csinálunk.«

A Vörösmarty Akadémia azonban akkor hozzá sem foghatott céljai megvalósításához : néhány ülés után megszűntette működését.

1925-ben a *Nyugat* írói ismét alkalmasnak találták az időt a Vörösmarty Akadémia felélesztésére. A konzervatív napilapok ezeket az éveket úgy kommentálták, mint a »radikalizmus előretörésének« éveit, és a *Nyugat* íróinak szervezkedése és a politikai élet alakulása között szoros kapcsolatot láttak.

A Vörösmarty Akadémia újjáalakulását Babits Mihály jelentette be a *Nyugatban* A *Vörösmarty-Akadémiáról* című cikkében<sup>3</sup>. Babits a Vörösmarty Akadémia felélesztését azért tartja szükségesnek, mert »a mai irodalmi anarchia közt« a *Nyugat* írónemzedékének »a tömörülés erejével« kell irányítóan hatnia a magyar irodalmi életre. A továbbiakban azt fejtegeti, ez az írónemzedék hivatott arra, hogy irodalmi egységet hozzon létre a zűrzavarban és ezt így indokolja :

»Ahol ez a nemzedék tömörül, ott az egész mai magyar irodalom tömörülhet : hisz aki igaz érték mai literatúránkban, vagy hozzánk tartozik, vagy bizonyos közelebb áll érzésben hozzánk, mint saját generációjának szélsőségeihez.

Mindez érvekhez hozzájárul még kettő. Az egyik e nemzedék elvszerű liberalizmusa, mely kizárja a más nemzedékek értékeivel szemben való elzárkózást és sem konzervatív bátyáinknál, sem dogmatikus programokat gyártó öcséinknél meg nem található, a másik, szerencsés, s majdnem tökéletes függetlenségünk mindenféle eddigi irodalmi szervezkedéssel szemben.«

Babits elmondja, hogy először egy Ady Társaság gondolatával foglalkoztak, de aztán úgy döntöttek, jobb ha a régi társaságot keltik új életre, mert az »néma együttlétével is erőt és állandóságot« jelentett a hallgatás éveiben is. Ady személyes ügyének tekintette a Vörösmarty Akadémiát és most »úgy érezzük magunkat — írja Babits — mint Ady irodalmi végrendeletének végrehajtói«.

Nem irodalmi társaságot alapítanak, hanem akadémiát, mert auktoratív testületre van szükség — tehát tekintélyt sugárzó irodalmi tömörülésre, mely az irodalmi egység jelszavával irányítóan hathatna irodalmi életünkre és az irodalmi haladás szilárd bázisa lehetne a konzervatív irodalom avult bátyáival — a Kisfaludy Társasággal és a Magyar Tudományos Akadémiával — szemben. Babits részben ezzel indokolja a Vörösmarty névválasztást is :

»S mert tekintélyt akarunk teremteni, amely nem képzelhető gyökér és hagyomány nélkül, ebben a névben egy régi nagy magyar költőre hivatkozunk, mintegy felelet gyanánt is azoknak, akik a hagyományok és nemes ősök megtagadásával vádolnak bennünket.«

Természetesen nemcsak ezért hivatkoznak Vörösmartyra, hanem másért is — és ez a lényegesebb mozzanat választásukban. Babits ezt így foglalja össze :

»Bizonyos, hogy az Ady nemzedékének költészete tisztán formailag is közelebb áll a Vörösmarty lázas, dús, izgatott, komplikáltabb és idegesebb költészetéhez — melyben klasz. szikus és dekadens zamatok egyesültek — mint bárki máshoz magyar elődei közül.

De nem ez az irodalmi ok volt az egyetlen, amely e név megválasztásában vezetett.

A *Vörösmarty Akadémia* szomorú napokban létesült : a háború átélt iszonyai és rettentő veszteségeink színezték akkor minden gondolatot : az emberi és a magyar keserűség egyformán túláradt. S elődeink közül annak a neve tolt ajkunkra, aki egyszerre volt legnemzetibb költőnk, s az Emberiség vallásának leglázasabbhangú hirdetője : elvitathatat-

<sup>3</sup> *Nyugat*, 1925. I. k. 433—437. I. (május 16-i szám).

lanul hazafi és elvitathatatlanul pacifista. A *Vén cigány* költőjének neve hitvallás a béke és a kultúra hite mellett, de egyúttal a magyarság hite mellett is.

E hit mellett akart tüntetni a *Vörösmarty Akadémia* már pusztá megalakulásával is...  
Ez az egyszerre hazafias és pacifista program felbőszítette a konzervatív és jobboldali köröket. Általában — bár Babits meggyőződéséhez híven hangsúlyozza, hogy az új irodalmi alakulás politikamentes — politikai frázisokkal támadják a *Vörösmarty Akadémiát* és azt hangoztatják, hogy az »átkos emlékü« októberi forradalom szellemét idézi. A *Budapesti Hírlap* a *Vörösmarty Akadémia* alakuló ülése<sup>4</sup> után a *Vörösmarty Akadémia újraélesztése*<sup>5</sup> címmel foglalkozik a *Nyugat* íróinak tömörülésével, amit különben jellemző jelenségnek tart és kapcsolatba hoz az általános politikai helyzettel:

»Úgy látszik, ez a feléledés hozzátartozik a radikalizmus rohamszerű előretöréséhez, aminek minden vonalon tanui vagyunk. Szinte feltűnő volna a megszokott összműködés tökéletlensége, ha ez az irodalmi felvonulás nem történt volna meg«.

A konzervatív lap azonban nem tartja túlságosan veszedelmesnek ezt a tömörülést és cinikusan így folytatja:

»A magyar közönség különben sem érzékeny az effajta kísérletek iránt, annak fát lehet vágni a hátán. Nemileg immunizálja a nagyközönséget az irodalmi megkísértések ellen az a sajátossága, hogy vele könyvet olvastatni sokkalta nehezebb vállalkozás, mint az irodalmi szervezetek létesítése. Itt van az a páncél, amelyről a radikalizmus újracsiszolt fegyverei lesiklanak.«

A cikk még afölötti aggodalmát fejezi ki, hogy »az újra mázolt irodalmi társaság« az emigrált írók »visszafuvarozó vállalatává« nővi ki magát és ezzel kapcsolatban éberségre int. Majd felsorolja az Akadémia tagjainak névsorát, végül megjegyzi, hogy Herczeg Ferenc egy esti újságban nyilatkozott tagjáról<sup>6</sup>.

Az *Új Nemzedék* vezércikkben<sup>7</sup> foglalkozik a *Vörösmarty Akadémiával*. Tagjait a »forradalom éneklőmadarainak« nevezi és felelőssé teszik őket Magyarország páratlan összeomlásáért. Személy szerint elsősorban Hatvany Lajost támadja, mint az »országvesztő forradalom egyik legfelelősebb előkészítőjét és részesét«. Babits közét *Vörösmarty*hoz kétségbe vonja és ezt írja róla: »... a területvesztés legfájdalmasabb napjaiban megcsókolta az oláh, cseh, szerb kancsukákat és arra oktatta az ifjúságot, hogy nem a föld a haza, egy nemzet sorsa nem fontos az emberiségre<sup>8</sup> és helyeselte a magyar háború elvesztését«. Ezután sorra veszi Molnár Ferencet, Szomory Dezsőt, Füst Milánt, Gellért Oszkárt s még Schöpfung Aladárnak is kijut a szitkozódásból. De legdühöttebben Kosztolányi Dezső ellen kel ki — nevének említése nélkül — és »kövér opportunistának«, »hájdús napraforgónak« nevezi. Végül a vezércikk azt javasolja, hogy a »*Vörösmarty Akadémia* kifejezésből hagyjanak el két szótagot. Nevezékek csak magukat pur et simple Vörös-Akadémiának. S úgy vigyázzanak, hogy a nemzeti közvélemény körükre fog nézni és jókor végét fogja vetni játékaiknak a halhatatlan *Vörösmarty* nevében.«

A *Magyarság* jellemzően antiszemita beállításban válaszol<sup>9</sup> Babits *Nyugat*-beli cikkére.<sup>10</sup> A *Vörösmarty Akadémiától* a cikkíró nem vár egyebet, mint »a szakmánya disznólkodás szabadságát, a magyar faji lélektől idegen zsidó szellem kultuszát, a zsidó ízlés kiszolgáltatását és a magyar nacionalizmustól való tüntető elfordulást«. Acherontinus azzal vádolja Babitsot és »társait«, hogy feltámasztják az októberi forradalom szellemét, mely lényegében nem más, mint a »zsidó kalmárok észjárása«. Ebben a »judeocentrikus«<sup>11</sup> szempontrendszerben Babits költői pályafutását Acherontinus hazafiatlannak látja és cikkét így zárja:

»Am tegyék Babits Mihály és társai, amit jónak látnak; ha ezekben a sorsdöntő időkben mikor körülöttünk a kisántant országai tátogatják éhes szájukat hazánk megmaradt csonkára, mikor fegyverben egész Európa, egész Kelet, ha Babitsék az Idő még ma sem a hazafiságra tanítja, az szomorú jelenség ugyan, de az ő dolguk. *Vörösmartyra* pedig ne igen hivatkoz-

<sup>4</sup> 1925. június 14.

<sup>5</sup> *Budapesti Hírlap*, 1925. június 16. A szerző megjelölése nélkül.

<sup>6</sup> A *Budapesti Hírlap* írja ímént idézett cikkében: »Nem hiányoznak tehát innen a jó nevek sem, ezek között ott látjuk Herczeg Ferencét is, aki azonban egy esti újságban úgy nyilatkozik, hogy az Akadémiában vannak jeles írók, de vannak a forradalomban, és méginkább az emigrációban kompromittált elemek is, akikkel semmi körülmények között sem akar együtt lenni.«

<sup>7</sup> 1925. június 16. Címe: *Vörösmarty nevében*. A szerző megjelölése nélkül.

<sup>8</sup> Célzás Babits 1919-beli Szózat-kommentárjára.

<sup>9</sup> Acherontinus [Dóczy Jenő]: A *Vörösmarty Akadémia*, *Magyarság* 1925. június 7.

<sup>10</sup> *Nyugat*, 1925. I. k. 433–437. lap.

<sup>11</sup> Acherontinus *Judeocentrikus világlátás* című cikkében (*Magyarság* 1925. július 5.) vitázik Schöpfung Aladár: *Konzervatív kritika, fejlődő irodalom* című tanulmányával (lásd: Schöpfung A.: *Írók, könyvek, emlékek* című kötetben. Budapest, 1925. Franklin 24–25. l.). Acherontinus másik ilyen jellegű cikkében (*Az első magyar-zsidó nacionalista regény*, *Magyarság*, 1925. június 21.) Bíró Lajos: *A bazini zsidók* című regényét bírálja. Schöpfung a *Nyugatban* válaszolt Acherontinus támadásaira (Schöpfung Aladár: *Judeocentrikus világlátás*. *Nyugat*, 1925. II. k. 166–170. l.).

zanak... Ez a költő nem lehet az ő nagy világért lelkesülő, kis nemzettel nem törődő, álmodozó lelkek ideálja.

Ezekre a támadásokra két jelentősebb megnyilatkozással válaszolt a Vörösmarty Akadémia. Az egyik az Akadémia végrehajtóbizottságának hivatalos nyilatkozata,<sup>12</sup> melyben visszautasítja a sajtótámadásokat és hangsúlyozza, hogy a politika a Vörösmarty Akadémiából ki van zárva és az Akadémia mint a múltban, ezután is tisztán irodalmi célokat követ. A másik Schöpfung Aladár cikke<sup>13</sup>, melyből a Babits személyére vonatkozó részt egészében idézem a 2. számú levél 3. jegyzetében.

A Vörösmarty Akadémia nagy céljai ellenére is életképtelen volt. Ki kell még kutatni, mi volt meddőségének oka: a külső kényszerítő körülmények, vagy valamilyen belső tehetetlenség és egyenletlenség, melyre az 1. számú levél is utal.<sup>14</sup>

*Babits Mihály levelei Schöpfung Aladárhoz*

1.

*Kedves Barátom,*

[1925 nyara]<sup>15</sup>

szerettem volna tegnap még veled beszélni valamiről, de sajnos már nem volt időm. Így hát levélben írom meg, noha Gellértől talán már hallottál is róla. Minthogy amit írok, többi barátainkat is érdekelheti, akikkel multkor együtt voltunk, nemcsak meghatalmazlak, de kérlek is arra, hogy amennyiben a dolog előttük bármily formában szóba kerül, ezt a levelet mutasd meg nekik is.

Mikor a Vörösmarty Akadémia ülésén Füst Milán előadásából kitűnt, hogy az alapszabályok átdolgozására kiküldött bizottság<sup>16</sup> eredeti megbízatásán lényegesen túlteljeszkedett, s átdolgozás helyett egészen új és pedig a megszokottól nagyonis eltérő alapszabályokat alkotott: fölmerülhetett az a gondolat: helyes-e ilyen hirtelen, szinte könnyelműen, készületlenül — nekem pl. sejtelmem sem volt róla, hogy ilyesmi készül — mindössze hét tagtárs jelenlétében az Akadémiának egészen új alkotmányt adni, melyet csak nagy nehézségekkel, s nagyon sokunk jelenlétében tudnánk megváltoztatni? Nekem mint elnöklőnek kellett volna talán ezt az aggodalmat fölhoznom s hangsúlyoznom. Mindazonáltal egyetlen lényegi ellenvetést se tettem, s az új alapszabályok legradikálisabb pontjait is könnyen és gyorsan tettem magamévá. Két okból. Először mert az új alapszabályok szellemével teljesen egyetérték, s főleg éppen a legradikálisabb pontot, a hiúságokat szolgáló tisztségek és méltóságok lehető kiküszöbölését, magam is nagyon helyeslem. De ha ennek dacára aggodalmaim lettek volna, akkor sem szólhattam volna: hiszen mint alelnök magam is érdekelt voltam, s a dolog — a személyi hiúságok belekeverésével — oly formában volt fölvetve, mely személyileg érdekelt ember részéről lehetetlenné tett minden ellenvetést.

Teljes jóhiszeműséggel hallgattam tehát és magamévá tettem a javaslatot. Az ülés után azonban az alapszabálykidolgozó bizottság egyik tagja oly megjegyzést tett előttem, mely gondolkodóba ejtett. E megjegyzés, mely szerint csodálják, hogy mi ebbe a pontba oly könnyen belementünk — érte nyilván a volt tisztikart — azt az érzést keltette bennem, hogy a bizottság el volt készülve rá, hogy bennünket esetleg személyes érzékenységünkben is érінhet javaslata, s egyáltalán annak szellemétől a személyi szempontok nem teljesen kétségtelenül idegenek.

Ha valamelyik személyről lehet szó, nyilván én vagyok az: aki oly tisztséget viseltem, melynek az új alkotmányban még neve sem marad meg. Hozzájárult ehhez, hogy Móriczra vonatkozólag — aki azért nincs hasonló helyzetben, mert hisz őt meg-egyeztetésünkben már designált elnöknek tekintettük — fölmerült a gondolat az alapszabálykészítő bizottság körében, hogy az ő érzékenységet e pontban lehetőleg kimélni kell — rámvonatkozólag azonban semmiféle formában nem merült föl. E tüntető kimaradása a *regardnak* személyem iránt közel hozza a gondolatot, hogy az új alap-

<sup>12</sup> *Nyugat*, 1925. II. k. 100 lap (július 1.).

<sup>13</sup> Schöpfung Aladár: *A Vörösmarty Akadémiáról*, *Nyugat* 1925. II. k. 3—5. lap.

<sup>14</sup> Az objektív okok kétségtelenül megvoltak. Fenyő Miksa is ír erről egyik cikkében (*A Nyugat* húsz éve, *Nyugat* 1927. I. 8. lap.)... Idestova tizesztendő jubileumát ülhették meg a Vörösmarty Akadémiának, s még oda sem jutottunk el, hogy a belügyminisztérium az alapszabályokat jóváhagyná. Ami igazán szerencse, mert ha jóváhagyná, akkor rögtön kisélné, hogy nem tudunk mit kezdeni vele.

<sup>15</sup> A kézítés megállapítása a tartalomról.

<sup>16</sup> Tagjai: Füst Milán, Kosztolányi Dezső, Nagy Zoltán.



szabályok e pontjának személyi éle is lehet, s ha igen, akkor az első sorban ellenem irányul.

Ha pedig ez így van, akkor az én könnyű és jóhiszemű állásfoglalásom az ülésen valóságos naivság volt. Igazi masochizmus vagy legalább is lealázkodó megalkuvás kellene ahhoz, hogy valaki az elmondottakat tudva vagy sejtve úgy viselkedjék, ahogy én viselkedtem. De hátha az egész csak túlzott érzékenységem rémképe? nem tartozom a *genus irritabile vatum*hoz magam is? Emellett szól az, hogy az alapszabálykészítő bizottság tagjai mind jóbarátaim, akikről nehéz volna föltennem, hogy velem ennyire elégedetlenek volnának, vagy engem bántani akarnának. Ezért mikor Gellért közt és köztem a dolog szóba került, azt mondtam: várni fogok, amíg a személyem iránti hangulatról valahogyan kétségtelenül meggyőződöm, s csak akkor vonom le a konzekvenciát.

Mi módon lehetne azonban erről meggyőződnöm? Gellért följajánlotta, hogy beszél mindannyiottokkal, akik a mult ülésen jelen voltak, s az alapszabályok e pontjának oly módosítását fogja előtten indítványozni, mely az alelnöki állást megtartja. Minthogy ez nem prejudikál az alelnöki tiszt *betöltésére* vonatkozólag (*hiszen* azt választjátok meg, akit akartok) s csupán az alapszabályok e pontjának képzelhető személyi élet veszi el: én ebbe beleegyeztem, de nem ragaszkodom hozzá. Bár nem hiszem, hogy az új alapszabályok puritán szellemét lényegesen módosítaná, az, ha a végrehajtó bizottság öt tag helyett hatból állana;<sup>17</sup> s azt az érvet sem tartom helytállónak, hogy ilyen módon a tisztikar leszavazhatná a bizottság ú. n. »választott« tagjait, (mert hisz az elnök csupán szavazategyenlőség esetén szavaz, s így a »választott« tagok majoritása, ha mind együtt vannak, mindenesetre biztosítva volna) — mégis, mint Gellértnek is azonnal kijelentettem, nem kívánnám hogy ez a kicsinyes és személyi ügy nehezítse a V[örösmarty] A[kadémia] megindulását, komoly késedelmet okozzon pl. az alapszabályok fölterjesztésében. Ha az Akadémiát bármily nehézség fenyegetné az ügyből kifolyólag, megbocsáthatatlan volna tőlem a dolog fölvetését kívánni. De ha fölvetődik — ha szavazás vagy határozás alá bocsátatik — akkor mindenesetre kényszerülök a döntést az én személyemre vonatkozó döntésnek tekinteni.

Öszintén bevallom, hogy fájdalmas volna rám nézve, ha ez a döntés ellenem szólna. A V[örösmarty] A[kadémia]-val annyira azonosítottam magamat, annak ügyét annyira a magamévá tettem, hogy irántam való állásfoglalásával szemben érzékeny vagyok; de érzékeny vagyok egyénenként a tagokkal szemben is, akik közt legjobb barátaim vannak s akiknek bizalma barátaim bizalmát jelenti. Te tudod legjobban, hogy nem személyes ambícióból törődtem a V[örösmarty] A[kadémia] dolgával; abban az időben, mikor Móricz tudott és akart vele törődni, én szinte teljesen félreálltam, s azóta igénytelenül s egyszerű tag módjára fáradoztam, s csak egyetlen egyszer léptem előtérbe: mikor kívánságtokra, s nem ellenkezés nélkül, a bejelentő *Nyugat*-cikket<sup>18</sup> megírtam. Fáradozásaim eredményt, s egyúttal, kívülről, támadásokat is hoztak rám;<sup>19</sup> egyiknek örültem, másikat nem bántam; de mindakettő, munka és harc, oly szorosan kötött érzésben a V[örösmarty] A[kadémia]-hoz, hogy igazán nehezemre esnék elszakadni. Mégis inkább elválnék, mintsem avval az érzéssel üljek közöttetek, hogy olyanok közt ülök, akik már első alkalommal értésemre próbálták adni, hogy terhükre vagyok — csak én nem akartam megérteni.

Még egyszer kérek, hogy ezt a leveletem, ha a dolog szóba kerül, mutasd meg azoknak, akiket érdekel, s elsősorban az alapszabálykészítő bizottság tagjainak. S még egyszer hangsúlyozom, hogy én a Gellért által felajánlott javaslathoz — az alelnöki állás megtartásáról az alapszabályokban — bár nagyon hálás vagyok Gellértnek, hogy felajánlotta — egyáltalában nem ragaszkodom. Sőt ha csakugyan szívesen akarnátok megnyugtanni, mint Gellért gondolja, s én is hinni szeretném, nagyon örülnék, ha erre más módot lehetne találni — oly módot, mely független az alelnöki széktől: mert ha érzékeny vagyok is, de nem vagyok *hiú* s nem vágyom címekre — de egyelőre el sem tudom képzelni, mi lenne ez a mód?

A viszontlátásig (vasárnap, ugy-e?) melegen köszönt igaz tisztelőd és hű barátod

Babits Mihály

<sup>17</sup> Az öttagú végrehajtóbizottság — és egyben az ideiglenes tisztikar — tagjai: Babits Mihály és Móricz Zsigmond alelnökök, Schöptlin Aladár főtitkár, Tóth Árpád titkár és Füst Milán ügyész. (*Nyugat*, 1925. II. 100. lap.)

<sup>18</sup> Babits Mihály: *A Vörösmarty Akadémiáról*. *Nyugat*, 1925. I. 433—437. lap.

<sup>19</sup> Lásd a bevezetést.

Kedves Barátom!

[Esztergom, 1925. július 6.]<sup>20</sup>

Csak pár szót írok, hogy jelezzem, mennyire örültem szép és igazán szerencsés hangú cikkednek a Vörösmarty-Akadémiáról.<sup>21</sup> s elsősorban, hogy megköszönjem azokat a meleg s szinte megzavaróan fölemelő sorokat, amikben rólam is megemlékeztél.<sup>22</sup> Még ha túlzottak is ezek a sorok — (talán nem annyira abban, amit mondasz, mert hisz valóban magasságokban érzem magamat az alacsony vádaskodók fölött, hanem a hangban, *ahogyan* mondod) — akkor is öröm és büszkeség számomra, hogy barátságod ezeket mondatja veled.

(Most olvastam Gárdonyiról szóló cikkedet<sup>23</sup> is: ahol nálad szokatlan módszerrel, a technikán keresztül hatolsz bele ennek az írónak a karakterébe. Nagyon érdekes és nekem nagyon tetszett.)

Egyébként mi újság? Én dolgozom, ha nem gyorsan, de erősen — a *Haláljiai* regényt írom. Sok küzdelmem volt vele, s most már úgy érzem, kezdek megbirkózni evvel az óriás penzummal. — Itt igazán semmi újság és semmi írnivaló. Csúnya hideg nyarunk volt mindeddig, csak az utolsó két nap békített ki.

Mikor jöttök ki megint?

A tiedet melegen üdvözlöm s a viszontlátásig maradok igaz híved

Babits Mihály

[Utána Babitsné kézírásával]: Mindannyiukat melegen üdvözlöi a mielőbbi viszontlátásig

Babits Ilonka

JÓZSEF FARKAS

## MÓRA FERENC HÁROM ISMERETLEN VERSE

### I.

#### A HÁBORÚ

Vadrózsás völgy ölen, bent a hegyekbe mélyen,  
hol vénhedt ciprusok borognak kevélyen,  
az ér ezüst vizének keskeny szalagja hol  
sások sápadt virágát ringatva bujdokol:  
A kis kertésztenyát az alkony már beszegte  
s ki benne éldegélt, a jámbor két öregre  
szelíden csorgatá az álom édes mézét,  
keserves napoknak isten fizette bérét.

Rózsák között rózsátlan pergett le életük,  
amelynek jörgetegje kegyetlen bánt velük.  
Arnyékát a halál sokat vetette rájuk:  
Elvitte csónakárj fiúk, vejük, lednyuk.  
A tél sírván temette a zöldelő nyarat,  
melyből a száraz ágon csak egy levél maradt,  
Egyetlen unokájuk, a neve: Gyöngyilán.

<sup>20</sup> Postabélyeg kelte.

<sup>21</sup> Schöpfung Aladár: A Vörösmarty Akadémiáról. Nyugat, 1925. II. k. 3—5. lap.

<sup>22</sup> Schöpfung említett cikkének vonatkozó sorai: »Babits Mihály vezette be a Vörösmarty Akadémia újakezdését a Nyugatban megjelent cikkével. Ezzel magára vonta a támadásokat. Vajjon szükséges-e védelembe venni ezekkel a mondvacsinált rosszindulatú kitalálásokra és rosszhiszemű félremagyarázásokra alapított vádakkal szemben Babits Mihályt, Dante, Shakespeare és más nagy szellemek tolmácsát, a magyar költői nyelv legnagyobb élő mesterét, a magyar költői szellem legnemesebb élő reprezentációját, a tiszta embert és tiszta magyart? Szóba álljunk azokkal, akik kiragadnak egy élet munkájából egy erőltetetten félremagyarázott mondatot és ezzel akarják letépni a költő homlokáról a babért? Sértés volna Babits ellen minden védelem ilyen vádak ellen. Az ő lelke olyan magasságokban jár, ahova nem érnek el az ilyen kötekedések s az ő tiszta kontóseről visszahull a sár azokra, akik dobálóznak vele».

<sup>23</sup> Schöpfung Aladár: A posthumus Gárdonyi. Nyugat, 1925. II. kötet 75—79. lap

Megjegyzés: A levelet özv. Schöpfung Aladárné szíves engedélyével közlöm. A leveleket az Országos Széchényi Könyvtár kézírattára őrzi.

Még nem volt három éves szegény kis árva lány.  
Virágkehelynyi lába még sokszor elbukott,  
mesélni, kérni még csak tündérnyelven tudott,  
strásra még sokat görbült bimbónyi szája,  
pedig jaj, hogy vigyázott a két öreg reája!  
Ki fénytelen szemüknek tündöklő fénye volt,  
közelgő éjjelüknek sötét egén a hold,  
aranyhaja az élet utolsó fonala,  
az ígért másvilágnak legelső sugara.  
Jó isten, hogy szerették, hogy elbabusgáták,  
hogy óvták, hogy takarták, mint sarjukat a fák!  
Hűvös gránátligetben, fügek napos során  
egész nap hogy tipegtek kis lába nyomdokán,  
hogy hessegették róla a nászruhas lépét,  
mely lenvirágnak nézte kerekre nyílt szemét.  
S a zörgő szalmavackon, mikorra este lett,  
kitapogatva néki a legpuhább helyet,  
a két öreg galamb hogy bújt fáradtan össze,  
erőtlen szárnyival a gyermeket fődözve!  
Hát rájuk ki vigyázott? A virrasztó vadon,  
mely hozzájuk beleskelt ajtón és ablakon,  
a ciprusok, a rózsák, a hallgató egek  
fellegtelen mezőin égő istenszemek,  
a szél, mely ősz hajuk szelíden lengeti —  
itt félni nincs kitől és nincs mi' félteni.  
Hírből se tudtak itten a háború felül,  
a sziklabércek vállán az ágyúszó elül  
s napszállat idején, mely máglyakép világol,  
ide oly messzi van az ostromlott Drinápoly.  
S az ellenség ugyan hogy is találta erre?  
Ösvény fut itt csupán, országút nincs semerre...

És mégis áruló lett a vadvirágos út.  
És mégis elvezette ide a háborút:  
mikor a völgyi zugra a tolvaj éj leszállt,  
valami martalóc-had a házra rátalált.  
S már a golyók kopognak, a lángok már lobognak,  
a deszkák susterognak, a szarufák ropognak,  
az oszlopok recsegnek, ijedt barmok dobognak,  
a fojtó füstbe perzselt galambok fuldokolnak.  
S amíg tombol köröttük a kénköves pokol,  
bambán mered az éjbe a két öreg fogoly.  
Szurós magyar közé könyörtelen kilökte,  
hull a tüzes hamu födetlen ősz fejökre,  
barázdás arcukról a vér kormosan csorog,  
halált üvölt reájuk tíz vérszomjas torok —  
ám ők ezt mind nem értik, mind álom ez nekik,  
csak a fény fáj szemüknek: megdörzsölgetik.  
De kettejük közt vígan ül a kis Gyöngyilán,  
a tűznek rótt világa lobog arany haján,  
kék szeme álmopárás, mint hajnalban az ég,  
de már a sok csodátul ártatlan lázban ég:  
Az éj, a tűz, a lárma, a cifra emberek,  
a hosszú puskás árnyak, a csörgő fegyverek,  
a kékesen kigyózdó lángnyelvek a falon  
s mely legelteti őket, a langyos fuvalom,  
együgyű kis szívének tetszik nagyon e kép  
és boldogan csicsergi: de szép ez s, jaj, de szép.  
És már rebbenne szárnya, már toppan picit lába,  
mikor egy mord vigyázz dördül az éjszakába.  
Patkós talpak dobognak. A ciprusok alatt,  
ahogy kell, sorba-rendbe verődik a csapat  
s vigyázza mozdulatlan a tiszt parancsszavát,

ki szájában szivarral kémle az éjszakát.  
 Talán a csalogány késő dalát figyelte,  
 mely cserjék bogár szerelmit énekelte,  
 tán a tűz fényire korán kelt vadgalambot,  
 talán egy lelke mélyin megcsendülő harangot.  
 Létnyos arcú ifjú: szelid tekintete  
 mutatja, hogy az élet szeliden bánt vele.  
 Talán csendes tanító volt pár hónapja még,  
 kibén a szeretetnek fehér csillaga ég,  
 tán műtő-asztalán vívott meg a halállal,  
 tán lelkeket gyógyított jósaága balzsamával,  
 szegények oltalmára tán törvényt alkotott,  
 tán épített az Úrnak temérdek templomot,  
 az is lehet, költő volt, merengő bura hajló,  
 az örök irgalomról lágy rímeket sóhajto  
 ki egy beteg bogárra se hágott rá soha —  
 Ó, de ma háború van és ő ma katona,  
 kinek nem több az élet, mint egy kiszítt szivar,  
 amit hogy elhajított, ást s t ű z e t rivall.

Csak egy szemvillanás s a fegyverek dörögnek  
 s a megpörkölt gyepen már haldoklók hörögnek,  
 a két öreg cseléd szó nélkül hulla térdre,  
 átkot vérharmatos sebük se szórt az égre:  
 hisz sértetlen maradt kettőjük közt a gyermek,  
 s ugrándozott vigan, örülve a dőreinek.  
 Az ártatlant talán öreg-szüllő lelke  
 sebhetlen pajzs gyanánt takarta és ölelte,  
 talán az éjszakának irgalma földte be —  
 fejét hogy bologatta szegény kis gerlice!  
 Ki harmatos virágot téphet még minden ágról,  
 egy együgyű gyerek mit tudjon a halálról?  
 Tész egy marék hamut nagyanyja tenyerébe,  
 k u k u c s o t gagyarász a másik holt fülébe,  
 kacsóját mely befest, gügyögni kezd a vérnek —  
 A zordon katonák habozva összenéznek,  
 titokba egynehányan keresztet vetnek: ő,  
 ezt a boszorkány fattyat nem fogja a golyó!  
 — Nem-e? — vitézeit az ifjú tiszt nevette,  
 s a káplár keziből a karabélyt kivette:  
 a babonás fiúknak majd megmutatja ő  
 s mint egy verébfiókra, a lányra rája lő.  
 És a golyó süvöltött és a gyerek nevet  
 és tapsol kis kacsója és csókot integet  
 és csetteg és kacsintgat: még b u m - b u m b á c s i, még!  
 És szitkozódva újra rácéloz a pribék.  
 A katonák előtt a szégyen is hevíti,  
 a hirtelen harag hálóját ráteríti,  
 elárad vérszínű köd a két szelid szemén,  
 bután, vakon lövöldöz, a dühtől részegen.  
 És csúfot űz belőle ez egyszer a halál:  
 több irgalom van benne, az ólom nem talál,  
 mert táncol a gyerek, kis szíve örömeben,  
 ing-leng szünettelen, mint a virág a szélben  
 s a cifra bácsi mentül bőszerűbben hörög:  
 »maradsz-e már nyugodtan, te átkozott kölyök!  
 ő annál pajkosabban libeg kis ingiben,  
 a pattogó zsarátnok vöröslő fényiben.

— Megállj, cudar parasztja! — rikolt a tiszt vadul  
 s dolmányát felszakítva, mohón alája nyúl.  
 És lüktető szíven mely tündökölve reszket,  
 letépte a zsinórról a kis aranykeresztet,



mit tán menyasszonya akasztott a nyakába,  
 hogy drága életét őrizze a csatába.  
 Már elmosódott rajta az úrkrisztus feje,  
 — Tán özvegy édesanyja könnyűje mosta le —  
 de vérsíró szívét ma is tisztán mutatta,  
 a pislogó tüzön a hogy megcsillogatta:  
 — Nézd csak, de szép csecse! — azzal marékra fogta  
 s a guggoló gyerek rózsás ölébe dobta.

— Csecse? — csillant utolsót a lány csillagszeme  
 s fejét egy pillanatra ölébe szegte le.  
 Fel sem emelte többet: a fegyver újra szólt,  
 ölében a kereszttel a gyermek halva volt.

## II.

### MILLIÓK ÉNEKE

szerte a világon, ahol nyomorúság van  
 és szenvedés

Akinek bűne, azt a bestét  
 Isten haragja verje meg,  
 Bélpoklos lelkinél a testét  
 Még égetőbben lepte seb!  
 Ajtót ne nyisson senki rája,  
 S ne kapjon egy ital vizet,  
 Éjjeli órán rémek árnya  
 Legyen ki értünk megfizet!

És legyen éjjél minden óra,  
 Ami még hátra van neki,  
 Rezzenjen össze minden szóra,  
 Mely útját hozza megleli.  
 És minden szó, amely reá hull  
 Legyen tör, bomba és gyilkos,  
 S legjobban féljen önmagától  
 Míg végórája ütni fog!

Egész házából ne maradjon  
 Csak két gerenda, s abba szeg,  
 S bitót neki abból faragjon,  
 Ki szívének legkedvesebb!  
 S mikor imára hajlik térde,  
 Nevetve akkor kösse fel,  
 S aki gyilkosnak mondja érte  
 Száradjon az a nyelv is el!

Mit kinok látomása gyötrött,  
 Maradjon nyitva két szeme,  
 S akárhol ásnak neki gödröt  
 A föld ne legyen nyughelye.  
 Lelkét magába ne fogadja  
 Maga a kénköves pokol,  
 Sátánhad kézzel-kézre adja  
 Míg utalattól fuldokol.

A történelem ha mesét mond  
 Nevét magából köpjé ki,  
 Avagy emléket a szemétdomb  
 Sarából építsen neki.  
 S kik lesznek eljövendő népek,  
 Rá mind szégyenjelet tegyen,  
 S használják minden nemzedékek  
 E szó helyett, hogy: *förtélem!*

## III.

### PETŐFI A MIENK

Tüske bokor szült, barna ég nevelt,  
 Bölcsöd felett síró szél énekelt,  
 Az élet koldus rongyba járatott,  
 Vadrózsás árokszélbe hálátott,  
 Anyád könnyűje sózta kenyered,  
 Csavargón bánt a jegyző veled...  
 Miénk voltál te életedbe már,  
 Te csillagokig erő proletár!

Mienk volt szíved arany pohara,  
 Amit az isten ötvözött maga  
 S az álmok lángborával itatott —  
 Ágról szakadót, szenvedőt, rabot:  
 Miénk szerelmed, e rózsás vihar,  
 Csalogánytorkú lágy trilláival,  
 Gyerek-jókedved, fátylas mélabúd,  
 Nevetve hordott tövis koszorúd.

*Miénk volt szilaj haragod amely  
Szikráit az egekre hányta fel  
S a gúny, amely pokolra szállatott  
Nemes Pató Pált és Kövér Papot.  
Komor dacod, a zsarnokgyűlölő,  
Miénk villámod, a királyölő,  
S hagyatékodul miénk a dal  
Amely világszabadságról rival!*

*És a haláldod... Ó, miénk az is,  
Minékünk az jut sorsunkul ma is:  
Zsoldos pribékek karddöfésivel  
Az országot porába hullni el  
S messze gödörbe dobva névtelen,  
Úgy válni porrá, sárrá jeltelen,  
Hogy meg ne lelje hozzánk az utat,  
Ha lenne is tán, aki megsírat...*

*S bárhogy kapkod feléd az úri cenk:  
Te a miénk vagy, egyedül mienk!  
Mienk, kik Dózsa népei vagyunk:  
Pecsét a szánkra, láncban a karunk,  
Trónunk izzó parázsba ültetik,  
Husunk hóherlegények csipdesik,  
A homlokunkon tüzes korona —  
De azért rabok nem leszünk soha.*

Móra Ferenc A háború c. versének kézírata a Népszava szerkesztőségi hagyatékából került elő és jelenleg a Munkásmozgalmi Intézet archivumában van. A rendelkezésre álló adatok szerint Móra e versét az első világháború idején írta és 1914–1917 között küldte be a Népszava szerkesztőségének. Bresztovszky Ernő egyedül nem akarván dönteni a kézirat sorsa felől, ráírta: »Garamit kérem, előbb olvassa el!« A válasz nyilvánvaló: a vers kiadatlan maradt... Tartalmából, a háború elembertelenítő jellegét élesen bemutató összképéből — amit néhol letompít ugyan hangjának túlzott naivsága — arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az 1916 júliusi lucki áttörés után, s még valószínűbb, hogy már az 1917-es februári orosz forradalom eseményei után írta Móra Ferenc, amikor a háborúellenes tiltakozás már tömegmértetűvé vált nemcsak a munkásosztály, de a lakosság széles rétegeiben is.

Egyik későbbi előadásában Móra *pacifistának* mondotta magát, aki gyűlölő a háborút és »az emberek lomhaságát«, akik »belenyugszanak a háborúba«. Ez ellen a »belenyugvás« ellen igyekezett felrázni az embereket a maga költői eszközeivel is. Egész háborúellenes költészete — amely együtt nőtt a háborúellenes tiltakozás általános fejlődésével — a kisemberek sorsát, háború-okozta szenvedését ábrázolja, szólaltatja meg, s ezen belül különösen a kenyérkereső apa nélkül maradt gyermekek, az elárvult »ártatlan apróságok« nyomorúságát. Persze, e verseinek alaphangja ugyanaz a szelíd, sajátosan móra-ferenci hang, ami egész életművének is alaphangja és amelynek legjellemzőbb vonása — Móricz Zsigmond találó szavaival élve — »az életben való elbúvás és az élettől való megszédültség«, de mélyen mindig van »egy adag keserűség«. Ilyen hangon szól A háború c. versében is, mégis ez a költeménye mondanivalójának erejével, egyes részleteinek szenvedélyességével kimagaslik a korábban írt ilyen témájú versei közül s mintegy betetőzi azokat. Legközelebb áll hozzá az 1917-ben írt A hadiárva c. verse, amelynek főhőse szintén egy »istenadta kis bogár« kinek »szeme: mint a lenvirág«, csakúgy, mint A háború-nak »Együgyű gyerek« főhőse, kinek a lepe »lenvirágnak nézte kerekre nyílt szemét«. S közös bennük az is, hogy semmit sem tudnak még halálról, szenvedésről, az élet számukra még játék. De míg abban a szegény kis hadiárvét az itthonmaradt emberek táplálják és babusgatják, A háborúban a tiszt úr kéjelegve öli meg az ártatlan apróságot.

Ebben az elbeszélő költeményben tehát Móra már nem csupán a hazaiak éhezését, szenvedését stb. tárja a »lomha«, »belenyugvó« emberek elé, hanem az imperialista háború egész embertelenségét, kiélezve, hogy vadállattá züllött magyar tiszt az, aki a meghódított terület békés lakosságát, az ártatlan gyermekeket legyilkolja. S nem is az előforduló egyes gaztettekkel, »túlkapásokkal« fordul szembe, hanem a háborúval teljes egészében. (Persze Móra, mint pacifista, nem tesz különbséget igazságos és igazságtalan háború között, de az adott háború, amelyről szól, imperialista háború.) Azt mutatja be, hogy az (imperialista) háború hogyan öl ki a katonaruhába öltöztetett emberekből minden emberi érzést, »szelídcarcú ifjak« hogyan válnak közönséges gyilkosokká, akik azzal fedezik gaztetteiket: »ma háború van«, »katoná vagyok«. Móra azt a háborút mutatja be és ítéli el, amely ilyen aljassá züllesztí az embert. Ezért ábrázolja a gyilkos tisztet szelíd ifjúként, akit a háború forgatott ki emberi mivoltából. S ezért válik jelentőssé a versnek az a mozzanata is, hogy az áldozatok szegény kertész emberek, míg a tiszt valami úrféle, hiszen »Cudar parasztnak« szítja az ugrádozó gyermekeit. Különösen emeli a költemény összehatását a gyermek ártatlansága és a tiszt durvasága közötti ellentét párhuzamos növekedése. Amikor a gyermek ártatlanságát, emberszívét melegítő kedvességét a legtisztábban csillantja fel a költő, ugyanakkor leplezi le legmélyebben a tiszt erkölcsi romlottságát, a banditát, aki örvöngve tépi szét az otthonával, kedvesével összekötő utolsó szálát is, hogy azt eszközül dobva gyilkos vágyát kielégíthesse.

A *Milliók éneke* már 1917 nyarán íródhatott. (Megjelent: *Zólyomyármegyei Hirlap*, 1917. IX. 16. sz.) E versében Móra már nemcsak a háború embertelenségét ítéli el, mint korábbi költeményeiben, de észreveszi a háború előidézőit, okozóit, vérszívóit is és tőlük kéri számon az emberiség gyötrelmes szenvedését. Míg korábbi háborúellenes költeményeiben inkább csak egy-egy helyzet vagy alak ábrázolásán keresztül juttatja kifejezésre tiltakozását, itt már közvetlenül foglal állást. Ez a szenvedélyes állásfoglalás átforrósítja hangját; a milliókkal együttérző költő gyűlöletének heve fűti a költemény sorait. A mindig szelíd szavúnak ismert költő szinte bibliai átokkal sújtja a háborús bűnösöket. A háború ellen tiltakozó dolgozó tömegek növekvő ereje, indulata tükröződik már e vers kemény hangjában, azoké a tömegeké, akik egy esztendő múlva — 1918 őszén — forradalommal vetnek majd véget a háború borzalmainak.

*Petőfi a mienk* c. versét a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban, 1919 július 29-én írta Móra a szegedi munkásság felkérésére. A korabeli lapok tanúsága szerint a költő maga olvasta fel a szegedi Munkásotthonban július 31-én, a munkásság Petőfi-ünnepén, amelyen különben Juhász Gyula mondotta az emlékbeszédet. E költemény teljesebb megértéséhez tudnunk kell, hogy keletkezése idején Szeged már hónapok óta francia megszállás alatt selylett, elvágvá az élet-halálharcot vívó Tanácsmagyarországtól. Magyarországon ekkor proletárdiktatura volt, de Szegeden már ellenforradalmi kormányok váltogatták egymást és terrorizálták a népet az antant védőszárnya alatt. De a szegedi munkásság a Tanácsköztársasággal rokon-szenvezett, 20 napos sztrájkkal tüntetett mellette, követelte az ellenforradalmi kormány eltávolítását és a proletárdiktatura kikiáltását Szegeden is. A sztrájkot a franciák leverték, de a munkásság hazafiságát és rokonszenvét nem tudták megtörni. S míg a munkások a nemzeti függetlenségért küzdöttek, az úri árulók katonai segítségért kilincseltek az antant követéseken saját hazájuk, Magyarország ellen. A szegedi költők látták mindezt s a néppel tartottak, a haza, Tanácsmagyarország sorsán aggódó munkásokkal. Juhász Gyula, *A munkásotthon homlokára* c. versében ekkor, 1919 júliusában utasítja vissza a munkásokra szórt »hazátlan bitang« rágalmat: »Csak az a bitang és hazátlan, Ki here módra él magában.« (*Délmagyarország*, 1919. VII. 15.) Juhász Gyula és Móra Ferenc aktívan résztvettek a forradalmakban s gyakran szerepeltek munkáselőadásokon, matinékon is. Amikor a franciák Szegeden megdöntötték a proletárdiktatúrát, Juhász és Móra továbbra is fenntartották kapcsolataikat a munkássággal, elsősorban Juhász Gyula, aki a következő években mégjobban elmélyítette e kapcsolatát. Móra pedig lemondott a *Szegedi Napló* szerkesztéséről és visszavonult a szegedi ellenforradalom felülkerekedésekor. A *Petőfi a mienk* bizonyítja, hogy továbbra is együttértett a munkásokkal, hiszen hazaszeretete, kultúraszeretete csak itt, a Munkásotthonban talált rokonszívűre ekkor.

Szép vallomás Móra Ferentől ez a költemény. Hangja, költői kelléktára itt is sajátosan mórái szelidségű, de szavait belső tűz fűti. Állásfoglalás van abban, ahogyan magát — s a nemzetet — egynek tudja a munkássággal; a »mienk voltál«, »miénk vagy, egyedül mienk!« szinte túlzott ismétlése a költemény alaphangját adja meg. Petőfi szegénységét, proletár voltát emeli ki szakaszról-szakaszra járva a költő; azokat a vonásokat keresi benne, amelyek a nemzet legnagyobb költőjét összekötik a munkássággal. Petőfi úrgyűlölete, harcosszembeállása mindenfajta zsarnoksággal, rajongása és küzdelme a világszabadságért — ezek teszik »mienkké« Móra szerint Petőfit. S a költemény utolsóelőtti szakaszában Petőfi halálát az imperialista zsoldosoktól körülvett Tanácsmagyarország sorsával fonja össze. A »zsoldos pribékek« a nemzet függetlenségét és a dolgozó nép társadalmi felemelkedését egyszerre tiporják sárba, mint Petőfinél... Már-már úgy tűnik, a költő nem lát kiutat e szörnyű helyzetből, de az utolsó szakaszban fölébe kerekedik kétségbeesésének és szenvedélytől izzó hangon tesz hitet a nép mellett és a szabadság ügye mellett.

Igaz, Móra később nem tudott ily következetesen helytállni a Petőfi mutatta úton, az ellenforradalmi terror olykor megingatta; szívében helyt kapott Petőfi szavai mellett a félelem is. Régi barátja, Diószegi Sámuel írta 1938-ban: »Még vagyunk, akik tudunk azokról a kövekről, melyeket arra szemeltek ki, hogy velük Mórát a Tisza fenekére horgonyozzák le... Furcsa idők voltak ezek, amelyeket ellenforradalom néven ismer mindenki.« (Diószegi Sámuel: *Emlékezés Móra Ferencre*. Makó, 1938.) De ez nem vonhat le semmit Móra Ferenc 1919-es magatartásának s a költeménynek értékéből.

Összegezve: e három eddig ismeretlen vers új, értékes színnel gazdagítja Móra egész életművét és haladó hagyományainkat, haladó költői örökségünket.

## TOLNAI LAJOS ELFELEDETT DRÁMÁJA

Irodalomtörténetünk úgyszólván máig nem tudott róla, hogy Tolnai Lajos kísérleteket tett a drámaírási terén. A kutatás csak a Széchényi Könyvtár kéziratárába 1952-ben bekerült Tolnai-hagyaték alapján lett rá figyelmes, hogy »Úgy látszik, Tolnai szívesen foglalkozott élete vége felé a drámaírási gondolatával... A tervezgetésen azonban, a közölt töredékeken kívül nem jutott túl.«<sup>1</sup>

Az igazság azonban az, hogy Tolnai ifjúkorától foglalkozott drámaírással. A *Nővilág* már 1862 április 20-i számában hírt ad róla, hogy Tolnai Lajos egy társadalmi drámát adott át a Nemzeti Színház választmányának. Ez a kézirat elveszett azóta, vagy legalábbis lappang valahol. A Széchényi Könyvtár Színház-történeti Osztályán találtuk azonban egy *Gradus ad Parnassum* című teljes dráma gépiratát, mely Tolnai Lajos nevét viseli.

A dráma eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Ez annál meglepőbb, mert 1923-ban a budapesti Globus-nyomda izléses kiadásában nyomtatásban is megjelent. De — csodálatos módon — a könyv is teljesen észrevétlenül tűnt a semmiségbe, az egykorú sajtó nem figyelt fel rá, sőt, noha szabályszerűen ott szerepel a Széchényi Könyvtár katalógusában, Föhrhéc József és Bíró János disszertációja és egy az IDK részére készült, teljességre törekvő Tolnai bibliográfia sem vesz róla tudomást — talán, mert a darabon Tolnai neve y-nal van írva.

Pedig alig férhet hozzá kétség, hogy e darab szerzője nem valamely hasonló nevű ismeretlen, hanem az a Tolnai Lajos, akit a magyar kritikai realista regény egyik úttörőjeként tisztelünk. Ezt a feltevést nemcsak az teszi kétségtelenné, hogy más ilyen nevű fróról nincs tudomásunk, hanem maga a darab is, sőt főképpen ez utóbbi.

Árulkodó jel már maga az is, hogy a darab a Bolyaiakról szól és Tolnai egykori működésének színhelyén, Marosvásárhelyt játszódik. A kérdés, amit példáz, az alkotónak sorsa, aki feláldozza egyéni érdekeit a benne vajdó műért, szegénységet, megvetést, meg-nem-értést vállal azért, hogy egy jelentős alkotást hagyhasson az emberiségre. A kérdés annál gyötrőbb, mert az alkotót olykor kétség fogja el, vajjon nem lidérc után fut-e, vajjon a mű, amelyet meg akar alkotni, lesz-e olyan értékes, hogy megéri az áldozatot. S a válasz, amelyet Bolyai János élete nyújt, tragikus is, optimista is egyszerre. A darab utolsó strófájában kimondott tanulság tragikus:

...Tavasznak kell a tél!  
Ütésre vet csak szikrát az acél  
S nem hős, ki méltó ellent nem talál!  
Természet rendje mélyértelmű, bölcs,  
Csak hervadó virágból lesz gyümölcs,  
A *Gradus ad Parnassum*: a halál.

De másfelől Bolyai János mégis győz: műve értékesnek bizonyul, a világ is elismeri, bár csak az alkotó halála után.

Tolnai a saját jellemét, problémáit és életszemléletét kölcsönzi hősének. Nincs műve, mely oly mélyen világítana be a rajongó hivatástudat és a kétség ama vívódásaiba, amelyeken keresztül lehetett, mint ez. Az első felvonás nagyon világosan és drámai sürítéssel exponálja a problémát: a Marosvásárhelyre, apja házához érkező Bolyai János lemond tiszti rangjáról, s otthagyja a katonaságot, hogy kizárólag a tudománynak élhessen. Apjának, aki a megélhetési nehézségeire és tudományos problémája megoldhatatlanságára való hivatkozással le szeretné beszélni szándékáról, így magyarázza lépését:

...én tovább ki nem bírom  
a katonasági állat-életet.  
Sem nyegleség, sem restség nem vezet,  
Csupán a hivatásom szent előltem  
És ennek állja útját a kaszárnya.  
Mikor apja a boldogságra hivatkozik, így felel:  
...Nincs boldog élet, ám van hősies,  
Eszköz csupán, nem cél az életünk.

<sup>1</sup> Gárdonyi-Belia cikke, *Irodalomtörténet*, 1952. 3—4. sz. 524. l.



Megkéri/apját, hogy művét, »a tér igaz, valódi tudományát« küldje ki véleményadásra Gauss-hoz, a nagy matematikushoz, maga pedig bérbe veszi apja kis domáldi birtokát, hogy ott szerényen gazdálkodva tovább folytassa matematikai töprengéseit. Jánosról sokoldalú képet kapunk e felvonásban, mely egyébként a dráma aránylag legzavartalanabbul élvezhető része: Apjával való vitájában megismerjük a rajongó és elszánt tudóst, aki a tudományra tette fel életét, a kis cselédlánnyal, a kedves Zsuzsikával való jeleneteiben az osztálygőgöt nem ismerő, melegszívű embert, elvetemült mostohaanyja csábítási kísérletét visszaverő viselkedésében pedig a határozott és tiszta jellemű férfit. Jól megrajzolt, éles képet kapunk az apáról, Farkasról is, e jóindulatú filiszterről, aki tehetetlen megadással tűri fiatal második felesége packázásait s nem veszi észre hűtlenségét, valamint a kis Zsuzsikáról, a kedves székely parasztlányról, aki csupa szelídség és önfeláldozó szeretet. Megkap az alakok jellegzetes beszédstílusa is: az urak görög mitológiai célzásokkal teli korhű beszédmódja és Zsuzsika ízes, bár tájszavakkal néha túlsúlyolt népi nyelve. Bolyai János pl. így beszél:

*A Minotaurus labirintusából  
Kivezelő fonál kezembe van!  
A szörnyet Theseusként már legyőztem,  
Most visszatérek napvilágra hozni  
E győzelemnek lángoló jelét.  
Törvényt szabván a fényes napsugárnak,  
Teremték semmiből egy új világot!*

Zsuzsi pedig:

*Sehun se leltem a hiun a szatyrot,  
Kibe Domáldról ügyneműt hozék  
A vendégágyba. Instálom, ne tessen  
Megharagunni, hisz kerestem én,  
De nincs az ott.<sup>2</sup>*

Sajnos azonban már az első felvonásban észrevehető a darab egyik főhősének, János mostohaanyjának elrajzolása, amely a továbbiakban egyre fokozódik és mind bántóbbá válik. Elvetemült, elszántan és szemérmetlenül aljas teremtés ez, aminőket Tolnai szeretett rajzolni, megrakva minden rosszal, mint Deák Ferenc állatorvosi példalova betegséggel: mostoha fiát megkísérli elcsábítani, a kis parasztlányhoz gőgös, szívtelen és durva, vagyona elvesztése után pedig rögtön meghunyászkodóvá s képmutatóan hízogóvá válik.

A második felvonásban János tizedik éve él már visszavonultan Zsuzsival a domáldi bérleten, mikor a hullámok összecsapni készülnek feje fölött. Mostohája fel akarja mondani neki a bérletet; ő mégis visszautasítja gróf Kendeffy anyagilag előnyös ajánlatát, csak hogy zavartalanul a tudománynak élhessen. Mikor azt is megtudja, hogy apja nem jól gondoskodott rábízott tudományos műve megismertetéséről, magából kikelve párba jra hívja apját. A harmadik felvonás 1860-ban Marosvásárhelyt játszódik. János oly szűkös viszonyok közt él, hogy Zsuzsi titokban a saját hozzátartozóitól szerez ennivalót számára. Rosszszándékú, fáradt, kétségek gyötrik:

*A Gorgonok legszörnyűségesebbje,  
Phorkys halandó lánya vár: a kétség.  
De Pegasos csak ennek véréből  
Születhetett! E vérjagyasztó rém,  
Ki Perseusra bennem nem talált,  
Meduza kigyófürtjei előtttem!  
És ha kigyúl a tettnek csillaga,  
Vigyorgó arccal rögtön megjelenve  
Üldöz, kínoz könyörtelen szeme!  
S ki bátran szembeszálltam mindenekkel,  
Szükség, lenézés, gáncs és megvetés  
Két nem riaszta, s el nem tántorított*

<sup>2</sup> Zsuzsinak az író két dalt is ad a szájába, s a Globus-kiadás végén 5 oldalnyi ezekhez kapcsolódó hangjegyet találunk. E hangjegyek a gépirásos példányból hiányoznak, s valószínű, hogy utólag, a könyv kinyomatásakor készültek. Szabolcsi Bence, akinek kikértük a véleményét, így nyilatkozott a hangjegymellékletéről: »A Gradus ad Parnassum öt kotta-melléklete ugyanegy kéz írása. Az első kettő a múlt századi népies műdalok hangját utánozza, de harmonizálásukban ezek is jellegzetesen újkeletiek. A három utolsó szám a XIX. század nagyvárosi könnyűzenéjének nyomaiban jár, de, mint az előbbi kettő, sajátosan feltudású, illetlenül zenészre vall (helyesírási hibák, következtetlenség stb.). Ha tehát a darabhoz egyáltalán felhasználtak múlt századi dallamanyagot, a teljes anyag akkor is századunk első évtizedeinek valamelyik műkedvelő zenésztől származhatik.«

*Dicsőség, rang, vagyon, elismerés ;  
S e nyügöt mind lerázva harcolék  
Kétkézre, elszánt fogcsikorgatással,  
Nem nézve hátra, jobbra, balra sem,  
Mindig előre csak : a cél felé ...  
Bár sebzett homlokomról már szememre  
Csorgott a vér : s mindent feláldozék,  
Mit emberek becsesnek tartanak :  
Jólétet, ifjúságot és gyönyört,  
Apát, családot és becsületet,  
Most mesteremre leltem önmagamban.  
Fáraadt vagyok. Útszéli csárda hív,  
Amely minden betyárnak nyitva áll :  
Világjék, minden nagynak ellene,  
Kongó fejek párnája : kétkedés.  
Acél volt lelkem eddig, most viasz.  
Minden köröm nyomát megérzi már.  
Vajjon nem hályog fedte-e szemem ?  
A hangya jól lát minden kis parányt  
S a rátaaposni kész talpat soha.*

Ekkor érkezik hozzá a hír, hogy apja meghalt, Gauss pedig álnokul bánt a hozzáküldött zseniális művel. Tébolyult haragjában mostoháját fejbevégya hegedűjével, majd összeesik és meghal. Alig emelik ágyra a holttestét, két német úr lép be,

*Hogy üdvözléjk s a világ nevében  
Hódolva hajtsák meg s hálás szavakkal  
A Tudomány magasztos zászlaját  
A legdicsőbb magyar előtt.*

Látnivaló, hogy az író meglehetősen szabadon bánik a tényekkel: János mostohanyja a valóságban jóra való asszony volt és már 1822-ben, évekkel János hazatérése előtt meghalt; János nem néhány nappal, hanem öt évvel apja halála után halt meg (Farkas 1855-ben, János 1860-ban); a Domáidon vele együtt élő leány (Kibédi Orbán Rozália) nem volt jobbágyleány; teljesen légbőlkapott, hogy Farkas eltitkolta fia előtt Gauss levelét és ez csak halála után került elő.<sup>3</sup> Ne csodálkozzunk e pontatlanságokon: az első terjedelmesebb Bolyai-életrajz, Bedőházy Jánosé, 1897-ben íródott, s így Tolnai a darab megírásakor még marosvásárhelyi mendemondákra volt utalva. De láthatóan csak az volt fontos neki, hogy — akár a tények elferdítése árán is — bemutassa a lángész sorsát. Érezhető, hogy személyesen érdekelve van a dráma-felvetette kérdésben, a művet forró ltra hatja át, s ez a legjobb benne.

Az életrajzi eltéréseknél nagyobb baj, hogy, mint láttuk, a darab folyamán egyre fokozódtak a hibák: János áldatlan sorsát két véletlen: mostohája gonoszsága és Gauss családsága okozza, kezdetben jól megrajzolt alakjába pedig bele nem illő vonások vegyülnek. Fennkölt, magasztos rajongónak van rajzolva, de haragjában néha oly brutálisan viselkedik, mint egy kocsmai verekedés hőse, s így lesiklik a magas talapzatról, amelyre az író állította. Hogy például hegedűjét hozzávégya mostohája fejéhez, elfogadható volna egy naturalista dráma felbomló idegzetű zsenijénél, nem egy fennkölt rajongónál, amilyennek Jánost Tolnai festi. A merész jelenet, mikor apját párba hívja ki, valószínűleg ugyanezért tesz a hőshöz nem illő groteszk benyomást: e vakmerő jelenet talán csak Shakespeare, és ő is csak egy olyan hőssel tudná elfogadtatni, akit tisztelet és meghökkent idegenkedés vegyes érzésével nézünk, nem pedig akire a szerző kívánsága szerint, mint valami foltatlan ideálra, csodálattal kell feltekintenünk. A mese vezetéseben is zavar, hogy nem a szereplők természete, hanem a szerző önkénye szerint alakul: János néhány nappal apja halála után, levele elolvasásakor szörnyethal — amiben nem az a baj, hogy ellentmond a történelmi tényeknek, hanem az, hogy ellentmond a valószerűségnek is. Még ríkítóbban kieszt a keserű happy-end, hogy amint János meghal, anélkül, hogy egy kortyot kapott volna a megértés és elismerés egy életen át szomjazott italából, azonnal betoppan a két német tudós a külföldi hódolatával. Teljesen drámaiatlan, sőt költőietlen végül a hosszú és hosszadalmas, nehézkesen okoskodó

<sup>3</sup> Dávid Lajos: *A két Bolyai élete és munkássága*. Bp. 1923.

vers, amely a dráma végén kifejti a tanulságot ; e lapokon látni legjobban, hogy Tolnainak nem volt színpadi tapasztalata.

Tolnai e drámában a lángész tipikus sorsát kivételesen az egykorú magyar társadalmi viszonyoktól függetlenül, általánosabb érvényűnek kívánja bemutatni. Mondanivalójának lírai és elvi természete vezethette arra a gondolatra, hogy versben, gyakran Madáchra emlékeztető szentenciózus jambusokban írja meg művét. A darabot a címlap drámai költeménynek nevezi, s a hősök emelkedett nyelven beszélnek benne. De Tolnai realista író, az emelkedett műfajban és hangnemben is. A szirupos optimizmust megvetően kerülő keserű és bátor valóságselemlésében és alakjainak jellemzőes beszédmódjában egyaránt az.

Mikor írta a darabot : marosvásárhelyi tartózkodása alatt-e, vagy utóbb, 1882 után, nem tudhatjuk. Csak annyi bizonyos, hogy az élményt és a témát ott szerezte. Megoldatlan probléma a darab kinyomtatása is. Kiadására 1923-ban ösztönzést adhatott, hogy épp 1923-ban volt 100 éve a Bolyai-geometria megszületésének. De hogy került a mű a Globus-nyomdához? Hiszen a Globus nem volt könyvkiadó, s ha kinyomott valamit, ezt csak valamely rendelőköltségére tette. Ki lehetett ez? Tolnai Lajos 1923-ban már 20 éve halott volt. Ki rendelkezett Tolnai kéziratával s viselte szívén a sorsát annyira, hogy vállalta a kiadás költségeit? A Globus-nyomda iratai, üzleti könyvei, amelyek felvilágosítást adhatnának, az ostrom alatt bombatalálat következtében elpusztultak, Tolnai Lajos ma élő leszármazottjai pedig mitsem tudnak a dologról. Az egykorú lapok nem figyeltek fel a könyvre és nem emlékeztek meg megjelenéséről. Érdeklődésemre a Marosvásárhelyt élő író és kritikus, Molter Károly arról értesít, hogy a darab ott is ismeretlen. A *Gradus ad Parnassum* megjelenése tehát rejtély e pillanatban : talán ez ismertetés nyomán jelentkezik valaki, aki megoldja.

Csak az vált bizonyossá a *Nővilág* idézett híre, a minap előkerült Tolnai-hagyaték és a *Gradus ad Parnassum* alapján — amit nem tudtunk eddig —, hogy Tolnait ifjúkorától kezdve mindvégig vonzotta a színpad. Ez ráeszméltet arra is, hogy indulatokkal teltt hősök robbanásaiban és éles összeütközéseiben fogta fel az életet, s regényei is erős drámai feszültséggel vannak teltve. De amilyen érthető, hogy színpadra kívánczolt, épp olyan érthető az is, hogy nem engedték oda. Hogy is tűrhették volna el, hogy vádjait a Nemzeti Színház deszkáiról vágja a 67-es Magyarország urainak arcába!

A *Gradus ad Parnassum*, mint Tolnai Lajos legtöbb regénye is, tele van k' való erényekkel és igen súlyos hibákkal. Színpadon nem állná meg helyét. De érdekes mint az író egyetlen befejezett színpadi műve, amely még hozzá legszemélyesebb vívódásaiba is betekintést nyújt. Fogycatékosságai ellenére bizonyítéka drámaírói tehetségének is. Joggal tételezzük fel, hogy némi színpadi tapasztalat és kritikai tanács segítségével Tolnai a magyar dráma terén is megteremtette volna a kritikai realizmust, amelynek hiányát egy elfeledett cikkében már 1885-ben Csiky Gergelynek szemére veti.<sup>4</sup> A *Gradus ad Parnassum* egy megölt drámaírói hivatottság dokumentuma. Hogy csak 20 évvel írója halála után láthatott napvilágot és csak most, fél-századdal azután figyelünk fel rá, kissé Bolyai János Geometriájának sorsára emlékeztet.

SCHEIBER SÁNDOR

## ARANY JÁNOS ÉS GYULAI PÁL KÖZÖS BÍRÁLATA

A M. Tud. Akadémia kéziratárában található Gyulai Pál alábbi, keltezetlen levele Arany Jánoshoz. Tartalmából megállapítható, hogy 1862 januárjának első napjaiban íródott. Az érdekes levél szövege így hangzik :

Kedves barátom!

A bicskom bele tört. Csak a versekig tudtam végig bírálni a zsebkönyvet, addig is elég rozsul. Javíts a hol lehet, s írd meg a végét magad. Legyen a tiéd a dicsőség, a tiszteletdíj, elég lesz nekem a bocsánat. Egyébiránt könnyen bevégezhető az egész, csak a Vörösmarty és Petőfy verseit kell kiemelned, a többinek elég egy pár általános megjegyzés. A Vörösmarty verseire jegyezd meg, hogy nem akaratból javított rajta a Remény szerkesztője, hanem a sajtó-viszonyok által volt kényszerítve, a Petőfyére pedig azt, hogy a költeményt 1846-ban írta Nagy-Károlyban egy corteskedő mar-

<sup>4</sup> Die Schriftsteller und das Publikum. Budapesti Tagblatt, 59. sz.

tialis (?) napján, Vörösmarty kérésére nem adta ki, ki nem helyeselte kétségbejött hanggal ijeszténi a nemzetet, később Egressynek adta e költeményt, ki később Sükeivel közölve többten leírták s így került a szerkesztők kezébe.

A cikkk alá tégy (-i.)-t. Ez nekem egy régi kritikusí jegyem.

Éjfél utánra jár az idő, reggel 5 óra előtt kell fel kelnem. Az ég áldjon!

barátod  
Gyulai

A Petőfi versét a végén közölni kellene.

A zsebkönyv, amelynek közös bírálatáról itt szó van, a *Thalia*. A bírálatot Gyulai kívánsága szerint Arany be is fejezte és (-i.) jelzéssel ki is adta akkori folyóiratában, a *Szép-irodalmi Figyelőben* (II. 1862. Első fele. 10. sz. Jan. 9. 148—151. l.) a következő címen:

*Thalia*. Zsebkönyv 1862-re. Kiadták Fésüs György és Toldy István. A budai magyar népszínház javára s keletkezésének emlékeztére. Első évfolyam. Pest. 1862. Emichnél.

A levél útmutatása alapján könnyen megjelölhetjük, hogy meddig írta Gyulai s honnan Arany. Az természetes, hogy az (-i.) jegy alatt nem sejtették Arany közreműködését azok, akik folyóirataiban írásai után bányásztak.<sup>1</sup> Csodálkozunk azon kell csupán, hogy Gyulai szerzőségét sem vették észre műveinek gondozói: Egyetlen könyvében sincs meg, sőt a kötetbe nem gyűjtött bírálatának bibliográfiájában sem regisztrálják.<sup>2</sup>

Itt adjuk a bírálatnak Aranytól származó részét (150—151. l.), amelynek hitelességéhez tehát kétség nem férhet s így felveendő a kritikai kiadásba.

A versekkel is hamar végezhetünk. Jókai prologján, Vörösmarty három, és Petőfi egy költeményén kívül, van az albumban Dalmadytól egy, Thalytól kettő (fordítás), Malvinától kettő, Wohl Jankától egy, Berecz Károlytól egy, Herczik Árpádtól három (egyik Schiller *Glocke*-jának fordítása), Hilőczki Bélától kettő, Szél Farkastól egy, Rácz Miklóstól egy, Csukássy Józseftől egy. Valóban nem lehetett volna ellen-tetésb összeállítás, mint egy felől Vörösmarty és Petőfi erő és pathosz-teljes határo-zott lyrája, vagy Jókainak, bár az alkalmiság némi hátrányától nem ment, de azért teljes hangú prologja; más felől amaz érzelmi sekélyesség, határozatlanság, mely a többi eredeti költeményen, alig némi kivétellel, uralkodik. Amott mindenik dal, úgy szólva, *egyén*, határozott, élesen jellemzett vonásokkal, képe az olvasónak erővel is képzeletébe nyomul, s egyszer olvasva mindig rá fog emlékezni; emitt a képzelet erőlteti magát, hogy a költő álláspontjára helyezkedjék, hogy felfogjon valamit érzéseiből, hogy megkülönböztesse azt, a mi neki új gyanánt nyújtatik, attól, a mi közhelyül lézeng benne, isten tudja mióta. Az érzélem rendesen oly felszerű, oly múltó, oly hatá-rozatlan mozzanatra szorítkozik, — ezért aztán a kifejezése is oly halvány, bizonytalan, hogy könnyebb rostával vizet méríteni, mint ebből az olvasónak valami határozottat és kiválót fogni fel. Az érzés egy buborék, a dal pillanatnyi játéka annak: eltűnő, nyom nélkül. Ilyen e könyvben Dalmady kis verse is. Húga menyasszony, búcsúzik; sír vele a ház. Ő arra gondol, kedvese is így fog-e majd sírni a menyekző-napon. Egy percnyi felhő e gondolat, mert eloszlatja mindjárt előre képzelt *mosolya* boldog meny-asszonyának. Elég-e ennyi a költői meghatottságból egy dalra? És különösen ez-e a magyar dal jellemzettsége, Petőfi után? Mi nem szeretnők, hogy a magyar dal, keresve az érzések árnyalatait, ily érzélem-parányokat, röpké és halvány benyomásokat szedjen föl. Ilyen a Rácz Miklósé: »Fényes sugár...« Hilőczky Béláé pedig »Gyermek évek« oly határozatlan érzésben olvad fel végül, hogy nem tudni, hányadán vagyunk vele. Gyermek korában, úgymond, a dajka dalán mennybe álmodta magát. Most ifjú, »újra mennyben él szerelme« — tehát a szerelem boldogságát élvezi, de »tudja isten — így végzi — most is inkább szeretne boldog gyermek lenni«. Hát igaz szerelem-e az ilyen, vagy határozott-e az ily érzés? Nem százszerre igazabb a népdal:

*Mikor én kis gyermek voltam,  
A dióért majd megholtam,  
De már mivel nagyobb vagyok  
A leányért majd meghalok.*

S nyerene-e vele e dal, ha már most azt mondaná: »tudja isten, még is, nem mondanék-e le a leányról egy — dióért!« Hilőczky másik verse »Egy színész-nőhöz« az érzelmi s értelmi határozatlanságot a nyelvre is átviszi, így:

<sup>1</sup> Utoljára Trencsényi Károly: *Arany János lappangó írásai*. IK. XL. 1930. 257—264. l.  
<sup>2</sup> Gyulai Pál *kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye*. 1850—1904. Bp., 1927. 415—417. l. Egyedül Gelencsér Károly említi a Gyulai-cikkek lajstromában (*Arany János folyóiratai*. Bp., 1936. 44. l.).



(A sors) *Szívet alkot, angyal arczczal, (szívnek arcza)*  
*Hús darabba éltet ad,*  
*S benne, annyi szenvedélyt, mint*  
*Holdvilág a jégre hat.*

Berczik Árpád elég jól mondja el azt a kis eszmét, hogy szeretné sorsát, mint a mágusok a csillagokból, kedvese szép szemeiből kiolvasni, és találóan teszi e nem új gondolathoz, hogy a csillag az *égen*, a kedves szemei *orczáján* ragyognak — s ez arcz az ő mennyország: de másik költeménye, melyben szívét a naphoz hasonlítja, meg ellentétbe teszi azzal, álképpel játszik. A nap nem azért borul el s hideg, mert tél van, hanem azért van tél, mert a nap hideg. Különben a fiatal önzéstelen szívét jól festik a végsorok, hogy csalódás után sem szűn meg szeretni,

*Hanem újra s újra bízom*  
*S újra — újra szeretek.*

Csukássy »Ábrándja« külföldi formában jó, a hangulat egy refrainben volna: »Künn az eső esik csendesén« — s e mellett foly az *ábránd*, de a hangulat Petőfi négy-ökrös szekerét juttatja eszünkbe, s a szív regeje nem oly eredeti mint ott. A boldogság tetőpontját, nem mint Petőfi »csillagválasztással« — hanem e léha kifejezéssel festi: »irigyelve néztek ránk az angyalok.« E határozatlanságból, melyet ifjú költőink kedvelni látszanak, még leginkább emelkedik valami pozitív érzéshez Berecz Károly költeménye: »Ne huzd cigány...« Legalább tisztában vagyunk vele, mely idők benyomása alatt íratott. — Malvina »Oszkár és Fatime«-ja az ő »gyanusításai«-val igen prózai, de »a Kedveshez« jobban ír, egy pár képet helyesen alkalmaz, egy lélek állapotot elég szabatosan fejez ki. Wohl Janka a többiekkel ellenkező túlságban jár, vagy inkább áll az örvény szélén — tekintetében örület jele — ő nagy szenvedélyekkel akar játszani, de nem igen bír velök, utoljára is allegorikai személyesítésben fárad ki páthosza. — Szél Farkas balladája (a férj megöli gyanuból nejét, nyomban rá megnősül s a nászéjen megőrül) lehetne ballada, de erősebb lélektani indokolással. Szaggatott beszéd nem elég arra. A fordítások közül Thaly »Hegylakó nője« (spanyol) és »Salomoja« (Heine) elég csinosak. Berczik »Harangja« nem ad mindenütt tiszta hangot. Látszik a sikertelen küzdés az ilyenekben:

*Vigabban folyt le a dolog. —*  
*Kedjük hát hűn megtekintni —*  
*Hogy harangunk jözei éke*  
*Nem zavarva folyhassék le. —*  
*De sokat buzgót illetend —*

meg az ily passívákban: »Ah, a háznak gyöngéd láncza Örökre *felbontatott* — Czélja már *betöletett*« — s az ilyet nehéz érteni magyarul:

*Ezer kéz vitor kötésben (Bund?)*  
*Munkálván szövetkezik;*  
*S dolgaikban nem szűnőkben*  
*Előtűnnek ereik*

Vörösmarty »Emlékkönyvbe« írt versére, az alatta álló jegyzet ellenében,<sup>3</sup> meg kell jegyeznünk, hogy azon nem készakarva változtatott a »Remény« szerkesztője,<sup>4</sup> hol először megjelent, hanem a sajtóviszonyok miatt. Petőfi verséről<sup>5</sup> érdekes tudni, hogy 1846-ban írta Nagy-Károlyban egy korteskedő megyegyűlés alkalmával, s Vörösmarty beszélt le annak kiadásáról, nem helyeselve az akkori viszonyok közt e kétségbeesítő hangot. Így a költeményt P. Egressynek adta, ki később Sükeivel<sup>6</sup> közölve, többen leírták, s ez úton kerülhetett a szerkesztők kezébe.

Bizonyíték birtokában természetesen most már könnyű ráismerni Arany stílusára. Ha azonban egyhuzamban végigolvasná valaki a bírálatot, azonnal észrevenné, hogy a

<sup>3</sup> A *Thalia* jegyzete, amelyre Arany utal, így szól (34. l.): »Nagy költőnk ezen s következő (Gr. Batthyány Kázmér sírkövére) gyönyörű költeménye megjelent már, de hibásan és változtatásokkal, mivel pedig az ily irodalmi ereklyék pontos és hű közlést érdemelnek, jónak láttuk azokat kéziratból ide tenni, úgy, amint szerző megírta. Sz.«

<sup>4</sup> *Remény. Zsebkönyv az 1858. évre.* Szerkeszti Vachott Sándorné. Pest, 1858. 89., 247—248. l. Gyulai az *Emlékkönyvbe* című versnél megjegyzi: »Először a Vörösmarty halála után a *Remény*-ben... némi változtatással« (Vörösmarty ÖM. I. 458. l.)

<sup>5</sup> A vers címe: *Hazaértem*... Az Egressy-féle kéziratban: *Hazaértem*... (Petőfi Sándor ÖM. II. Bp., 1951. 122., 374. l. A kézirat facsimiléje is közölve).

<sup>6</sup> Sükei Károly hírlapíró, majd tanár (1824—1854).

megjelölt ponton mint változik meg a hangszerelés : Stílus (színesség, képgazdagság), esztétika, irodalmi ítélet, líraiság. Egyszóval Gyulai után Arany beszél. Elég, ha utalunk ilyen mondatokra : »Az érzés egy buborék, a dal pillanatnyi játéka annak : eltűnő, nyom nélkül«; »Berczik 'Harangja' nem ad mindenütt tiszta hangot.« Vagy amit a balladáról mond : »Szaggatott beszéd nem elég arra.« Uthalhatunk továbbá gyakori kiemeléseire (Arany sajátossága), népdal-idézésére — ez utóbbi prózai irataiban sűrűn található<sup>7</sup> — az utána következő humoros megjegyzésére, amelyhez hasonlóra folyóiratai névtelen közleményeiben lépten-nyomon bukkanhatunk. A Bach-korszak hangulatára a „Ne huzd cigány“ költemény-címnél céloz : „Legalább tisztában vagyunk vele, mely idők benyomása alatt íratott.“

Amint látható, nem követte mindenütt Gyulai instrukcióit, nem elégedett meg »egy pár általános megjegyzés«-sel, ami nem is fért volna meg szokott lelkiismeretességével. A Petőfi-verset sem közölte a végén. Utolsó bekezdése különösen érdekes, ahol a Gyulai megadta szempontokat követi s így megfigyelhető, hogyan fogalmaz előírt vázlat nyomán. Ezen a ponton egy villanásra megleshetjük munka közben. Már csak emiatt is figyelemreméltó e kiásott, ismeretlen Arany-írás.

<sup>7</sup> A Gyulai Ágost által összeállított népdal-idézetei és utalásai (Kodály — Gyulai : Arany János népdalgyűjteménye. Bp., 1953. 175—177. l.) tetemesen bővíthetők. Erről más helyen kívánunk szólni.

## KIRÁLY ISTVÁN MIKSZÁTHJA

(Király István : Mikszáth Kálmán — a Művelt Nép »Nagy magyar írók« sorozatában — 1952. 267 l.)

Király István Mikszáth-pályaképe elsőrangú nyeresége az új magyar irodalomtudománynak s egyben eleven cáfolata annak az itt-ott hangoztatott és szerencsére alaptalan hiedelemnek, mintha az új magyar irodalomtörténet nem tudna lépést tartani a magyar élet és tudomány rohamos és általános fejlődésével. Hozzátehetjük mindgyárt azt is, hogy Királynak ez az első könyve nem is csak egy szempontból nevezetes esemény irodalmi életünkben. Először, mert elsőnek alkalmazza egy egész könyvben, egy jelentékeny témára s a századforduló irodalmán belül, a marxista-leninista esztétika módszerét és pedig nem nyersen és elszívetve, nagyon is jólismert közhelyek kényelmes ismétlésével (ilyen esztétikai közhelyet nagytóval is legfeljebb egyet-kettőt találunk nála, azokat is elmosódva s mintegy a szövegben feloldódva), hanem, mint művésszel párosult tudós, tapintatosan, árnyalatosan, mindig a téma körén belül s a témához tapadó közvetlen és eredeti megfogalmazásban. Másodszor, mert ez a szép könyv egy nagy magyar íróról ad új és meggyőző pályaképet s elvégzi jó pár évtizedre azt a Mikszáth-értékelést, amely húsz-harminc évenként minden nemzedék kötelessége minden nagy írónk irányában s mindjárt meg is állapíthatjuk, hogy Király Mikszáth-árcképe teljesebb, igazabb és vonzóbb minden eddigi elődje ilyenmű munkálatainál, nemcsak a Várdaiénál és a Gyöngyösyénél (Rubinyi Mózes teljes Mikszáth-életrajza még csak most van készülében), hanem a Schöpflinénél is, amelynek nem csekély eredményeit újabb eredményekkel gazdagítja s a »mulattató« Mikszáthot magyar klasszikussá avatja. És végül ezzel a könyvvel új magyar irodalomtörténet, új magyar kritikus jelentkezik, az, akit eddig csak cikkeiből s tanulmányaiból ismertünk s aki most egy nagy téma révén új szemléletet alkalmaz, új távlatokat villant fel a magyar irodalomtörténetben. Nemcsak a költőnek s a szépírónak — a tudósnak, a kritikusnak is megvan az a

bizonyos tavaszi periódusa, amikor első nagy munkájába minden fiatalos hevét, minden szerzett tudását, minden igaznak s újnak érzett találatát beleönti, s amikor minden friss teljesítményén is túláradnak a még frissebb ígéretek. Ilyen lehetett annak idején a fiatal Belinszkij vagy a fiatal Gyulai; s így véljük látni e könyv révén Mikszáth fiatal biográfusát is, tele könyvén túl, könyve távlatában újabb könyveket sejtető célszavak és témacsírák forrongásával.

Már a könyv szerkezete is ilyen gondolatbőségre mutat. Király főcélja, — a könyv gerince — a realista Mikszáth Kálmán fejlődésének bemutatása s e fejlődés menetét a bevezető fejezetek után négy periódusra tagolja: az önálló hang megtalálásával Mikszáth a realizmus útjára lép s miután pályája delelőjén sikerül azt meghódítania, élete utolsó szakaszában, legjelentősebb műveiben mint nagy kritikai realista búcsúzik az élettől és az irodalomtól. Ez a tétel, ez a tagolás épp oly meggyőző, mint tetszetős, s ha most Király függelékül még néhány Mikszáth-problémát tárgyal, ezt bizonyval nem a tétel szűk korlátai miatt teszi, hanem mert a tételen túl még mindig sok a mondani-valója s csak nehezen tud elszakadni kimeríthetetlennek érzett témájától. Azzal, hogy Király nagyjából s egészében ilyen új és szintetikus Mikszáth-képet tudott megvalósítani, nemcsak a Mikszáth-kritika eddigi tévedéseivel s tétovázásával sikerült leszámolnia, hanem a Mikszáth pályájában s egész életében rejlő tagadhatatlan ellentmondásokkal is — bár felő, hogy az utóbbiak ez az ő bátor szintézise sem oldja fel teljesen s talán ezért is érzi szükségét a Függelék utólagos és még nyomatékossábjátégozásainak. Bizonyos, hogy a régebbi kritika Mikszáthot nem tudta »hova tenni« s hol aféle pipázó és anekdotázó »nagy palócna«, hol vidéki, felvidéki, »regionális« elbeszélőnek, hol Jókai utódjának, hol Jókai ellenfelének, hol egyszerű humoristának, hol meg kiábrándult bölcsnek ábrázolta s volt, aki

(mint Zsigmond Ferenc) nagy francia kortársával, Anatole France-szal vetette össze — anélkül, hogy bármelyik is összképbe tudta volna hozni Mikszáth szinte rejtélyes sokféleségét. Király tétele, a romantikától a realizmus felé törő, a realizmust meghódító s a végső fokon kritikai realistává váló Mikszáthról, akinek pályája hídként ível Jókai és Móricz Zsigmond, 1848 és 1919 között, csak az első pillanatban tetszik merésznek és szokatlannak s Király művészi érzékére s írói tapintatára vall, hogy ezt a tételt inkább csak sejtetti, mint hirdeti, inkább a tények és az okfejtések (sokszor csak az okfejtések) láncolatával sugallja, mintegy az olvasóra bízva, hogy a kapott gondolatcsírából ő maga fejlessze tovább. Ebben a szép tételben (amelyet Király egyszer majd bizonyosan külön is kifejt) benne van a jó marxista s a vérbeli irodalomtörténész becsvágya, hogy semmit se lásson magában, semmit se hagyjon elszigetelten — és benne van ugyanakkor a magyar irodalomtörténet minden nevesebb művelőjének az egész magyar irodalmat átölelő szeretete, az, amely Toldy Ferentől egészen Horváth Jánosig s azon túl egy képből óhajta szemléltetni a fejlődés folytonosságát, csatornákkal és hidakkal, fő és mellékutakkal, forrásokkal és vízvázlatzókkal. Jókai s Mikszáth hasonló és különböző vonásait Király is, mások is sokszor fejtegették; Mikszáth és Móricz kapcsolatait Király csak itt-ott említi meg, talán mert ezt az egész kérdést külön tanulmányra tartogatja. Móricz szerette Mikszáthot, bizonyos, hogy sokat tanult tőle s Mikszáth halála alkalmából igen szép és jellemző cikket írt róla a Nyugatba. Az az egy, igaz: keserű Mikszáth-ellenes megjegyzés, amelyet Móricz, egy Bródy-dícséretben, 1918-ban tett közzé a Színházi Életben (s amelyet ugyanez a lap 1925-ben, Bródy-emlékszámban is közölt) nem tekinthető perdöntőnek s egyáltalán nem változtat Móricz lényeges Mikszáth-csodálatán, mert hisz ezzel a mondattal a Szegény Emberek írója, 1918-ban, az októberi forradalom előtt, a hivatatos magyar világ bálványozott Mikszáthját, magát ezt a világot, ezt a bálványozást ostromozta s akkor, igen érthetőn, inkább a különbségeket, mintsem az egyezéseket látta a maga és a Mikszáth szemlélete között. Viszont ha Móricz egész pályáját nézzük, valóban több vonást találunk nála, ami mikszáthi örökségnek látszik, mint ahogyan Mikszáthnál is nem egy lényeges vonás mutat előre, Móricz irányában — s Király könyve, a sorok közt inkább, mintsem erőnek erejével, éppen ezt érzeteti egyre s nem ok nélkül az olvasóval.

De amíg Mikszáth realizmusa, írói nagysága és teljessége mintegy magától, spontánul bontakozik ki a könyvből s míg az olvasó

nemhogy ellenkezne Király szép és magvas érvelésével, hanem ellenkezőleg: hálás neki, hogy új jögcímet talált Mikszáth minden eddigénél mélyebb és átfogóbb értékelésére (akit csak könnyű szórakoztatónak néztünk, remekíróvá, tanítóvá szépül!) — félő, hogy Mikszáth emberi, életbeli zökkenőit még Királynak sem sikerült egészen összhangba hozni Mikszáth írói génuszával. Pedig milyen gyengéden, milyen ékesszólón védi dédelgetett írójának sokszor védhetetlen gyengéit is! mily vigyázva, mily óvatosan beszél Mikszáth pályája »ellentmondásairól«, írói útjának »töréseiről«, el nem hallgatható »botladozásairól! s mennyire szép magyarázatot talál Mikszáth hosszú képviselőiségére, a Tiszákkal való barátságára, a gentryvel való hol együttérző, hol pedig elutasító, de semmiképpen sem egységes magatartására, a munkásságot, a forradalmat nem ismerő, vagy elítélő szemléletére! Mint a bibliai Noé fia, ő is bő palástot borít a szeretett ősapa szegényére, amiben, igaz, több a kegyelet, mint a mindenáron való igazság, amiben mégis nem annyira a szépítő szándék a nyilvánvaló, mint Királynak, a marxistának és Királynak, a moralistának az a nemes és annyira emberi erőfeszítése, hogy Mikszáthot, az embert is egy szintre hozza, egységbe foglalja Mikszáthtal, az alkotóval. Hogy kiemeli mindenütt, amennyire e pályakép keretei engedik, Mikszáth valóban meghatóan szép s nem egyszer magasrendű jellemvonásait, házassága történetét, tiszta családi életét, igénytelenségét, jóságát, a gyengék, a szegények, a kitagadottak iránti szeretetét s hogy iparkodik minden »rosszat« (mint ezt már Ady rajongói is tették) a körülmények, a környezet, a kor rovására írni! Csakhogy itt nem egyes vonásokról, nem egyes esetekről van szó, hanem Mikszáth írói helyzetéről a korabeli magyar életben, bámulatos népszerűségéről a korabeli magyar irodalomban s itt oly hangok, oly tanúságok merülnek fel a népszerűséggel szemben, amelyek nem egészen mellőzhetők. Mikszáth közönségéről, arról a közvetlen légkörről, amelyben Mikszáth művészete kivirágzott s amellyel akarva-nemakarva bizonyos szimbiózisban élt, Mikszáth életírói közül legfeljebb Schöppflin ejtett pár szót, holott talán épp ennek a közönségnek a kialakulása, meghódítása, megtartása, bizonyos fókig való nevelése s általában Mikszáthtal való szűkebb és tágabb kapcsolatai adhatnák meg a mikszáthi ellentmondások magyarázatát. Schöppflin például utal arra, hogy a női olvasók csak Szent Péter esernyőjétől fogva követik árkon-bokron át Mikszáthot, aki meg épp akkor írja idillikus szerelmi történeteit. Maga Mikszáth is jól tudja, keserves fiatalokból tudja, milyen könyvek jók arra, »hogy a publikum megvegye és élvezetet találjon



bennük. Schöpflin még Mikszáth műformáit, a rajzot, a tárcát, a folytatásos regényt is az akkori sajtóból s az akkori közönség igényeiből magyarázza s a századvégi irodalomban, Jókai és a külföldi regények között, Mikszáth maga verekszi ki, magának kell kiverekednie mind helyét, mind pedig közönségét s valamennyi teljesítménye közt semmiképp sem ez az utolsó. Mármost azok, akik közelről látták Mikszáth jogos népszerűségének szinte rohamos növekedését, nem mindig csak féltékenységből, megnemértésből aggályoskodtak, hanem talán azért is, mert ilyen nagy tehetségtől egyre nagyobbát, egyre többet vártak. Király futólag idézi Tolnai Lajos gáncsolódását, nem szólva Gyulairól és Péterfyről, akik a kezdő Mikszáthot bírálták; hadd tegyük hozzá az Ambrusét, amelyből főképp az tetszik ki, mily magasra értékelték íróársai Mikszáthot s milyen sokat vártak tőle — a lehetetlent!

»Nem találják önök különösnek — írja egy Hét-beli cikkében Ambrus, Jókai *Trenk Frigyesének* s Mikszáth *Szent Péter esernyőjének* évében, 1895-ben — hogy a mi kitűnő íróink Trenk Frigyes változatos kalandjaival mulattatnak bennünket, vagy egy esernyő hányattatásait mesélik el pompás előadásban? Hogy azok, akik auktoritással szólhatnak akármiről, nagy előszeretettel keresik azokat a témákat, amelyek kiváltképpen a naív lelkeket érdeklik s óvatosan hallgatnak arról, ami a felnőtt embert szokta érdekelni? — Az orosz regényekből, folytatja a cikk, megértjük, micsoda átalakuláson ment át Oroszország az utolsó évtizedekben: »kinek a könyveiben keressük a mai Magyarországot? — »Dehát igazán nem történik ebben az országban semmi, amiről kitűnő elbeszélőinknek érdemes volna egyetmást mondaniuk? S hol van a nyoma munkáinkban... például annak a roppant fejlődésnek, melyen ez az ország 1867 óta keresztülment? — »Ki tudja, nem vesztene-e a népszerűségükből, ha véletlenül olyan dolgokról szólnak, amelyek nem érdeklik a naív lelkeket? A komolyság, a mélység nem igen populáris dolgok. A népnek nem kellene a tragédiák; a népnek anekdota kell.

Vádirat? nem, inkább sürgetés és mintha Mikszáth ily s hasonló hangokra válaszolna abban a cikkben, amelyet előszörban írt az 1902-es Almanach elé s amelyben mintha önmagával, másik énjével vitatkozná: »Rajzold nekem az élő társadalmat, amit körülötted látsz, ez a feladat. A tükröt akarom, amelyben magamat is látom...» Az a tény, írja, hogy egyidőben a parlamenti társadalommal foglalkozott, még nem mentesség, mert hiszen parlamenti cikkeiben »glorifikálta a léhaságot»; s végül is azon a címen próbál megbékülni önmagával, hogy

most aztán úgyis a hosszú lélekzetű munkák jegyében van.

Ha most még mindehhez hozzávesszük Ignótusnak már a Hétben kezdett s a Nyugatban is folytatott — egyébként mindig udvarias, sőt hódolatteljes — Mikszáth-polémiait, valamint Ady Mikszáth-cikkeit (1906-ban a Budapesti Naplóban, 1910-ben a Nyugatban s a Vasárnapi Ujságban), amelyek nem is az új irodalmat, inkább csak az új író helyzetét és magatartását állítják szembe a Mikszáthéval — mire következtethünk ezekből a tanúságokból? Először mindenekelőtt arra, hogy Mikszáth kivételes génuszt mindenütt s fenntartás nélkül elismerték, de ugyanakkor arra is, hogy rendkívüli népszerűsége nem egyszer legjobb híveit is bizonyos megfontolásokra készítette. A mi irodalmunkban, egész a legújabb időkig, a legnagyobb írók is úgyszólván maguk teremtették meg közönségüket s ez a közönség nem volt mindig méltó az író legjobb teljesítményeihez s még kevésbé legigazabb szándékaihoz. Vajjon Mikszáth roppant népszerűsége, amely kora társadalmának minden rétegére kiterjedt, fiatalokra és öregekre, fővárosiakra és vidékiekre, »urakra és parasztokra«, finnyás irodalmárookra és egyszerű olvasókra, — nem nyugodott-e valami szerencsés vagy végzetes félreértésen? s minden mástól eltekintve mivel tudta úgy megbabonázni »uri gyámoltóit« (mint Ady mondja), azt az uralkodó osztályt, amelyhez tartozott, vagy tartozni vél, vagy tartozónak számított, akkor is, ha csak mulattatta, akkor is, ha bírálta, csúfolta és ostorozta? Schöpflin erre azt feleli — okkal-e, joggal-e, nehéz eldönteni — hogy az akkori emberek szívesen túrték a csipkedést s volt humoruk és érzékük a kritika joga iránt; vajjon? Hegel mondja Beaumarchais Figarójával kapcsolatban, hogy a főrendek azért nevettek saját osztályuk leleplezésén, mivel ez a nevetés felülemelté őket szegényükön! A századeleji Nosztykról és Dörykről nehezebb elhinni ilyen bonyolult lélekállapotot; az egyetlen magyarázat, hogy az a bizonyos úri osztály magához tartozónak nézte Mikszáthot s neki ezért lett volna szabad, ami másnak nem volt szabad? Király könyve, amely amúgyis oly gazdag a távlatos problémákban, mintha szándékosan siklana át ezen a nem jelentéktelen kérdésen, holott irodalom és társadalom sehol sincs tán oly közvetlen, szinte kézzelfogható közelségben, mint itt, az író közönségének, népszerűségének, hatékonyságának, irodalmi létének a síkján; lehet, hogy ezt a témát is egy újabb tanulmányra tartogatja s talán a nagy probléma fiók-problémáját is kifejti majd benne: a Mikszáth-utánpótlók, a Mikszáth-epigonok szirupos paródiáinak népszerűségét, amely bizonyos olvasó-réte-

geknél szinte a Mikszáthéval versenyzett.

De hadd térjek, ha csak futtában is, a könyv részletesebb átnézetére, megragadó vagy aggályos passzusainak felsorolására. Az első rész, amely a pályakezdés éveivel s Mikszáth korával foglalkozik, már hangjában és stílusában is jóleső középutat talál a nagyon is aprólékos és szétmorzsolódó biográfia s a nagyon is elvont pályakép között. Király annyira szereti tárgyát, hogy kezdetül fogva azonosul vele s egyes találatai olyan frissek és fordulatosak, mintha magától Mikszáthtól származnának (8. l. Mikszáth nemességéről; 8—9. l. a gyermek és az öreg Mikszáth mesélőkedvéről). Ez az első negyven lap, mint egy nagy nyitány, minden tételt, minden motívumot magába foglал s minden érvelést, minden elemzést mintegy már előre sejtet, azért is oly gazdag és változatos: Mikszáth okosságának és humorának magyarázatát, a »lusta« Mikszáth legendájának eleven és határozott cáfolatát, 48 és 67 viaskodását Mikszáthban éppúgy mint egész korában, Mikszáth s a gentry viszonyát vagy Jókainak és Mikszáthnak, a romantikának és a realizmusnak bonyolult szétkülönülését. Legmegnyerőbb ebben az első részben Mikszáth igazi jellemének, szilárd életerejének, sugárzó hivatástudatának többszöri, leitmotívszerű hangsúlyozása: az erkölcsi vonásoknak ez a célzatos emlegetése Királynál a klasszicizmus egyik legjobb öröksége, amelyet mintegy összeötvöz a mi korunk irodalmának tanító és példaadó szándékával. Ebben is hasonlít Mikszáthhoz, aki szerinte 48. évét az új magyar realizmussal egyesíti! A kor és Mikszáth kapcsolatainak finom és részletes kibogozása után szinte magától értetődően alakul ki a nagy téma: a realista művész fejlődésének négy, tisztán elhatárolódó szakasza. Mindez, ismétlem, szép is, meggyőző is; de mintha Király nem érné be azzal, hogy Mikszáthot elválassa, sőt elszakítsa a gentrytól, hanem (36—37. l.) egészen új réteget, a régi falusi Magyarország értelmiségét tömöríti Mikszáth köré, hogy ily módon rokonítsa a századelő haladó értelmiségével s ezzel együtt a Nyugatnak nem egy későbbi nagy írójával, Adyval és Móricz-cal, Kaffkával és Juhász Gyulával, Tóth Árpáddal, sőt Babits-csal is! Itt, félek, túlteng a kész elmélet, Király állandó kísértese s megvallom, csak nehezen és habozva követhetem: az ily feltevésekre mondják a kétkedő franciák, hogy csak az elme nézetei — des vues de l'esprit — s itt több tárgyi bizonyíték kéne az olvasó aggályainak legyőzéséhez. S hadd szóljak még, ugyancsak az első résszel kapcsolatban (bár később is akad erre példa) egy inkább szerkesztésbeli s későbbi kiadásokban könnyen helyrehozható hiányról: bizonyos ferencjózsefkor dolgok annyira ismereteseek az író előtt, hogy nem is

gondol szegény olvasóra, aki némileg kevésbé jártas a mult vagy a félmult labirintusában s bizony nem tudja, mi rejtett a »Keleti Vasút panamája« mögött (24. l.), mért keltett oly vihart a »Jánszky-ügy« s oly nagy visszhangot a »memorandumpör«? Viszont az ily felelések is az írónak és témájának szoros összeforrottságát bizonyítják...

A második rész — a könyv második része — Mikszáth fejlődésének első periódusát elemzi, a hetvenes és nyolcvanas évek rövid átmeneti korszakát, amikor Mikszáth többéves pesti s hároméves szegedi újságíróskodása után a *Tót Atyafiakban* s még inkább a *Jó Palócokban* találja meg először a maga önálló frói hangját. Ez a rövid fejezet (45—57. l.) csak vázlatosan foglalkozik a szegedi évekkel, amelyeknek részletei s a Mikszáth fejlődésével való szövevényesebb kapcsolatai úgy látszik máris felkelthették, s talán épp Király könyve révén, fiatal irodalomtörténészeink figyelmét és kutatókedvét (Kispéter András Király-recenzióján kívül Sötérnélis van utalás erre az Irodalomtörténet legújabb, 1953. 3—4. számában). Igen szép ebben a fejezetben az első két híres Mikszáth-kötet sok szempontú elemzése: Király jó olvasó, jó író, s így válhatott olyan jó kritikussá és irodalomtörténésszé: nemcsak érzi, érezetni is tudja a művek sajátos szépségét éppúgy, mint mélyebb összefüggéseiket az irodalmi áramlatokkal és a társadalmi alapokkal. Amit viszont a magyar romantikáról mond, az inkább Király felvillantó, káprázató találekonyosságára, mintsem a magyar romantika mélyére és egészére jellemző. S ha szabad egy alkalmi cikkben csak fel is vetni egy ily horderejű kérdést, ott ahol Király 1825 táján »a nemzeti függetlenség nagy gondolatát látja előtérben, nem volna pontosabb nemzeti függetlenség helyett nemzeti létről beszélni? mert hisz akkor is, később is ennek a veszélyezettsége vibrált a legnagyobbak elméjében s ez tette legjobb műveiket oly feszültté és patetikussá.

Sokkal drámaibb, lendületesebb, felvetett s nagyrészt megoldott problémákban gazdagabb a könyv harmadik szakasza, amely Mikszáthot főképp mint parlamenti tudósítót mutatja be, mint az apró vázlatok s a parlamenti karcolatok egyre népszerűbb íróját, »útban a realizmus felé. Itt vonultatja fel Király, kezdeti, kisebb portyázások után, védő és támadó érveinek szinte számlálhatlan ütegeit a 90-es évek Mikszáthjának minél teljesebb magyarázatára. Mért lett Mikszáth, Király Mikszáthja, »mameluke«, vagyis kormánypárti képviselő? mért távolodott el 48-tól 67-nek a javára? s mért lett Tisza Kálmán jóbarátja? Király, természetesen, elveti a régebbi irodalomtörténet kényelemre, megalkuvásra, személyes motívumokra támaszkodó magyarázatát, amely nem is

lenne méltó az ő 48-on nevelődött s emberileg oly jellemes és ellenállhatatlan Mikszáth-jához; éppígy nem alkalmazza rá Balzac tetszetős példáját, vagyis a művek és a világnézet egyszerű kettéválasztását, amelyet Engels magyarázata óta oly szívesen alkalmaznánk minden »nehezebb« esetre! Nem, mondja Király, Mikszáth kénytelen volt elfogadni 67-et, egyrészt a békés haladásért, másrészt a nemzetiségi kérdés veszélyes bonyolultsága miatt, végül mert akkor, Mikszáth korában, már alig volt különbség 67 és 48 között s nem ő lett hűtlen 48-hoz, hanem a 48-as párti képviselők — s amely mértékben távolodott tőlük, úgy hagyta maga után, így Király, »az úri hazugságokat«, »az úri, nemzeti romantikát«. Valóban úgy érezzük, hogy Királynak van igaza s ami még több: ebből az okfejtésből egy tisztább, nemesebb, értelmesebb és valóságosabb Mikszáth kezd kibontakozni: az író elérte legfőbb célját — bár igaz, hogy, mint a bevezetőben mondtuk, nem egészen ezt érezzük a Mikszáth-értékelés lényegének.

Kár, hogy ez a fejezet nem foglalkozik eléggé Mikszáthtal, az újságíróval, a szó legjobb, legteljesebb értelmében. Mint a szegedi fejezetben, itt is csak megpendíti ezt a témát, amely pedig valószínűleg majdnem oly döntő jelentőségű, mint Mikszáth népszerűségének problémája (amikor — s ez a ritkább eset — nem egy nagy író népszerűségének érthetetlen hiányáról, hanem ellenkezőleg roppant népszerűségről panaszkodunk). Már Móricz is rámutatott (egyébként Király is idézi, ha nem is ugyanilyen értelemben) Mikszáth géniusának egyes újságírói alkatrészeire, ami nem Mikszáthot kisebbsíti, hanem inkább az újságírás mesteriségét nagyobbítja. Az ő újságírói és írói sikerei kezdetben nagyrészt bámulatos aktualitás-érzéken, káprázatos »szemfülességén«, s a levegőben lógó témák ösztönös kitalálásán alapulnak s bár nem maradt újságíró, élete végéig kitartott kezdő kora műfajai, a rajz, a riport, a tárca, a csevegés, a tudósítás mellett s még a Noszty-fiút is, mint műfajt, hajlandó a riportból származtatni! Amellett a 90-es és a 900-as évek a magyar sajtó legszűfoltabb, legellentmondásosabb évei, mikor az írók legtöbbje újságírásból volt kénytelen élni s amikor a hirtel, mint Móricz mondja, egyszerűen megetté az irodalmat! (»Irodalom és újságírás«: ez a címe Ambrus egyik legjobb és legmegrendítőbb tanulmányának). S az a tény, hogy Mikszáth elkerülte annyi sok magyar író sorsát, hogy nem maradt rab-szolgája s nem lett áldozata a Sajtónak, az is csak Király tételét, Mikszáth jellegzetességét s hivatástudatát bizonyítja!

Ugyanennek a fejezetnek egy másik lényeges szakasza Mikszáth és az anekdóta kap-

csolataira vet világot (81—90. l.). Ez eddig az egész könyv legmeggyőzőbb, legékes-szólóbb, legmagvasabb fejezete s egymagában elegendő volna írója hivatottságának megállapítására. Amit az anekdótáról mond, általában és Mikszáthnál, a műfaj népi eredetéről, tipikus jellemeiről, helyzetéről és nyelvéről, aztán az anekdótizálás mult-századi divatjáról s a benne rejlő veszélyről (»út volt a realizmus felé, de nem megérkezés«), vagy a magyar széppróza anekdótizmusának a magyar társadalomhoz való viszonyáról s főképp a mikszáthi anekdóta fejlesztő és hátráltató kettősségéről — az az új magyar kritikai irodalom egyik legfigyelemreméltóbb teljesítménye s hozzáfoghatót, hirtelen, leg-feljebb Lukács Györgynél találhatnánk (mint pl. Balzac Veszett Illúzióinak ragyogó elemzésében). Király itt valóságos bűvész s az anekdóta műfajából, mint egyetlen virágmagból, egy egész pálya, egy egész század irodalmi flóráját kivirágoztatja, mindenütt kézzelfogható tények, szigorú okfejtések segítségével: ezt a tíz lapot idővel majd iskolákban fogják tanítani, mint a jó dialektikus módszer nem mindennapi mintaképét.

A könyv negyedik részével érünk Mikszáth fejlődésének harmadik állomásához: a realizmus meghódításához. Itt mintha Királyt dialektikája (a régi, nem a mai értelemben) kissé messzebbre ragadná, akár tétele bizonyítása, akár Mikszáth-rajongása miatt, mint amennyire egyébként oly fölényes józansága megengedhetné. Hangja is, ez a biztos, világos és oly tisztán csengő hang, ezúttal mintha rekedtebbé, indulatosabbá válna, akár ha a régebbi, polgári irodalom-történet, akár pedig ha Tisza Kálmán nyilvánvaló bűneit ostromozza — s talán épp ezért tetszik itt valamivel kevésbé meggyőzőnek. Eddigi kritikusi is a Mikszáth-Tisza-kapcsolatok elemzésén akadnak meg elsősorban — s joggal, mert Király Mikszáth kikerülhetetlen, bár nem mindig menthető megalkuvásaiért szinte mindig s kizárólag Tiszát teszi felelőssé, aki így akaratlanul is félelmes démonná növekszik a naív és tehetetlen Mikszáth megejtésére és megrontására. Királynak százszor is igaza van, ha Mikszáthot mind Tiszától, mind a züllő gentrytől mindenáron el akarja választani, mert Mikszáth nemcsak igen nagy író, hanem valóban talpig ember is volt, nagyszű, jószágos, jellemes, — s ugyanígy joggal tiltakozik a polgári irodalomtörténetírás ama jókódó szándéka ellen, amely Mikszáthot, »ezt a nagy okos embert szentimentális kispolgári lélek-ké alacsonyította«. Viszont nem túloz-e kissé, (legalábbis a kifejezésben), amikor azt írja, hogy Mikszáth »hegycsúsként magasodott ki« az úri Magyarország mocsarából? (107. l.) Ezen a képen valószínűleg Mikszáth, a kritikai

realista is mosolyogna: a polémia heve itt a biográfiát aféle hagiográfiává eszményíti.

Annál tökéletesebbek, ugyanebben a fejezetben, a mikszáthi mélységet bizonyító és elemző részek, aztán a mikszáthi romantika és realizmus egymást kiegészítő, egymással állandóan viaskodó, harmónikus és ellentmondásos lényegének megvilágítása, nemkülönben az egyes nagyobb művek, mint *Beszterce ostroma* vagy az *Új Zrinyiász* valóban mélyreható elemzése. Kár, hogy ennyi nagy mű között a *Gavallérok* méltatása nem kapta meg azt a helyet, amely alapműjének, részleteinek, ritmusának, hibátlan felépítésének szinte félelmes szépsége révén megilletné; Mikszáth spontán művésze mintha itt szárnyalna a legmagasabbra; ez a könyve mutathatná be legjobb tulajdonságaival a külföld előtt s talán még fordításban is, híjján a mikszáthi stílus varázsának, a legnagyobb oroszokra, Gogolyra, Csehovra, Tolsztojra emlékeztetné az olvasót.

Szabad-e ezzel kapcsolatban e könyv, e soktávlátú könyv egyik távlathányára utalnom? Mikszáth egész pályaképe, érthetőleg és megokoltan, a magyar társadalmon belül, a századvégi magyar irodalom légkörében alakul ki — mindemellett az olvasó szívesen hallana egyetmást arról, mi történik ugyanakkor az európai irodalomban, mily jelszavak, mily művek és írók foglalkoztatják a határon túl az irodalmi közvéleményt. Mikszáthnak is ösmernie kellett, nemcsak a »kozmpolitáknak«, az orosz Tolsztojt és Csehovot, a francia Zolát és Maupassant-t, az angolok közt legalább Dickenst, az olaszok közül talán Vergát, mert hisz a külföldi regények javát (igaz, sokszor nemcsak a javát) nálunk is azonnal lefordították s fróink s kritikusaink jó része szívesen, tán nagyon is átengedte magát a divatos külföldi áramlatoknak. Tudjuk, Mikszáth többször is szót emelt a járványszerű kozmopolitizmus ellen, de azt is tudjuk, hogy Tolsztoj arcképe ott díszlett a dolgozószobájában, hogy Dickensen kívül Macaulayt, a történetíróit is kedvelte, hogy foglalkozott Zolával és elismerőleg nyilatkozott Maupassant paraszt-novelláiról. Tudjuk, ő maga nem szerette (egy író sem szereti) az olvasmányok, a »hatások« nem egyszer tapintatlan hánytorgatását (»lett valahogy — írja egy íróról — lett a földanyától«) — de azt is tudjuk, hogy a műveltséget nem tarthatjuk az alkotás ellenségének s anélkül hogy »hatásokat« vagy »forrásokat« kutatónánk Mikszáthnál, mennyit nyerne egy Mikszáth-kép európai vagy világtávlatban, kortársai vagy közvetlen elődei társaságában s a századvégi világirodalom felszíni vagy még inkább felszínalatti áramai között!

Írói munkának éppúgy mint kritikai teljesítménynek, a könyv ötödik, a pályakép

negyedik fejezete a legsikerültebb: látjuk a nagy realistát, az öregedő Mikszáthot utolsó s talán legnagyobb műveinek légkörében, de ugyanakkor a századeleji Magyarország sivatagában, s Király itt éppoly mérték-tartó szeretettel beszél Mikszáthról, mint amily fékezett, de annál hatásosabb kritikával az úri Magyarországról. S milyen biztos kézzel osztogatja, akár egy nagy rendező, a pályakép utolsó fény és árnyhatásait! Milyen emlékenmaradó élességgel, válik ki egy-egy mondata — egy bizonyítás egy cáfolat, egy fejtegetés [záradékaként! (»A régi falusi Magyarország néppel tartó nagyjainak kései utódaként élt Mikszáth« — vagy: »Gyökerei oda nyúltak vissza — a patriarchális falusi Magyarországra — de ágai túlemlelkedtek rajta: egyénisége erősebb volt megkötöttségénél«). A kritikus-széprő Gyulai legjobb lapjaira vagy legalábbis Schöppflin első, »*Magyar Írók*«-beli tanulmányaira kell gondolnunk, mikor a mikszáthi pályavégnek ezt a tömör s megrendítő leírását olvassuk. Akár Mikszáth »pesszimizmusát« iparkodik értelmezni, akár növekvő undorát az akkori politikával szemben, akár írói helyzetét a városi szecesszió s a hivatalos álparaszti népieskedés között, akár meglepő, sőt meghökkentő Mikszáth-idézeteire figyelünk, — egyre jobban kezdjük csodálni — s ez ennek a »bemelegítő« fejtegetésnek a célja — a nagy író utolsó fellobbanását a végső művekben, a társadalomkritika, a realizmus beteljesedését, a mikszáthi bölcsesség, a mikszáthi művészet kivirágzását a *Különös Házasságban*, a *Jókai*-életrajzban, a *Nosztalgia* esetében s egyes kései novellákban. Ide sorolhatjuk-e vajjon a *Fekete Várost* is? Király mesterien világít rá mindarra a sok értékre, ami ebben a regényben is meg lehet, mindemellett itt mintha Mikszáth (minden íróval megtörténik), kissé önmagát utánózná, régbévált módszereit alkalmazná: »kijátszott kártyákkal játszik« (mint Kuncz Aladár írta róla az 1910-es Nyugatban) — s akárcsak kezdő korának egyik-másik termékében, itt is valami hol tragikus, hol burleszk operett-hangulat uralkodik.

A könyv függelékében Király önállóan veti fel azokat az esztétikai problémákat, amelyeknek nem tudott kellő helyet adni a pályaképben s amelyeknek megvilágítását már azért is szükségesnek érzi, mivel téves értelmezésük elhomályosíthatná, sokszor el is homályosítja, az igazi Mikszáth-képet. Mikszáth »különceit« például finoman és megkapóan mint megrekedt »hősöket«, mint elvetélt eszményeket magyarázza, bár azért Balzac »mániákusaival« mégsem merném őket összevetni. Mikszáth »cinizmusát« is igen mély és igen komoly érvekkel védelmezi és értelmezi — csak az nem egészen világos, mért kell ezt a cinizmust olyan írók szem-



léletével, vélt «cinizmusával» szembeállítani, akikben Király, minden különbség és távolság ellenére, a «othadt, elvtelen liberalizmus» képviselőit látja egyaránt — vagyis Kemény Zsigmondéval, a «Renanon iskolázott» Ambruséval s a Sátordy Imruskával azonosított Babitséval? Nem szölok Kemény Zsigmondról: magyarázzák őt nálam hivatottabbak; de a Renanon nevelődött Ambrus Renantól, akit valóban tisztelt, nem «ember és életgyalázó hitetlenséget» tanult, hanem a műveltség szeretetét s a tudományban való hitet, amellelt Ambrust sokféleképp és sokmindent gáncsolhatták, de «cinikusnak», tudtommal, még senki sem nevezte; s Babitsót épp annyi joggal azonosíthatjuk többek közt váltóhamisító regényhőseivel, mint, mondjuk, Flaubert-t Frédéric Moreau-val, vagy Balzacot Lucien de Rubempréval! Királynak, tétele bizonyítására, el kellett söpörni minden akadályt Mikszáth és Móríc rokonítása, vagy legalább is szorosabb egymáshoz közelítése elől és ebbeli buzgal-mában kissé úgy tesz, mint Mikszáth különcei, akik «fustélyként forgatták kezükben a logikát», de akik ezzel főként a «frázisos hazugságokat» vélték széttúzni, míg Király már-már a tényekre támad, az árnyalatokra, az inponderabilitásokra, amelyeket egyébként ő, a vérbeli literátor és az aggályos szerkesztő, nemcsak maga respektál, hanem másokkal is respektáltat! Mennyivel meggyőzőbb a népiességről és a romantikáról szóló fejezet, ahol Király oly bátran és okosan nyúl az egyik, tán legkényesebb mikszáthi problémához, a «miszticizmusához», amelyet fölüyes elmésséggel a nép elnyomott vágyaiból, jobbatörő ábrándjaiból fejt ki s amelyben új utat talál a mikszáthi népiesség legmélyebb gyökereinek feltárására! A két utolsó fejezet tételei megint kevésbé teljes érvényűek s nem tudják mindig elhallgattatni akár a legjobbhiszemű Mikszáth-olvasó kételyeit: az «ösztönösség» fejtegetése kapcsán Király sem dönti el egyértelműen Mikszáth ebbeli magatartásának s e magatartás következményeinek értékelését. Azért a sajátos felfogásért amely Mikszáth korában s azóta is kísértett, már a magyar irodalmi életben s amely el-lentétként állítja szembe az ösztönös és a tudatos alkotást, másképpen a zsenit és a műveltséget, egy kissé Mikszáth is felelős, nem annyira műveivel, mint inkább a körje szöhetett legendával. (Ugyanez a fejezet végre mégis megpendíti Mikszáthnak világ-irodalmi vonatkozásait; kár, hogy csak későn és vázlatosan, de a könyv ezzel is sokat nyer). Az utolsó fejezet, mint egy harsány induló, nyíltan és részletesen hangoztatja az eddig csak fel-felvetett s távolról éreztetett tételt: Mikszáthot, mint Ady és Móríc minden látszat ellenére legközvetlenebb elődjét a magyar irodalomban. Magát a tételt oly szép-

nek és ösztönösen igaznak érezzük, hogy szeretnénk, ha Király érvei itt döntőbbnek bizonyulnának. Csakhogy épp a Mikszáth kora, a múlt század vége s a mai századelő, a Hét és a Nyugat periódusa, a falusi és a városi irodalom, a népiesség és a kozmopolitizmus harca, egyelőre, épp mert oly közel van, még annyira elevennek és egyben bonyolult-nak látszik, irodalomtörténetileg még annyira feldolgozatlan, hogy azt láthatjuk s láttat-hatjuk benne, ami kedvünknek, elgondolá-sainknak a legjobban megfelel: Király a Nyugat nagyjai közt is azt látja főképp, ami elválasztotta őket; e sorok írója inkább azt, ami összekötötte erőfeszítéseiket... S meny-nyi mindent mondhatnánk még Király elejtett megjegyzéseiről, amikor végig az egész könyvben Mikszáth humorát, stílusát, bölcsességét, mesélőkédvét jellemzi egy-egy találó elemzéssel vagy formulával! Mikszáth nyelve, stílusa (amelynek Rubinyi Mózes szentelt annakidején egész könyvet) már azért is érdemelt volna külön fejezetet Királynál is, mert senki se fejthetné meg nála jobban, több szeretettel és teljesebb írás-művészettel, egyrészt a mikszáthi «vaiázslat», másrészt a mikszáthi «modor» útját. Az elsőn a mesélő Mikszáth ma is közvetlen s ellen-állhatatlan kedvességét, frissességét, élet-örömet érthetjük, azt a legfőbb adományát, amely humora, okossága, egészsége, ép embersége legjavából ötvöződött össze, amelyre rögtön ráismerünk, s amelyet árkon-bokron követünk. A másik, a modor, nép-szerű művészek kikerülhetetlen csapdája, amely önutánzásból ered s amelyet mások, az epigonok, olyan szemfényvesztőn tudnak lemásolni: a Mikszáth-modor virtuózai ma sem haltak ki teljesen.

Mi jellemzi röviden Királynak ezt a tartal-mas, izes, annyi távlatot felvető s annyi gondolatot keltő könyvét, azon kívül, hogy új, teljes és egységes Mikszáth-képet ad a mai magyar olvasónak? Először is a szeretet, amely, igaz, imitt-amott némi túlzásra ragadtatja, viszont ez teszi képessé ennek a szép, nemes és harmónikus Mikszáth-képnek a megformálására s ez teszi főleg képessé arra, hogy egyszerre lehessen szakértő és írás-művész, tudományos és élvezetes. Éppoly távol van tőle a fölünyeskedő tudógö, mint a mindenáron való népszerűsítő hajlam: világos és szeretetreméltó, akárcsak kedvelt hőse, Mikszáth. Egy másik vonása az okosság: Király kitűnő érvelő, de érvei sohasem mindent elfojtók vagy lehenyerlők, hanem ellenkezőleg ezer új érvet, olykor ellenérvet keltene az olvasóban s ha olvassuk, mintha csak párbeszédet folytatnánk vele Mikszáth-ról. Egy harmadik s mindannyinál rokon-szenvesebb vonása: erkölcsi magatartása, amellyel minden helyzetből vagy esemény-ből, minden műből vagy megjegyzésből

azonnal ki tudja hámozni a tanító, a példaadó, a morális magot vagy célzatot, ebben is, mint könyvének egész felfogásában, a legnagyobb, a legméltóbb magyar hagyományokat s az orosz forradalmi demokraták legjobb módszereit egyesítve. Egy ily könyv és egy ilyen szerző idősebb pályatársainak nemcsak szakmabeli élvezetet, hanem bizonyos megnyugvást és elégtételt is szerez: úgy érez-

hetik magukat, mint az öreg Attinghausen, Schiller Telljének egyik hőse, akinek a forradalom osztály- és nemzedékváltásában semmi sem okozhat több örömet, mint az a tudat, hogy a kultúra maradandó hagyományait új, de jobb és erősebb kezek között tudhatja!

Gyergyai Albert

## BATSÁNYI JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. I. Versek. Bp. 1953. Akadémiai kiadó

*Mellette és körül vannak  
Romjai sok törött sóhajnak,  
Szárnyaszegett dalok,  
Szelleme gyászos töredéki,  
Fájdalma átkövyült emléki...  
Romok közt andalog! —*

A dalnok bűja — Arany János borongós verse jut eszünkbe, mikor Batsányi hagyatékát kezünkbe vesszük.

Ezeknek a verseknek a sorsa majdnem olyan viszontagságos volt, mint költőjüké. Kitéptett lapoknak véletlenül megmaradt kezdőbetűiből, a költő emlékezetében évtizedek múlva felrémlő töredéksorokból, papírszeletek törmelékeiből kellett rekonstruálni a kiadóknak Batsányi műveinek egyes darabjait.

Ezzel a munkával több mint száz éve adósa a magyar irodalomtudomány a linzi száműzött emlékének. Batsányi élete, egyénisége foglalkoztatta ugyan a kutatókat, irtak róla terjedelmes életrajzokat, de a hagyaték rendezésére, feldolgozására senki sem vállalkozott.

Hogy kritikai kiadás nem készült idáig műveiből, azon nincs mit csodálkozni, hiszen a felszabadulás előtt, egyáltalán nem voltak kritikai kiadásaink. Ha Petőfi, Arany műveit nem méltatta erre a régi Akadémia, miért éppen Batsányi hagyatékára lett volna gondja. De az már feltűnő, hogy a magyar irodalom népszerű kiadványsorozataiból is rendszeresen kihagyták az ő műveit. Sem a Magyar Remekírók, sem a Képes Remekírók, sem az Élő Könyvek között nem talált helyet Batsányi. Toldy Ferenc 1865-ös kiadása után csak néhány (ebből szemelgetett) füzetke s az antológiákban egy-egy kiválasztott darab jelezte, hogy versei nem haltak meg végképpen.

Az akadémiai új kritikai kiadások közül kétségtelenül a Batsányi-kiadás ad legtöbb új anyagot; a főszövegben, változatokban és jegyzetekben egyaránt. A kis példány-

szám és a feltűnően magas ár (100 Ft) miatt csak a legszűkebb szakmabeli olvasókörökhöz jut el az új kötet, de a kritikai kiadást nyomon követő Magyar Klasszikusok kiadvány ezt a hibát is jóvá fogja tenni. A száműzött költő versei egy évszázados késéssel eljutnak végre a magyar olvasók kezébe.

»Batsányi János a megújuló Magyarország első jelentős politikai költője, forradalmi hagyományaink kimagasló alakja.« Ez a mondat áll a kötet jegyzeteinek élén. A jegyzeteknek és a kritikai apparátusnak egyik legfőbb érdeme, hogy Batsányi költészetének politikus jellegét kulcskérdésként kezelik. A versek keletkezési idejének és tartalmának meghatározásánál elsősorban a közvetlen politikai vonatkozásokat veszik tekintetbe. Ez a módszer minden költő magyarázatainál helyeselhető (bár néha erőszakolt értelmezésekre csábít). Az olyan izig-vérig publicista és agitátor költő műveihez, mint Batsányié, még közelíteni sem lehet a konkrét történelmi kapcsolatok ki-elemzése nélkül.

A kritikai kiadás szerkesztői helyesen fogták fel a rájuk váró feladatot: bővebb és, alaposabb történelmi irodalomtörténeti dokumentumanyagot gyűjtöttek össze, mint amennyit a többi kritikai kiadásban találunk. A fontosabb versek jegyzeteiben nemcsak idézik, hanem magyarázzák is a költőnek az eseményekkel kapcsolatos nyilatkozatait, s egy-egy helyen elemző és értékelő tanulmányt is fejleszti a jegyzet. A *Serkentő válasz*, A franciaországi változásokra, a *Levél, Szentjóni Szabó Lászlóhoz*, Az európai hadakozásokra és még számos vers jegyzete készült ezzel a módszerrel. Ahol nem elemez a jegyzet, mint A látó esetében, ott a vers időrendi elhelyezése is problematikus marad.

Lehetne ugyan vitatkozni azon, hogy ezek a terjedelmes értékelő jegyzetek nem találnak-e meg helyüket jobban, ha egy Batsányi-monográfia összefüggő fejtegetéseibe illeszkednének bele. De bizonyos, hogy a törté-

nelmi vonatkozások megmutatása nélkül, pusztán szövegegyeztetéssel és tárgyi jegyzetekkel nem is lehetett volna Batsányi kritikai kiadását megoldani.

A felvilágosodás korának politikai költészetét előbb-utóbb teljes összefüggésében fel kell dolgozni irodalomtörténészeinknek. Ezt a feladatot különösen azóta érezzük sürgősnek, mióta párhuzamosan folynak a Batsányi és Csokonai kritikai kiadás munkálatai. 1785-től kezdve évről-évre, sőt hónapról-hónapra új és új fogalmazásban szövegezték meg a magyar költők a haza kérdéseit, közvetlenül a politikai aktualitásokhoz kapcsolódva. A megyegyűlések és országgyűlések tárgyalásaival párhuzamosan nyomon követhetjük a nemzeti panaszok és követelések egyre határozottabb megfogalmazását, s a legnagyobbaknál a nemesi ellenzékiességből fokozatosan kiforró felvilágosodott polgári és plebejusi gondolatokat. Az elvi tisztázódással párhuzamosan egyre erőteljesebb költői hang szólal meg hazafias költészetünkben. Az országgyűlési paszkvillusoknak a tizennyolcadik század első feléig visszanyúló darabos, parlagi verselésétől hosszú út vezet Batsányi *Látójának*, Csokonai *Esvéjének* költői remekléseiig. Ezt az eszmei és művészi fejlődést kell majd áttekintnünk, figyelve a másod- és harmadrendű költőkre s a különböző vélemények megszólaltatóira.

Ebbe a ma még csak nagy vonásaiban látott folyamatba beillesztve láthatjuk majd végleges helyükön Batsányinak azokat a verseit, amelyeknek kérdésében a kritikai kiadás még nem mondta ki a végső szót.

Figyeljük meg például a *törvény és szabadság* tartalmának változását Batsányi 1795 előtt írt verseiben.

Gróf Andrássy Mária kisasszony halálára írt versében így ír:

*Imhol, büszke leányidnek külföldi szokási  
Korcsosodott fiaid mely vetekedve veszik;  
A míg lassanként, eleink erkölcsi kiveszvéen,  
Drága szabadságunk majd temetőre jutand!*

Nyilvánvaló, hogy a szabadság ebben az összefüggésben a nemesi szabadságot jelenti. 1788-ban, II. József németesítő abszolutizmusa ellen tiltakozva rója meg a külföldi szokások terjesztőit, s a nemesi alkotmányban keres védelmet az idegen hatásokkal szemben.

Ehhez hasonlóan emlegeti a *Serkentő* válasz 1789-ben a »törvény szentségét«:

*Im, nyög a hazafi most is fájdalmában,  
Nem vehetvén reményt árva nyivoltában;  
S nem találván hazát önnön hazájában,  
Csak panasz, csak jajszó zeng bús ajakában.*

*Hasztalan említi törvénye szentségét,  
Annyi drága vérrrel szerzett örökségét;*

*Sőt gyanuba hozván egyenes hívségét,  
Ezáltal halmozza nagyobbra inségét.*

Az Abaúj vármegye örömnépére írt versében még mindig a régi törvény és szabadság visszatérése a fő motívum:

*Visszatér az ország dicső koronája,  
Visszatér Szent István királyi pálcája.  
Nyelv, törvény, szabadság teljes erejével,  
Mind megtér ispánunk jényes tisztségével;  
Ki is im! megörült nemzete szavára  
Ma ül fel újlag régi kormányára.*

De bármennyire uralkodnak is ebben a versben a nemesi törekvések, a költő már nemcsak az alkotmány helyreállításának örül, hanem annak is, hogy a franciaországi változások után megmozdultak a magyarok is. Ezt nemcsak abból következtethetjük, hogy a vers *A franciaországi változásokra* után kelt, hanem a vers szövegének következő részéből is:

*»Magyar nép! feljött már napod valahára  
S mutatja, mint ülhess szerencséd jobbára:  
Dè vigyázz! S az égnek atyai szándékát  
Imádván, használd nyújtott ajándékát.  
Még nem vagy a parton! Felhevült szivedet  
Mérsékel, s tartóztasd érzékenységedet,  
Nehogy örömednek gátszaggató árja  
Az óhajtott révből hajódat kizárja...«*

stb.

Ezeket a sorokat a költő idézőjelbe tette a szövegben. Hogy miért, arra a kiadás jegyzetei nem próbálnak választ adni. Ugyanazokat a gondolatokat találjuk itt, mint (a jegyzetek 438. lapján más összefüggésben idézett) *Hazafiúi intésben*, Darvas Ferenc versében. A felvilágosodott, szabadkőműves értelmiségiek véleménye ez: akik egyetértének az örömdő nemességgel, de nincsenek megelégedve az elért eredményekkel, ezért éber figyelemre intik a hazafiakat. Batsányi 1790-ben már messzebbre látott, gyökeresebb változást várt, mint azok, akiknek az *Abaúj vármegye örömnépét* írta.

Balvány Alajoshoz írt versében, 1791-ben már republikánus-izű gondolatok kapcsolódnak a *törvény és szabadság* fogalmához:

*Utáljuk a porban fanyalgó  
Kedvkereső alacsonykodását;  
S a szent igazság, emberiség, haza  
Törvény s szabadság hív követőiről  
Zengvén, az országlók aranyból  
Vert koronájokat olyba vesszük,  
Mint a mezők nimfáit ijesztgető  
Otromba faunok sáskoszorúját...*

A törvény itt még jelentheti a hazai törvényeket is, de már belejátszik a fogal-

mazásba az emberiség törvénye, amely a felvilágosodás híres természeti törvényével rokon.

A látó-ban már világosan kibontakozik a törvény és szabadság új, forradalmi értelmezése:

»Álljon fel az erkölcs imálandó széki  
Nemzetek, országok, hódoljatok neki!  
Uralkodjék köztünk, ész, érdem, igazság,  
Törvény s egyenlőség, s te, áldott szabadság!

Milyen más fogalomkörbe került néhány év alatt a törvény: ősi nemesi alkotmányból az ész és egyenlőség törvényévé, a polgári forradalom hirdetőjévé vált.

Nevezetes, hogy A látó-nak ez a négy sora is idézőjelek közt van a szövegben. Ezután kell majd kiderítenünk, hogy ilyen helyeken mire utal, kire hivatkozik Batsányi. Más verseiben olyan sorokat is idézőjelbe tesz, amelyeket saját másik verséből vesz át. (Igy például A magyar író első két sorát.) Vajjon Batsányi elveszett, átformált korábbi verseire utal az idézőjel az Abauj vármegye és A látó idézett részében, vagy más korabeli szövegekre, ezt igen fontos volna tudnunk. A látó-nál ez lehetne talán kulcsa a keletkezés időpontjának is, amelyet a kiadás véleményünk szerint nem helyesen tesz 1791-re.

Batsányinak, és a felvilágosodással rokon-szenvező több írónak, politikusnak fejlődésében megfigyelhetjük az 1790 és 94 közt a gondolkodás és hangulat sajátos változását. 1790-es optimizmusuk 1792-ig a hazai viszonyok hatására letörlik. A kétségeskedés időszakára után 1793–94-ben, elsősorban a franciaországi események nyomán valami keserű, dacos reménykedés hangzik fel: egy új, most már kifejezetten forradalmi fordulat reménye.

A kritikai kiadás jegyzetei A látónak ezeket a sorait:

Zengj hárfa! Hallgasson ma minden reája,  
Valakinek kedves nemzete s hazája  
S valaki a magyar változó ég alatt  
Még a szabadságnak híve s ember maradt.

— az 1790–91-es országgyűléssel, a rendek akkori megtorpanásával próbálják kapcsolatba hozni. A vers már túlmutat a nemes-ség megingásának kritikáján: a babona oltárainak közel megdőléséről, a koronás gyilkosok megrettenéséről beszél. Ezt a hangot az Aranka Györgyhöz írt 1793. március 19-i levélből ismerjük: »Ti tisztelt, szeretett barátom talán boldogabbak vagytok; mert nem engedtetek annyi hatalmat a papságnak. De csakugyan itt sem tarthat sokáig hatalmaskodások. Tovább terjedett már a világosság, hogysem azt többé elnyomhassák... A darázs vesztét érezve csíp legmérgesebben.«

Ha A látót 1793-ra tesszük, akkor jobban el tudjuk képzelni a törvény és szabadság tartalmának imént vázolt módosulását is Batsányi világnézetében. S egyúttal szűkíteni tudjuk a nyomasztó három éves hézagot verseinek sorában (1792 és 95 között). Ennek a szünetnek egyetlen magyarázata egyébként is csak az lehet, hogy nem maradt ránk a versei. Elképzelhetetlen, hogy a Szentjóbilevél és még néhány 1792-es vers megírása után elfogatásáig nem verselt volna.

A versek történelmi vonatkozásait néhány más helyen is pontosabbá lehetett volna tenni egy-egy adattal. Így a Báróti Sándorhoz című 1786-ból való vers utolsó szakasza II. József 1785-ös rendeletére utal, amely azzal az érveléssel rendelte el a német nyelv hivatalos használatát, hogy a magyar nyelv nem alkalmas az állami élet bonyolult fogalmainak kifejezésére.

A kiadás szerkesztői a versek szövegének helyreállításával és a töredékek rendezésével is maradandó értékű munkát végeztek. Néhány soros törmeléseket kellett külső és belső ismertetőjegyek alapján a fennmaradt versekhez kapcsolni, vagy ha ez nem sikerült, önmagukban megmagyarázni. Így a töredékek egy része a versek jegyzetébe került; amelyeknek kapcsolása nem sikerült, azok pedig a főszövegbe kerültek bele, mint különálló töredékek. Ezt az elhatárolást igen gondosan végezték el a szerkesztők, s így sikerült képet adniuk a linzi évek hatalmas költői erőfeszítéseiről.

A száműzetés idején készült befejezett versek inkább Batsányi elmaradását, a négyesrímmű verselésben és a nemesi gondolkörben való megretkedését mutatják. A töredékek egyrészt viszont sajátos modern lírai ihlet formálta ki. Nagy költői tervek romjai közt tekinthet szét az olvasó.

Az Egy nevendék bükkfájához című 1790-es vers egy be nem teljesült szerelem emléke, egymagában nem jelentős alkotás. A témához kapcsolódó késői sorok egy félbemaradt költemény töredékei:

Távozzatok ti durva hideg (kemény) szelek,  
A zordon észak messze vidékire!

Maradjatok távul örökre

Vad szelek e gyönyörű vidéktől (határtól)

De jaj! ha megbocsát is régi hived,

S imádvá tisztelvény személyedet,

Másoknak tulajdonítja vétkedet. —

Meg nem bocsát, tudom neked tulajdon szíved!  
stb.

Az önállóan közölt töredékek legtöbbje is ezt a mély líraiságot sugallja:



-----  
Édes szavát, és azt az égbé  
Felragadó gyönyörű mosolygást.  
Ha majd porából felszabadult  
-----

Hagyjad el azt is. Elég, ha nyugszom.

\*

-----  
Magános asztalod  
Hol bánkódó barátod  
Szívét vigasztalod.  
-----

\*

Ki ád nekem, mint a galambnak,  
Ki ád nekem ma tollakat,  
Ki ád ma tollakat nekem.

Nehézsavú költő volt Batsányi, pályájának egyik korszakában sem ömlöttek bőven, könnyedén a versei. Töredékei egy-egy megtalált, de újra elfoszlott költői pillanatról tanúskodnak. Egy-egy sorhoz, megfogalmazáshoz többször visszatér, sőt arra is van példa, hogy egyformán rímelő sorpárt kétféle tartalommal használ fel:

Ez a verszerzés oly titka,  
Melyet aki tudna, ritka  
(27. sz. töredék, 227. l.)  
Ez a mi korunk' olly titka,  
Mellyet a' ki tudna — ritka

## AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSESZKARA ELSŐ ÉVKÖNYVÉNEK KÉT MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI CIKKÉRŐL

A Kardos Tibor professzor által szerkesztett, több mint 30 íves, gadag, látozatos tartalmú kari Évkönyv osztatlan örömet keltett az egyetemen oktatók és hallgatók között. Az Évkönyv, ha nem is a legszelebb nyilvánosság előtt, de dokumentálja a karon folyó tudományos munkát, a színvonalas oktatás a legfontosabb feltételét; publicitást biztosít a legfiatalabbaknak s ezzel mintegy összeköti a tudomány művelőinek idősebb és ifjabb nemzedékét, jelentősen hozzájárul a kar tudományos profiljának kialakításához, az egyes tudományágak, — területek elért eredményeinek általánosításához, egyfajta kari tudat, kari közvélemény kialakításához. — Közvetlenül a magyar irodalommal két cikk foglalkozik az Évkönyvben: Törő Györgyi *Az Igazi művészet és a »művészet a művészetért«* harca Petőfi korában és Szalai Sándor *József Attila és a Nyugat* c. tanul-

(A *Serkentő ének* záró sorpárja a Szépliteraturai Ajándékban. 346. l.)

Formai szegénységnek is mondhatnók ezt, ha nem lett volna emellett egyik újítója, gazdagítója a magyar költői formakincseknek. Szabad jámbusai, (*A rab és a madár*) Ossiánfordításai, klasszikus formájú versei új hangot ütöttek meg költészetünkben, s csak elszigeteltsége okozta, hogy ezek a kezdeményezései nem öröklődtek tovább.

A töredékek alapján módosulni fog Batsányi száműzetésben töltött idejének értékelése. Nemcsak a modern líraiság szól emellett, hanem 1795 előtti hazafias motívumainak ismételt felélesztése is. Igaz, hogy személyes ellentéte Kazinczyval és elszakadása a hazai irodalmi élettől olyan állásponton szorította őt, amely előző működéséhez képest süllyedés volt. De még ilyen körülmények közt sem vált mindenestől Kisfaludy Sándor emberévé, s késői verseinek hazafiassága sem azonosítható teljesen a maradi nemesi szemlélettel.

De nem akarunk elébevágni a kritikai kiadás tanulságai alapján kibontakozó Batsányi-vitáknak. Elsősorban Keresztury Dezsőtől és Tarnai Andortól várjuk, hogy eddig végzett kutatásaikat rendszerezve, monográfiában foglalják össze költőjük életét és működését.

Vargha Balázs

mánya. Mindkét cikk fiatal tanársegéd első nagyobblélekzetű tudományos publikációja s a témaválasztás mutatja, hogy a legfiatalabb tudósnemzedék keresi az éles, világnézeti állásfoglalást, pártos kiállást követelő problémákat s a kivitelezés, válaszadás arról tesz tanúságot, hogy az új irodalomtörténet-generáció irodalomkultúráját mélyen áthatják a marxizmus-leninizmus alapvető esztétikai, módszertani elvei. Másrészt a fejlődés záloga, — amennyiben e két dolgozat alapján általánosíthatunk — hogy mi fiatalok is túljutottunk már a pusztá »értékelések« és »újraértékelések« történetileg egykor szükséges de nem anyagfeltáró, a tudományt hogy úgy mondjuk »mennyiségileg« előbbre nem vivő korszakán: mindkét dolgozat jellemzője a források közvetlen ismerete, feltárása, mindkét dolgozat idézet- illetve jegyzetanyagán ott érzik a túlélmés

szorgalom, minden tudományos eredmény elemi, de elengedhetetlen követelménye, egyezőval mindkét dolgozatnak van — nem pusztán frázisokra építő — de tényleges tudományos hitele. — A marxizmus-leninizmus álláspontjának szándékban félreérthetetlen (ha nem is mindenkor helyes vagy teljes) érvényesítése s az ismeretek megnyugtató konkrétsága, egyezőval a tudományos jelleg mellett figyelemreméltó az az igényesség, amellyel mindkét dolgozat írója nem egyes eserleg elszigeteltebben tárgyalható műhöz vagy életműhöz nyúl, hanem irodalmi irányok mozgásának, megütközésének vizsgálatát vállalja. S azt is javára kell íni a szerzőknek, hogy mindkét téma — az első lényegében a pártos irodalom egy harcos történeti hagyományának feltárásával, a másik egy ma is elevenen ható korszak egyik alapvető kérdésének tárgyalásával — a ma irodalomtudatát, ízlésvilágát, a ma irodalmának életét is közvetlenül alakítja és neveli.

Törő Györgyi dolgozatának érdeme, hogy megmutatja: a 40-es évek második felének harca az irányköltészet körül hogyan függött össze a demokratikus átalakulással, hogy az »irányköltészet« támadása, a »tisztá művészet« védelme mögött végeredményben népellenes törekvések húzódtak meg. Másrészt Petőfi nyilatkozatainak, művének áttekintése nyomán történetileg tárul fel az a mély, benső összefüggés, amely az irodalmi népiességet, művészi realizmust s az irodalom nemzeti jellegét félreérthetetlenül kapcsolja össze egymással és köti végsősoron a politikai demokratizmus kiindulópontjához. Kár azonban, hogy mindezek az elvi tanulságok nem kapnak a dolgozaton belül külön hangsúlyt, hiányzik az elvi summázás, a következtetések levonása, a viszonyítás. Főhibája a dolgozatnak, hogy tudományos alapossága, a konkrét és közvetlenül bemutatott tényanyag — másrészt az elvi általánosítás foka közt aránytalanság, hasadás van. A dolgozatról az az ember érzi, hogy abból szinte csupán a benne közölt anyag alapján is, de alaposabb elmélyedéssel, az összefüggések következetesebb feltárásával, az egész anyag mélyebb átgondolásával, több szempontú megközelítésével, levegősebb tárgyalásával jóval többet lehetne kihozni. (Fel sem vetődik pl. az önként adódó kérdés, hogy az irányköltészet körüli harc miért nem érintette a nemzeti függetlenség »irányában« »elfogult« pártos műveket; milyen sajátos vonások különböztetik meg a burzsoá dekadencia l'art pour l'art elvétől a reformkori esztéták felfogását stb.) Igen zavaróan hat az is, hogy nem válik elég világossá, milyen kérdés megoldását tűzte végül is maga elé a dolgozat írója. Igaz, a cikk részlete egy nagyobb tanulmánynak s az ilyen természetű közlések mindig együttjárnak összeállítási, szerkesz-

tési nehézségekkel, de ilyen esetben éppen a címnek kellene eligazítania az olvasót, ráterelnie a figyelmet valamely főkérdésre. Itt viszont három címmel is találkozunk. A főcím: *Az igazi művészet és a »művészet« harca Petőfi korában* — ezt a kérdést csupán a dolgozat első része érinti, ennek az első résznek közvetlen címe mégis: *Petőfi művészi elvei*, azzal a megjegyzéssel (itt és nem a főcím alatt!), hogy a dolgozat *Petőfi irodalomszemlélete* c. tanulmány részlete. A későbbiek során Petőfi népiességéről és realizmusáról esik szó, de úgy, hogy erre már nem illik a főcím, stb. Szerkesztési apróság ez, de az ilyen apróságok is gondot, figyelmet érdemelnek.

Szalai Sándor dolgozata eszmileg igényesebb, gondolatilag gazdagabb, felépítésében, módszerében és eredményeiben világosabb. Meggyőző és bő szemelvényekkel, József Attila költészetéből vett idézetekkel bizonyítja, mennyiben kapcsolódott a fiatal József Attila a Nyugat teremtette formái, művészi, mesterségbeli hagyományokhoz, mennyiben és milyen jelleggel érték a fiatal proletár-költőt mindezzel együtt dekadens tartalmi hatások is. Érdeme a dolgozatnak, hogy a továbbiak során nemcsak elhatárolja József Attilát az 1919 utáni Nyugattól, hanem úgy mutatja be József Attila útjának elválását, messze túljutását a burzsoá dekadencián illetve annak bizonyos elemein, hogy ebben az elválásban megmutatja a harcos, haladó Nyugat, mindenekelőtt Ady forradalmi lírájának hatását. József Attilának a Babitscsal, Kosztolányival szembeni állásfoglalásáról a vízvázlatzó Ady-kérdésben is úgy beszél, hogy ezzel felhívja a figyelmet Ady forradalmi demokratizmusa s József Attila költészete közti folytonosságra s arra, hogy József Attilának a megalkuvó Nyugattal szembeni állásfoglalása egyszersmind a harcos haladó Nyugat örökségének megvédése is volt. A dolgozat második része József Attilának Babitshoz, Kosztolányihoz való viszonya s a Nyugat József Attila kritikái alapján ad feleletet a címbe felvetett problémára. A cikk e részének feltétlen érdeme, hogy következetesen számot tartja az irodalmi harcok politikai tartalmát s feltárja ennek során József Attila osztályhűségét, esztétikájának pártosságát s leleplezi a polgári esztétika kerítő és zavarteltő szándékait, az egész 1919 utáni Nyugat lényegében megalkuvó szerepét. Mégis mindezeket a lényegileg helytálló következtetéseket némiképp kompromittálja az egész dolgozaton végighúzódo sematizmus, amivel az 1919 utáni Nyugat problémáihoz, Babits vagy Kosztolányi életművéhez nyúl. Nyilvánvaló, hogy ezt a hiányosságot nem kérhetjük egyedül és közvetlenül a dolgozat írójától számon; a két világháború közti magyar

irodalom elvi kérdéseinek tisztázása egész irodalomtörténetírásunk mulasztása. Innen, hogy a dolgozat a címben felvetett kérdést inkább csak József Attila oldaláról közelíti meg, s csak erről az oldalról helyesen; a dolgozatnak Babits-csal, Kosztolányival foglalkozó megnyilatkozásai, fordulatai túlságosan egysíkúak, híjával vannak a helyesen árnyaló minősítések. — József Attila *»Tanult a Nyugat haladó szárnyain kívül a forma öncélú művelőitől: Babitstól, Kosztolányitól is, de egyre inkább helyesebben«* — írja egyhelyütt. A megfogalmazásban sem egészen logikus mondat tartalmában sem helyes, amennyiben minden kiegészítő vagy minősítő jelző, megjegyzés nélkül, nem lehet — s ráadásul egy kalap alatt, — Babitsot és Kosztolányit a *»forma öncélú művelőinek«* elkönyvelni. Márpedig úgy tűnik, hogy ez az ítélet meggyőződése a dolgozat írójának, mert egy lappal később ismét így ír: József Attila *»Babits rimalkoló módszerét még későbbi... versében is megtartotta; természetesen nem engedve a rimnek olyan gondolat-sugalló elsőseget, mint amelyet az öncélú formajáték művelői: Babits és Kosztolányi biztosítottak neki«*. Ezek alapján mindkettőjük alakja mint pusztá versfaragóké rajzolódik ki s ha különben nem tudnók, nem értenők, miért is volt ilyen vagy olyan, de egyáltalán *kapcsolat* velük József Attilának. Babitsot és Kosztolányit igazságtalanul egy kalap alá veszi a következő megállapítás: *»Ilyen volt Babits és Kosztolányi tipikus burzsoá dekadenciája, akiknek élet utáni vágyakozása sohasem emelkedett a kapitalista társadalom kritikájává s »vívódásuk« csak frivol, cinikus játék, a polgári individualizmus dicsőítése!«* A mondat végére tett felkiáltójel nem pótolhatja az állítás hiányzó érveit. Babits Kosztolányiról írt cikkében éppen az elvi világnézeti kérdésekben való szubjektív becsületesség és őszinteség kérdésében határolja el magát Kosztolányitól s egész életműve is arról tesz tanúságot, hogy szüntelenül jelezte azt az ellentmondást, ami liberális illúziói és a valóság közt feszült, s amellyel korántsem frivolán és cinikusan, de szubjektíve felelősségtudattal, nem egyszer gyötörődve, de mindég idézőjel nélkül vívódott. — Az is a dolgozatíró szemléletének nem eléggé tág voltát bizonyítja, hogy elsiklik, vagy pusztá kerítésnek minősíti a Nyugat József Attila kritikáinak persze csak esztétikai vonatkozásban, de méltató, elismerő vonásait. Ezzel akarva akaratlan az is együttljár, hogy József Attilát pusztán politikai alapon helyezi szembe a nyugatos irodalommal s nem tűnik eléggé ki, hogy ő nemcsak politikai verselő, hanem pártos költő, aki eszmei és művészi értékei együttesében legnagyobb alakja két világ-

háború közti irodalmunknak. Ugyanúgy nem válik József Attila javára az ilyen, történeti elemzés híján, szembeállításához közel álló összevetés: *»József Attila a társadalom jétéséből, a pénzről nem csinált mitológikus szimbólumot mint Ady«*: a történelmileg indokolt szimbolizmus 19 után történelmileg veszítette el jogosultságát is. — József Attila ellentmondásaival szemben sem foglal elég szabatosan állást. Előbb elismeri, hogy *»a fiatal proletárköltő és a Nyugat lírikusainak dekadenciája közös talajból, a magyar valóság talajából táplálkozott«*, később viszont azt mondja, hogy a dekadencia *»József Attilánál csupán néhány évre tehető s akkor sem eredeti élmény, pusztán hatása«*. Másrészt József Attila Kosztolányiról szóló, nagyönis leleplező (amit Szalai helyesen hangsúlyoz) cikkének igen óvatosan, fenntartással méltató sorait, melyek abban csendülnek ki: *»Talán Kosztolányit is elvezérli latin világosságú értelme a társadalmi elvben fölfogott igazságig, mely a gyermeklelkű költőt férfivá avatja napjainkban«*, — még ezt a *talánt* is József Attila tévedésének, a cikk ellentmondásosságának rovására írja, pedig erősen vitatható az ilyen *talánok* jogosultsága s Kosztolányi nem egy művének végső kicsengése több mint *»üri leereszkedés«*.

Mindezeknek a mozzanatoknak összessége ad a cikk második felének bizonyos baloldali s ezzel együtt leegyszerűsítő jelleget, annak ellenére, hogy a cikk egésze lényegében helyes. A két világháború közti irodalom elvi kérdéseinek s ezzel együtt a Nyugat szerepének, Babits, Kosztolányi művének tisztázása minden bizonnyal lényegében azokat a megállapításokat fogja jobban alátámasztani amelyekben Szalai Sándor cikke *kicseng*, de itt még éppen ezt a helyes lényegét, a sokszor felkiáltójeles igazságok hitelét tompítja a Nyugat-értékelés sematizmusa.

Az az érzésünk, e két dolgozat arra is figyelmeztet, hogy a fiatal tanársegédeknek, különösen első publikációknál, fokozottabban van szükség gondos lektorálásra: az Törő Györgyi dolgozatának áttekinthetőségén néhány külsőlegesen megoldással sokat lehetett volna javítani, Szalai Sándor dolgozata is ment maradhatott volna néhány nehézkesen megformált mondatról (pl.: *»másik korai versében — szintén Ady Magyarország verseinek hangján — annak jelzőit, elvont fogalmait felhasználva fejezi ki lírai élményé izzadt gyűlöletét a magyar nép kisemmizettsége miatt«*) s ugyanígy meg lehetett volna oldani az idézett cikkek megjelenési helyének, idejének *teljes és egyöntetű* jelölését stb.

Tóth Dezső

## MOLNÁR MIKLÓS: KATONA JÓZSEF

Művelt Nép Könyvkiadó. 1952. Nagy Magyar Írók.

Katona József Válogatott művei. Molnár Miklós válogatásában és bevezetőjével, sajtó alá rendezte Solt Andor. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1953. Magyar Klasszikusok.

A felszabadulás után irodalomtörténet-írásunk legfontosabb feladatai közé tartozott, hogy Katona Józsefnek és remekművének, a múltban sokat méltatott és vitatott, de a tankönyvekben meghamisított képét tisztázza és a maga igazságában rajzolja meg.

A felszabadulás utáni, különösen az egyes Nemzeti Színház-i felújításokkal kapcsolatos Katona-irodalom számottevő. Az új értékelést, Waldapfel Józsefnek a *Bánk bán* 1945-ös kiadásához (Budapest Kiadó Új Könyvtár 1. sz.) írt bevezetője és jegyzetei, valamint egyetemi előadásai (1949–50) kezdték meg, fontosabb állomásai a Szabad Nép cikkei (Waldapfel József: *Katona József*. 1950. IV. 16. M. F.: *Bánk bán*. 1951. VI. 10. Méray—Fekete: *A Bánk bán előadása*. 1951. VI. 13.) és Gyárfás Miklós: *Dramaturgiai jegyzetek a Bánk bánhoz* c. tanulmánya (Csillag, 1951. május)<sup>1</sup>. Az utóbbi két évben Molnár Miklós foglalkozott a kérdéssel, két, a szélesebb közönségnek szánt kiadványban: a *Nagy Magyar Írók*, és a *Magyar Klasszikusok* egy-egy kötetében, illetve bevezetőjében.

Molnár Miklós munkája során gondosan figyelembe veszi az előző hatalmas kutatást és a felszabadulás utáni értékelések eredményeit, felhasználja, illetve vitatkozik azokkal. Gondos előkészítő munkája, számos új gondolata, értelmezése gyümölcsésképp sikerült lényeges kérdéseiben igaz, és csaknem teljesen kielégítő Bánk bán értelmezést adnia. Bánk értelmezést, mert ez áll tanulmányainak középpontjában és mögötte erősen háttérbe szorúlnak Katona egyéb művei, valamint életének nem egy kérdése. Mindkét munkájában röviden ismerteti az író életét és ugyancsak igen röviden vázolja a marxista történet és irodalomtörténet, főképp Révai József Kölcsény-tanulmánya alapján a kor gazdasági, politikai és irodalmi helyzetét. Katona és főműve történelmi elhelyezése tekintetében helyesen állapítja meg, hogy Katona a korában egyetlen helyes úton, a nyelvi és irodalmi újjászületés útján indul el, és akarta előre vinni a magyarság fejlődését. Megállapítja, hogy Katona és műve, bár a reformkorig hatás nélkül kallódik, s nem vesz részt a fejlődésben,

mégis a kor legnagyobb eszmei és költő eredménye egy olyan műfajban, amelyben sem közvetlen elődje, vagy folytatója nem volt, s amelynek mégis máig legkiemelkedőbb eredménye. Az ezeketán szükségképp felvetődő kérdésre: mi magyarázza ezt? csak általánosságban mozgó, bár általában igaz választ ad. A kor sajátosan drámai formát kívánó, de a fejlődést megnehezítő, a Katona képviselte költői irányzat kibontakozását megakadályozó, nagy ellentmondásaira, tragikus konfliktusaira utal, és hangsúlyozza: »A nemzet szabadságküzdelemnek a bomló feudalizmus bírálatával egybeszőtt programját csak olyan író szolgáltathatta meg, aki már nem állt a »rendi ideológiai« befolyása alatt, aki ha nem is teljes tudatossággal — már a polgári értelmiség és a »polgári nemes-ség« képviselője» (*Katona József*, 15–16. 11). Ezt a választ Molnár Miklós nem bontja ki, nem részletezi, sőt későbbi Magyar Klasszikusok bevezetőjében már fel sem említi. Igaz, a korábbi kutatás épp e téren hagyta még mindig a legnagyobb hiányokat, s a nagyközönségnek szánt írások nem alkalmasak ilyen természetű felvetésekre — a Waldapfel József könyve<sup>2</sup> és ismert tanulmányai nyitotta úton azonban tovább lehet menni, sőt a további kutatásnak tovább is kell menni. Az e téren végzett munka nélkül — s a terjedelem béklyóitól szorítva — Molnár Miklós is tanulmányaiban beleesik abba a régebbi hibába, hogy figyelme szinte kizárólag a *Bánk bánra* irányul. Első tanulmányában — helyesen — még többet írt más kérdésről, bár a legtöbb teret itt is a *Bánk bánra* szánta. A Magyar Klasszikusok bevezetőjében azonban már érezhetőbb a hiány, főképp, mert a kötet közli a *Ziska* drámákat, a *Jeruzsálem pusztulását*, a *Rózsát*, két dramaturgiai írást és válogatott verseit.

A történeti drámákról írottak mindkét tanulmányban új és figyelemreméltó vonásokat emelik ki. Különösen érdekes Ziska alakjának, szinte írója akaratától függetlenül fejlődésének megvilágítása. A Magyar Klasszikusok bevezetőjének idevonatkozó részei jól készítik elő a *Bánk bán* tárgyalását, nem adnak azonban elég segítséget az olvasónak a Bánk bánon kívül közölt művek

<sup>1</sup> Az 1948-ban kiadott rendezőpéldány (Budapest. A Magyar Művészeti Tanács kiadása) nem ad újat a kérdéshez, sőt Waldapfel 1945-ös eredményeit sem veszi figyelembe.

<sup>2</sup> *Katona József*. Budapest. 1942. Magyar Írók.



teljes megértéséhez. Különösen hiányzik ez a *bevezetés a Rózsa*, a versek és a tanulmányok elől. A versek problematikájának és Katona történeti művei tanulságainak figyelembevétele, megismertetése — mint erről még szó lesz — hiányzik a Bánk értelmezéséből is.

Mindkét tanulmány legjava a *Bánk bán* eszméjének, jellemeinek elemzése, történeti értelmezése. A tragédiát nem elvont esztétikai kategóriákból kiindulva, hanem Katona korának gazdasági és politikai viszonyainak összefüggésében vizsgálja. Főproblémája az, hogyan tükrözi a reformkor előtti magyar társadalom kérdéseit és milyen feleletet ad azokra. Ez a helyes álláspont tette lehetővé, hogy pszichológizálás nélkül, de a jellemrajzok lélektani szépségein keresztül is fejtsse ki a tragédia értékét. Mindkét tanulmányában a főfigyelmet jellemek értelmezésére, kapcsolatainak megmutatására fordítja és háttérben tartja a szorosabban dramaturgiai, drámatechnikai vizsgálatot. Az e célra szánt néhány lap igen szépen fejt ki a konfliktus helyzeteken keresztül való kifejlődését (*Katona József* 31–38. ll.), amelyet a második tanulmány kiegészít akkor, amikor arra mutat rá, hogy a szerkezet előrevívó, illetve késleltető mozzanatainak tartalma és funkciója a reformkor előtti társadalom sajátos átmeneti jellegének felelnek meg. (Magyar Klasszikusok. Bevezető XIX, XX, XXII–XXIII. 11.) Mindkét méltatás rámutat, hogy a szerkezet épp azért kiváló, mert az eszméből fakad és azt segít kibontani. A jellemek szövetének felbontásában Molnár Miklós helyesen támaszkodik a Bánk-kritika és értelmezés demokratikus hagyományaira. Ennek két sarkpontja Gertrudis, illetve Tiborc értékelése. Gertrudis és köre ábrázolásával és leleplezésével a Habsburg-udvart, az elnyomó idegen uralmat támadja Katona. Helyesen ismerte ezt fel a korabeli cenzura és a későbbi előadások közönsége is. Gertrudis, Ottó és Biberach jellemrajzát világosan és teljes bonyolultságukban rajzolja meg Molnár Miklós. Az olvasók számára érthetővé, a mai drámaírók számára példamutatóvá teszi megformálásukat. Helyesen állapítja meg, hogy Gertrudis nem volt és nem lehetett ártatlan Katona szemében. Bizonyítja ezt az Előversengéstől kezdve a teljes dráma; s maga Bánk sem hihette ártatlannak, hisz tanuja volt annak, mit mások tagadtak. S ha mégis a drámában a közismerten igazmondó haldoklók esküsznek a királynő ártatlanságára, s Katona álomporral menti fel Melinda elcsábítása perceinek tudatától, ez csak a cenzura kényszerítő béklyói miatt történt.

Bánk köréből három jellemet emel ki Molnár Miklós: Bánkot, Melindát és Tiborcot.

Utóbbi alakjának értelmezése volt mindig a legkevésbé vitatott, ha talán a legkevésbé engedték is meg a helyes értelmezés előadását. Molnár Miklós — Gyárfás Miklós és Waldapfel József idézett írásai felhasználásával — világosan mutatja meg, hogy Tiborc az eredeti tőkefelhalmozás folyamatában földjétől megfosztott, a teljes koldus-sorba került parasztok panaszaának megszólaltatója, a dráma szerkezetében pedig Bánk fejlődésének, döntő elhatározásának legfőbb indítékait adja meg, azt a tudatot, hogy az egész nép, az egész országot »tápláló« »polgártársak« nevében lép fel Gertrudis ellen. Kár, hogy Tiborc V. felvonásbeli szerepét nem veszi elemzés alá. Ez még jobban megerősítené a tragédia végkifejlődésének teljes értelmezését. Helyesen írja Molnár, miszerint Tiborc alakja világít rá legjobban arra, hogy Katona nem érthető meg a »közneemesi« kategória segítségével, hanem azon messze túl előremutató világnézetet és művészi világismeretet tételez fel. Melinda alakjának elemzése a tanulmányok legszebb részei közé tartoznak. Igen meggyőzően kapcsolja össze alakját a polgári átalakulás korának egyes drámai művei (Lessing, Schiller stb.) hasonló alakjaival és mutatja meg azoktól való eltérését is. A legmegragadóbb azonban az, ahogy Melinda és Bánk szerepében az új erkölcs megjelenését, diadalát mutatja fel.

Bánk alakja Katona-korabeli típusának megkeresésével Molnár Miklós igen értékes munkát végzett. Két tanulmánya fejlődést mutat. A másodikban adott Bánk-arckép teljesebb, következetesebb és igazabb. A XIX. század eleji, a bécsi udvart gyűlölő, az osztályán túl már egész hazája sorsáért aggódo felvilágosult haladó nemes (*Válogatott Művek*. Bevezető. XXIV. 1.) típusának látja Bánkot, »azokkal a korlátokkal, ahogyan a század elején az ideális hazafit egyáltalán el lehetett képzelni, s a XIII. századba visszavetítve meg lehetett rajzolni« (u. o.). Épp e korlátok többségének áttörése, amelyet Katona szükségszerűnek mutat be, az, ami Bánkot legalkalmasabbá teszi a fő mondani-való kifejezésére. Le kell győznie osztálya konzervativizmusát, loyálisát, múltjának gátló tényezőit. Ezen az úton jellemének ereje, egész hazájának gondja viszi előre, a szenvedélyességétől meghatározott erővel. Igen világosan mutatja meg Molnár Miklós, hogy Bánkot egyéni sérelem és a haza sérelmeinek egybeforrása, együttes hatása juttatja el a végső elhatározásig. Bánk azonban végig egyik lábával a feudalizmus, a másikkal a nemzeti függetlenség talaján áll. E kettősség adja meg fejlődése késleltetésének okait, ezt kell figyelembe venni bukásának vizsgálatakor. Újja egy korlátainak túllépését jelentő tettig vezet, majd azok újból jelent-

keznek és érvényesülnek. Helyesen emeli ki Molnár Miklós, hogy ez úton belül rendkívül előremutató — saját fejlődésén túlmutató — viszonya Tiborchoz, amely a patriárkális kapcsolat helyett, újfajta eszmei szövetséget jelent s amely — mint már volt szó róla — forradalmi tettig vezet. Olyan tettig, melyet Bánk korábban elítélt és elkövetése után ismét jelentkeznek belső ellentmondásai, megrendítik, majd Melinda halálával együtt összeomlását okozzák.

Igen, ez Bánk alakja és útja. De miért ilyen Bánk, miért látja olyannak Katona, akit nem tud nagy politikai igazsága átlendíteni osztálya erkölcsi korlátain, miért vádolja magát Petur szavaival alattomos gyilkosnak?

Molnár Miklós erre azt a választ adja, hogy Bánk bukásában Katona zsenialitása és korlátai is megnyilvánulnak. A bukás bírálat Bánk magánosan végrehajtott zsarnok-gyilkossága felett és illúzió — megtört, de még élő illúzió a felvilágosodott abszolutizmussal szemben. E kettősség teremti meg a kettős nyugalmi helyzetet az egyaránt vesztes és nyertes Bánk és Endre között. Katonát e helyzet igenlő ábrázolására kora s maga látásának korlátai, a forradalommal szembeni kételyei vezették. Molnár Miklós utal erre. (i. m. XXXV. 1.) Igyekszik azonban úgy megfogalmazni ezt a kérdést, hogy ismételtén hangsúlyozni tudja, Katona nem vetette el teljesen a forradalmi utat (u. o.). Igaz, helyes kiemelni Katona látásának előrehaladottságát, forradalmi újdonságát, Bánk jellemében és bukásában azonban ugyanúgy az erőszakos tett bírálatát kell látnunk, mint ahogy Bánk III—IV. felvonásbeli fejlődésében annak szükségyszerűségét kellett felismernünk.

Világosan meg kell tehát fogalmazni — Waldapfel József egyetemi előadásain meg is teszi —: Bánk bukásához hozzátartozik sőt alapvető tényezője Katona tragikus élet- és történelem-szemlélete. Oka, a helyzet ellentmondásainak, feszültségének kortársainál teljesebb, mélyebb meglátása, ugyanakkor az ellentétek kibontakozása még kezdetén van ahhoz, hogy világosan, sőt egyáltalán meglátható — és nemcsak megérezhető — legyen a kibontakozás útja. Pontosabban a nem látott, de Katona által zseniálisan megképzett, vizionált, a szükségszerűnek ábrázolt út: az erőszakos tett útja nem látszott kibontakozásnak. Ezért nem sok hittel, de visszatér iskolai eszményéhez a jó, megfontolt önfeláldozó uralkodóhoz — aki azonban csak magyar lehet — és eképp a nemzeti önállóság, a »magyar haza« megmentett ideáljának amennyire lehet felemelő képével zárja tragédiáját.

Igy adja meg a Bánk bán tragikumának indítékát, lényegét és korlátait Katona életének és korának valósága.

A drámában magában ez csak jellemek sorsán át tükröződhet. Endre alakja világosan beszél. Nem ilyen könnyű a helyzet Bánk esetében. Katonának meg kellett teremteni Bánknak a nemcsak általános vonásokat hordozó, de egyéni vonásokat is viselő Bánknak sorsát. Ezért csinált a cenzúra miatti megalkuvás szükségéből erényt (vagy használta fel a tragikus szükségletet a cenzúra menlevelenek megszerzésére is?) és megfogalmazta a királyné bizonyos fokú — az álomital miatt a tettben való — ártatlanságát, ezért Melinda halálát. Így bukkik jobban Bánk a magánember, mint az államférfi, a magánember miatt az államférfi. Innen az ellentét Bánk politikai igazságának töretlensége és lelkenek megtörése között, melyet a mai olvasó, néző és kritikus kielégítetlenül fogad, helytelenít. Ez a tragédia hiányossága. — Igen, van hiánya legremekőbb drámáknak is, mégis remekmű, és az is marad.

A mindenkori előadás feladata az, hogy ezt a hiányosságot a közönség és a művészek egyre fejlődő művészete és tudata erejével feloldja, eltüntesse. A jelenben kiváló megoldás az, amely a végső jelenben újra hangsúlyt ad Tiborcnak, szavára készíti a királyt kegyelemadásra, és rátámaszkodva vezeti el a megtört Bánkot. Így történelmünk és irodalmunk szívünkhez oly közelálló hőse — s vele Katona — a tragédiában hozzánk legközelebb álló ember, népünk művészi ősapja vállára borulva nemcsak egy komor teremből kivezető fényes ajtóba, de az öröklét kapujába lép.

Molnár Miklós tanulmányaiban többször vitatkozik korábbi véleményekkel. Ezek a viták helyes eredményeket hoznak. Mégis két hiányosság illetve, hiba származik a viták miatt szükségképpen megoldalú állásfoglalásában. A válogatott művek bevezetőjében Arany Jánossal vitatkozik azon, mennyire okozza Bánk bukását Gertrudis »ártatlansága«. Ha igazat adunk is Molnárnak, helytelennek kell azt tekinteni, hogy még hosszán vitatkozik Arany egyetlen tételével, mindössze a jegyzetek fél mondata ismeri el, hogy a Bánk bán értelmezésében máig Arany János az alapvető és maga Molnár Miklós is rá épít.

Helyesen vitatkozik Molnár Petur bán forradalmiságának túlértékelőivel, azokkal, akik hozzá képest marasztalják el Bánkot. Emiatt azonban elhanyagolja Petur alakját és nem fejt ki annak erejét, szépségét, hazafiságának igazságait és teljes drámai funkcióját.

Mindkét vizsgált tanulmány népszerűsítő, bevezető írásnak készült. Ennek a Bánk

bán elemzésen kívül igen jól meg is felelnek. (A bevezető tárgyi hiányosságairól már volt szó.) A Bánk-ban elemzések, főleg a *Válogatott Művek* bevezetője kissé nehezek bevezetőnek. Feltételezik a mű alapos ismeretét. Nem bevezetés, magyarázat, elemzés jellegűek.

Végül a *Válogatott Művek* jegyzeteiről, a szöveg gondozásáról kell elmondani, hogy igen nagy örömmel üdvözölhetjük Solt Andor alapos, körültekintő, lelkiismeretes munkáját, amely a tárgyismeretek terén gazdag segítséget nyújt az egyes művek megértéséhez, és jó kiindulópontot ad a mélyebb tanulmányokhoz is. Aprólékoskodás volna néhány név-, vagy szómagyarázat felvételének vagy

fel nem vételének vitatása. Kár azonban, hogy csupán a *Rózsa* és a versek jegyzeteiben veszi tudomásul azt a jegyzetekre háruló feladatot, hogy a bevezető csak a *Bánk*-t elemzi részletesen, s a többi műveknél közölni kell azokat a szükséges fejtegetéseket, elemzéseket, amelyek a tárgyi magyarázatokon kívül is segítik az egyes művek teljesebb megértését, Katona életében és a magyar irodalom fejlődésében való elhelyezését.

Molnár Miklós tanulmányai és Katona József *Válogatott Műveinek* kiadása igen értékes hozzájárulást jelentenek Katona József és művei széleskörű megismertetéséhez, helyes értékelésük kialakításához.

Debreczeni Ferenc

## JEAN FRÉVILLE: ZOLA SEMEUR D'ORAGES

Paris, 1952. Édition Sociale, 164. l.

Zola neve és életműve, egyes művei megjelenésétől egészen napjainkig, éles vitákat, heves tiltakozást keltettek. A hivatalos reakciós kritika és irodalomtörténet az író kitagadta a francia irodalomból. Elutasító álláspontjuk megszővegezése azonban bizonyos mértékig fényt derít tiltakozásuk okára. Des Granges így ír róla: »Zola csak azt emelte ki a valóságból, ami a legszomorúbb és gyakran a leggyalázatosabb.« (Des Granges: Précis de littérature française. Paris, 1945. 440. p.) Egy másik irodalomtörténeti kézikönyv e szavakkal jellemzi az író: »Zola az emberi természet legalacsonyabb ösztöneinek ábrázolója, képtelen egy valóban élő alakot bemutatni, és csak a felbőszült tömegről tud írni.« (R. Doumic: Histoire de la littérature française. Paris, 1915. 568. p.) Az 1949-es Kleber Haedens irodalomtörténete már nem is indokol, csak kijelenti, hogy »a jövő nagyon kemény lesz Zola számára... tákolmányai egyre inkább olvashatatlanokká válnak...« (Une histoire de la littérature française. Paris, 1949. 379. p.) Az egyhangú tiltakozás világosan mutatja, hogy a zolai életmű tartalma, kora társadalmi visszasságainak, a burzsoá társadalom »leggyalázatosabb« vonásainak bemutatása bősztette fel a burzsoa társadalmat védelmező irodalomtörténetéseket.

Míg az uralkodóosztály és kritikusai viharosan tiltakoztak Zola művei ellen, addig a haladó erők benne látták a reakció könyörtelen leleplezőjét. Zola életműve, saját

szemlélete, azonban a naturalizmus miatt, sok problémát adott, ami az egész Zola-kérdést »kényes kérdéssé«, megoldandó problémává tette. Az író halálának ötvenedik évfordulója alkalmat nyújtott a francia marxista kritikusoknak, hogy behatóan foglalkozzanak életművével és részletes elemzésekkel rajzolják meg helyét a francia irodalomban. Az *Europe* című folyóirat 1952 november-decemberi kettős számát teljes egészében a nagy író életművét és életét elemző tanulmányoknak szentelte, a *La Pensée* számaiban több Zola-tanulmány látott napvilágot, a *Les lettres françaises* is cikkekkkel emlékezett meg az évfordulóról. Az 1952-es évforduló legkiemelkedőbb marxista igényű és megoldásában marxista módszert követő alkotása Jean Fréville »Zola semeur d'orages« című 164 lapos, Zola egész életművét felölelő kis monográfiája.

Fréville könyvét öt fejezetre osztja: az első kettő Zolát mint az új forma keresőjét és a naturalizmus mesterét mutatja be; a harmadik a regények elemzését adja; a negyedik a Dreyfus-ügyet és Zola harcát; az ötödik Zola helyét a francia irodalomban.

A könyv első két fejezete nyújtja a legtöbb újat a marxista francia Zola-értékelésben. A zolai naturalizmus kialakulását fejlődésében, változásában ragadja meg, és ezzel sokkal pontosabb magyarázatát adja, mint Jean Varlootnak — az évforduló előhangjaként megjelent »Az élő Zola, vagy a natura-

lizmus ügye» című tanulmánya (La Pensée, 1952. 44. sz. 111–121. p. — magyarul ld. Irodalomtudományi Értesítő, 1952. 5. sz. 102–118. p.), amely kutatásaiban ugyan a marxizmus klasszikusaira és a szovjet irodalomtudomány eredményeire támaszkodik, azonban statikusan, a zolai naturalizmust nem fejlődésében, alakulásában vizsgálja, hanem mozdulatlanságában, tétlenségében. Ezzel nemhogy segítette volna a naturalizmus kérdésének megoldását, hanem — bizonyos mértékig — még csak fokozta az ellentmondásokat.

Jean Fréville könyvében elkerülte ezt a hibát, ő fejlődésében, alakulásában vizsgálja Zola életművét. Zola bontakozó tehetségének bemutatásakor idézi a Párizsban nyomorgó író barátaihoz írott leveleit, amelyek azt mutatják, hogy Zola megérezte kora átmeneti jellegét és ebből következően azt a következtetést vonta le, hogy »még kell találni az új formát, amellyel méltóan megénekelhetjük a jövő embereit, megmutathatjuk emberi nagyságukat.« (Zola : Correspondance. 96. p. Fr. 10–11. p.) Az új formának a keresése tölti be Zola írói pályájának első éveit, korai verseit és első önálló kötetét, a »Mesék Ninonnak« (Contes à Ninon) címűt, amely szemelláthatólag a nagy íróelődök hatását mutatta. Közben, míg a nyilvánosság elé tárt első művében még a régi úton haladt, tovább folytatta az új forma keresését. Fréville Zola leveleiből vett idézetekkel bemutatja, hogy kora realista törekvései, melyek megfogalmazásukat Duranty »Le Réalisme« c. folyóiratában nyerték, nem elégtették ki Zola igényeit, hiányolta »az egyéni vonásokat, amelyek ugyan eltorzítják a képet, de ezzel a képekből művészi alkotást teremtenek.« (14.) Első regénye, »Claude vallomása« (La Confession de Claude) már ezt az elvet követi, és a prostitúcióról adott képei felháborították a III. Napoleon korabeli közönséget. Fréville Zola írói szemléletének további alakulásában nagy jelentőséget tulajdonít az 1866-os Salon képeiről adott bírálatainak, amelyekben a későbbi impresszionista festőket a fennálló irodalmi ízlés ellen hadakozva védelmébe vette. A cikksorozatot elemezve Fréville megállapítja, hogy »Zola individualista lázadozása oda vezetett, hogy a művészek számára a 'teljes anarchiát' ajánlotta«. (19.) De hozzáfűzi, hogy harminc évvel később — az impresszionista festészet dekadenciájának megnyilvánulása idején — Zola szembefordult az impresszionizmussal (22). Ugyancsak 1866-ban látott napvilágot »Une définition du roman« című tanulmánya, amely a naturalista regény első megfogalmazása volt.

Fréville könyvének eddigi fejtegetéseivel röviden áttekintette azt az utat, amelyet Zola a naturalizmus küszöbéig megtett.

Ezután vázlatosan ismerteti a naturalizmus addigi eredményeit, Taine szerepét és a Goncourt fivérek irodalmi működését. Bemutatja, hogy Zola »Thérèse Raquin«-jának koncepciójára és megalkotására a Goncourtok »Germinie Lecerteux« című regénye hatott. Idézi a »Thérèse Raquin« előszavát (»Thérèse Raquinban nem a jellemeket, hanem a vérmérsékletet akarom tanulmányozni«), megmutatja, hogy Zola célkitűzésében Taine elméletét követi; következő regényében, »Madeleine Férat«-ban pedig a darwinizmus hatására az átöröklést állítja előtérbe.

A monográfia második fejezetében — »A naturalizmus mestere« — Fréville több oldalról megvilágítja a zolai naturalizmust. Bevezetőben elemzi a »Les Rougon-Macquart« regényciklus írói tervét, bemutatja a család leszármazottait, akik az író átöröklési koncepciója szerint legnagyobb részükben terheltek. A ciklusban bemutatott pszichológiai és fiziológiai kórtüneteket Lucas doktor 1847-ben megjelent könyvéből merítette, aki vaskos művét jellemző kórtünetek felsorolásával tüzdelt. Fréville megjegyzi, hogy Zola alakjai sorsának determinista bemutatásával már a XVIII. századi materialisták által túlhaladott fatalizmust eleveníti fel. De a realista többször ellentmond a predestináció elvének, így »Az emberölőben (L'Assommoir) nem a csempész Macquart-tól örökölt vér taszítja Gervaise-t az ivásba, hanem szerencsétlensége, éppenúgy a nyomor és az utca csábítása taszítja Nanát, Gervaise lányát a kicsapongásba«. (42.)

A zolai naturalizmus második összetevőjeként Fréville a »kísérleti regény« problémáját elemzi. A »kísérleti regény« gondolatát Zola Claude Bernard »L'introduction à l'étude de médecine expérimentale« című művéből merítette. Amit Bernard a természettudomány számára mint kutatási módszert felállított, azt Zola a »Roman expérimental« című tanulmányában az író elé is feladatult tűzte. Az író megfigyelő és kísérletező egy személyben; a regény alapfogolata, amelyet bizonyos fiziológiai vagy társadalmi jelenség megfigyeléséből merít, még csak hipotézis, az elbeszélés folyamata igazolja csupán a feltevést.

Zolának ebből a gondolatából, mely a társadalom vizsgálatát a természettudományos kutatás analógiájára képzelte, következő az a szemlélete, amellyel a természet organikus egységét átvitte a társadalom területére is: »... a társadalomban éppúgy, mint az emberi testben, kölcsönös összetartás uralkodik, amely összeköti a különböző részeket és szerveket és ebből következik, ha az egyik szerv elromlik, a többi is megtámadatik és létrejön egy nagyon bonyolult betegség...« (Zola : Le roman expérimental.



30. p. Fr. 42.). A társadalomnak az emberi test felépítésével való analógiája — mint Fréville írja — »a társadalom történelmi fejlődésének teljes félreértését okozza. Nem arról van szó többé, hogy az ellentmondásokkal terhelt társadalmat meg kell szüntetni, hanem arról, hogy gyógyítani kell „betegségeit“, megszüntetni „rossz oldalait“.« (49.) Fréville ezzel eljutott a zolai naturalizmus harmadik összetevőjéhez, a pozitivisták történet szemléletéhez, amely a biológia fogalmait átvitte a társadalom területére. Ebből következnek a naturalizmus esztétikájának hibás követelményei: az egyéni, a különleges keresése, a részletek kultusza, az írói leleplezés, társadalmi mozgósítás ellenzése. Ezeknek alátámasztására idézi Fréville Zola ismert Balzac-kritikáját, amelyben szemére veti a nagy realistának hősei tipikus jellemzését, történelemszemléletét. Zola naturalizmusának mindezek a vonásai — mint Fréville is megállapítja — Taine szemléletére vezethetők vissza.

A zolai naturalizmus összetevőinek vizsgálata és Zola elméleti írásainak bemutatása után Fréville áttér írói gyakorlatának elemzésére. A Rougon-Macquart ciklus regényeinek példáján megmutatja, hogy Zola a naturalista írók legtöbbjétől eltérően — kik épp az általa megalkotott elméletet követték — nem a kis tényecskékből, az epizódokból indul ki, nála a mű »tárgya« — a megrajzolandó környezet, a megoldásra váró társadalmi probléma — megelőzi az anyagot, vagyis a könyv cselekményét. (61.) Ehhez a ciklus regényeiből adódó példák után még hozzáfűzi, hogy Zola éppen ezzel az alkotómódszerrel — a naturalista alkotómódszer minden hiányossága, tévedése ellenére is — lett nagy szociális íróvá, aki bízott az emberiség haladásában. Azokban a műveiben, amelyekben a fiziofizizmus uralkodik — mint pl. az »Állat az emberben« (La Bête humaine) — ott ez megsemmisíti a regény értékeit, viszont ott, ahol a determinizmus csak jelentéktelen szerepet játszik, a társadalom mélyebb ábrázolását adja (pl. A pénz, A hölgyek öröme). Zola naturalista elméletének egyik sarkalatos követelménye az írói objektivitás. Fréville elemzésében bemutatja, hogy a művész Zola legyőzte a maga alkotta elméletét, hiszen maga a Rougon-Macquart ciklus is politikai állásfoglalás volt. Fréville Zola későbbi két regény-ciklusának rövid elemzésével bebizonyítja, hogy Zola nemcsak módosította írói alkotómódszerét, hanem

bizonyos mértékig elvetette korábbi esztétikáját. A »Párizs« című regényből vett idézettel támasztja alá megállapítását. Ezek a sorok azt mutatják, hogy Zola már megállapította az író társadalmi funkcióját. Lényeges megállapítása még a szerzőnek, hogy Zola írói szemléletében ez a fordulat nem a Dreyfus-ügygel függ össze, hanem már előbb következett be, amikor a »J'accuse«-t megírta, a Trois Villes ciklus utolsó kötete, a »Párizs« már folytatásokban megjelent (71).

A monográfia harmadik fejezete — Az osztályok és egyének anatómiája — az első két fejezetben kifejtett alapon elemzi Zola regényeit. Meltatja a regények társadalomábrázolását, de ugyanakkor az egyes problémák konkrét elemzésekor nem kendőzi el az író társadalmi korlátait sem. Külön kiemeli a zolai életműből a burzsoázia, a munkásosztály és a parasztság ábrázolását. A burzsoáziáról a legbehatóbb képet »A zsákmány« (La curée) és »A pénz« (L'Argent) című regényében adta. Részletes elemzéssel mutatja be Fréville Zola munkásábrázolását, melynek csúcspontja a »Germinal«-ban látja, amely a korábbi »Emberirtó« és a későbbi »Az összeomlás«, »A munka« regényeihez képest a legmélyebben tudta megragadni a proletariátus életének, harcának ábrázolását. A negyedik fejezetben — a már eddig ismert dokumentumok alapján tárgyalja Fréville a Dreyfus-ügyet. Megrajzolja azokat a társadalmi és politikai körülményeket, amelyekben a pör létrejött, megmutatja azokat az erőket, amelyeknek érdeke Dreyfus elítélését követelte. Részletesen elemzi Zola emberi nagyságát, az igazság szenvedélyes védelmét, amellyel beleavatkozott a Dreyfus-ügybe.

Jean Fréville monográfiájának ismertetésekor részletesen időztem könyve első két fejezetének bemutatásánál. Ennek az az oka, hogy ez a két fejezet adja a legtöbb újat a francia marxista Zola-értékelésben. Fejlődésében, alakulásában, a történelmi tényezők figyelembevételével vizsgálja Zola írói pályáját. Bemutatja naturalista elméletének komponenseit, idealista gyökereit, súlyos hibáit, de ugyanakkor dialektikus elemzéssel kiemeli azt, amiben a nagy író túllépett a magaszabta esztétika korlátaiban. Fréville könyvének ezek az elméleti kérdéseket tisztázó részei megteremtették az alapot a marxista francia irodalomkutatás további fejlődése számára.

Rejtő István

A kiadásért felel: Mestyán János.

Műszaki felelős: Tóth Ferenc

A kézirat beérkezett: 1954. III. 25. Terjedelme: 12 (A/5) fv. Nyomott példány: 500

---

30830/54 — Akadémiai nyomda — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

## TARTALOM

<i>Bóka László</i> : Ady szimbolizmusa .....	125
<i>Törő Györgyi</i> : »Tart a harc... most eszmék küzdenek« .....	146
<i>Somogyi Sándor</i> : A Délibábok Hőse.....	160
<i>Kiss Tamás</i> : Móricz Zsigmond ifjúsága .....	176

### Vita

<i>Gyergyai Albert</i> : »Adalékok a Nyugat történetéhez« .....	189
<i>Szabolcsi Miklós</i> : Néhány megjegyzés egy bírálatra .....	192

### Adattár

<i>Kardos László</i> : Tóth Árpád novellái .....	196
<i>Kispéter András</i> : Juhász Gyula ismeretlen verseiből .....	211
<i>Gergely Gergely</i> : Juhász Gyula három ismeretlen verse .....	221
<i>Durkó Mátyás</i> : Oláh Gábor-Juhász Gyuláról .....	222
<i>Sándor Anna</i> : A Vörösmarty Akadémiáról.....	231
<i>József Farkas</i> : Móra Ferenc három ismeretlen verse .....	236
<i>Komlós Aladár</i> : Tolnai Lajos elfeledett drámája .....	242
<i>Scheiber Sándor</i> : Arany János és Gyulai Pál közös bírálata .....	245

### Szemle

<i>Gyergyai Albert</i> : Király István Mikszáthja .....	249
<i>Vargha Balázs</i> : Batsányi János Összes művei .....	256
<i>Tóth Dezső</i> : Az ELTE Bölcsész-kara első Évkönyvének két magyar irodalomtörténeti cikkéről .....	259
<i>Debreczeni Ferenc</i> : Molnár Miklós, Katona József.....	262
<i>Rejtő István</i> : Jean Freuille, Zola semeur d'orages.....	265



## AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

egy-egy füzet az 1954. 1. számtól kezdve javarészt olyan cikkeket és adattári közleményeket tartalmaznak, melyek egy-egy nagy irodalmi korszakra vonatkoznak. Az 1. szám túlnyomóan felvilágosodás- és reformkori, a 2. szám a XIX. sz. második feléből és a XX. századból való, a 3. a régi magyar irodalmi anyagból áll, a 4. szám — tekintettel a Balassi-évfordulóra — főként Balassi Bálinttal foglalkozó tanulmányokat és közleményeket ad közre. A XX. sz.-i irodalomtörténeti kutatás előmozdítására azonban minden egyes füzetben lesz modern irodalmi anyagot publikáló adatközlés.

### A szerkesztőségnek beküldött és a következő számokban megjelenő írások

#### I. Régi magyar irodalom.

Horváth János: A »Szendrői hegedős-ének« vers-  
alakjáról.

Pais Dezső: Vegyes megjegyzések a »Szendrői  
hegedős-ének«-hez.

Kardos Tibor: Balassi Bálint.

Eckhardt Sándor: »A füves kertecské«.

Németh Gyula: Balassi törökből fordított ver-  
senek magyarázatához.

Győry János: Igazítások Balassi szövegeihez.

Koltay-Kastner Jenő: Tóthfalusi Kis Miklós  
cocceánizmusa.

Esze Tamás: Kuruc vitézek halotti búcsúzóí.

Korompay Bertalan: Adalékok és jegyzetek a  
Toldi-mondához.

Benda Kálmán: Alvinczy Péter történeti fel-  
jegyzései.

Klanczay Tibor: Kronológiai megjegyzések  
Balassi Bálint verseihez.

Bóta László: A Balassi-versek kronológiájához.

Perényi József: A László-legenda Oroszországban.

Vargha Imre: »Szadeczky Miscellanea«.

Csáji Pál: Irodalmi emlékek az 1753-i paraszt-  
felkelésről.

Busa Margit: Ismeretlen színjáték a XVII. sz.  
végéről.

Iványi Béla: Balassi ismeretlen életrajzi adatai.

Stoll Béla: Felvinczy György versei.

Iványi Béla: Tinódi-idézet egy XVII. sz.-i  
levélből.

Pirnát Antal: Dávid Ferenc: »Könyvecske az  
igaz keresztényi keresztégről« és annak német  
eredetije.

V. Windisch Éva: Adalékok Zrínyi Miklós  
politikai pályájának történetéhez.

Csapodi Csaba: Zrínyi Miklós végrendelete  
1662-ből.

Angyal Endre: A Vataj-énekeskönyv.

Perjés Géza: Adalékok az ál-kuruc balladák  
vitézéhez.

Csapodi Csaba: Balassi Bálint ismeretlen verse?

#### II. Felvilágosodás és reformkor.

Révész Imre: A függetlenségi nyilatkozat  
vizsgálatáról.

Juhász Géza: Csokonai Árpádiasza.

Dénes Szilárd: Hozzászólás a Ványai Juhbeha-  
táshoz.

Beke Albert: Földi és Csokonai verselmélete.

Busa Margit: Adalékok Gvadányi műveinek  
bibliográfiájához.

Hegedűs Géza: Vörösmarty »Salamon király«.

Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar frókatona.

Kókay György: A bécsi Magyar Hírmondó  
történetéhez.

Dévényiné Somoshegyi Anna: Jósika II. Rákóczi  
Ferenccel.

Horváth István: »A retentő tanulsága«.

Vargha Balázs: Berzsenyi Dániel.

Gyergyal Albert: Batsányi és Condorcet.

Terbe Lajos: Mátyási József.

#### III. A XIX. sz. második fele és XX. sz.

Komlós Aladár: Vajda János ismeretlen versei.

Bisztray Gyula: Babits fogarasi ével.

Jenél Ferenc: Ady- és Juhász-versek a Győri  
Hírlapban.

Sziklay László: Gáspár Imre.

Komlós Aladár: Puskin Magyarországon.

Dezsényi Béla: Kossuth publicisztikája 1849  
után.

Kovács Endre: Puskin és a magyarság.

Lódi Gabriella: Gelléri Andor Endre.

Gergely Gergely: Tolnai Lajos irodalmi nézetel.

Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmánról arcképel.

Dénes Szilárd: Emlékezés Möriz Zsigmondra.

Sándor Anna: Kaffka Margit leveleiből.

Bikácsi László: Mikor írta Arany János a  
»Reményihez« c. versét?

V. Nyilasy Vilma: Jókai és Petőfi.

Németh G. Béla: Szarvas Gábor és a Nyelvőr.

Török Endre: Csehov.

Keresztury Dezső: Magyar Irodalomtörténeti  
kiállításainkról.